

ЗМІСТ

- 1 Ортинський В.**
Кримінально-правова характеристика кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією в Україні
- 7 Барануак V.**
Digital forensics in the context of digitalisation of modern society
- 12 Бундз Р., Яровик Д.**
Державна зрада і диверсія: кримінальна відповідальність в умовах воєнного стану
- 19 Гданський Н.**
Випадки порушення гарантій незалежності суддів з боку правоохоронних органів та фізичних осіб
- 29 Гумін О.**
Умови застосування примусових заходів медичного характеру
- 35 Гумін О., Бойко А.**
Система та умови призначення кримінальних покарань для неповнолітніх
- 40 Humin O., Szajna A.**
Violence against minors: concept and types
- 46 Давидович О.**
Ефективність заходів щодо запобігання дорожньо-транспортним пригодам: огляд сучасних стратегій та підходів
- 56 Задорожний Н.**
Аналіз статистичних зв'язків між рівнями самогубств та випадків смерті внаслідок ушкоджень з невизначеним наміром як свідчення потенційної латентності рівня самогубств в Україні
- 61 Kantsir V., Koval M.**
International experience in the application of agreements in criminal proceedings
- 68 Коваль М.**
Крайня необхідність: фізичний та психологічний примус
- 73 Kovalchuk O.**
Criminal liability for state treason: domestic and foreign experience
- 82 Lukianova H., Bekerska T.**
Ensuring the functioning of society in activities of local governments under the legal regime of martial law
- 89 Марич Х.**
Управління відходами упаковки: європейські стандарти та законодавство України
- 96 Melnychenko B.**
Public management in the conditions of European integration and globalization: challenges and prospects
- 101 Melnychenko B., Kondretskyi I.**
Features of guaranteeing the rights and freedoms of the citizens of Ukraine under the conditions of the state of martial
- 107 Парасюк Н.**
Інформатизація цивільного судочинства як засіб реалізації принципу процесуальної економії
- 117 Римарчук Р.**
Проблеми верховенства екологічного права в контексті законодавства країн
- 123 Романова А.**
Природно-правове регулювання суспільних відносин в період соціальної аномії
- 128 Сибірня Р., Гавц О.**
Особливості підготовки окремих видів судово-медичних експертиз
- 140 Сироватченко М.**
Правове регулювання діяльності генеральних адвокатів у контексті євроінтеграції: виклики та можливості для України
- 151 Скочиляс-Павлів О.**
Правові механізми забезпечення інформаційної безпеки в Україні
- 159 Сливка С.**
Антиномічна природа штучного права

165 Смотрич Д., Левіновська Я., Пехньо Г., Федішин Н.

Військові виплати: поняття та адміністративна проблематика воєнного часу

175 Смотрич Д., Суркес Д., Буняк Р., Шевчук А.

Адміністративний договір в правовій сфері

184 Сорока С., Коваль М.

Огляд місця події: особливості залучення спеціаліста

190 Soroka S.

Features of pre-trial investigation of smuggling of narcotic substances, psychotropic substances, their analogues or precursors, or counterfeit medicinal products

197 Третяк Ю.

Система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення кібербезпеки

206 Shai R.

The concept and legal nature of the institution of exemption from punishment and its serving

212 Шульган І.

Причини та форми корупційної взаємодії у сфері освіти

219 Шульган І., Гавц О.

Підходи до розуміння корупції у міжнародному та національному законодавстві

Володимир ОРТИНСЬКИЙ

Національний університет “Львівська політехніка”,
директор Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
volodymyr.l.ortynskyi@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9041-6330>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З КОРУПЦІЄЮ В УКРАЇНІ

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.001>

© *Ортинський В., 2024*

У статті розглянуто кримінально-правову характеристику кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією в Україні. Корупція має високий рівень латентності, вона гальмує реформаторські починання, завдає великої шкоди і негативно відображається на репутації України у міжнародних відносинах. Головний ризик на шляху євроінтеграції полягає у тому, наскільки владні структури, керівництво держави готові виконати свої зобов'язання і відповісти тим очікуванням, які сьогодні існують у суспільстві. Тому фундаментальним питанням у цьому контексті є проблема протидії корупції, яка є найактуальнішою проблемою нашої держави. Саме Кримінальний кодекс України (далі – КК України) визначає суспільно-небезпечні діяння, що є кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з корупцією, за які особу можна притягнути до кримінальної відповідальності, застосувавши до неї покарання. Зазначено, що поняття корупції, корупційного правопорушення та правопорушення, пов'язаного з корупцією КК України, не визначено, проте розкривається у Законі України “Про запобігання корупції”. Розглянуто ознаки кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією: суспільна небезпечність, протиправність, винність, вчинення спеціальним суб'єктом. Констатовано, що норми Особливої частини КК України розташовані в окремих розділах Кодексу за родовим об'єктом, а щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією, законодавець такого принципу не дотримується і тільки в ст. 45 КК України називає ті кримінальні правопорушення, що належать до кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією. Зазначено, що в Україні створено систему антикорупційного законодавства, де визначено коло суб'єктів, на яких поширюється дія цього законодавства і коло спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції. Крім того, антикорупційна стратегія в Україні реалізується за допомогою виконання державної програми. Отже, законодавство встановлює низку вимог та процедур, які спрямовані на запобігання корупції. Усі ці інструменти є комплексом антикорупційних механізмів, які виступають “бар'єром” на шляху вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією. Проте це законодавство має бути зрозумілим і сприятливим для застосування і теоретиками та практиками.

Зроблено висновок, що кримінальними правопорушеннями, пов'язаним із корупцією, є чітко визначені в КК України суспільно небезпечні винні діяння (дія або бездіяльність), що містять ознаки корупції і вчинені суб'єктом кримінального правопорушення, пов'язаного із корупцією. Як уже зазначалося, особливістю КК України є те, що серед його розділів немає одного чіткого розділу, який би вміщав всі кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, тому вважаємо для правильного застосування кримінального законодавства, притягнення винних осіб до відповідальності за кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, доцільно в КК України долучити окремий розділ, в якому об'єднати всі кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією; корупція; суспільна небезпечність; протиправність; винність; суб'єкт; антикорупційне законодавство.

Постановка проблеми. Взнявши курс європейської інтеграції, Україна має пройти свій реформаторський шлях. Щоб дотриматися європейських цінностей, в державі насамперед мають бути викорінені негативні соціальні чинники, одним з яких є корупція. Корупція має високий рівень латентності, вона гальмує реформаторські починання, завдає великої шкоди і негативно відображається на репутації України у міжнародних відносинах. Головний ризик на шляху євроінтеграції полягає у тому, наскільки владні структури, керівництво держави готові виконати свої зобов'язання і відповісти тим очікуванням, які сьогодні існують у суспільстві. Тому фундаментальним питанням у цьому контексті є проблема протидії корупції, яка нині є найактуальнішою проблемою нашої держави.

Аналіз дослідження проблеми. Серед дослідників, які вивчали цю проблему, можна виділити роботи П. П. Андрушко, О. О. Дудорова, Т. О. Коломойца, С. М. Кушніра, О. Л. Макаренкова, М. І. Хавронюка і ін. Вивчення досвіду цих учених робить цінний внесок у розв'язання проблем протидії корупційним правопорушенням та сприяє подальшому розвитку цього напрямку.

Мета статті. Метою статті є розкриття кримінально-правової характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією в Україні.

Виклад основного матеріалу. Політика формує функції держави щодо керівництва зовнішніми і внутрішніми правовими стосунками і взаємодіями у суспільному житті. Вагомою складовою частиною внутрішньої політики держави є протидія злочинності, що має знизити її рівень та гарантувати стан, який має відповідати потребам захисту суспільства від кримінальних правопорушень. Суб'єктом формування такої політики є державна влада. Державна політика протидії злочинності складається зі стратегічних напрямів, характерні риси яких зумовлюються завданнями, предметом, а також методами досягнення потрібних для суспільства результатів. Можна виділити такі напрями: кримінально-правовий, кримінально-процесуальний, кримінально-виконавчий та кримінологічний, де провідне місце належить кримінально-правовій політиці, оскільки тільки вона визначає межі кримінально-протиправного і таким способом визначає межі політики у сфері протидії злочинності загалом. Отже, саме у КК України визначаються ті суспільно-небезпечні діяння, що є кримінальними правопорушеннями, за які особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності, застосувавши до неї покарання [1]. Серед всіх інших кримінальних правопорушень законодавець виділяє корупційні кримінальні правопорушення і кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією. Поняття “корупційне правопорушення” та “правопорушення, пов'язане з корупцією”, КК України не визначено, проте у статті 1 Закону України “Про запобігання корупції” від 14 жовтня 2014 р. зазначається, що корупційним право-

Кримінально-правова характеристика кримінальних правопорушень...

порушенням є діяння, що містить ознаки корупції, яке скоєно особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, за вчинення якого законодавцем встановлюється кримінальна, дисциплінарна або цивільно-правова відповідальність; правопорушенням, пов'язаним з корупцією, є діяння, яке не містить ознак корупції, проте порушує вимоги, встановлені Законом щодо заборони та обмеження, і має бути вчинене особою, яка вказана у ч. 1 ст. 3 Закону, за скоєння якого встановлюється кримінальна, адміністративна, дисциплінарна або цивільно-правова відповідальність. У тій же статті зазначеного Закону законодавець подає поняття корупції і визначає, що корупція – це використання особою, яка зазначається у ч. 1 ст. 3 Закону, службових повноважень, що їй надані або можливості, пов'язані з такими повноваженнями, метою яких є одержати неправомірну вигоду або прийняти таку вигоду чи прийняти обіцянку або пропозицію такої вигоди для себе чи інших осіб або може бути обіцянка або пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, яка зазначається у ч. 1 ст. 3 цього Закону, чи на її вимогу іншим фізичним або юридичним особам і має мету схилити цю особу до протиправного використання службових повноважень, які їй надані, чи пов'язаних з ними можливостей [2]. Ст. 45 КК України має примітку, де зазначається, що корупційними кримінальними правопорушеннями є такі кримінальні правопорушення, які передбачені ст.ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, якщо вони вчинені шляхом зловживання службовим становищем, і кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК України. Також законодавець зазначає, що кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з корупцією, є кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 366-2, 366-3 КК України [1].

КК України подає визначення кримінального правопорушення у ст. 11 КК України, де зазначено, що кримінальне правопорушення – це суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), яке передбачене КК України, вчинене суб'єктом кримінального правопорушення. Тому доцільно розглянути ті ознаки корупційних кримінальних правопорушень і кримінальних правопорушень, які пов'язані з корупцією [1].

Ознаками кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, є:

1) суспільна небезпечність, яка полягає в тому, що вони руйнують мораль і цінності суспільства, загрожують демократії та правам людини, деформують функції державної влади, дискредитують її всередині країни та на міжнародній арені. Саме за ступенем суспільної небезпеки кримінальні правопорушення відмежовуються від інших правопорушень і саме адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією.

2) протиправність, тобто передбачення кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією саме КК України;

3) наявність ознак суспільно-небезпечного діяння, що містить ознаки корупції, зміст якої визначено у ст. 1 Закону України “Про запобігання корупції” від 14 жовтня 2014 р. [2];

4) вчинення кримінального правопорушення спеціальним суб'єктом, тобто особою, яка зазначена у ч. 1 ст. 3 Закону України “Про запобігання корупції” від 14 жовтня 2014 року. Насамперед суб'єктами кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією, є службові особи публічного і приватного права, а також особи, які надають публічні послуги, крім того, також суб'єктами зазначених кримінальних правопорушень можуть бути і працівники підприємств, установ чи організацій, які не є службовими особами, а також і загальні суб'єкти [2];

5) кримінальне правопорушення вчиняється винятково умисно (умисна форми вини). Водночас у кримінальних правопорушеннях, передбачених ст.ст. 364, 364-1 та 365-2 КК України, форма вини може бути складною, т.т. ставлення до діяння – умисел, а до наслідків може виражатися як у формі умислу, так й у формі необережності. Доцільно зазначити, що мотиви та мета кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією, можуть бути різними (зазвичай корисними або передбачають отримання неправомірної вигоди);

6) караність: покарання за кримінальні правопорушення, пов'язані із корупцією, законодавець визначає від штрафу до позбавлення волі на строк до 15 років з конфіскацією майна. Крім того, деякі норми є заохочувальними. Так, особа, що запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну

вигоду, може бути звільнена від кримінальної відповідальності (в тому числі й від покарання) за правопорушення, передбачені ст.ст. 354, 368-3, 369-4, 369, 369-2 КК України, за наявності виконання умов і підстав, які зазначені у ч. 5 ст. 354 КК України [3].

Треба звернути увагу на те, що вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією в Україні, має декілька особливостей, а саме:

1. Особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, пов'язане із корупцією, будь-якого характеру, не може бути звільнена від кримінальної відповідальності: у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України); у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України); у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК України); у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК України).

2. Особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, пов'язане із корупцією, будь-якого характеру, не можна призначити більш м'яке покарання, ніж це передбачено законом (ст. 69 КК України).

3. Особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, пов'язане із корупцією будь-якого характеру, не може бути звільнена за вироком суду від покарання на підставі ч. 4 ст. 74 КК України, т.т. бездоганна поведінка і сумлінне ставлення до праці не може сприяти, щоб ця особа на час розгляду справи в суді вважалась суспільно небезпечною. Крім того, якщо особу засуджено за кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, то суд, розглядаючи справу, не може звільнити її від відбування покарання з випробуванням на підставі ч. 1 ст. 75 КК України. Неможливо звільнити від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, якщо вони засуджені за кримінальні правопорушення, пов'язані із корупцією (ч. 1 ст. 79 КК України) [4].

Крім того, за вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного із корупцією, настають більш тяжкі наслідки, які є не тільки кримінально-правового, а й загальноправового характеру. Так, особи, які уповноважені виконувати функції держави (державні службовці, військовослужбовці), які звільняються з державної (військової) служби у зв'язку із засудженням за кримінальні правопорушення, пов'язані із корупцією (умисне кримінальне правопорушення, яке вчиняється з використанням службового становища), згідно з законом можуть бути позбавлені права на отримання спеціальної пенсії. І пенсія в таких випадках таким особам призначається на загальних підставах. Крім того, чинне законодавство передбачає заборону для таких осіб обіймати певні державні посади або провадити відповідну діяльність [4].

Здійснюючи кримінально-правову характеристику корупційних кримінальних правопорушень, треба також наголосити на тому, що за оцінками кримінологів, рівень латентності кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією, в Україні становить не менше 90–99 % [5]. Це означає, що 4200–4700 відповідних кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією, лише у 2022 році залишились не виявленими [5]. В Україні є проблеми з притягненням до відповідальності внаслідок вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, адже ці правопорушення вчиняються з розрахунком на те, що особи не будуть викриті в їхньому скоєнні, а якщо й будуть викриті, то зможуть уникнути кримінальної відповідальності або “вирішити питання” про не притягнення до неї або про незастосування до них покарання чи покарання буде досить не обтяжливим.

Доцільно зазначити і те, що норми Особливої частини КК України розташовані в окремих розділах Кодексу за певною системою та у певній послідовності. Як зазначають науковці, вивчення наведеної вище системи дає змогу зробити висновок, що вона побудована за родовими об'єктами кримінальних правопорушень. За загальним правилом у розділах Особливої частини КК об'єднуються норми про відповідальність за однорідні кримінальні правопорушення, які посягають на один і той самий родовий об'єкт. Щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією, законодавець такого принципу не дотримується і тільки в ст. 45 КК України називає ті кримінальні правопорушення, які належать до кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією. Проте в Україні створено систему антикорупційного законодавства, якою охоплюються всі сфери суспіль-

ного життя і долучаються різні види законодавчих та нормативних актів, у цю систему входять і міжнародні, які ратифіковані Україною. Основним є Закон України “Про запобігання корупції”. Статтею 3 Закону України “Про запобігання корупції” визначено коло суб’єктів, на яких поширюється дія цього Закону. Зокрема, наведено вичерпний перелік осіб, на яких покладено зобов’язання щодо виконання встановлених законодавством антикорупційних обмежень та обов’язки, пов’язані з виконанням повноважень, а також встановлено відповідальність за порушення антикорупційного законодавства. Цим же Законом в ст. 1 визначено і коло спеціально уповноважених суб’єктів у сфері протидії корупції, до яких належать органи прокуратури, Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції. Доцільно також зазначити, що антикорупційна стратегія в Україні реалізується шляхом виконання державної програми, яка розроблена Національним агентством і затверджена Кабінетом Міністрів України. Отже, законодавство встановлює низку вимог та процедур, які спрямовані на запобігання корупції. Усі ці інструменти є комплексом антикорупційних механізмів, які є “бар’єром” на шляху вчинення кримінальних правопорушень, пов’язаних з корупцією. Проте це законодавство має бути зрозумілим і сприйнятним для застосування і теоретиками, і практиками.

Висновки. Враховуючи викладене, вважаємо, що кримінальними правопорушеннями, пов’язаним із корупцією, є чітко визначені в КК України суспільно небезпечні винні діяння (дія або бездіяльність), що містять ознаки корупції і вчинені суб’єктом кримінального правопорушення, пов’язаного із корупцією. Як вже зазначалося, особливістю КК України є те, що серед його розділів немає одного чіткого розділу, який би вмещав усі кримінальні правопорушення, пов’язані з корупцією, тому вважаємо з метою правильного застосування кримінального законодавства, притягнення винних осіб до відповідальності за кримінальні правопорушення, пов’язані з корупцією, доцільно в КК України долучити окремий розділ, в якому об’єднати всі кримінальні правопорушення, пов’язані з корупцією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII : станом на 30 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
2. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Гусаров С. (2019). Поняття та види корупційних правопорушень, за вчинення яких установлено кримінальну відповідальність. Особливості застосування антикорупційного законодавства: від розслідування до вироку суду. С. 52–56.
4. Киричко В. М. (2013). Кримінальна відповідальність за корупцію. Х.: Право, 424 с.
5. Хавронюк М. І. (2022). Посилення відповідальності за корупцію в умовах воєнного стану 3 берез. URL: <https://uplan.org.ua/posylennia-vidpovidalnosti-za-koruptsiuu-v-umovakh-voiennoho-stanu-chy-dostatno-samykh-zmin-do-kryminalnoho-kodeksu/>

REFERENCES

1. *Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy* [On Prevention of Corruption : Law of Ukraine] vid 14.10.2014 r. No. 1700-VII: stanom na 30 hrud. 2023 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> [In Ukrainian].
2. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy* [Criminal Code of Ukraine : Code of Ukraine] vid 05.04.2001 r. No. 2341-III: stanom na 1 sich. 2024 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [In Ukrainian].
3. Husarov, S. (2019). *Poniattia ta vudy koruptsiinykh pravoporushen, za vchynennia yakykh ustanovleno kryminalnu vidpovidalnist*. Osoblyvosti zastosuvannia antykoruptsiinoho zakonodavstva: vid rozsliduvannia do vyroku sudu. P. 52–56. [In Ukrainian].
4. Kyrychko, V. M. (2013). *Kryminalna vidpovidalnist za koruptsiu*. Kh. : Pravo. 424 p. [In Ukrainian].

5. Khavroniuk, M. I. (2022). *Posyennia vidpovidalnosti za koruptsiu v umovakh voiennoho stanu. 3 berez.* URL: <https://uplan.org.ua/posyennia-vidpovidalnosti-za-koruptsiu-v-umovakh-voiennoho-stanu-chy-dostatno-samykh-zmin-do-kryminalnoho-kodeksu/> [In Ukrainian].

Дата надходження: 20.03.2024 р.

Volodymyr ORTYNSKYI

Lviv Polytechnic National University,
Director of the Educational and Research Institute
of Law, Psychology and Innovative Education,
Doctor of Law, Professor
volodymyr.l.ortynskyi@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9041-6330>

CRIMINAL-LEGAL CHARACTERIZATION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO CORRUPTION IN UKRAINE

The article examines the criminal-legal characterization of criminal offenses related to corruption in Ukraine. Corruption has a high level of latency, it hinders reform efforts, causes significant harm, and negatively affects Ukraine's reputation in international relations. The main risk on the path to European integration lies in how willing the government structures and leadership of the country are to fulfill their obligations and meet the expectations that exist in society today. Therefore, the fundamental issue in this context is the problem of combating corruption, which is currently the most pressing problem in our country. The Criminal Code of Ukraine specifically defines which socially dangerous acts constitute criminal offenses related to corruption for which individuals can be held criminally liable and punished. It is noted that the concepts of corruption, corrupt offense, and offense related to corruption are not defined in the Criminal Code of Ukraine, but are elaborated in the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption". The characteristics of criminal offenses related to corruption are considered, including social danger, unlawfulness, guilt, and commission by a special subject. It is stated that the provisions of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine are arranged in separate sections based on the generic object, but the legislator does not adhere to this principle regarding criminal offenses related to corruption, and only Article 45 of the Criminal Code of Ukraine specifies which criminal offenses are classified as offenses related to corruption. It is mentioned that Ukraine has established a system of anti-corruption legislation, which defines the scope of subjects covered by this legislation and the circle of specially authorized subjects in the field of anti-corruption. In addition, the anti-corruption strategy in Ukraine is implemented through the implementation of a state program. Therefore, the legislation establishes a set of requirements and procedures aimed at preventing corruption. All these instruments form a complex of anti-corruption mechanisms that act as a barrier to the commission of criminal offenses related to corruption. However, this legislation must be clear and accessible for application by both theorists and practitioners.

It is concluded that criminal offenses related to corruption are clearly defined in the Criminal Code of Ukraine as socially dangerous culpable acts (acts or omissions) that contain signs of corruption and are committed by the subject of the criminal offense related to corruption. As mentioned earlier, the peculiarity of the Criminal Code of Ukraine is that there is no one clear section among its divisions that encompasses all criminal offenses related to corruption, therefore, it is considered appropriate to include a separate section in the Criminal Code of Ukraine to unite all criminal offenses related to corruption in order to ensure proper application of criminal legislation and hold responsible individuals accountable for criminal offenses related to corruption.

Key words: criminal offenses related to corruption; corruption; social danger; unlawfulness; guilt; subject; anti-corruption legislation.

Volodymyr BARANYAK

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Associate Professor of the Criminal Law
and Procedure Department,
Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor
baranyakvm@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6161-7862>

DIGITAL FORENSICS IN THE CONTEXT OF DIGITALISATION OF MODERN SOCIETY

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.007>

© Baranyak V., 2024

The author substantiates the relevance of digital forensics in the context of digitalisation of modern society, notes the active use of digital technologies in solving various types of illegal activities in the field of computer information, and defines the concepts of “digital trace” and “digital forensics”.

The author emphasises the need to develop new knowledge and developments in forensic techniques, standards and principles for evaluating and verifying collected evidence (digital traces), to carry out mandatory standardisation when working with digital information, and to consider and develop appropriate methodology for training specialists in the field of digital forensics.

Attention is focused on ethical, legal and privacy issues related to the collection and use of digital data during an investigation, confidentiality and protection of personal information of persons not involved in a criminal offence, compliance of the collection and use of digital data during an investigation with certain legal norms and standards (obtaining court orders for evidence collection, requirements for information storage, observance of the rights and freedoms of persons under investigation), ensuring an appropriate level of protection, storage and transmission of personal information and restricting access to it only on certain grounds.

The role of forensics in improving and increasing the effectiveness of the fight against modern crime, including war and cybercrime, through the active use of digital technologies is emphasised.

Key words: digitalisation; digital traces; digital forensics; standardisation; privacy.

Formulation of the problem. Today, the development of advanced digital technologies in modern society implies their mandatory implementation in various areas of social relations. However, along with the development of the digital economy, it is necessary to note the active use of digital technologies in solving various types of illegal activities by criminals.

Criminal offences related to information and communication technologies or in the field of computer information are becoming more and more common. That is why, in recent years, the proportion of criminal offences committed with the use of high information technologies has increased. The legislator has

provided for a separate Chapter XVI in the Criminal Code of Ukraine, which emphasises the relevance and danger of criminal offences in the field of digital technologies [1].

Analysis of the study of the problem. Today, the development of advanced digital technologies in modern society implies their mandatory implementation in various areas of social relations. However, along with the development of the digital economy, it is necessary to note the active use of digital technologies in solving various types of illegal activities by criminals.

The issues of theoretical and methodological aspects of digital forensics and forensic examination in the digital age have been studied by such domestic scholars as S. Buzyna, R. Kravchenko, I. Petrova, V. Shepitko, I. Goliash, S. Yevdokimenko, I. Rohatuk, G. Avdeyeva and others.

The purpose of the article is to substantiate the relevance of digital forensics in the context of digitalisation of modern society.

Presenting main material. Legal regulation of Ukraine's digital transformation is at an early stage of development. At the same time, the accumulated experience, practical results of digital transformation, as well as the large existing body of legislation in the field of information technology, allow us to assess the current state and prospects for the development of law in the field of digital transformation [2].

Electronic means of payment are increasingly being used and enable financial transactions. At the same time, electronic funds are not sufficiently protected from illegal encroachments by criminals. The most common method of fraud is for criminals to obtain an electronic wallet password through unauthorised interference with electronic computers.

In situations where criminal offences are committed by means of remote access, the evidence base, i.e. the presence of trace evidence that reflects the characteristics of the object that left them (fingerprints, breakage marks, wheel prints, etc.), is significantly reduced. However, when committing fraudulent acts with the use of digital technologies, a new type of traces appears – digital traces of a criminal offence. A digital trace should be understood as a unique set of actions that have been committed in the information and telecommunications space, as well as information left as a result of browsing the web [3].

Taking all of the above into account, it can be concluded that digital forensics includes the detection, collection and analysis of electronic traces in order to combat cybercrime. A computer or smartphone may be an instrument or means of committing an unlawful act, or the subject of a criminal offence, or may be used to store important electronic evidence of a criminal offence.

Modern forensics must adapt to the level of development of modern technologies in order to facilitate law enforcement activities. As of today, the term “digital forensics” is often mentioned. This is due to the fact that the commission of criminal offences with the use of digital devices leaves electronic traces in them, and secondly, because pre-trial investigation bodies have technical and forensic means (personal computers) that allow them to produce procedural documents in electronic form on electronic media.

The emergence of the concept of “digital forensics” has made it possible to distinguish independent areas of forensic examination. Depending on the source, other terms such as “computer forensics” or “computer systems forensics” are also used to refer to this field. At the same time, some scientists consider computer forensics as an applied science for the investigation of crimes (incidents) related to computer information, examination of digital evidence, as well as research, obtaining and recording of these methods of evidence.

In addition, forensic science is actively developing in the context of digitalisation and the expansion of knowledge about digitalisation [4]. Digital evidence requires new ways of collecting, storing, using and verifying evidence in criminal proceedings. When using digital evidence, the principles of professional training, expert assistance and reasonable care should be followed. It must be verified and authenticated. Digital evidence, in particular, poses unique challenges for authentication compared to traditional evidence due to the volume, speed, variability and vulnerability of the data available.

In the modern world, digital forensics is a new type of activity aimed at working with digital traces of offences. The development of new standards and principles for the evaluation and verification of collected evidence (digital traces) requires new knowledge and developments in forensic technology [5].

G. K. Avdeyeva notes that digital traces in forensics are imperceptible material traces that contain important forensic information stored in digital form on various material carriers. These traces can be detected, recorded and examined using specialised digital devices.

The main sources of digital footprints are various tangible digital information carriers, such as computers, integrated circuits, microcontrollers, telecommunications network equipment, digital cameras, voice recorders, plastic card readers, mobile phones and tablets. Some electronic components of these devices can even store information about the place and time of their use. For example, a geolocation system can be used to pinpoint the exact location of a computer, tablet or mobile phone in real time, including information about their owners. Geolocation data can also be used to establish the fact of the simultaneous presence of two or more people in one place, which may indicate their interaction [3, p. 91–92].

The main problem with collecting digital traces is that they can change instantly, making them visually invisible, and they can only be detected and recorded using special methods and special computer equipment. After the collection of computer information, it must be stored unchanged, which is the primary task of forensic research, only if these rules are followed, the information will have evidentiary value [5].

Cybercrime often involves direct attacks on computers and other similar devices to disable them. Sometimes, the attacked computers are used to spread malware, computer viruses, illegal information, various kinds of images, and cyberbullying. The legal literature distinguishes the following types of cybercrime: mercenary cybercrime (including phishing, cyber extortion, financial fraud, etc.); personal data theft; cyber espionage; copyright infringement and some others.

When considering them, it should be borne in mind that in modern conditions, “non-traditional” types of property, including websites, cryptocurrencies, mobile communication technologies, Internet property, etc. are actively entering the legal economic circulation. As they have the ability to generate high incomes, the criminal environment reacts accordingly. As a result, new types of criminal offences are emerging.

Issues and challenges arising in the field of digital forensics include ethical, legal and privacy issues related to the collection and use of digital data during an investigation. Ethical aspects include the duty to respect the confidentiality and protect the personal information of individuals who are not involved in a criminal offence. It is also important to avoid misuse of digital data for personal gain or political manipulation. Furthermore, the collection and use of digital data during an investigation must comply with clearly defined legal norms and standards.

This includes issues such as obtaining court orders to collect evidence, requirements for the retention of information, and respect for the rights and freedoms of persons under investigation. Failure to comply with legal regulations can lead to illegal data collection and violations of citizens’ rights. The collection and analysis of digital data may violate the privacy and confidentiality of individuals whose data is collected. It is important to ensure an adequate level of protection of personal information and to restrict access to it only on certain grounds. This also applies to the storage and transmission of this data to ensure its security.

Today, forensic science is in line with the development of digital technologies, creating means and methods for extracting forensically relevant information from a new type of media. Thanks to scientific and technological progress, it is possible to use digital technologies in law enforcement, which accelerates the process of pre-trial investigation, allows for a more complete formation of the evidence base in the investigation of criminal offences, and subsequently ensures the quality of the trial of criminal proceedings.

In today's military realities, the main task of forensic science is to develop and apply tools, techniques and methods that allow collecting, investigating and using evidence in the context of war and global threats. The system of pre-trial investigation bodies, prosecutors, and criminal justice authorities face new challenges related to the need for rapid, comprehensive and high-quality documentation and collection of evidence of mass criminal violations of international humanitarian law, including ensuring the security environment in Ukraine, which has chosen the European course of development and is currently confronting the military aggression of the Russian occupation forces.

Today, there is an urgent need to increase the role of forensics in promoting and ensuring security in our country, as well as in improving and increasing the effectiveness of the fight against modern crime, including war and cybercrime, through the active use of digital technologies. In this context, a new scientific field, digital forensics, is emerging.

In military realities, artificial intelligence technologies have taken a central place in digital forensics to ensure the security environment in Ukraine and collect evidence of war crimes. In modern warfare conditions, the following areas of digital forensics are of particular importance: obtaining information from mobile devices of seized phones from participants in criminal proceedings; obtaining information from personal computers of individuals and legal entities; obtaining information from servers and other storage devices in organisations and institutions; obtaining information on radio frequency identifiers, GPS trackers, sensors, stationary and mobile measuring devices using geo-location, video surveillance and positioning systems; obtaining information from network services that establish voice and video communication between computers via the Internet, such as ICQ, Skype, WhatsApp, Viber, Telegram and others; obtaining information from banking systems on appropriate digital media (SD-disks, flash cards, etc.); obtaining information from cellular operators on the details of subscriber communications and establishing the subscriber's location by geolocation; obtaining information from CCTV cameras of various commercial and governmental entities; obtaining information from cameras and video cameras seized from participants in criminal proceedings.

Thus, the process of digitalisation of forensics is a natural stage in the development and formation of modern forensic knowledge, which involves the introduction of digital technologies in various fields of forensic science and forensic examination. In today's realities, it is necessary to update the development of digital forensics issues in modern conditions. Particular attention should be paid to enhancing the role of forensic didactics, in particular, forensic training of investigators, prosecutors, courts, detectives, investigators, criminalists, and forensic experts in the field of digital technologies.

Conclusions. Thus, the issue of digital forensics in the context of digitalisation of modern society is relevant. Modern forensics must adapt and adapt to the level of development of modern technologies to be able to use them for law enforcement purposes. The development of new standards and principles for the evaluation and verification of collected evidence (digital traces) requires new knowledge and developments in forensic technology. In this regard, it is necessary to carry out mandatory standardisation when working with digital information, as well as to consider and develop an appropriate methodology for training specialists in the field of digital forensics.

REFERENCES

1. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Procedure Code] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. No. 4651-VI. Zakonodavstvo Ukrainy. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4651-17/conv> [In Ukrainian].
2. Polyakova, T. A., Bojchenko, I. S., Troyan, N. A. (2021). *Informacijno-pravovi mehanizmi elektronnoyi vzajemodiyi u sferi pravovoyi informaciyi v umovah cifrovizaciyi*. [Information and legal mechanisms of electronic interaction in the field of legal information in the context of digitalisation]. *Monitoring pravozastosuvannya*. No. 1 (38). P. 24–27 [In Ukrainian].
3. Avdyeyeva, G. K. (2018). *Sutnist cifrovih slidiv u kriminalistiki*. [The essence of digital traces in forensics]. *Aktualni pitannya sudovoyi ekspertizi ta kriminalistiki: zb. materialiv mizhnar. naukovo-prakt. konf.*

prisyach. 95-richchyu stvorennya Harkiv. NDI sud. ekspertiz im. zasl. prof. M. S. Bokariusa (Harkiv, 10–11 zhovtnya 2018). Harkiv, 2018. P. 90–93 [In Ukrainian].

4. *Didzhitalizaciya kriminalnogo procesu: v Ukraini planuyut perevesti provadzhennya v elektronnij format*. [Improving the criminal justice process: Ukraine plans to transfer criminal proceedings to an electronic format]. Retrieved from: <https://uazmi.org/news/post/bReTCc20Q04 a1jCN6zj9y2> [In Ukrainian].

5. Koval, S. M. (2020). *Strategiyi rozvitku bezpeki cifrovih komunikacij sluzhbi kriminalistiki*. [Strategies for the development of digital communications security for the forensic service]. *Yuridichnij naukovij zhurnal*. No. 3 (2). P. 83–87. [In Ukrainian].

Дата надходження: 02.03.2024 р.

Володимир БАРАНЯК

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
доцент кафедри кримінального права та процесу,
кандидат хімічних наук, доцент
baranyakvm@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6161-7862>

ЦИФРОВА КРИМІНАЛІСТИКА В КОНТЕКСТІ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Обґрунтовано актуальність цифрової криміналістики в умовах цифровізації сучасного суспільства, відзначено активне використання цифрових технологій у вирішенні найрізноманітніших видів протиправної діяльності у сфері комп’ютерної інформації, подано визначення понять “цифровий слід” та “цифрова криміналістика”.

Наголошено на неодмінності вироблення нових знань і напрацювань криміналістичної техніки, стандартів і принципів оцінки та перевірки зібраних доказів (цифрових слідів), проведенні обов’язкової стандартизації під час роботи з цифровою інформацією, розгляді та розробці відповідної методики для підготовки фахівців у сфері цифрової криміналістики.

Акцентовано увагу на етичних, правових та питаннях приватності, пов’язаних із збором та використанням цифрових даних під час проведення розслідування, дотримання конфіденційності та захисту особистої інформації осіб, що не стосуються кримінального правопорушення, відповідності збору і використання цифрових даних під час розслідування та визначених правових норм і стандартів (отримання судових ордерів для збору доказів, вимоги щодо збереження інформації, дотримання прав і свобод осіб, які перебувають під слідством), забезпечення належного рівня захисту, збереження і передання особистої інформації та обмеження доступу до неї лише на визначених підставах.

Акцентовано на ролі криміналістики у покращенні та підвищенні ефективності боротьби з сучасною злочинністю, також військові та кіберзлочини, за допомогою активного використання цифрових технологій.

Ключові слова: цифровізація; цифрові сліди; цифрова криміналістика; стандартизація, конфіденційність.

УДК 343

Ростислав БУНДЗ

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
доцент кафедри міжнародного та кримінального права,
кандидат юридичних наук
rostyslav.o.bundz@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3651-4068>

Діана ЯРОВИК

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
студентка першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
diana.yarovyk.pv.2022@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0001-1690-5002>

ДЕРЖАВНА ЗРАДА І ДИВЕРСІЯ: КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.012>

© Бундз Р., Яровик Д., 2024

У статті проведено аналіз змін до Кримінального кодексу України, внесених під час воєнного стану, у зв'язку зі збройною агресією росії проти України. Обґрунтовано потреби та причини змін до кримінального законодавства, які передбачають жорсткіші покарання порівняно з мирним часом: зміна суспільної небезпеки злочинів, неодмінність посилення превенції, забезпечення справедливості. Доведення надзвичайної актуальності, дієвості та значущості змін до кримінального законодавства в умовах воєнного стану: актуальність (злочинність в умовах воєнного стану має свої особливості і потребує спеціальних заходів протидії, зміни до кримінального законодавства враховують ці особливості і спрямовані на ефективне гарантування безпеки суспільства), дієвість (дослідження показують, що жорсткіші покарання мають стримувальний ефект на злочинність, збільшення суворості покарання за деякі категорії злочинів в умовах воєнного стану призвело до зменшення кількості цих злочинів), значущість (зміни до кримінального законодавства мають важливе значення для захисту прав та свобод громадян, гарантування їм безпеки та підтримки суспільного порядку. Вони демонструють нетерпимість держави до злочинності та її рішучість у захисті своїх громадян в складних умовах воєнного стану).

З введенням воєнного стану кримінальне законодавство не відповідало новій ситуації та не було адаптоване до неї. Чинний Кримінальний кодекс не містив відповідальності за багато правопорушень у воєнний період і не зміг відповісти на нові виклики та

загрози. Тому Верховна Рада України, враховуючи зміни у суспільних відносинах та потребу у захисті державного суверенітету, територіальної цілісності та фундаментальних прав людини, прийняла низку нормативно-правових актів, спрямованих на усунення прогалин у кримінально-правовому регулюванні. Певні положення в Кримінальному кодексі України існували з моменту його ухвалення, але отримали нове визначення та застосування. Деякі потрібні зміни були внесені в Кримінальний кодекс України у березні 2022 року. Однак складна ситуація в Україні та робота Верховної Ради як законодавчого органу призвели до труднощів, переважно технічного характеру, які ускладнюють застосування таких положень. Під час використання внесених змін важливо враховувати час їх набуття чинності, а також те, що певні дії, здійснені в умовах воєнного стану, можуть здаватися схожими на кримінальні правопорушення, але насправді є обставинами, що виключають протиправність (наприклад, крайня необхідність). Окремі положення будуть коригуватися відповідно до сприятливіших умов.

Внаслідок початку повномасштабного вторгнення російської федерації 24 лютого 2022 року життя українців та України раптово змінилося назавжди. Виникло запитання, які наслідки буде мати ця ситуація для чинного Кримінального кодексу України, що має адаптуватися до швидких змін та нових викликів і загроз. У таких умовах багато суспільних процесів зупинилося, багато прискорилося, і з'явилися нові виклики, на які потрібно реагувати. Саме тому акценти змістилися в бік кримінально-правової політики, яка є системоутворювальним елементом державної стратегії у сфері протидії злочинності та розробляє стратегію і тактику протидії злочинності за допомогою кримінально-правових інструментів.

Ключові слова: воєнний стан; кримінальне право; повномасштабне вторгнення; диверсія; державна зрада; національна безпека; конфіскація майна; Кримінальний кодекс України.

Постановка проблеми. З 24 лютого 2022 року Указом Президента України № 64/2022 на всій території України запроваджено воєнний стан, який передбачає особливий правовий режим, що вводиться в Україні у зв'язку зі збройною агресією росії проти України. Такий правовий режим вносить певні особливості і під час призначення покарань особам, які вчинили кримінальні правопорушення під час воєнного стану. З початком війни чинний на той момент Кримінальний кодекс України виявився не готовим до нових викликів, навіть з урахуванням змін, яких він вже зазнав у 2014 році. Стало зрозуміло, що потребує перегляду частина кримінально-правових заборон у частині доповнення чи уточнення певних дій.

Аналіз дослідження проблеми. Тема, яка розглядається, виокремлюється своєю новизною, оскільки розглянута лише в обмеженій кількості досліджень. Це підкреслює її актуальність та важливість подальшого дослідження. Проблеми кваліфікації кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану досліджували Л. М. Демидова, С. І. Дячук, Р. О. Мовчан, О. В. Острогляд, М. І. Хавронюк та інші. Однак тема, яка була визначена, неодмінно потребує додаткових досліджень у сфері кримінального законодавства у період воєнного стану.

Мета статті полягає у тому, щоб провести правовий аналіз змін, внесених до Кримінального кодексу України за останній період. А також провести аналіз змін, які були внесені до статей 111 та 113.

Виклад основного матеріалу. Державна зрада – це діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в період збройного

конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Диверсії здійснювані спеціально підготовленими агентами або групами в мирний і військовий час на території якої-небудь держави або території, зайнятій противником, з метою ослаблення його економічної і військової потужності, а також і морального стану.

Відповідно до чинного законодавства, в Україні воєнний стан – це особливий правовий режим, який встановлюється в Україні або на окремих її територіях у разі загрози збройного вторгнення чи нападу, загрози незалежності Української держави та її територіальній цілісності надає необхідні дозволи. Протидія зарозам, відсіч збройній агресії, гарантування національної безпеки та через відповідні органи державної влади, військові командування, органи військового управління та місцевого самоврядування усунення невідкладних зароз національній незалежності України та її територіальній цілісності.

Тимчасові обмеження у зв'язку із загрозою конституційним правам і свободам людини і громадянина, правам і законним інтересам юридичних осіб та вказується строк, упродовж якого ці обмеження діють.

В умовах воєнного стану правоохоронні органи не можуть комплексно реагувати на ознаки злочинів, що призводить до відчуття безкарності в окремих осіб. Такі почуття призводять до вчинення злочинів із застосуванням воєнного стану.

Вже на початку війни стало зрозуміло, що чинні норми українського кримінального права є неадекватними і потрібні нові закони для реагування на порушення у межах законів війни.

Так, відповідно до ч. 6 ст., зміни до законодавства України щодо кримінальної відповідальності можуть бути внесені лише законами про внесення змін до цього Закону та/або до Кримінального процесуального кодексу України або Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Законом України від 3 березня 2022 року № 2113-IX “Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти інфраструктури національної безпеки України в умовах воєнного стану” передбачено можливість відбування довічного ув'язнення.

Окрім державної зради (раніше за це передбачалося покарання до 15 років позбавлення волі), аналогічне покарання стосується диверсій під час воєнного стану чи збройного конфлікту [1].

Серед ухвалених законів треба визначити ті, які насамперед мають стосунок до кримінального законодавства, а саме:

– Закон про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність). Ним передбачено доповнення Кримінального кодексу України статтею 111-1 “Колабораційна діяльність”, яка передбачає відповідальність за різні форми співпраці з державою-агресором. Колабораціонізм – співпраця населення або громадян держави з ворогом в інтересах ворога-агресора на шкоду самій державі чи її союзників і участь у переслідуванні патріотів країни, громадянином якої є колаборант. Зазначена стаття передбачає відповідальність за різні форми співпраці з державою-агресором. Максимальний строк покарання – 15 років позбавлення волі, або довічне позбавлення волі з позбавлення права обіймати певні посади чи провадити певну діяльність на строк до 15 років з конфіскацією майна.

Кваліфікований склад злочину утворюють деякі із перелічених дій або рішень, що призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків. Вони караються позбавленням волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з позбавленням права обіймати певні посади або вести певну діяльність на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої [2].

– Закон України “Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану”. Передбачає можливість довічного позбавлення волі за державну зраду (раніше до

15 років позбавлення волі), а також таке ж покарання за диверсію в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту. За ці дії, відповідно до змін статті 86, особа, винна у їх вчиненні, не підлягає амністії.

– Закон про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство. “Законом посилено відповідні покарання за привласнення чужого майна на полі бою або використання трагічних обставин, бойових дій для власної наживи шляхом пограбування людей, в тому числі вбитих або поранених. А також було внесено зміни та доповнення до ст. 185 “Крадіжка”, ст. 186 “Грабіж”, ст. 187 “Розбій”, ст. 189 “Вимагання”, ст. 191 “Привласнення, розтрата майна або заподіяння ним шляхом зловживання службовим становищем” Кримінального кодексу України, якими кваліфіковано дані діяння в умовах воєнного або надзвичайного стану за ч. 4 відповідних статей”. Тобто, наприклад, за крадіжку, вчинену в умовах воєнного стану, наставитиме покарання – позбавлення волі на строк від п’яти до восьми років [3].

Автори законопроекту стверджують, що військові дії агресора часто спрямовані проти мирного населення та об’єктів цивільної інфраструктури, викликаючи у людей поширений страх за своє життя та здоров’я, змушуючи їх залишати свої будинки та майно. Нерідко зловмисники використовують ці ситуації для легкого викрадення майна, проникаючи в квартири, житлові будинки, офіси чи торговельні заклади і навіть вдаючись до відкритих злочинів із застосуванням насильства. У воєнний чи надзвичайний час небезпека таких дій зростає через підвищену суспільну небезпеку. Водночас брак жорстких заходів кримінально-правового характеру щодо вказаних злочинів спонукає громадян брати справу в свої руки, що призводить до самосуду над мародерами. Очевидно, що в умовах воєнного стану ці зміни зумовлені неодмінністю активізації боротьби з такими проявами, адже стало очевидним, до чого вони можуть призвести.

Важливо визнати, що юристи часто виділяють різну термінологію, яку використовують законодавці: якщо в статті йдеться про обставини, що посилюють покарання, ст. 67 КК йдеться про “застосування умов воєнного чи надзвичайного стану”, пізніше нові кваліфікувальні ознаки статей 185, 186, 187, 189, 191, а також статей 111 (“державна зрада”) та 113 (“диверсія”) вказують на вчинення відповідних дій “в умовах воєнного стану”. Розмірковуючи над питанням про те, чи є ідентичними ці поняття, правознавці констатують, що:

1. Відповідно до п. 11 ч. 1 статті 67 Кримінального кодексу передбачає, що обставина, яка обтяжує, буде враховуватися не лише у процесі вчинення будь-якого злочину під час дії режиму воєнного стану, а лише у випадках, коли злочин був скоєний саме за умов воєнного стану.

2. Водночас щодо застосування такої кваліфікувальної ознаки, як вчинення “в умовах воєнного стану”, юристи, хоча вони використовують однакове формулювання, припускають можливість застосування різних підходів залежно від конкретного кримінального правопорушення.

Відповідно до КК України, державна зрада – це діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України [4].

Зміни до ст. 111 КК полягають у такому:

- із частини 1 слова “в умовах воєнного стану або” вилучені;
- водночас сформульована нова частина 2, в якій визначено склад злочину з кваліфікувальною ознакою “Ті самі діяння, вчинені в умовах воєнного стану”.

Оскільки закон про кримінальну відповідальність, який посилює кримінальну відповідальність, не має зворотної дії в часі (ч. 2 ст. 5 КК), то державна зрада в будь-якому з її видів, вчинена особою у період з 24 лютого по 06 березня 2022 р. включно, мають відповідати вимогам, викладеним у ч. 1 ст. 111. Кримінальний кодекс складається з 111 розділів.

Якщо, наприклад, шпигунство у вигляді передання іноземній державі відомостей, що становлять державну таємницю, або у вигляді надання іноземній державі допомоги у проведенні підривної

ної діяльності проти України було безперервним або мало кілька епізодів, як у ст. період з 24 лютого по 6 березня 2022 року, після чого кваліфікувати їх одночасно за ч. 1 ст. 5 закону про охорону державної таємниці. Число 111 згадується в ч. 2 ст. 111 ККУ, вказавши в обвинувальному акті, які дії за якою частиною кваліфікуються.

За злочини, зазначені в розділі, згідно зі статтею 111 Кримінального кодексу, до відповідальності за злочини притягуються лише громадяни України, незалежно від місця вчинення злочину. Мистецтво змін 113 КК полягає лише в доповненні статті новою частиною, яка визначає склад злочину з кваліфікувальною ознакою “ті самі дії, вчинені в умовах воєнного стану або збройного конфлікту”. Зазначене вище щодо браку зворотної дії закону в часі також стосується ст. 113 статті Кримінального кодексу. За правопорушення, передбачені ст. 113 КК, відповідальність несуть усі засуджені, які досягли 16 років, незалежно від їх громадянства та від того, вчинили вони цей злочин на території України чи за її межами.

У ч. 2 ст. 111 КК передбачено покарання за державну зраду і диверсію як позбавлення волі на строк п'ятнадцять років або довічне позбавлення волі, з конфіскацією майна. Але треба звернути увагу на те, що у ст. 114 КК (“Шпигунство”) передбачено покарання як позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої. Тобто той самий злочин (шпигунство), залежно від того, хто його вчинив (громадянин України чи іноземець або особа без громадянства), карається по-різному.

Що ж до ч. 2 ст. 113 КК, то в її абзаці другому перед словом “строк” через помилку законодавця пропущено слово “на” (або кілька інших слів) і речення “караються позбавленням волі строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна” втратило сенс. Судам навряд чи буде правильно не зауважувати цю прикру помилку, бо волю законодавця неможливо точно встановити: мав він на увазі “на строк” чи “не більше ніж на строк”, чи “понад строк” [5].

Висновки. Отже, підсумовуючи, можна зробити висновок, що російське повномасштабне вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року призвело до великої кількості злочинів, які вчинялися різними особами, що створило потребу у розгляді та врегулюванні цих ситуацій. Ситуація, яка виникла, потребує оновлення українського законодавства щодо інституту обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння. Це також передбачає криміналізацію певного переліку діянь, що містять ознаки протиправних, та посилення відповідальності за деякі кримінальні правопорушення. Отже, можна сказати, що внаслідок внесених змін до Кримінального кодексу підвищено ефективність притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які співпрацюють з державою-агресором. Також відзначається посилення відповідальності за використання воєнного стану з метою особистого збагачення.

Отже, реформа українського кримінального законодавства у відповідь на російське повномасштабне вторгнення стала важливим кроком у напрямку підвищення правового захисту держави та її громадян в умовах воєнного конфлікту. Нововведення дають змогу ефективніше протидіяти колабораціонізму, забезпечують справедливе покарання за злочини проти держави та суспільства, а також встановлюють більш суворі міри покарання для тих, хто використовує воєнний стан для корисливих цілей.

Крім того, важливим аспектом є адаптація законодавства до нових реалій гібридної війни, що містить боротьбу з пропагандою, дезінформацією та іншими формами інформаційної агресії. Впровадження цих змін сприяє зміцненню національної безпеки та стабільності, а також формує правову основу для справедливого судочинства в умовах військових дій.

Також варто зазначити, що реформа кримінального законодавства супроводжується підвищенням правової обізнаності серед населення та військовослужбовців, що сприяє зміцненню правової культури в суспільстві. Це дає змогу забезпечити більшу підтримку громадян у відстоюванні своїх прав та свобод, а також сприяє підвищенню довіри до державних інститутів.

Загалом оновлення кримінального законодавства є важливим кроком на шляху до зміцнення правопорядку та забезпечення національної безпеки України в умовах воєнного конфлікту, який триває. Це також сприяє міжнародному визнанню зусиль України в боротьбі за свою незалежність та територіальну цілісність, що є важливим фактором у підтримці міжнародної спільноти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Письменський Є. О. (2020). Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в Україні (кримінально-правові аспекти) : наук. нарис. Сєвєродонецьк, с. 121.
3. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки : Закон України від 14.04.2022 No. 2198-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#Text>
4. Острогляд О. В. (2022). Кримінально-правова політика в умовах війни: законодавчий аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 1. С. 286–290.
5. Антонюк Н. (2021). Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. *Слово національної школи суддів України*. № 4. С. 56–68.

REFERENCES

1. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy (2001, April 5) No. 2341-III/Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [In Ukrainian].
2. Pysmenskyy, Ye. O. (2020). *Koloboratsionizm yak suspilno-politychne yavyshe v Ukraini (kryminalno-pravovi aspekty)* [Collaborationism as a socio-political phenomenon in Ukraine (criminal and legal aspects)] : nauk. narys. 'Syevyerodonets'k, p. 121. [In Ukrainian].
3. *Pro vnesennya zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo udoskonalennya 'vidpovidal'nosti za koloboratsiynu diyalnist ta osoblyvostey zastosuvannya zapobizhnykh zakhodiv za vchynennya zlochyniv proty osnov natsionalnoyi ta hromadskoyi bezpeky* [On Amendments to the Criminal Code and the Code of Criminal Procedure of Ukraine to Improve Liability for Collaboration and Peculiarities of Application of Preventive Measures for Crimes Against the Fundamentals of National and Public Security]: Zakon Ukrainy (2022, April 14) No. 2198-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#Text> [In Ukrainian].
4. Ostrohlyad, O. V. (2022). *Kryminalno-pravova polityka v umovakh viyny: zakonodavchyy aspekt* [Criminal law policy in the conditions of war: legislative aspect] *Analitychno-porivnyalne pravoznavstvo*. No. 1. P. 286–290. [In Ukrainian].
5. Antonyuk, N. (2021). *Derzhavna zrada i koloboratsiyna diyalnist: pytannya 'kryminal'no-pravovoyi kvalifikatsiyi* [Treason and collaborative activity: issues of criminal legal qualification]. *Slovo natsionalnoyi shkoly suddiv Ukrainy*. No. 4. P. 56–68. [In Ukrainian].

Дата надходження: 11.03.2024 р.

Rostyslav BUNDZ

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Associate Professor of the International
and Criminal Law Department,
Ph.D in Law
rostyslav.o.bundz@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3651-4068>

Diana YAROVYK

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
student of the first (bachelor)
level of higher education
diana.yarovyk.pv.2022@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0001-1690-5002>

**TREASON AND SABOTAGE:
CRIMINAL LIABILITY UNDER MARTIAL LAW**

The article analyzes the changes to the Criminal Code of Ukraine introduced during martial law in connection with Russia's armed aggression against Ukraine. The needs and reasons for changes to the criminal legislation, which provide for harsher punishments compared to peacetime, are substantiated: the change in the social danger of crimes, the need to strengthen prevention, and ensure justice. Proving the extreme relevance, effectiveness and significance of changes to criminal legislation under martial law: relevance (crime under martial law has its own characteristics and requires special countermeasures, changes to criminal legislation take these characteristics into account and are aimed at effectively ensuring public safety), effectiveness (research shows that harsher punishments have a deterrent effect on crime, increasing the severity of punishment for some categories of crimes under martial law has led to a decrease in the number of these crimes), significance (changes to criminal legislation are important for protecting the rights and freedoms of citizens, guaranteeing they demonstrate the state's intolerance of crime and its determination to protect its citizens in the difficult conditions of martial law).

With the introduction of martial law, criminal legislation did not respond to the new situation and was not adapted to it. The current Criminal Code did not contain responsibility for many offenses during the wartime and was unable to respond to new challenges and threats. Therefore, the Verkhovna Rada of Ukraine, taking into account changes in social relations and the need to protect state sovereignty, territorial integrity and fundamental human rights, adopted a number of legal acts aimed at eliminating gaps in criminal law regulation. Certain provisions in the Criminal Code of Ukraine existed since its adoption, but received a new definition and application. Some necessary changes were made to the Criminal Code of Ukraine in March 2022. However, the difficult situation in Ukraine and the work of the Verkhovna Rada as a legislative body have led to difficulties, mostly of a technical nature, that complicate the application of such provisions. When using the amendments, it is important to take into account the time of their entry into force, as well as the fact that certain actions taken under martial law may appear similar to criminal offenses, but in fact are circumstances that exclude illegality (for example, extreme necessity). Individual provisions will be adjusted according to more favorable conditions.

As a result of the start of a full-scale invasion of the Russian Federation on February 24, 2022, the lives of Ukrainians and Ukraine suddenly changed forever. The question arose as to what consequences this situation will have for the current Criminal Code of Ukraine, which must adapt to rapid changes and new challenges and threats. In such conditions, many social processes stopped, many accelerated, and new challenges appeared that needed to be responded to. That is why the emphasis has shifted towards the criminal law policy, which is a system-forming element of the state strategy in the field of combating crime and develops strategy and tactics for combating crime with the help of criminal law tools.

Key words: martial law; criminal law; full-scale invasion, sabotage; treason; national security; confiscation of property; Criminal Code of Ukraine.

Назар ГДАНСЬКИЙ

Західноукраїнський національний університет,
викладач кафедри кримінального права та процесу
доктор філософії в галузі права
gdanski1@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0006-6553-5104>

ВИПАДКИ ПОРУШЕННЯ ГАРАНТІЙ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ З БОКУ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ТА ФІЗИЧНИХ ОСІБ

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.019>

© Гданський Н., 2024

Європейська хартія про статус суддів закріплює за кожним суддею “право на оскарження”, якщо він / вона вважає, що є загроза його / її незалежності або незалежності правового процесу або ця незалежність якось порушується, і в такому разі він / вона може передати розгляд незалежному органу. Це означає, що судді не є беззахисними у разі посягань на їхню незалежність. Право на оскарження є неодмінною гарантією, інакше це залишиться лише бажанням встановити засади, спрямовані на захист суддів, якщо вони не будуть послідовно підтримуватися механізмами, які будуть гарантувати їх ефективну реалізацію. Обов’язок отримувати пропозицію або висновок від незалежного органу перед тим, як буде прийнято рішення щодо статусу конкретного судді, не обов’язково поширюватиметься на всі можливі ситуації, в яких здійснюватиметься вплив на його чи її незалежність. Саме тому надзвичайно важливо забезпечити можливість суддів звертатися до цього органу із власної ініціативи.

За 2022 рік до Вищої ради правосуддя надійшло 128 повідомлень про втручання у професійну діяльність суддів щодо здійснення правосуддя, про дії, що порушують гарантії незалежності суддів або підривають авторитет правосуддя. Зокрема, 114 повідомлень надійшло від суддів місцевих судів, 7 – від суддів апеляційних судів, 3 – від суддів Верховного Суду та Вищого антикорупційного суду, 1 повідомлення – від Територіального управління Державної судової адміністрації України. Найбільше повідомлень суддів про втручання в діяльність суддів щодо здійснення правосуддя надійшло в лютому 2022 року (34 повідомлення), найменше – у березні 2022 року (3 повідомлення).

Судді пов’язували втручання в їхню діяльність як суддів щодо здійснення правосуддя переважно із судовими справами, які перебували в їхньому провадженні. Найпоширеніші підстави звернення з повідомленнями про втручання в діяльність суддів щодо здійснення правосуддя у 2022 році: позапроцесуальні звернення до правоохоронних органів із заявами про вчинення судьями кримінальних правопорушень та порушення кримінальних проваджень щодо суддів – 18 випадків; заявлені необґрунтованих відводів – 15 випадків; неправомірна поведінка (безпідставні обвинувачення судді, погрози, вказівка щодо вчинення процесуальних дій та ухвалення певного судового 49 рішення, погрози щодо подання заяв про вчинення кримінального правопорушення) – 15 випадків тощо.

Важливо зазначити, що Вищій раді правосуддя відомі випадки, коли “втручання” було пов’язане з бездіяльністю посадових осіб правоохоронних органів. Як вважає Вища рада правосуддя, бездіяльність представників правоохоронних органів становить безпосередню загрозу незалежності суддів та авторитету правосуддя. З огляду на це Вища рада правосуддя вносить відповідні подання про виявлення та притягнення до відповідальності таких осіб згідно із чинним законодавством.

У наукових статтях наголошується, що “втручання” може проявлятися як погрози та як непроцесуальні звернення з боку посадових осіб правоохоронних органів. Проте погрози звернутися із дисциплінарними скаргами на поведінку судді Вища рада правосуддя як “втручання” не розглядає. Більшість рішень Вищої ради правосуддя про вжиття заходів забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя у 2020 році головно були пов’язані із: безпекою суддів; погрозами фізичною розправою; нападами на суддів; порушеннями порядку в судовому засіданні; блокуванням судів.

Згідно із щорічною доповіддю Вищої ради правосуддя за 2020 рік “Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні”, у 2020 році найбільша кількість повідомлень суддів про втручання у їхню діяльність стосувалась втручання з боку громадян та їх об’єднань. Таку ситуацію Вища рада правосуддя вважає вже традиційною. Це підтверджують статистичні дані за попередні роки.

Варто зауважити, що під час розгляду повідомлень суддів про втручання в їхню діяльність щодо здійснення правосуддя дедалі частіше трапляються випадки, які безпосередньо не стосуються втручання у їхню діяльність. Однак такі повідомлення суддів засвідчують, що значною мірою здійснюється підрив авторитету правосуддя. Зважаючи на це, такі повідомлення суддів потребують, щоб Вища рада правосуддя здійснювала належні заходи реагування.

Ключові слова: Вища рада правосуддя; втручання; незалежність суддів; правоохоронні органи; фізичні особи; громадяни; мирні збори; відповідальність.

Постановка проблеми. Конституційна засада незалежності суддів є однією з основних у функціонуванні судової гілки влади. Вона є запорукою належного відправлення правосуддя та, як наслідок, високого рівня довіри населення до судів та суддів. Чинне законодавство передбачає низку гарантій незалежності суддів, у тому числі наявність прямої заборони на її порушення та притягнення до відповідальності у разі вчинення дій, що порушують гарантії незалежності суддів або підривають авторитет судової гілки влади. Зазначимо, що результати узагальнення інформації Вищою радою правосуддя (надалі – ВРП) свідчать про тенденцію зменшення кількості випадків порушень незалежності суддів упродовж кількох останніх років. Так, у 2020 р. до ВРП надійшло 341 повідомлення щодо порушення суддівської незалежності, у 2021 р. – 275, у 2022 р. – 128. Натомість, упродовж січня–травня 2023 р. ВРП вже було розглянуто 98 повідомлень, що дає змогу припустити, що цей рік за показниками перевищить попередній. Подібна ситуація, на нашу думку, зумовлюється викликами воєнного стану, розбалансуванням суспільних відносин та бажанням сторонніх осіб вплинути на рішення суддів у справах, які у мирний час не були настільки поширеними.

Аналіз дослідження проблеми. Деякі аспекти обраної проблематики вже були висвітлені в роботах В. В. Городовенко, В. О. Гринюка, С. В. Ківалова, О. Г. Крижової, Р. О. Куйбіди, Ю. Є. Полянського, М. Д. Савенка, В. О. Скрипченка, Н. М. Шульгач та ін. Окрему увагу треба звернути на такі комплексні дослідження, як дисертаційні роботи Т. В. Галайденко “Гарантія незалежності суддів та їх реалізація в сучасній Україні” (2013 р.), І. В. Камінської “Незалежність суду як засада організації судової влади” (2016 р.) та П. В. Горінова “Адміністративно-правове регулювання реалізації процедур забезпечення незалежності суддів” (2021 р.). Отже, проблема забезпечення

Випадки порушення гарантій незалежності суддів з боку правоохоронних органів та фізичних осіб

незалежності суддів вже упродовж тривалого часу не втрачає своєї актуальності серед науковців та практиків, проте з урахуванням сучасних викликів, призупинення та поновлення роботи ВРП потребує подальшого дослідження.

Метою статті є з'ясування змісту засади незалежності суддів як однієї з гарантій суддівської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Вища рада правосуддя за результатами перевірки повідомлень суддів у 2020 році виявила інші порушення з боку правоохоронних органів, їхніх посадових осіб. Ці виявлені порушення стали підставою, щоб вжити заходів для забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя [1].

Повідомлення суддів стосувались позапроцесуальних звернень представників правоохоронних органів та їх бездіяльності.

Здебільшого позапроцесуальні звернення фізичних осіб до суду Вища рада правосуддя визнає як такі, що не містять ознак втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя. Коли позапроцесуальні звернення надходили від осіб, уповноважених на виконання функцій держави, то Вища рада правосуддя вживала відповідних заходів реагування [2].

Зокрема, суддя Монастирищенського районного суду Черкаської області повідомив, що у провадженні судді перебувало шість справ про притягнення осіб до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 163-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Якщо у двох справах осіб визнано винними та накладено на них адміністративне стягнення у вигляді штрафу, то в інших чотирьох справах провадження закрито у зв'язку з наявністю постанови компетентного органу про накладення адміністративного стягнення. Вищезазначені рішення не оскаржувалися.

Як зазначав суддя, йому телефонував чоловік (назвався начальником Уманського управління Головного управління Державної фіскальної служби у Черкаській області). Чоловік у телефонній розмові сказав, що буде звертатися до органів прокуратури із заявою щодо винесення суддею неправосудних рішень, а саме закриття провадження у вищеописаних справах. Водночас у телефонній розмові вказав судді у подальшому не постановляти рішення про закриття провадження у справах про адміністративні правопорушення згідно із ст. 163-4 КУпАП, якщо будуть надходити такі справи.

Суддя вважав, що такі дії є неприпустимими, протиправними, розглядаючи їх як спробу тиску. Водночас зауважував, що такі дії мають ознаки втручання у здійснення правосуддя, щоб перешкодити виконанню службових обов'язків, повному, всебічному, об'єктивному розгляду справ. Суддя просив вжити заходів, які визначені чинним законодавством, щоб перешкодити втручанням у його діяльність.

Вища рада правосуддя розглянула повідомлення судді Монастирищенського районного суду Черкаської області. 27 жовтня 2020 року вона ухвалила рішення № 2944/0/15-20, визначивши телефонну розмову судді із людиною, яка назвалася начальником Уманського управління Головного управління Державної фіскальної служби у Черкаській області, як позапроцесуальне звернення особи, яка не є учасником процесу, отже, не підлягає розгляду судом.

Як зазначила Вища рада правосуддя, такі звернення не узгоджуються із Законом України "Про судоустрій і статус суддів" (ч. 6 ст. 48) щодо обов'язку фізичних осіб поважати незалежність судді і не посягати на неї. На думку Вищої ради правосуддя, такі звернення є неприпустимими. Подібні телефонні дзвінки можуть викликати у судді обґрунтоване занепокоєння щодо власної безпеки, створюючи реальну загрозу суддівській незалежності.

Вищеописані обставини стосуються професійної діяльності судді. Отже, вони містять ознаки втручання у діяльність, яка пов'язана із здійсненням правосуддя. Такі обставини мають бути відповідно кваліфіковані правоохоронними органами згідно із Кримінальним процесуальним кодексом України [3].

Вивчаючи оцінне поняття “втручання” у кримінальному праві України, Є. М. Блажівський зазначив, що “втручання” можливе лише у формі дії. А бездіяльність не можна розглядати як “втручання” [4, с. 9]. Про це він пише у своїй науковій роботі “Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність за кримінальним правом України”.

Практика застосування оцінного поняття “втручання” як підстави для вжиття Вищою радою правосуддя заходів щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя є іншою. Важливо зазначити, що Вищій раді правосуддя відомі випадки, коли “втручання” було пов’язане із бездіяльністю посадових осіб правоохоронних органів. Як вважає Вища рада правосуддя, бездіяльність представників правоохоронних органів становить безпосередню загрозу незалежності суддів та авторитету правосуддя. З огляду на це Вища рада правосуддя вносить відповідні подання про виявлення та притягнення до відповідальності таких осіб згідно із чинним законодавством [5].

Зокрема, Вища рада правосуддя 15 вересня 2021 року ухвалила рішення № 2624/0/15-20. Цій ухвалі передували такі події. Це відбувалось у приміщенні суду. Група осіб самовільно відчинила кабінет голови суду і вимагала у нього, щоб надав посвідчення судді. Вони мали на меті перевірити його повноваження щодо здійснення правосуддя. Ці особи зневажливо та нецензурно висловлювалися щодо судді. Їм були висловлені зауваження, однак ці особи не реагували. Заступник керівника апарату суду, старший судовий розпорядник, судові розпорядники пояснили цим особам, що у приміщенні суду потрібно дотримуватися правопорядку та визначених правил поведінки. Однак, незважаючи на це, вони голосно кричали, зневажливо і нецензурно висловлювались, погрожували голові суду і працівникам апарату суду.

З огляду на протиправні дії сторонніх осіб заступник керівника апарату суду та розпорядник суду не раз викликали працівників поліції за телефоном 102. Проте, коли приїхали співробітники поліції, сторонні особи продовжували порушувати громадський порядок у приміщенні суду, відкрито виявляючи неповагу до його працівників, не реагуючи на зауваження.

На виклик прибули працівники Саксаганського відділення поліції Криворізького відділу поліції Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області. Однак вони не чинили перешкод правопорушникам. Зважаючи на події, які відбувалися, та бездіяльність працівників Саксаганського відділення поліції, судовий розпорядник викликала підрозділ патрульної поліції з охорони громадського порядку Національної поліції України – тактико-оперативного реагування. Вони прибули до суду. Однак і з їхнього боку також не було вчинено жодних дій, щоб припинити протиправні дії сторонніх осіб [6].

“Втручання” може проявлятися як погрози та як непроцесуальні звернення з боку посадових осіб правоохоронних органів. Проте погрозозвернутися із дисциплінарними скаргами на поведінку судді Вища рада правосуддя як “втручання” не розглядає.

Наприклад, до Вищої ради правосуддя надійшло повідомлення від судді Херсонського міського суду Херсонської області. Перевіряючи це повідомлення, Вища рада правосуддя з’ясувала, позивачем справи, яка перебувала у провадженні судді, був працівник Служби безпеки України.

Під час проведення підготовчого судового засідання позивач заявив провідвід голови судді. У задоволенні відводу позивачеві було відмовлено. Коли позивач залишав судове засідання, у присутності секретаря судового засідання та помічника судді позивач сказав, що звернеться зі скаргами до Вищої ради правосуддя, водночас погрожував, що суддя зустрінеться з ним як “працівником Служби безпеки України”, зважаючи на відмову його заяви про відвід.

Вища рада правосуддя 20 жовтня 2020 року ухвалила рішення № 2866/0/15-20 щодо висловлення позивачем намірів звернутися до Вищої ради правосуддя зі скаргою на дії судді. У цьому рішенні Вища рада правосуддя вкотре зазначила, що відповідно до чинного законодавства будь-яка особа має право звернутися до Вищої ради правосуддя зі скаргою щодо дисциплінарного проступку судді. Зокрема, може звернутися із скаргою до закінчення судового розгляду справи.

Варто зауважити, що звернення учасника судового провадження із дисциплінарною скаргою до Вищої ради правосуддя, коли не закінчився судовий розгляд справи, не є ознакою впливу на суд

чи втручанням у діяльність суду. За винятком тих випадків, коли здійснюється тиск на суддю. Зокрема, щоб перешкодити виконанню його професійних обов'язків. Або здійснюються дії, спрямовані на те, щоб схилити суддю до винесення ним неправосудного рішення.

Водночас те, що позивач висловив погрози, що суддя зустрінеться з ним як “працівником Служби безпеки України”, що були зумовлені відмовою у задоволенні заяви про відвід голови судді, не узгоджується з чинним законодавством. Зокрема, із Законом України “Про судоустрій і статус суддів” (ч. 6 ст. 48), а також Конституцією України про обов'язок поважати незалежність судді і не посягати на неї. Звернення у такій формі є неприпустимим. Як можна було з'ясувати із повідомлення, розглядалася цивільна справа. Зважаючи на це, описана поведінка учасника справи (працівник правоохоронного органу) могла бути використана, щоб вплинути на суддю, спонукаючи його до ухвалення рішення, вигідного позивачеві.

Розглядаючи повідомлення судді Херсонського міського суду Херсонської області, перевіряючи обставини справи, Вища рада правосуддя 20 жовтня 2020 року ухвалила рішення № 2866/0/15-20, зазначивши про можливе втручання у діяльність судді Херсонського міського суду Херсонської області під час розгляду справи. Оскільки наявні ознаки можливого втручання у діяльність судді, то, на думку Вищої ради правосуддя, вони мають бути перевірені відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України [7].

Згідно із щорічною доповіддю Вищої ради правосуддя за 2020 рік “Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні” у 2020 році найбільша кількість повідомлень суддів про втручання у їхню діяльність стосувалась втручання з боку громадян та їх об'єднань. Таку ситуацію Вища рада правосуддя вважає вже традиційною. Це підтверджують статистичні дані за попередні роки [8].

На думку Вищої ради правосуддя, реалізація особами передбачених законом прав не може бути розглянута як втручання у діяльність судді щодо здійснення правосуддя. Зокрема, здебільшого не розглядалися як втручання у діяльність судді реалізація особами права на звернення, права на свободу вираження поглядів, свободу мирних зібрань, права на звернення з дисциплінарною скаргою на дії судді тощо.

Вища рада правосуддя головно розглядала як втручання у діяльність суддів щодо здійснення правосуддя ті випадки, які були пов'язані із протиправною поведінкою фізичних осіб.

Більшість рішень Вищої ради правосуддя про вжиття заходів забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя у 2021 році головно були пов'язані із:

- безпекою суддів;
- погрозами фізичною розправою;
- нападами на суддів;
- порушеннями порядку в судовому засіданні;
- блокуванням суддів.

Варто зауважити, що під час розгляду повідомлень суддів про втручання в їхню діяльність щодо здійснення правосуддя дедалі частіше трапляються випадки, які безпосередньо не стосуються втручання у їхню діяльність. Однак такі повідомлення суддів засвідчують, що значною мірою здійснюється підрив авторитету правосуддя. Зважаючи на це, такі повідомлення суддів потребують, щоб Вища рада правосуддя здійснювала належні заходи реагування.

Щодо безпеки суддів як однієї з основних гарантій незалежності варто зауважити, що на розгляд Верховної Ради України народний депутат України С. О. Демченко вніс проєкт Закону України “Про внесення змін до статті 6 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” щодо заборони проведення мітингів біля будівель судів” (реєстраційний номер № 3291 від 30 березня 2020 року). Як зазначено у пояснювальній записці, законопроект № 3291 підготовлено, щоб викласти положення Закону України “Про судоустрій і статус суддів” у редакції, яка б забезпечувала однакове розуміння положень цього Закону та Конституції України, закріплювала єдині підходи до його правозастосування з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (ч. 2 ст. 11).

Законопроект № 3291 пропонує в новій редакції викласти ч. 3 ст. 6 Закону України “Про судоустрій і статус суддів”. Зокрема, що на відстані ближче, ніж 50 метрів до приміщень судів, забороняється:

- проводити мітинги, демонстрації, пікети, акції протестів, інші подібні акції;
- встановлювати намети, сцени, інші споруди;
- розмішати та демонструвати плакати, банери, прапори, політичні символи;
- розміщувати гучномовці, звуковідтворювальну, світлову чи іншу апаратуру або прилади для проведення вищезазначених акцій.

Відповідно до цього законопроекту, Служба судової охорони має право припиняти проведення зазначених акцій чи дій без ухвалення будь-яких додаткових рішень чи додаткових вказівок. У разі потреби, вони мають право залучати представників Національної поліції України або Національної гвардії України.

Вища рада правосуддя розглянула вищезазначений проєкт № 3291 та 27 жовтня 2021 року і ухвалила рішення № 2960/0/15-20 [9]. Зауважимо, що Вища рада правосуддя підтримала вищезазначений законопроект за умови врахування висловлених пропозицій та зауважень. Зважаючи на поширення у світі рухів протестів, питання обмеження права на свободу мирних зібрань стають особливо актуальними. Обмеження свободи мирних зібрань описані в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ч. 2 ст. 11) [10].

Обмеження свободи мирних зібрань можливі:

- якщо визначені законом;
- є необхідними у демократичному суспільстві;
- їх застосовують із метою національної або громадської безпеки, щоб запобігти проведенню заворушень чи запобігти злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Варто зазначити, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ч. 2 ст. 11) не перешкоджає запровадженню законних обмежень щодо здійснення права на свободу мирних зібрань особами, які належать до збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави [11].

У справі “Веренцов проти України” заявник зазначив про обмеження його права на свободу мирних зібрань. Також поскаржився на необґрунтованість його арешту, який тривав три доби.

Зауважимо, що Парламент України не ухвалив закону, який би регулював проведення мирних демонстрацій. Відповідно до Конституції України, такий порядок має бути визначений законом. На думку Європейського суду з прав людини, потрібно реформувати законодавство відповідно до положень Європейського суду з прав людини та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [12].

Як вважає Вища рада правосуддя, потрібно закріпити єдині підходи до реалізації права на мирні зібрання та стосовно їх обмежень.

Це буде спрямоване на:

- недопущення обмежень права на мирні зібрання;
- протидію зловживанням правом на мирні зібрання.

Адже створення неодмінних механізмів і процедур, що дають змогу забезпечити реальне здійснення свободи зібрань, є найважливішим обов'язком держави. Водночас це значною мірою буде спрямоване на унеможливлення незаконного впливу на суддів і втручання у їхню діяльність, а також на чинення тиску на суддів.

Також потрібно дотриматися балансу між правом на свободу мирних зібрань і допустимістю втручання в таку свободу і її обмеження.

До неоднозначного застосування норм законодавства може призвести:

- ігнорування підстав заборони мирних зібрань;
- попередження влади про мирне зібрання, час, за який має бути здійснено таке попередження.

Вища рада правосуддя дійшла висновку, що на законодавчому рівні має бути детально передбачений механізм, що регулює:

- проведення мирних зібрань, мітингів, демонстрацій, пікетів, інших подібних чи аналогічних акцій біля будівель судів;
- завчасне повідомлення про проведення таких заходів з обов'язковим визначенням органу, який має бути повідомлений про їх проведення, отримання дозволу на проведення відповідних акцій тощо [13].

Висновки. Враховуючи намір України здобути членство в Європейському Союзі, проблема порушення незалежності суддів потребує якнайшвидшого вирішення. Крім того, подібна ситуація є неприпустимою для правової, соціальної та демократичної країни, якою є Україна відповідно до Основного Закону. Гарантіями незалежності суддів є сукупність заходів та механізмів, що передбачають діяльність органів та осіб, до повноважень яких віднесено забезпечення неприпустимості неправомірного втручання, впливу або тиску на суддю у зв'язку зі здійсненням ним правосуддя. Основну роль у забезпеченні незалежності суддів відіграє ВРП, яка з поновленням її роботи стикнулася із низкою викликів, що потребували або все ще потребують вирішення (наприклад, формування кадрового складу членів ВККСУ, створення служби дисциплінарних інспекторів тощо). Попри різноплановий, на перший погляд, характер повноважень ВРП, всі вони мають на меті утвердження незалежності суддів та авторитету правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Рішення Вищої ради правосуддя “Про вжиття заходів щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя за повідомленням суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду Случа О. В., Волковицької Н. О., Міщенко І. С.” від 20 серпня 2020 року № 2443/0/15-20. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/3062>
2. Щорічна доповідь за 2020 рік “Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні”. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2020_rik_0.pdf
3. Рішення Вищої ради правосуддя “Про вжиття заходів щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя за повідомленням судді Монастирищенського районного суду Черкаської області Мазай Н. В.” від 27 жовтня 2021 року № 2944/0/15-20. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/4591>
4. Блажівський Є. М. (2010). Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 “Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право”. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010, с. 9.
5. Щорічна доповідь за 2022 рік “Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні”. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2022_rik_0.pdf
6. Рішення Вищої ради правосуддя “Про вжиття заходів щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя за повідомленням голови Саксаганського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області Ткаченка А. В.” від 15 вересня 2021 року № 2624/0/15-20. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/3549>; Щорічна доповідь за 2021 рік “Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні”. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2021_rik_0.pdf
7. Рішення Вищої ради правосуддя “Про вжиття заходів щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя за повідомленням судді Херсонського міського суду Херсонської області Кузьміної О. І.” від 20 жовтня 2021 року № 2866/0/15-20. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/2823>
8. Щорічна доповідь за 2020 рік “Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні”. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2020_rik_pro_stan_zabezpechennya_nezalez_0.pdf
9. Щорічна доповідь за 2018 рік “Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні”. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2018_rik.pdf
10. Рішення Вищої ради правосуддя “Про надання консультативного висновку щодо законопроекту № 3291” від 27 жовтня 2021 року № 2960/0/15-20. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/416>

11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

12. Щорічна доповідь за 2021 рік “Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Веренцов проти України” від 11 квітня 013 року (пункти 55, 95). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-118393%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-118393%22]}); Щорічна доповідь за 2021 рік “Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

REFERENCES

1. *Rishennia Vyschoi rady pravosuddia “Pro vzhyttia zakhodiv shchodo zabezpechennia nezalezhnosti suddiv ta avtorytetu pravosuddia za povidomlenniam suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu Slucha O. V., Volkovytskoi N. O., Mishchenka I. S.”* [Decision of the High Council of Justice “On Taking Measures to Ensure Independence of Judges and Authority of Justice Upon Report of Judges of the Commercial Court of Cassation within the Supreme Court Sluch O. V., Volkovytska N. O., Mishchenko I. S.”] vid 20 serpnia 2020 roku No. 2443/0/15-20. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/3062> [In Ukrainian].

2. *Shchorichna dopovid za 2020 rik “Pro stan zabezpechennia nezalezhnosti suddiv v Ukraini”* [Annual report for 2020 “On the state of judicial independence in Ukraine”]. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_zh_2020_rik_0.pdf [In Ukrainian].

3. *Rishennia Vyschoi rada pravosuddia “Pro vzhyttia zakhodiv shchodo zabezpechennia nezalezhnosti suddiv ta avtorytetu pravosuddia za povidomlenniam suddi Monastyryshchenskoho raionnoho sudu Cherkaskoi oblasti Mazai N. V.”* [Decision of the High Council of Justice “On taking measures to ensure the independence of judges and the authority of justice upon the report of judge N. Mazai of the Monastyryshche District Court of Cherkasy region] vid 27 zhovtnia 2021 roku No. 2944/0/15-20. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/4591> [In Ukrainian].

4. Blazhivskiy, Ye. M. (2010). *Kryminalna vidpovidalnist za vtruchannia v diialnist za kryminalnym pravom Ukrainy* [Criminal liability for interference with activities under the criminal law of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08 “Kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo”. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2010, p. 9 [In Ukrainian].

5. *Shchorichna dopovid za 2022 rik “Pro stan zabezpechennia nezalezhnosti suddiv v Ukraini”*. [Annual report for 2022 “On the state of judicial independence in Ukraine”]. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_zh_2021_rik_0.pdf [In Ukrainian].

6. *Rishennia Vyschoi rady pravosuddia “Pro vzhyttia zakhodiv shchodo zabezpechennia nezalezhnosti suddiv ta avtorytetu pravosuddia za povidomlenniam holovy Saksahanskoho raionnoho sudu mista Kryvoho Rohu Dnipropetrovskoi oblasti Tkachenka A. V.”* [Decision of the High Council of Justice “On Taking Measures to Ensure Independence of Judges and Authority of Justice According to the Report of the Head of Saksahansk District Court of Kryvyi Rih, Dnipro Region, A. Tkachenko”] vid 15 veresnia 2021 roku No. 2624/0/15-20 URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/3549> [In Ukrainian]; *Shchorichna dopovid za 2021 rik “Pro stan zabezpechennia nezalezhnosti suddiv v Ukraini”* [Annual report for 2021 “On the state of judicial independence in Ukraine”]. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_zh_2020_rik_0.pdf [In Ukrainian].

7. *Rishennia Vyschoi rady pravosuddia “Pro vzhyttia zakhodiv shchodo zabezpechennia nezalezhnosti suddiv ta avtorytetu pravosuddia za povidomlenniam suddi Khersonskoho miskoho sudu Khersonskoi oblasti Kuzminoi O. I.”* [Decision of the High Council of Justice “On Taking Measures to Ensure Independence of Judges and Authority of Justice on the Report of Judge of Kherson City Court of Kherson Region O. Kuzmina”] vid 20 zhovtnia 2021 roku No. 2866/0/15-20. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/2823> [In Ukrainian].

8. *Shchorichna dopovid za 2020 rik “Pro stan zabezpechennia nezalezhnosti suddiv v Ukraini”* [Annual report for 2020 “On the state of judicial independence in Ukraine”]. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_zh_2020_rik_pro_stan_zabezpechennya_nezalezhnosti_suddiv_v_ukrayini.pdf [In Ukrainian].

9. *Shchorichna dopovid za 2018 rik “Pro stan zabezpechennia nezalezhnosti suddiv v Ukraini”* [Annual report for 2018 “On the state of judicial independence in Ukraine”]. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_zh_2018_rik.pdf [In Ukrainian].

10. *Rishennia Vyschoi rady pravosuddia “Pro nadannia konsultatyvnoho vysnovku shchodo zakonoproiektu No. 3291”* [Decision of the High Council of Justice “On Providing an Advisory Opinion on Draft Law No. 3291”] vid 27 zhovtnia 2021 roku No. 2960/0/15-20. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/416> [In Ukrainian].

11. *Konventsia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod* [The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] vid 04.11.1950 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [In Ukrainian].

12. *Shchorichna dopovid za 2021 rik “Pro stan zabezpechennia nezalezhnosti suddiv v Ukraini”* [Annual report for 2021 “On the state of judicial independence in Ukraine”]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [In Ukrainian].

13. *Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi “Vierientsov proty Ukrainy”* [Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Verentsov v. Ukraine] vid 11 kvitnia 2013 roku (punkty 55, 95) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-118393%22%5D%7D> [In Ukrainian] ; *Shchorichna dopovid za 2021 rik “Pro stan zabezpechennia nezalezhnosti suddiv v Ukraini”* [Annual report for 2021 “On the state of judicial independence in Ukraine”]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [In Ukrainian].

Дата надходження: 01.02.2024 р.

Nazar HDANSKYI

Western Ukrainian National University,
Teacher of the Criminal Law and Procedure Department,
Ph.D in Law
gdanski1@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0006-6553-5104>

CASES OF VIOLATION OF GUARANTEES OF INDEPENDENCE OF JUDGES BY LAW ENFORCEMENT AGENCIES AND INDIVIDUALS

The European Charter on the Statute for Judges establishes the “right to appeal” for every judge if he/she believes that there is a threat to his/her independence or the independence of the legal process, or if this independence is somehow violated, and in such a case, he/she can refer the matter to an independent body. This means that judges are not left defenseless in cases of encroachments on their independence. The right to appeal is a necessary guarantee, otherwise, it would remain merely a desire to establish principles aimed at protecting judges if they are not consistently supported by mechanisms that will ensure their effective implementation. The obligation to obtain a proposal or opinion from an independent body before a decision is made regarding the status of a particular judge does not necessarily extend to all possible situations in which his or her independence might be influenced. That is why it is extremely important to ensure that judges have the opportunity to turn to this body on their own initiative.

In 2022, the High Council of Justice received 128 reports of interference in the professional activities of judges regarding the administration of justice, actions that violate the guarantees of judges’ independence, or undermine the authority of justice. In particular, 114 reports were received from judges of local courts, 7 from judges of appellate courts, 3 from judges of the Supreme Court and the High Anti-Corruption Court, and 1 report from the Territorial Department of the State Judicial Administration of Ukraine. The largest number of reports from judges about interference in the activity of judges regarding the administration of justice was received in February 2022 (34 reports), and the least in March 2022 (3 reports).

Judges primarily associated the interference in their activities as judges in the administration of justice with the judicial cases they were handling. The most common reasons for reporting interference in the judges’ administration of justice in 2022 were extrajudicial appeals to law enforcement agencies with complaints about judges committing criminal offenses and initiating criminal proceedings against judges – 18 cases; unfounded recusals – 15 cases; improper conduct (baseless accusations against a

judge, threats, instructions on procedural actions and making certain judicial decisions, threats of filing complaints about criminal offenses) – 15 cases, among others.

It's important to note that the High Council of Justice is aware of cases where “interference” was associated with the inactivity of law enforcement officials. The High Council of Justice believes that the inactivity of law enforcement representatives poses a direct threat to the independence of judges and the authority of justice. In light of this, the High Council of Justice submits appropriate proposals for the identification and accountability of such individuals in accordance with current legislation.

Academic articles emphasize that “interference” can manifest as threats and as extrajudicial appeals by law enforcement officials. However, the High Council of Justice does not consider threats to file disciplinary complaints against a judge's behavior as “interference”. The majority of the High Council of Justice's decisions on taking measures to ensure the independence of judges and the authority of justice in 2020 were mainly related to: judges' security; threats of physical harm; attacks on judges; violations of order in court sessions; blockages of courts.

According to the High Council of Justice's annual report for 2020 “On the State of Ensuring the Independence of Judges in Ukraine”, the highest number of reports from judges about interference in their activity in 2020 related to interference by citizens and their associations. The High Council of Justice considers this situation to be traditional, as confirmed by statistical data from previous years.

It's worth noting that when reviewing reports from judges about interference in their judicial activities, there are increasingly cases that are not directly related to interference in their activities. However, such reports from judges indicate that there is a significant undermining of the authority of justice. Given this, such reports from judges require the High Council of Justice to take appropriate responsive measures.

Key words: High Council of Justice; interference; independence of judges; law enforcement agencies; individuals; citizens; peaceful assemblies; responsibility.

УДК 343.9

Олексій ГУМІН

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
завідувач кафедри міжнародного
та кримінального права,
доктор юридичних наук, професор
oleksii.m.humin@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8016-945X>

УМОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.029>

© Гумін О. М., 2024

Умови застосування примусових заходів медичного характеру є важливою темою, яка потребує ретельного вивчення та розуміння, особливо у контексті прав людини та медичної етики. Ухвалення рішень про застосування таких заходів має ґрунтуватися на конкретних обставинах і забезпечувати баланс між потребами індивіда та інтересами громадського здоров'я.

Практика застосування примусових заходів медичного характеру визначається законодавством кожної країни та міжнародними нормами. Зазвичай вони дозволяються лише у разі невідкладної загрози життю або здоров'ю людини або інших осіб, коли індивід не може власноруч прийняти обґрунтоване та свідоме рішення про лікування через психічну хворобу або інші обставини.

Водночас застосування примусових заходів медичного характеру має бути обмеженим за часом і максимально ефективним для досягнення мети – гарантування безпеки та забезпечення добробуту індивіда. Крім того, воно має супроводжуватися відповідними гарантіями прав людини, такими як право на інформацію, консультації та правовий захист.

Ця стаття присвячена аналізу умов, за яких можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру. Зокрема, вона розглядає етичні, юридичні та практичні аспекти цього питання, враховуючи права та інтереси пацієнтів, а також можливі наслідки для їхнього здоров'я та добробуту.

Стаття містить огляд відповідних міжнародних та національних законодавчих актів, судову практику та рекомендації професійних медичних організацій щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Також досліджуються сучасні підходи до цього питання та можливі способи його вирішення в межах етичних та правових норм.

Автор статті надає обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення законодавства та практики застосування примусових заходів медичного характеру з метою забезпечення максимального захисту прав та гідного ставлення до пацієнтів у медичних установах.

Ключові слова: примусові заходи; медичний характер; етика; законодавство; пацієнт; медичний персонал.

Постановка проблеми полягає в розробці і впровадженні ефективних та етичних примусових заходів медичного характеру. Це означає, що потрібно розглянути такі аспекти. Медична етика: вирішення питань, пов'язаних з моральністю та етикою медичного втручання, зокрема тоді, коли пацієнт не може або не бажає брати участь у прийнятті рішень про своє лікування. Правові питання: встановлення правового механізму для застосування примусових медичних заходів, зокрема, процедури, які забезпечують захист прав пацієнтів та їхню автономію. Медична неодмінність: обґрунтування потреби та ефективності медичних заходів у кожному конкретному випадку. Це потребує об'єктивного медичного оцінювання стану пацієнта та можливих наслідків втручання. Альтернативні методи: розгляд можливостей застосування альтернативних методів лікування або підтримки для досягнення того ж результату без застосування примусових заходів. Соціокультурні впливи: врахування соціокультурних чинників, які можуть вплинути на сприйняття та ефективність примусових медичних заходів в різних культурах та серед різних соціальних груп. Психосоціальна підтримка: забезпечення психосоціальної підтримки для пацієнтів, які були піддані примусовим медичним заходам, а також для їхніх родичів та опікунів.

Аналіз досліджень. Вказану проблематику досліджували у своїх роботах такі вчені: С. Л. Шаренко, О. О. Ямкова, І. В. Жук, Н. Н. Книга, Б. Н. Дердюк.

Мета – полягає в тому, щоб на основі кримінально-правового підходу проаналізувати особливості застосування примусових заходів медичного характеру.

Виклад основного матеріалу. Поняття “неосудність” вживаємо винятково у кримінальному праві, що визначає особу, до якої застосовуються примусові медичні заходи і яка не може бути покараною в судовому розумінні за свої дії або стан. Зазвичай це стосується осіб, які не несуть кримінальної відповідальності через непридатність до розуміння свого вчинку або відсутність здатності до волі (напр., через психічні розлади або інші становища, коли особа не може контролювати свої дії). У таких випадках примусові заходи медичного характеру застосовуються для гарантування безпеки особи і суспільства, а не як покарання за кримінальне правопорушення.

Відповідно до ст. 93 Кримінального кодексу України (далі – КК України) (“*Особи, до яких застосовуються примусові заходи медичного характеру*”), суд може призначити примусові заходи медичного характеру для таких категорій осіб:

- 1) які вчинили у стані неосудності суспільно небезпечні діяння;
- 2) які вчинили у стані обмеженої осудності кримінальні правопорушення;
- 3) які вчинили кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання.

Усі ці особи характеризуються спільними ознаками, а саме:

- а) наявність психічного розладу, який вплинув на їх вибіркову поведінку в ситуаціях з кримінальним потенціалом;
- б) вчинення дій, які передбачені положеннями Особливої частини КК України;
- в) загроза повторного вчинення суспільно небезпечних дій під впливом психічних розладів.

Отже, суб'єктами примусових заходів медичного характеру є три групи осіб: неосудні, обмежено осудні та осудні індивіди, які після вчинення кримінальних правопорушень захворіли на психічні розлади [2, с. 412–415].

Не можна покласти вину на осіб, які виконали суспільно небезпечні дії, коли вони перебували у стані психічного розладу – хронічного, тимчасового, стаціонарного або іншого хворобливого стану психіки. У таких випадках важливі два критерії: юридичний і медичний, які визнаються у формулі неосудності згідно зі ст. 19 КК України.

Юридичний (психологічний) критерій визначає ступінь порушення свідомості та волі особи під час вчинення нею дій, які можуть становити суспільну небезпеку. Він містить інтелектуальні (когнітивні) та вольові аспекти. Поняття “когнітивний” часто використовується, асоціюючи його із розумовими здібностями, але важливо визначити цю ознаку не через інтелект особи, а через її здатність до усвідомлення фактів та потенційної суспільної небезпеки своїх дій. Якщо особа не може цього робити через патологічні порушення своїх пізнавальних здібностей, то вона може бути визнана неосудною з погляду юридичного критерію, і для цього достатньо виявити хоча б одну з цих ознак.

Медичний критерій неосудності визначається наявністю одного з чотирьох видів психічних захворювань, які визначені у ч. 2 ст. 19 КК України. Це хронічні психічні розлади (*шизофренія, епілепсія, прогресуючий параліч* тощо), тимчасові порушення психічної діяльності (*патологічне сп'яніння, патологічний афект, патологічне сп'яніння, патологічний афект*), недоумство (*ідіотія, імбецильність, дебільність*) або інші патологічні стани психіки (*тяжкі форми психопатії, стан абстиненції, травми головного мозку*). Основні ознаки медичного критерію охоплюють всі можливі варіанти психічних розладів. Проте важливо розуміти, що саме наявність психічного захворювання не завжди вказує на нездатність особи свідомо усвідомлювати свої дії або керувати ними. Для того щоб визнати, що особа неосудна, потрібно довести наявність порушення її свідомості або вольових функцій, які є результатом психічного захворювання. Оцінку медичного критерію зазвичай здійснює судово-психіатрична експертиза. Проте оскільки поняття неосудності є юридичним, остаточне рішення про неосудність або осудність особи в конкретній справі ухвалює суд на основі даних судово-психіатричної експертизи [3, с. 23–24, 29].

Зведення медичних і правових критеріїв дає підставу для визнання особи неосудною, і, отже, така особа не підлягає кримінальній відповідальності. Отже, неосудна особа не може бути суб'єктом кримінального правопорушення, хоча до неї можуть бути застосовані примусові медичні заходи відповідно до ч. 2 ст. 19 КК України, які не є покаранням.

Друга категорія осіб, до яких можуть бути застосовані примусові медичні заходи, – це обмежено осудні індивіди. Обмежена осудність означає психічний стан особи, який не виключає її кримінальної відповідальності і покарання, проте під час вчинення кримінального правопорушення ця особа мала обмежену здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними через психічні порушення. Суть обмеженої осудності полягає в тому, що внаслідок психічних аномалій особа не може повністю усвідомити свої дії або керувати ними. На відміну від неосудності, обмежену осудність оцінюють за трьома критеріями: медичним, юридичним і клінічним.

Медичний критерій обмеженої осудності вказує на те, що в особи, визнаної винною, є певний психічний розлад, такий як різні види психопатій, невротичні розлади особистості, наслідки черепно-мозкових травм або розумова відсталість.

Юридичний критерій обмеженої осудності складається із двох аспектів: інтелектуального (здатність особи повною мірою розуміти свої дії або бездіяльність) і вольового (здатність особи повною мірою керувати ними). За наявності психічних аномалій у разі обмеженої осудності значно обмежується здатність особи усвідомлювати суть своїх дій і контролювати свою поведінку.

Клінічний критерій обмеженої осудності визначає ступінь, з якою особа усвідомлює свої дії під час вчинення кримінального правопорушення або керує ними. Враховуються не лише внутрішні патологічні порушення, що впливають на ці здатності суб'єкта кримінального правопорушення, але і різні зовнішні фактори, які значно впливають на формування та вияв його способу дії [1, с. 466–470].

Особа, яка порушила встановлений порядок у стані обмеженої осудності, залишається суб'єктом кримінального правопорушення, оскільки вона має всі ознаки, що стосуються суб'єкта кримінального правопорушення. Тому ця особа підлягає кримінальній відповідальності. Обмежена осудність не вважається підставою для звільнення від кримінальної відповідальності і покарання. Вона дає суду можливість індивідуально оцінити незаконну поведінку особи у специфічному психічному стані.

Отже, до осіб із обмеженою осудністю можуть застосовуватися примусові медичні заходи разом із кримінальним покаранням. Примусові медичні заходи в цьому контексті – це форма реалізації кримінально-правової відповідальності, оскільки особа з обмеженою осудністю залишається суб'єктом кримінального правопорушення, і всі види кримінальних впливів, що застосовуються до неї, є способом здійснення кримінальної відповідальності. Примусові медичні заходи, які застосовуються до неосудних осіб, істотно відрізняються від тих заходів медичного характеру, що застосовуються до осіб із обмеженою осудністю. Для неосудних осіб примусові медичні заходи не мають характеру покарання, оскільки вони не спрямовані на каральну функцію або мету, що властива кримінальному покаранню (за винятком спеціальної превенції). У випадку осіб із обмеженою осудністю примусові медичні заходи можуть застосовуватися паралельно з покаранням і, отже, є способом виконання кримінальної відповідальності.

До третьої категорії осіб, до яких можуть бути застосовані примусові медичні заходи, належать ті, які вчинили кримінальне правопорушення у стані осудності, але під час відбування покарання захворіли на психічну хворобу. Якщо особа вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але після винесення вироку або під час відбування покарання стала страждати від психічного захворювання, що забирає її здатність до усвідомлення своїх дій (або бездіяльності) або керування ними, то вона вже не підлягає покаранню. У такого індивіда суд може застосовувати примусові медичні заходи, згідно із ч. 3 ст. 93 КК України. Психічний розлад, що розвинувся після вчинення кримінального правопорушення, може бути як хронічним, так і тимчасовим. Однак важливо, щоб ступінь цього психічного розладу був настільки серйозним, що відзначається значним порушенням пізнавальних і вольових здібностей особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Після одужання, якщо не минув термін давності для притягнення цієї особи до кримінальної відповідальності і не з'явилися інші обставини, які вивільняють її від кримінальної відповідальності, вона може бути піддана кримінальному покаранню за загальними правилами, як встановлено в ч. 4 ст. 95 КК України. Однак якщо така особа перебувала у психіатричній установі за рішенням органів досудового слідства або суду, і оскільки примусові медичні заходи обмежують її свободу, їх прирівнюють за характером і значенням до тримання під вартою, і їх час рахується у терміні покарання день за днем. Ст. 96 КК України дає можливість здійснювати обов'язкове лікування для осіб, які вчинили кримінальне правопорушення і мають хворобу, що становить загрозу для здоров'я інших осіб. Важливо зауважити, що законодавство не містить чіткого переліку осіб, до яких можливо застосовувати примусове лікування.

Використання примусових медичних заходів до неосудних осіб, осіб із обмеженою осудністю і тих, хто вчинив кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворів на психічну хворобу до винесення вироку або під час відбування покарання, є можливістю суду, а не його обов'язком. Вони застосовуються тільки до осіб, які становлять суспільну небезпеку. Якщо особа має психічну хворобу і вчинила діяння, яке вважається суспільно небезпечним, але не становить загрози для суспільства з урахуванням характеру вчиненого та її психічного стану і не потребує примусового психіатричного лікування, то застосування примусових медичних заходів стає необґрунтованим. Отже, призначаючи примусові медичні заходи, суд має розглядати доцільність їхнього застосування у кожному конкретному випадку.

Умови застосування примусових заходів медичного характеру

Залежно від характеру та важкості захворювання, тяжкості вчиненого діяння, ступеня небезпеки психічнохворого, суд може призначити один із чотирьох видів примусових заходів медичного характеру, передбачених ч. 1 ст. 94 КК України [4, с. 237–239].

Висновки. Отже, такі примусові заходи медичного характеру застосовуються до таких категорій осіб: тих, хто вчинив суспільно небезпечне діяння у стані непридатності до поняття, тих, хто вчинив кримінальне правопорушення у стані обмеженої придатності та злочинців, які після вчинення правопорушення захворіли на психічну хворобу. Всі ці особи мають спільні ознаки: наявність психічного розладу, який вплинув на їхню поведінку під час вчинення дій, передбачених статтями Особливої частини Кримінального кодексу, та існує загроза повторного скоєння суспільно небезпечного діяння під впливом психічного розладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бекетова О. В. (2005). Особи, до яких застосовуються примусові заходи медичного характеру. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / ОНЮА. Одеса : Юрид. л-ра. С. 466–470.
2. Сташиса В. В., Тація В. Я. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. 4 видання. Харків, 2010. 456 с.
3. Мірошніченко Н., Орловська Н. (1997). Обмежена осудність та її законодавче вирішення. *Право України*. № 7. С. 23–24, 29.
4. Горбачевський В. Я. Підстави застосування примусових заходів медичного характеру у кримінальному провадженні. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/8165/1/%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%9E%D0%92%D0%86%20%D0%A0%D0%95%D0%A4%D0%9E%D0%A0%D0%9C%D0%98%20%D0%A7%201_p260-262.pdf

REFERENCES

1. Beketova, O. V. (2005). *Osoby, do yakykh zastosovuiutsia prymusovi zakhody medychnoho kharakteru* [Persons subject to compulsory medical measures]. Aktualni problemy derzhavy i prava : zb. nauk. pr. / ONIUА. Odessa : Yuryd. l-ra. P. 466–470. [In Ukrainian].
2. Stashysa, V. V., Tatsiia, V. Ia. *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: pidruchnyk* [Criminal Law of Ukraine. General part: textbook]. 4 vydannia. Kharkiv, 2010. 456 p. [In Ukrainian].
3. Miroshnychenko, N., Orlovska, N. (1997). *Obmezheni osudnist ta yii zakonodavche vyrishennia. Pravo Ukrainy* [Limited sanity and its legislative solution]. No. 7. P. 23–24, 29. [In Ukrainian].
4. Horbachevskyi, V. Ia. *Pidstavy zastosuvannia prymusovykh zakhodiv medychnoho kharakteru u kryminalnomu provadzheni* [Grounds for application of compulsory medical measures in criminal proceedings]. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/8165/1/%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%9E%D0%92%D0%86%20%D0%A0%D0%95%D0%A4%D0%9E%D0%A0%D0%9C%D0%98%20%D0%A7%201_p260-262.pdf [In Ukrainian].

Дата надходження: 21.04.2024 р.

CONDITIONS FOR THE APPLICATION OF COMPULSORY MEDICAL MEASURES

The conditions for applying compulsory medical measures are an important topic that requires careful study and understanding, especially in the context of human rights and medical ethics. Decision-making on the application of such measures should be based on specific circumstances and strike a balance between the needs of the individual and the interests of public health.

The practice of applying compulsory medical measures is determined by the legislation of each country and international standards. As a rule, they are allowed only in cases of an urgent threat to the life or health of a person or other persons, when an individual cannot make an informed and conscious decision about treatment due to mental illness or other circumstances.

At the same time, the use of compulsory medical measures should be limited in time and as effective as possible to achieve the goal of ensuring the safety and well-being of the individual. In addition, it should be accompanied by appropriate human rights guarantees, such as the right to information, consultation and legal protection.

This article analyzes the conditions under which coercive medical measures may be applied. In particular, it examines the ethical, legal and practical aspects of this issue, taking into account the rights and interests of patients, as well as the possible consequences for their health and well-being.

The article includes a review of relevant international and national legislation, case law and recommendations of professional medical organizations on the use of compulsory medical measures. The author also examines modern approaches to this issue and possible ways to resolve it within the framework of ethical and legal norms.

The author of the article provides substantiated recommendations for improving the legislation and practice of applying compulsory medical measures in order to ensure maximum protection of rights and decent treatment of patients in medical institutions.

Key words: coercive measures; medical nature; ethics; legislation; patient; medical personnel.

УДК 343.9

Олексій ГУМІН

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
завідувач кафедри міжнародного
та кримінального права,
доктор юридичних наук, професор
oleksii.m.humin@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8016-945X>

Андріяна БОЙКО

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права
психології та інноваційної освіти,
студентка першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
adriana.boiko.pv.2022@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-3509-4130>

СИСТЕМА ТА УМОВИ ПРИЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.035>

© Гумін О., Бойко А., 2024

У сучасному правозастосовчому процесі особлива увага надається питанням кримінальної відповідальності неповнолітніх. Це зумовлено необхідністю забезпечення їх прав та інтересів, а також сприяння їхньому виправленню та соціальній реабілітації. Ця наукова стаття розглядає систему призначення кримінальних покарань для неповнолітніх осіб. Автор проводить аналіз законодавства, практики та принципів, що визначають умови кримінальних покарань для цієї категорії осіб. У статті детально висвітлено відповідальність неповнолітніх перед законом, механізми визначення віку кримінальної відповідальності, а також особливості вироків та покарань для неповнолітніх порівняно з дорослими. Також розглядаються підходи до реабілітації та соціальної реінтеграції неповнолітніх, спрямовані на попередження рецидиву злочинності. Ця стаття спрямована на поглиблене розуміння системи кримінальних покарань для неповнолітніх та умов їх призначення з метою покращення справедливості й ефективності виконання правосуддя.

Призначення кримінальних покарань для неповнолітніх – це складний і відповідальний процес, який відображає особливості ювенальної юстиції в різних країнах. Більша частина країн намагається надати перевагу виховним заходам перед кримінальними покараннями для неповнолітніх. Це може містити альтернативні програми виховання, реабілітаційні заходи, які спрямовані на соціальну адаптацію та інші методи позбавлення від покарань, зосереджених на вихованні. У деяких системах правосуддя

для неповнолітніх немає покарань, спрямованих на відновлення правопорядку (наприклад, в'язниці). Деякі з основних проблем, які можуть виникати в процесі призначення кримінальних покарань для неповнолітніх, містять недостатню доступність альтернативних програм реабілітації, нерівноправне ставлення до неповнолітніх залежно від їхньої соціальної та економічної ситуації, а також недостатню увагу до психологічних та соціальних потреб дитини.

Ключові слова: злочинність; неповнолітні; кримінальна відповідальність; медіація; примирення; правосуддя; покарання.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні немає процесуальних норм та ефективних засобів, що відповідають інтересам дитини. Це стосується процедур, таких як затримання дитини, проведення допиту та утримання в установах позбавлення волі. Майже не використовуються альтернативні підходи до покарання, такі як примусове поміщення до закладу соціальної реабілітації з виховною метою та відновне правосуддя. В судах є формальний підхід до вибору покарання, що призводить до зростання рецидивів та негативного впливу на життя дітей.

Аналіз досліджень. Ця стаття викладена на основі наукових досліджень та праць таких авторів: З. Д. Смітєнко, В. С. Курко, Д. В. Казначєєва, О. С. Яцун, О. О. Северин.

Мета статті – полягає в проведенні аналізу системи та умов призначення кримінальних покарань для неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Кримінальні покарання для неповнолітніх є важливим аспектом кримінального права, що потребує особливої уваги через вразливість цієї категорії правопорушників. Неповнолітні через свій вік та обмежений життєвий досвід потребують специфічного підходу до їх покарання та реабілітації. Одним з основних принципів призначення покарань неповнолітнім є гуманізм. Це означає, що покарання має бути таким, що сприяє ресоціалізації та реабілітації неповнолітнього, а не тільки карає його. Під час призначення покарання потрібно також враховувати особливості кожного неповнолітнього, зокрема його вік, психічний стан, обставини вчинення кримінального правопорушення, а також сімейні та соціальні умови.

Сьогодні тема злочинності серед неповнолітніх стала актуальною. Водночас виникла потреба призначення правильних покарань, аби попередити нові злочинні діяння, не спричинивши неповнолітньому психофізичної травми. Мовиться саме про мінімізацію призначення такого покарання, як “позбавлення волі”. Тому виникає питання удосконалення сучасного КК України, розширення видів призначення покарань.

Неповнолітніх можна виділити окремою особливою верстою населення. Неповнолітньою ми вважаємо особу віком від 14 до 18 років згідно з п. 12 ч. 1 ст. 3 КПК України. Вчинені ними протиправні діяння напряму залежать від способу життя, обстановки, емоційного фону тощо, тому важливо враховувати ці пункти під час розгляду справи.

Неповнолітні особи через свій обмежений досвід та брак зрілості потребують спеціального підходу, який враховує їх особливості під час притягнення до кримінальної відповідальності та в процесі виконання покарання, зокрема позбавлення волі. Треба зазначити, що перелік покарань, які визначені національним законодавцем, що можуть бути застосовані до неповнолітнього, значно обмежений і це не відповідає стандартам ООН. Згідно з Пекінськими правилами, заходи впливу на неповнолітніх мають враховувати не лише серйозність їхніх правопорушень, але й особливості їхньої особистості. Так, відповідно до п. 17.1 Пекінських правил, заходи впливу на неповнолітніх “рішення про обмеження особистої свободи неповнолітнього повинно ухвалюватись тільки після уважного дослідження цього питання, та обмеження повинні бути по можливості зведені до мінімуму; неповнолітнього правопорушника не слід позбавляти особистої свободи, якщо тільки його не

визнано винним у вчиненні серйозного діяння із застосуванням насильства проти іншої особи чи в неодноразовому вчиненні інших серйозних правопорушень, а також за відсутності іншого відповідного заходу впливу”.

Призначення позбавлення волі на обмежений термін є найбільш суворим видом покарання серед переліку в ст. 98 КК України, який накладається судами на неповнолітніх злочинців частіше, ніж будь-який інший вид покарання. Відповідно до досліджень, позбавлення волі становить близько 90 % всіх накладених покарань. У зв'язку з цим виникає питання про ефективність системи покарань для неповнолітніх, оскільки сам процес виконання цього виду покарання викликає негативні явища. Потрібно погодитися з твердженням В. І. Козлюка, що статус неповнолітнього як суб'єкта злочину у суспільстві розглядається у контексті ювенального права, де захист від негативного впливу є однією з основних цілей.

Переваги та обмеження використання медіації в таких випадках, зокрема, з погляду виправлення та ресоціалізації неповнолітніх злочинців. Порівняння практики медіації з іншими формами розв'язання конфліктів у сфері кримінальної юстиції для неповнолітніх. Відповідно до Пленуму Верховного Суду України “Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх”, судам рекомендується активно сприяти діяльності громадських організацій, які мають на меті забезпечити злагоду між неповнолітнім злочинцем та потерпілим, надавати таким організаціям потрібну інформацію, повідомляти обвинувачених про наявність таких організацій і створювати можливості для звернення до них для врегулювання конфлікту та досягнення згоди. Іншими словами, здійснити примирення між неповнолітніми особами до призначення кримінальної відповідальності. Медіація в справах злочинності серед неповнолітніх є дієвим інструментом для уникнення кримінальної відповідальності. Цей підхід сприяє розв'язанню конфліктів через конструктивне спілкування та взаєморозуміння між учасниками, сприяючи таким способом зменшенню рівня рецидиву та покращенню взаємин між неповнолітніми й потерпілими. Додатково, медіація дає змогу врахувати особливості та індивідуальні потреби кожного учасника, сприяючи їхньому психологічному й соціальному відновленню.

Сам процес медіації відзначається конкретним колом учасників та їх особливим юридичним статусом, що визначає їхні права та обов'язки під час цієї процедури. Обов'язковими учасниками медіації є потерпілий і особа, яка вчинила правопорушення. Якщо медіація застосовується на етапі досудового розслідування, то особу, яка вчинила правопорушення, розглядають як підозрювану. У разі проведення медіації на етапі судового розгляду правопорушника вважатимуть обвинуваченим. Неодмінною умовою для проведення медіації є визнання правопорушником своєї відповідальності за здійснене злочинне діяння. Отже, є прогалина у законодавстві, пов'язана з нечітким розумінням процесуального статусу особи, яка бере участь в угоді про примирення, а також з процедурою її залучення до кримінального провадження.

Відновне правосуддя оперує певними методологічними принципами, які становлять визнання вини з боку підсудного, згоду жертви на примирення, об'єктивність посередника, збереження конфіденційності та добровільність участі у процесі.

У багатьох ситуаціях потреба потерпілих полягає не у засудженні правопорушника, а у повній компенсації завданої шкоди. Один з можливих виходів – укладання угоди про примирення, яке сприяє пом'якшенню судового вироку для правопорушника, одночасно надаючи потерпілому *утамування почуття образи* (сатисфакцію). Такий підхід сприяє соціальній реінтеграції осіб, які порушили закон, і сприяє зменшенню кількості застосування кримінальних покарань. Головною метою призначення покарання неповнолітнім правопорушникам має бути їхнє відновлення у суспільстві, а не просто накладання покарання. Сьогодні програми відновного правосуддя у різних формах успішно застосовуються в багатьох країнах світу – від Європи до Америки, Австралії й Африки; водночас ці практики не лише є експериментами, а закріплені в національному законодавстві.

Акт примирення має бути долучений до кримінальної справи, що значно зменшить суворість судового рішення, оскільки у процесі примирення вже будуть вирішені претензії сторін, а головне – питання відшкодування збитків. Зважаючи на те, що Український центр порозуміння (УЦП) розробив проєкт щодо впровадження системи відновного правосуддя впродовж 10 років, що слугують підставами рекомендувати включення медіації як самостійного виду звільнення від кримінальної відповідальності в розділі XV “Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх”, розглядаючи її як специфічний захід кримінально-правового характеру.

Висновок. Призначення кримінальних покарань для неповнолітніх є складним процесом, що потребує врахування багатьох факторів. Гуманізм, індивідуальний підхід та пріоритет виховних заходів є основними принципами, що сприяють ефективній ресоціалізації та мінімізації рецидивів серед неповнолітніх. Система покарань має бути гнучкою та адаптивною до потреб кожного конкретного неповнолітнього, забезпечуючи баланс між інтересами суспільства та правами дитини. Сучасне суспільство зіткнулося зі зростанням злочинності серед неповнолітніх, що підриває ефективність покарань, зокрема “позбавлення волі”. Варто враховувати індивідуальні особливості кожного неповнолітнього та їх психофізіологічний стан під час призначення покарань. Доповнення до КК України та врахування стандартів ООН можуть допомогти мінімізувати призначення суворих методів покарань та захистити права неповнолітніх. Медіація також є ефективним інструментом для зменшення рецидиву та поліпшення відносин між учасниками. Активна підтримка громадських організацій та належна інформація для учасників медіації важливі для розв’язання конфліктів перед кримінальним провадженням. Потрібно уточнити законодавство щодо процесуального статусу учасників угоди про примирення для ефективішої процедури медіації. Відновне правосуддя може допомогти у соціальній реінтеграції правопорушників та компенсації потерпілим, зменшуючи кількість кримінальних покарань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Яцун О. С. (2009). Особливості кримінального покарання неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.08. “Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право”: Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів. С. 22.
2. Казначеева Д. В. (2020). Проблеми призначення покарання неповнолітнім. *Вісник криминологічної асоціації України*. № 1 (22). С. 176–181.
3. Северин О. О. (2008). Медіація як специфічний захід кримінально-правового характеру до неповнолітніх, які вчинили діяння легкого та середнього ступеня тяжкості, з угодою про примирення. *Право і Безпека*. № 2, т. 7. С. 68–73.
4. Смітєнко З. Д., Курко О. В. (2015). Медіація як кримінально-процесуальна категорія та її застосування в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. № 4 (81). С. 130–136.

REFERENCES

1. Iatsun, O. S. (2009). *Osoblyvosti kryminalnoho pokarannia nepovnolitnikh* [Peculiarities of criminal punishment of minors] avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk 12.00.08. “Kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo”: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. Lviv. P. 22 [In Ukrainian].
2. Kaznacheieva, D. V. (2020). *Problemy pryznachennia pokarannia nepovnolitnim* [Problems of sentencing juveniles]. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. No. 1(22). P. 176–181 [In Ukrainian].
3. Severyn, O. O. (2008). *Mediatsiia yak spetsyfichniy zakhid kryminalno-pravovoho kharakteru do nepovnolitnikh, yaki vchynyly diiannia lehkoho ta serednoho stupenia tiazhkosti, z uhodoiu pro prymyrennia* [Mediation as a specific criminal law measure for juveniles who have committed minor and moderate gravity offenses with a reconciliation agreement]. *Pravo i Bezpeka*. No. 2, t. 7. P. 68–73 [In Ukrainian].

4. Smitienko, Z. D., Kurko, O. V. (2015). *Mediatsiia yak kryminalno-protsesualna katehoriia ta yii zastosuvannia v kryminalnykh provadzhenniakh shchodo nepovnolitnikh* [Mediation as a Criminal Procedural Category and Its Application in Criminal Proceedings Against Minors]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. No. 4 (81). P. 130–136 [In Ukrainian].

Дата надходження: 20.03.2024 р.

Oleksii HUMIN

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Head of the International
and Criminal Law Department,
Doctor of Law, Professor
oleksii.m.humin@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8016-945X>

Andriiana BOIKO

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
student of the first (bachelor)
level of higher education
adriiana.boiko.pv.2022@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-3509-4130>

SYSTEM AND CONDITIONS OF CRIMINAL PUNISHMENT FOR JUVENILES

In the modern law enforcement process, special attention is paid to the criminal liability of minors. This is due to the need to ensure their rights and interests, as well as to promote their correction and social rehabilitation. This research article examines the system of criminal sentencing for minors. The author analyzes the legislation, practice and principles that determine the conditions of criminal punishment for this category of persons. The article covers in detail the responsibility of minors before the law, mechanisms for determining the age of criminal responsibility, as well as the peculiarities of sentences and punishments for minors in comparison with adults. Approaches to rehabilitation and social reintegration of minors aimed at preventing recidivism are also discussed. This article aims to provide an in-depth understanding of the juvenile criminal penalty system and the conditions for imposing it in order to improve the fairness and efficiency of the administration of justice.

The imposition of criminal sanctions on juveniles is a complex and responsible process that reflects the specifics of juvenile justice in different countries. Most countries try to give preference to educational measures over criminal sanctions for juveniles. This may include alternative education programs, rehabilitation measures aimed at social reintegration, and other methods of diversion that focus on education. In some juvenile justice systems, there are no rehabilitative punishments (e. g., prisons). Some of the main problems that may arise in the process of imposing criminal sanctions on juveniles include the lack of availability of alternative rehabilitation programs, unequal treatment of juveniles depending on their social and economic situation, and insufficient attention to the psychological and social needs of the child.

Key words: juvenile delinquency; criminal liability; mediation; reconciliation; justice.

УДК 343.9

Oleksii HUMIN

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Head of the International
and Criminal Law Department,
Doctor of Law, Professor
oleksii.m.humin@lpnu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8016-945X>

Arkadiusz SZAJNA

Higher School of Occupational Safety Management
in Katowice (Poland),
Doctor of Laws, PhD

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6327-4234>

VIOLENCE AGAINST MINORS: CONCEPT AND TYPES

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.040>

© Humin O., Szajna A., 2024

Protecting children from violent criminal offenses that infringe on their life, health, morality and sexual inviolability is a priority national security task that unites the efforts of the family, the state and civil society.

Domestic violence against minors has characteristic features related to the specifics of the mechanism of committing criminal offenses, the causes and conditions that determine it, the personality of the perpetrators, and the peculiarities of the victim's behavior, which must be taken into account when developing special prevention measures.

The analysis of legislation and specialized literature leads to the conclusion that today there is no single approach to the definition of a number of the most important concepts related to the topic of this study. This primarily concerns the concepts of “family” and “violence”.

The concept of “violence” is now widely used not only in everyday life, but is also included in the terminology of various sciences. Philosophy, psychology, criminal law, criminology, forensics and other sciences approach the problem of defining the concept of “violence” independently, without using existing definitions in related fields.

The definition of violence may vary depending on the purpose of its use. This is due to the fact that violence itself has a rather “broad format”. It is a social and legal phenomenon that is not limited to the criminal law. In other words, violence can include criminal offenses, administrative offenses, as well as other forms of behavior that are not formally torts, but contradict generally accepted and approved norms of behavior, forming the prerequisites for violent crime as such.

In this regard, it is necessary to clarify that in the context of this study, only the criminal law concept of violence will be used, assessed from the standpoint of criminal law as an offense

and, accordingly, possessing all its features. Such a concept is necessary for a clear definition of the subject of research and its use to distinguish related issues in the process of studying empirical material.

Key words: violence; family; minor; physical force.

Formulation of the problem. Along with the concepts of “family” and “minor member of the “family”, trace to decide with Another concept used in criminological research is “violence”, and, based on that from this, our task is to define the concept of “violence against minors members family”.

The concept of “violence”, like the previous concepts under consideration, does not have unequivocal general literature and legal interpretation, ago presents itself expedient to spend analysis of existing ones definitions.

The purpose of the article to analyze concepts and types of violence against minors based on a criminal law approach.

Presenting main material. The term “violence” comes from the Latin word “violentia” and means a spontaneous and uncontrolled manifestation of force [1, p. 35–36]. Despite the fact that the concepts of “force” and “violence” are endowed with certain common features, they are distinguished by the fact that, in particular, violence is always understood as the application of force to an object not only against its will and desire, but also as a violation of the law [2]. A similar interpretation of related terms is found in reference sources. In modern legal encyclopedic editions, violence is defined as “the intentional physical or mental influence of one person on another, against his will, which causes this person physical, moral, property damage, or contains the threat of causing damage with a criminal purpose” [3, p. 68].

In interpretive dictionary Ukrainian language under violence is interpreted as 1) application physical force to someone; 2) from the use of force to achieve something; 3) coercive influence on someone, something [4]. Dictionary of synonyms close in meaning to violence names the following words: “compulsion; power; pressure; pressure; forcibly; by force (or coercion); by force; slavery; force; force; put before necessity; oblige; servitude [5].

Etymological analysis of the word “violence” allows us to assert that its meaning is that it denotes a certain action of one person, perfect in relation to another contrary to him will (desire).

The term “violence” is currently widely used not only in everyday everyday life but and enters in terminological apparatus different of science Philosophy, psychology, criminal law, criminology, criminology and others science fit before you decide problems definition concept “violence” independently, without using already existing definitions in related fields of knowledge.

Definition violence may to change in dependencies from goals him using. This is due to the fact that the violence itself has a rather “broad format”. It is a socio-legal phenomenon, not limited by frameworks criminal law. In other words, violence can also include criminal offenses, and administrative offense, and also others forms behavior which formally not is torts, but enter in contradiction with generally accepted and approved norms behavior forming prerequisites violent crime as such.

In connection with this is necessary clarify what in context real research will be used only criminal law concept violence, assessed from the point of view of the criminal law as an offense and, accordingly, owning by all him signs That’s it concept necessary for clear definition subject research, surgery by him for demarcation related problems in process empirical study material.

Turning to to analysis existing in specified sphere definitions, it should be noted their considerable number, and all of them have their own interpretation. In other words, there is No. single point of view on such a fundamental question as concept criminal violence It connected also and with those what criminal by law the term “violence” not is revealed.

Without setting the goal of researching this concept and defining it, first of all, to carry out an empirical study, indicate that in today’s research, under violence understood committing socially dange-

rous illegal intentional acts one person in relation to another against or without the will and consent of the latter or with use helpless state, which violates his constitutional rights and freedoms, related to physical or (and) mental or sexual influence on him.

Exactly it definition was used for software objectivity criteria at selection units empirical arrays and compatibility received in go studying the results.

Between those can not not to note what violence – always it manifestation aggression in interpersonal relationships her extreme form. Not succeeding in details theoretical searches, dedicated given phenomenon the term “aggression” in given articles is used as form socially dangerous behavior person who has its purpose infliction physical, mental damage another to a person (in our in the case of a minor member family).

Analyzing the norms of the Criminal Code of Ukraine, it can be stated that in criminal laws under violence is meant only physical violence. Mental same violence legislator determines by using instructions on the threat of physical violence and other methods specified in the law influence on the will of a person to force him to do what is necessary for the guilty behavior.

At the same time, physical action is an effect on organs and tissues (their physiological functions) body another person.

The science of criminal law defines violence as an external intentional and illegal physical or mental influence on a person (or a group of persons) on the part of other persons, which is carried out against or against his will and is capable of causing him organic, physiological or mental trauma, as well as limiting the freedom of expression of his will or actions [6 , p. 52]; deliberate use of physical force to violate the bodily integrity of another person against or against their will, or threats to commit violent acts; socially dangerous unlawful physical or mental influence on a person, which is carried out against or against his will, poses a danger to his life or health at the time of infliction, deprivation of freedom, which may result in harm of varying degrees of severity or death [7, p. 3].

Public relationship components species object physical violence, are related with biological protection properties, physical benefit a personas natural creatures which ones is life, health and physical freedom.

There are five types of consequences of physical violence: death, harm health, physical pain and physical suffering, loss of physical freedom. They encroaching on inviolability physical basics existence a person.

In a way infliction data consequences physical violence is energy influence on bodies and fabrics, their physiological functionsanother person [8].

All the listed types of physical impact can have place and in family situation violence.

In own turn, mental impact – is an impact on the body of another person in the form of giving influence to his psyche. Making such an impact with the help of mental factors external environment and makes up content mentalviolence”.

Trace to agree what in within the framework criminological characteristics of family violence, the selection of sexual violence is appropriate because allows more carefully learn all of it sides, and him exception will unreasonably distort the actual picture of family violence, reduce it species and volume.

At committed specified criminal offenses maybe application as physical, Yes and mental violence, and even their a combination going out with interpretation of the specified articles of the Criminal Code and law enforcement practice, special form rape and (or) committing violent actions sexual character in ago number of is using a criminal helpless state victims.

Rape and violent actions sexual character trace recognize perfect with using helpless condition of the victim persons in those cases When he, in strength his own physical ormental state (dementia or other mental disorder, physical disadvantages, unconscious state), age (minor or elderly) or other circumstances, could not understand nature and value committed with by him actions or to provide resistance guilty.

When something like this happens to a child, you should speak up exactly about sexual violence as way, after all as such signs physical and mental violence in strength certain conditions familyenvironment

Violence against minors: concept and types

and natural processes of closeness and trust of family members to each other the second may be absent, due to the fact that there are No. prerequisites for suppression the will of the victim.

Thus, based on the goals of this study, the need selection and consideration sexual violence (as one with possible methods of action, and therefore one of the types of violence), Yes as it has certain specificity.

Between those can not not to note the following: if consider species violence from the position of a specific subject of influence (directly the body another person – “body” or psyche), and not the way of committing, we can talk about distinguishing only two types of violence – physical and mental In this context, the selection of other types of violence is exactly the same impractical.

Manifestation of violence in the social context affects many spheres life, it very wide and multifaceted One of such spheres – family.

Violence in family represents by myself independent variety due to the specificity of the relationship between the criminal and the victim, local territory development conflict, limitations access the public to the resolution of contradictions”. The main difference between violence in the family and other violence varieties in ago, what it occurs people who are in loved ones or in relatives relationships which, in principles should support and protect.

In Ukraine, there is also No. established terminology to indicate this phenomena In the literature, several terms are used, considered as synonyms Most often, you can meet such concepts as: “intra-family violence”, “family violence”, “violence in the family”, “domestic violence”, “domestic violence”, “cruel treatment of children”.

It seems appropriate to introduce some clarity and order conceptual apparatus researched problems It necessary for more deep understanding of the phenomenon of violence.

When using the term “domestic violence” the emphasis falls on the fact that it violence is applied exactly on homely territory and not can be traced clear positions of that by whom it violence is carried out – members family or any persons but in home victim or common residence.

A number of researchers use the term “domestic violence”, under which understood totality socially dangerous and criminal offenses intentional action trespassers on public relationship that provide good personality, as life, health or bodily inviolability related to the impact on another person’s body or the threat of such influence by influencing his psyche, committed by one family member against another family member (regardless of the fact of their joint or separate residence) against or against their will the last.

Necessary also to note what under household relations refers to non-productive relations of family and household (ordinary relations in families, between members family), household leisure (extramarital , vacation, tourism), communal and household (relationship with neighbors on home, apartments, residents district, village), industrial and household of a nature arising from material and spiritual satisfaction needs a person.

Such way subjects household violence they can become not only relatives, but also, for example, neighbors outside the subject of this study means that “domestic violence” is broader.

What concerns concepts “intra-family violence”, “family violence”, “violence in the family”, in our opinion, they have the same meaning in this as wellresearch are used as are equivalent.

Also going out with data by us above definitions concepts “violence” and “family”, trace to state that there is violence in the family, taking into account all its signs socially dangerous illegal intentionally, punished deed, committed one a member family in relationship another against or except will and consent the last or with using helpless state disruptive him constitutional rights and freedom, related with physical, or (and) mental, or sexual influence.

We will immediately outline the circle of persons who can carry out this violence against children in families (“subjects”):

1) parents, “new” married couple parents, roommates parents, persons that replace parents – adopters , guardians;

2) relatives brothers and sisters or children others persons (except parents) specified in p. 1, live in as rule, together with “victims”;

3) other relatives (uncles, aunts, nephews, brothers, sisters, by with the exception of the specified in p. 2 and etc.).

Such way in subject given research are included as relationships “adults – minors”, Yes and “minors – minors”, where the first category is a criminal and friend refers to to categories victims in case exceptions relationship “minor – minor” can be missed number material facts, Yes as similar cases have place and in go studies were found. They differ in the originality of reasons, conditions, motives, situations, personal characteristics of both the criminal and the victim, others circumstances committing criminal offenses.

Yes, when determining the range of criminal acts that constitute a crime violence in the relationship minors members families, trace consider the specifics of family relations and the possibility of committing certain actsa member family relation to a minor.

The content of the concept of violence “...is difficult to mechanically extend to actually intra-family violent infringement”.

Conclusions. Minors in need in constant directed educational influence: them necessary help understand regularities development societies, to produce correct presentation of pr social values. The main one role in upbringing, moral belongs to the family. In force this valid legislation is established requirement about carrying out the upbringing of the child in the family in accordance with his interests, and also with respect to the rights that belong him from birth.

REFERENCES

1. Wolin, Sh. (1970). Violence and Western / Politikal Traditions. In: Violence: Causes and Solutions. N. Y. 123 p. [In English].
2. *Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk* [The Great Encyclopedic Legal Dictionary] (2007). za red. akad. NAN Ukrainy Yu. S. Shemshuchenka. K.: TOV “Vyd-vo “Iurydychna dumka”. 992 p. [In Ukrainian].
3. *Iurydychna entsyklopediia* [Legal encyclopedia] (2002). v 6 t. / redkol. Yu. S. Shemshuchenko ta in. K.: Vyd-vo “Ukrainska entsyklopediia” imeni M. P. Bazhana. T. 4. 720 p. [In Ukrainian].
4. *Slovnyk ukrainskoi movy. Akademichnyi tumachnyi slovnyk* [Dictionary of the Ukrainian Language. Academic explanatory dictionary] (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/s/nasyljstvo> [In Ukrainian].
5. Derkach, P. M. *Korotkyi slovnyk synonimiv ukrainskoi movy* [Short dictionary of synonyms of the Ukrainian language]. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/503467/mod_resource/content/1/Korotkyi_slovnyk_synonimiv_ukr_movy_Derkach_1960.pdf [In Ukrainian].
6. Lysko, T. D. (2008). *Kryminalna vidpovidalnist za zgvaltuvannia (porivnialno-pravovyi analiz)* : [Criminal liability for rape (comparative legal analysis)] dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.08 “Kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo”. K. 218 p. [In Ukrainian].
7. Khomych, T. M. (2010). *Fizychne nasylstvo yak odna iz form vchynennia nasylstva v simi* [Physical violence as a form of domestic violence]. Chasopys Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiia”. Seriia “Pravo”. No. 2 [In Ukrainian].
8. Syiploki, M. V. (2018). *Nasylstvo yak oznaka zlochyniv u sferi pravookhoronnoi ta derzhavnoi okhoronnoi diialnosti* [Violence as a feature of crimes in the sphere of law enforcement and state security activities]. Visnyk Chernivetskoho fakultetu Natsionalnoho universytetu “Odeska yurydychna akademiia”. No. 4. P. 218–229 [In Ukrainian].

Дата надходження: 20.03.2024 р.

Олексій ГУМІН

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
завідувач кафедри міжнародного
та кримінального права,
доктор юридичних наук, професор
oleksii.m.humin@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8016-945X>

Аркадіуш ШАЙНА

Вища школа управління охороною праці
м. Катовіце, Польща,
доктор права (PhD)
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6327-4234>

НАСИЛЬСТВО ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ: ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ

Захист дітей від насильницьких кримінальних правопорушень, які посягають на життя, здоров'я, моральність та статеву недоторканність, є пріоритетним завданням національної безпеки, що об'єднує зусилля сім'ї, держави та цивільного товариства.

Насильство в сім'ї над неповнолітніми має характерні ознаки, пов'язані зі специфікою механізму вчинення кримінальних правопорушень, причин і умов, його детермінуючих, з особистістю злочинців, особливостями поведінки потерпілого, що потребує обліку при розробці спеціальних заходів попередження.

Аналіз законодавства та спеціальної літератури призводить до висновку про тому, що на сьогоднішній день не існує єдиного підходу до визначення низки найважливіших понять, які стосуються теми проведеного дослідження. Це насамперед стосується понять “родина” і “наси́льство”.

Поняття “наси́льство” в даний час широко застосовується не тільки в повсякденному побуті, але і входить в термінологічний апарат різних наук. Філософія, психологія, кримінальне право, криминологія, криміналістика та інші науки підходять до рішення проблеми визначення поняття “наси́льство” самостійно, не використовуючи вже наявні визначення у суміжних галузях.

Визначення насильства може змінюватись в залежності від цілей його використання. Це пов'язано з тим, що саме насильство має досить “широкий формат”. Воно є соціально-правовим явищем, не обмеженим рамками кримінального закону. Іншими словами, насильство може включати і кримінальні правопорушення, і адміністративні правопорушення, а також інші форми поведінки, які формально не є деліктами, але вступають в протиріччя з загальноприйнятими і схвалюваними нормами поведінки, утворюючи передумови насильницької злочинності як такої.

У зв'язку з цим потрібно уточнити, що в контексті справжнього дослідження буде використано тільки кримінально-правове поняття насильства, оцінюване з позиції кримінального закону як правопорушення і, відповідно, що має усі його ознаки. Таке поняття необхідне для чіткого визначення предмета дослідження, оперування ним для відмежування суміжних проблем у процесі вивчення емпіричного матеріалу.

Ключові слова: насильство; сім'я; неповнолітній; фізична сила.

Олександр ДАВИДОВИЧ
Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
аспірант кафедри міжнародного та кримінального права
o.o.davydovych@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0003-2710-2605>

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАХОДІВ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИМ ПРИГОДАМ: ОГЛЯД СУЧАСНИХ СТРАТЕГІЙ ТА ПІДХОДІВ

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.046>

© Давидович О., 2024

Ця стаття присвячена дослідженню проблеми дорожньо-транспортних пригод й огляду сучасних стратегій та підходів, спрямованих на їх запобігання та зменшення. Значущість цієї проблеми полягає в тому, що здоров'я учасників дорожнього руху та безпека руху транспортних засобів на дорогах є однією з найважливіших глобальних суспільних проблем, особливо в умовах постійного зростання кількості транспортних засобів та темпів життєдіяльності міст. У статті розглянуто різні аспекти профілактики дорожньо-транспортних пригод, зокрема правові, технічні, психологічні та освітні заходи. Здійснюється аналіз сучасних тенденцій у розробці та впровадженні програм безпеки дорожнього руху, а також успішних практик зменшення кількості аварій та травматизму на дорогах. На основі дослідження ефективності різних стратегій та програм, спрямованих на зниження аварійності і зменшення статистики потерпілих під час ДТП (ДТП – дорожньо-транспортних пригод), стаття надає інформацію про те, які заходи є найбільш ефективними та як вони можуть бути реалізовані в різних контекстах. Окрім того, наголошується на важливості співпраці між владними органами, громадськими організаціями та громадянами у впровадженні безпеки дорожнього руху. Також у статті докладно розглядається важливість профілактичних заходів, які можуть містити освітні кампанії та просвітницькі заходи щодо безпеки руху транспортних засобів на дорогах. Аналізуються також правові норми і покарання за порушення правил дорожнього руху та можливість вивчення і використання досвіду інших країн, зокрема Польщі, у сфері забезпечення безпеки руху транспортних засобів на дорогах. У заключній частині статті обговорюються перспективи майбутнього розвитку систем безпеки дорожнього руху та виклики, які можуть виникнути в майбутньому. Висновки цього дослідження можуть бути корисними для розробників політики, дослідників та фахівців у сфері безпеки дорожнього руху з метою покращення безпеки на дорогах та зменшення кількості дорожньо-транспортних пригод.

Ключові слова: дорожньо-транспортні пригоди; безпека дорожнього руху; профілактика дорожньо-транспортних пригод; стратегії безпеки; підходи до запобігання

Ефективність заходів щодо запобігання дорожньо-транспортним пригодам...

пригодам; ефективність заходів; технічні та правові заходи; освітні програми; взаємодія між учасниками дорожнього руху; перспективи розвитку систем безпеки; водій.

Постановка проблеми. На сучасних дорогах у всьому світі дорожньо-транспортні пригоди є серйозною загрозою для громадського здоров'я та безпеки. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, щорічно понад 1,35 мільйона людей гинуть у дорожніх пригодах, а орієнтовно 50 мільйонів отримують травми різного ступеня важкості [7]. Статистику дорожньо-транспортних пригод з постраждалими в Україні за 2023 рік опублікував Департамент патрульної поліції. Згідно з даними поліції, впродовж 2023 року в Україні сталося 23 642 аварії з загиблими та травмованими, що на 26,9 % більше ніж у 2022 році (у 2022 році сталося 18 628 ДТП) [8].

Дорожньо-транспортні пригоди за період з 01.01.2023 по 31.12.2023

Регіон	ДТП з загиблими та/або травмованими								
	усього			загинуло			травмовано		
	2022	2023	%	2022	2023	%	2022	2023	%
АР Крим									
Вінницька	611	695	13,7	139	156	12,2	750	918	22,4
Волинська	587	818	39,4	94	98	4,3	738	969	31,3
Дніпропетровська	1737	2140	23,2	280	283	1,1	2073	2555	23,3
*Донецька	371	583	57,1	113	157	38,9	542	819	51,1
Житомирська	795	1016	27,8	120	130	8,3	1100	1338	21,6
Закарпатська	435	469	7,8	88	91	3,4	514	543	5,6
*Запорізька	565	803	42,1	82	83	1,2	717	1024	42,8
Івано-Франківська	805	907	12,7	85	108	27,1	1033	1205	16,7
Київська	1267	1807	42,6	183	221	20,8	1551	2270	46,4
Київ	1487	1894	27,4	83	103	24,1	1648	2133	29,4
Кіровоградська	609	782	28,4	88	112	27,3	795	1047	31,7
*Луганська	33		-100	4		-100	37		-100
Львівська	1797	2001	11,4	238	220	-7,6	2353	2625	11,6
*Миколаївська	776	1060	36,6	115	120	4,3	995	1364	37,1
Одеська	1157	1568	35,5	137	192	40,1	1433	1829	27,6
Полтавська	789	974	23,4	95	126	32,6	982	1249	27,2
Рівненська	623	719	15,4	131	121	-7,6	747	910	21,8
Сумська	604	711	17,7	63	58	-7,9	733	852	16,2
Тернопільська	540	563	4,3	96	76	-20,8	741	717	-3,2
*Харківська	867	1404	61,9	148	193	30,4	979	1731	76,8
*Херсонська	75	155	106,7	13	26	100	95	219	130,5
Хмельницька	624	727	16,5	123	121	-1,6	787	929	18
Черкаська	545	675	23,9	106	117	10,4	664	804	21,1
Чернігівська	558	661	18,5	95	86	-9,5	686	821	19,7
Чернівецька	371	510	37,5	72	55	-23,6	452	631	39,6
Севастополь									
ЗАГАЛОМ	18628	23642	26,9	2791	3053	9,4	23145	29502	27,5

* Регіони, в яких рівень аварійності істотно знизився через тимчасову окупацію та ведення постійних бойових дій.

Ці статистичні дані свідчать про необхідність негайних заходів для запобігання дорожнім травмам та смертям.

Постановка проблеми полягає в тому, що на дорогах спостерігається низка факторів, які сприяють збільшенню ризику дорожньо-транспортних пригод. Наприклад, неправильна поведінка водіїв, а саме недотримання вимог Правил дорожнього руху, брак адекватних правових норм, неякісний стан дорожнього покриття та неефективна система безпеки транспортних засобів. Крім того, використання телефонів під час водіння, перевищення швидкості та керування в нетверезому стані також є серйозними факторами ризику зіткнень транспортних засобів та наїздів на пішоходів. Зростаюча міська агломерація та зростання автопарку додатково поглиблюють цю проблему, збільшуючи об'єм транспортних засобів на дорогах та збільшуючи ймовірність конфліктів (ДТП) між різними видами транспорту.

Основна проблема полягає в потребі розробки і впровадження ефективних стратегій та програм, які б забезпечили покращення безпеки дорожнього руху та зниження кількості дорожньо-транспортних пригод. Такі заходи мають бути комплексними та містити правові, технічні, освітні та культурні аспекти для максимальної ефективності.

Аналіз дослідження проблеми. Аналізуючи проблему дорожньо-транспортних пригод, було виявлено кілька основних факторів, які впливають на безпеку на дорогах. Насамперед неправильна поведінка водіїв, така як перевищення швидкості, відволікання уваги від дороги або вживання алкоголю, є однією з головних причин дорожніх пригод. Інші фактори, такі як погані дорожні умови, брак адекватної інфраструктури для пішоходів, велосипедистів, водіїв скутерів, електросамокатів та низька ефективність систем безпеки автомобілів також роблять свій внесок у зростання аварійності на дорогах. Дослідження показало, що ефективність заходів безпеки може варіюватися залежно від контексту та різних чинників. Наприклад, впровадження правил дорожнього руху для всіх учасників (також водіїв скутерів та електросамокатів) та посилення контролю може сприяти зниженню кількості дорожніх пригод у загальній статистиці на території нашої країни. Крім того, важливим аспектом є аналіз успішних практик та інновацій у сфері безпеки дорожнього руху. Наприклад, використання передових технологій, таких як системи автоматичного гальмування транспортних засобів або системи контролю тривалості уваги водіїв, може значно зменшити ризик дорожніх пригод.

Мета статті – аналіз проблеми дорожньо-транспортних пригод і розгляд сучасних стратегій та підходів до їх запобігання.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо, що штрафи за порушення Правил дорожнього руху (ПДР) є одним з ефективних інструментів для забезпечення дисципліни на дорогах та підвищення безпеки руху. Зазвичай вони встановлюються відповідно до ступеня серйозності порушення і можуть містити штрафи у вигляді грошових сум, відрахування штрафних балів, позбавлення водійських прав або інші санкції. Наприклад, за такі порушення, як перевищення швидкості, проїзд на червоне світло, водіння у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, використання мобільного телефону під час водіння та інші, передбачені відповідними статтями Кодексу України про адміністративні правопорушення, можуть бути накладені штрафи та вилучення водійського посвідчення [3].

Розмір штрафу може визначатися законодавством кожної країни чи регіону, і він зазвичай залежить від вагомості порушення та повторності вчинення порушення. На нашу думку, високі штрафи можуть діяти як засіб впливу на водіїв та спонукати їх дотримуватися правил, що сприяє зменшенню кількості дорожніх пригод та підвищенню безпеки на дорогах.

Правила дорожнього руху, які були схвалені постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 року № 1306, встановлюють визначені норми для контролю за рухом на дорогах [2].

Ці Правила визначають порядок початку руху, зміни напрямку руху, розташування транспортних засобів і пішоходів, вибір швидкості руху та відстані, обгін, паркування, перетин перехресть, пішохідних переходів і залізничних переїздів, зупинки громадського транспорту, використання зовнішнього освітлення, правила пересування пішоходів, рух велосипедистів, а також організацію руху та забезпечення його безпеки (згідно з частиною третьою статті 41 Закону України “Про дорожній рух”) [1].

За порушення цих Правил може бути застосована адміністративна, кримінальна або цивільно-правова відповідальність. Правила дорожнього руху встановлюють єдиний порядок дорожнього руху на всій території України. Інші нормативні акти, що стосуються особливостей дорожнього руху (перевезення спеціальних вантажів, експлуатація транспортних засобів окремих видів, рух на закритій території тощо), повинні ґрунтуватися на вимогах цих Правил [2].

Серед засобів, які держава застосовує для боротьби з порушенням законодавства про дорожній рух, найважливіше місце посідає адміністративна відповідальність. Зокрема, дієвим засобом у боротьбі з правопорушеннями у сфері безпеки дорожнього руху є адміністративні превентивні заходи й заходи примусу [9]. Адміністративна відповідальність застосовується відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення у разі вчинення порушень, пов'язаних з дорожнім рухом. Ці порушення містять дотримання правил дорожнього руху та норм безпеки на дорозі. Особами, які можуть бути піддані адміністративній відповідальності, є фізичні особи (громадяни України, іноземці та особи без громадянства), які досягли 16-річного віку [3].

Зазвичай порушення правил дорожнього руху, що підпадають під адміністративну відповідальність, мають формальний характер. Для накладення санкцій достатньо встановлення факту порушення правил безпеки на дорозі та управління транспортними засобами. У більшій частині випадків не потрібно доводити причинно-наслідковий зв'язок між порушенням та можливими наслідками. Органи внутрішніх справ, зокрема працівники підрозділів МВС, що відповідають за безпеку дорожнього руху, накладають санкції за порушення правил дорожнього руху. У разі, якщо передбачено вилучення транспортних засобів, громадські роботи, позбавлення водійських прав або інші санкції, рішення приймається судом [3].

Цивільно-правова відповідальність за порушення Правил дорожнього руху (ПДР) може виникати у випадках, коли дії водіїв або інших учасників дорожнього руху призводять до матеріальної шкоди чи травмування інших осіб або завдають шкоди майну [4].

Наприклад, якщо внаслідок аварії, яка сталася через порушення правил дорожнього руху, постраждалий водій чи пасажир подає позов до винного водія на відшкодування збитків, пов'язаних з медичними витратами, втратою доходів, ремонтом автомобіля тощо, то винний водій може бути зобов'язаний відшкодувати завдану шкоду.

У разі порушення правил дорожнього руху, які призводять до матеріальних чи моральних збитків, потерпілий має право на відшкодування збитків через звернення до суду з позовом про цивільно-правову відповідальність. Суд може прийняти рішення про відшкодування завданої шкоди винним у порушенні правил дорожнього руху особам.

Отже, цивільно-правова відповідальність за порушення Правил дорожнього руху передбачає відшкодування матеріальних і моральних збитків, завданих іншим особам унаслідок таких порушень. Цивільне законодавство передбачає, що особа, чії дії призвели до вчинення дорожньо-транспортної пригоди, може бути притягнута до відшкодування повної або часткової суми завданої матеріальної та моральної шкоди, залежно від характеру та обставин порушення. Це передбачено в главі 82 Цивільного кодексу України [4].

Згідно зі статтею 1187 Цивільного кодексу України, транспортний засіб вважається джерелом підвищеної небезпеки. Внаслідок цього власник (або водій) транспортного засобу може нести матеріальну відповідальність за заподіяну шкоду цим транспортним засобом [4].

Кримінальна відповідальність за порушення правил дорожнього руху передбачається у випадках, коли порушення спричинило тяжкі наслідки, такі як смерть чи тяжке тілесне ушкодження іншої особи, або коли водій вчинив порушення у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння [5].

Наприклад, якщо водій, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, скоїв дорожньо-транспортну пригоду, внаслідок якої постраждала інша особа, він може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за статтею про “перевищення меж п'янства”. У таких випадках винуватець може бути притягнутий до кримінальної відповідальності, яка передбачає більш серйозні покарання, такі як позбавлення волі, штрафи або інші заходи, встановлені Кримінальним кодексом України.

Порушення правил дорожнього руху, що призвело до заподіяння середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень, а також у разі смерті потерпілих, спричиняє настання кримінальної відповідальності. Якщо водій транспортного засобу винуватий у вчиненні дорожньо-транспортної пригоди, йому може бути застосована стаття 286 Кримінального кодексу України, що стосується порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. Покарання визначається залежно від ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. За заподіяння середньої тяжкості тілесного ушкодження винуватець може бути позбавлений волі на строк від трьох до восьми років або засуджений до штрафу від трьох до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. У разі смерті потерпілого або тяжкого тілесного ушкодження, покарання може бути більш суворим, включаючи позбавлення волі на строк від трьох до восьми років з позбавленням права керувати транспортними засобами на строк до трьох років [5]. Нижче наведено статистику дорожньо-транспортних пригод за видами за період з 01.01.2023 по 31.12.2023 [8].

Дорожньо-транспортні пригоди за видами за період з 01.01.2023 по 31.12.2023

Вид автопригоди	ДТП з загиблими та/або травмованими	Загинуло осіб	Травмовано осіб
ЗІТКНЕННЯ	9792	1023	14830
НАЇЗД НА ПІШОХОДА	6499	931	6006
НАЇЗД НА ПЕРЕШКОДУ	2918	429	3620
ПЕРЕКИДАННЯ ТЗ	2068	375	2673
НАЇЗД НА ВЕЛОСИПЕДИСТА	1447	214	1299
НАЇЗД НА ТРАНСПОРТНИЙ ЗАСІБ, ЩО СТОЇТЬ	474	62	605
ПАДІННЯ ПАСАЖИРА	372	17	382
НАЇЗД НА ТВАРИН	42	2	46
НАЇЗД НА ГУЖОВИЙ ТРАНСПОРТ	19	0	30
ПАДІННЯ ВАНТАЖІВ	11	0	11
ВСЬОГО в Україні	23 642	3053	29 502

Статтею 286-1 Кримінального кодексу України передбачено відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами у стані сп'яніння. Покарання за цю статтю може бути ще більш суворим, залежно від наслідків вчиненого правопорушення [5].

У випадку, коли пішохід вважається винуватим за вчинення дорожньо-транспортної пригоди, йому загрожує відповідальність за порушення чинних на транспорті правил, норм і стандартів. Відповідно до статті 291 Кримінального кодексу України, він може бути засуджений до штрафу або позбавлення волі на строк до п'яти років [5].

Ефективність заходів щодо запобігання дорожньо-транспортним пригодам...

У цій статті згадаємо підхід Польщі до запобігання дорожньо-транспортним пригодам та зазначимо, що впровадження в українське законодавство польського досвіду з цього питання може бути корисним з різних позицій.

Стандарти безпеки на дорогах: Польща має розвинуту систему правил дорожнього руху та безпеки на дорогах. Україна може взяти на озброєння деякі з цих стандартів, які допоможуть знизити кількість ДТП.

Адаптація стандартів: Україна може взяти на озброєння деякі з розвинутих стандартів безпеки на дорогах, які успішно застосовуються в Польщі. Це, зокрема, правила щодо швидкості руху, перевірки технічного стану автомобілів, безпеки пішоходів та інші аспекти, які допоможуть зменшити кількість дорожньо-транспортних пригод (ДТП) в Україні.

Впровадження найкращих практик: Уряд України може вивчати та адаптувати найкращі практики, які успішно використовуються в Польщі, у своїй системі безпеки на дорогах. Це, зокрема, ефективні методи патрулювання доріг, організація безпечних зон для пішоходів та інші стратегії, які допоможуть знизити рівень аварійності на дорогах.

Міжнародний обмін досвідом: зміцнення співпраці між Україною та Польщею у сфері безпеки на дорогах може стати основою для обміну досвідом. Це, зокрема, проведення спільних навчальних заходів, семінарів та обміну кращими практиками між експертами обох країн.

Адаптація законодавства: Україна може переглянути та адаптувати своє законодавство в сфері безпеки на дорогах з урахуванням польського досвіду. Це, зокрема, впровадження нових правил, які допоможуть зменшити кількість ДТП та покращити безпеку всіх учасників дорожнього руху.

Профілактичні заходи: Польща активно впроваджує профілактичні кампанії щодо безпеки на дорогах, наприклад, з метою усвідомлення ризиків або попередження вживання алкоголю перед керуванням автомобілем. Ці заходи можуть бути використані в Україні для підвищення обізнаності та свідомості громадян [10].

Заходи для усвідомлення ризиків: профілактичні заходи, впроваджені в Польщі, спрямовані на підвищення обізнаності громадян щодо ризиків, пов'язаних з порушенням правил дорожнього руху та недбалого керування автотранспортом [10].

Попередження алкогольного вживання перед керуванням: особливу увагу надають просвітницьким заходам, спрямованим на попередження вживання алкоголю перед керуванням автомобілем, що допомагає знизити кількість дорожньо-транспортних пригод і їх наслідків.

Технологічні рішення: Польща використовує сучасні технології, такі як системи безпеки на дорогах та відеоспостереження, для виявлення порушень правил дорожнього руху [10]. Подібні рішення можуть бути впроваджені в Україні для поліпшення безпеки на дорогах.

Наведемо приклади:

Встановлення додаткового освітлення: на пішохідних переходах, де відзначено підвищену аварійність, розглядається можливість встановлення додаткових джерел світла, таких як фари або світлодіодні ліхтарі.

Використання рефлектуючих (світловідбиваючих) елементів: застосування рефлектуючих матеріалів на дорожніх знаках, огороженнях та пішохідних переходах може значно підвищити видимість для водіїв, зокрема в умовах обмеженого освітлення та більше забезпечити безпеку дорожнього руху.

Регулярна перевірка та обслуговування: важливо систематично перевіряти та підтримувати в належному стані освітлення на пішохідних переходах, виконуючи ремонт та заміну пошкоджених світлових приладів.

Оцінка ефективності освітлення: проведення аналізу ефективності освітлення на пішохідних переходах дасть змогу виявити слабкі місця та за потреби вжити заходів для їх поліпшення.

Залучення громадськості: важливо також залучити громадськість до виявлення проблемних місць і наголосити на важливості належного освітлення для забезпечення безпеки пішоходів.

Застосування цих заходів спрямоване на забезпечення безпеки пішоходів та зменшення ризику ДТП на пішохідних переходах в умовах обмеженого освітлення.

Освітлення на аварійно небезпечних ділянках пішохідних переходів вважається одним з важливих технічних засобів для запобігання дорожньо-транспортним пригодам (ДТП). Воно допомагає покращити видимість та сприяє своєчасному виявленню пішоходів водіями, особливо в умовах обмеженого освітлення або поганих погодних умов. Забезпечення належного освітлення на пішохідних переходах може виявитися критичним для зниження ризику дорожньо-транспортних пригод, особливо у місцях з великим потоком транспорту та пішоходів.

Правові норми та покарання: Україна може переглянути польське законодавство щодо дорожньої безпеки та використовувати його для удосконалення власних правових норм і системи покарань за порушення правил дорожнього руху.

Запозичення норм з законодавства Польщі може бути корисним для України в плані підвищення рівня безпеки на дорогах та зменшення кількості дорожньо-транспортних пригод. Деякі з потенційних норм, які можна розглядати для запозичення, містять: підвищення штрафних санкцій за порушення правил дорожнього руху, зокрема за вживання алкоголю перед керуванням автотранспортом та інші серйозні порушення, що загрожують безпеці.

На нашу думку, Україна може розглянути можливість встановлення більш диференційних штрафних санкцій за порушення правил дорожнього руху, які становлять серйозну загрозу безпеці на дорозі. Один з таких прикладів – підвищення штрафів за вживання алкоголю перед керуванням автотранспортом. Зокрема, можна встановити штрафи на рівні, що відображає велику небезпеку такого порушення, і зазначити їх у прямій пропорції до вмісту алкоголю в крові водія. Додатковими прикладами можуть бути підвищення штрафів за порушення таких правил, як перевищення швидкості, проїзд на червоне світло, відмова від використання ременів безпеки та інші серйозні порушення, які можуть призвести до дорожньо-транспортних пригод. Обов'язкове використання ременів безпеки та дитячих автомобільних крісел для всіх пасажирів, що є важливим аспектом зменшення тяжкості травм у разі дорожньо-транспортних пригод. Відповідно за невикористання ременів безпеки або дитячих автомобільних крісел можуть передбачатися адміністративні штрафи у значній сумі та можливість позбавлення права керування автомобілем на певний строк. Такі санкції мають захистити пасажирів від тяжких травм у разі дорожньо-транспортних пригод.

Підвищення вимог до технічного стану автотранспортних засобів та обов'язковість періодичних технічних оглядів, що сприятиме зниженню кількості аварій через технічні несправності. Наприклад, Україна може зазначити у своєму законодавстві обов'язковість періодичних технічних оглядів для всіх автотранспортних засобів з певною регулярністю, яка відповідає міжнародним стандартам безпеки на дорогах. Водночас можна зазначити чіткі вимоги до технічного стану автомобілів, які мають бути дотримані власниками автотранспортних засобів перед проходженням технічного огляду. Наприклад, вимоги до гальмівної системи, системи освітлення, стану шин, а також до екологічних показників.

Додатковим заходом може бути зазначення в законодавстві жорстких штрафних санкцій для власників автомобілів, які використовують автотранспортні засоби з технічними несправностями, а також суворих покарань для станцій технічного огляду, які неправомірно пропускають несправні автотранспортні засоби.

Запровадження примусових програм освіти та просвітництва щодо безпеки на дорогах для водіїв та пішоходів, з обов'язковим вивченням Правил дорожнього руху України, що сприятиме підвищенню свідомості про правила дорожнього руху та ризику на дорозі [10]. Наприклад, Україна може запровадити широкомасштабні програми освіти та просвітництва щодо безпеки на дорогах для водіїв та пішоходів на добровільних засадах. Ці програми можуть охоплювати навчальні курси, семінари, інформаційні кампанії та інші заходи, спрямовані на підвищення свідомості громадян про правила дорожнього руху та ризику на дорозі.

Ефективність заходів щодо запобігання дорожньо-транспортним пригодам...

Наприклад, можна проводити навчальні курси для водіїв з акцентом на важливість дотримання правил дорожнього руху, безпечну їзду та усвідомлення наслідків порушень. Для пішоходів можуть бути організовані інформаційні кампанії та тренінги з правил безпечного переходу дороги, використання пішохідних переходів та усвідомлення ризиків на дорозі.

Ці програми мають на меті підвищити рівень обізнаності та відповідальності серед учасників дорожнього руху та зменшити кількість дорожньо-транспортних пригод.

Стимулювання використання альтернативних видів транспорту, таких як велосипеди та громадський транспорт, що сприятиме зменшенню автомобільного трафіку та загальному покращенню безпеки на дорогах. Ці норми вже успішно застосовуються в Польщі та можуть стати корисними для впровадження в українському законодавстві з метою підвищення безпеки на дорогах.

Обмін досвідом: важливою складовою частиною є обмін досвідом між країнами. Україна може вивчати польський досвід у сфері безпеки на дорогах та адаптувати його до своїх потреб.

Наприклад, Україна може активно співпрацювати з Польщею у сфері безпеки на дорогах та обмінюватись досвідом у цій галузі. Можливість вивчення польського досвіду може допомогти Україні вдосконалити власні підходи до запобігання дорожньо-транспортним пригодам та зменшити їх кількість. Наприклад, Україна може вивчати польський досвід у впровадженні ефективних програм освіти щодо безпеки на дорогах, вдосконаленні правових норм та системи покарань за порушення правил дорожнього руху, а також у сфері організації дорожнього руху та інфраструктури. Цей обмін досвідом може сприяти зростанню рівня безпеки на дорогах в Україні та сприяти зменшенню кількості дорожньо-транспортних пригод. Враховуючи подібність українських та польських умов на дорогах і схожість в проблемах, використання польського досвіду може стати важливим кроком для підвищення безпеки на дорогах в Україні. Деякі з описаних мною варіантів запобігання дорожньо-транспортним пригодам вже впроваджені і впроваджуються в українському законодавстві відповідно до Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні, а саме: Встановлення єдиних технічних вимог і правил застосування на транспорті загально-го користування пристроїв для зовнішньозвукового інформування пасажирів з порушенням зору [6].

Висновки. На основі проведеного аналізу статистики та законодавства можна зробити такі висновки:

Запобігання дорожньо-транспортним пригодам: проблема ДТП залишається актуальною та потребує комплексного підходу для зменшення причин виникнення дорожньо-транспортних пригод, їх кількості та наслідків.

Сучасні стратегії та підходи. Нові технології, підвищення свідомості громадськості та впровадження суворих правових норм сприяють зменшенню ризику ДТП. Вплив законодавства на безпеку на дорогах: законодавчі зміни, такі як підвищення штрафів та введення нових правил, можуть впливати на поведінку учасників дорожнього руху та знижувати кількість пригод. Необхідність обміну досвідом: важливим є обмін досвідом між країнами, що дасть змогу вивчити кращі практики та адаптувати їх для власних потреб. Комплексний підхід: зменшення ризику ДТП потребує комплексного підходу, який містить технічні, правові, освітні та профілактичні заходи.

Усі ці висновки підкреслюють важливість спільних зусиль усіх зацікавлених сторін, зокрема уряду, правоохоронних органів, громадськості та бізнесу для ефективного зменшення ризику ДТП та підвищення безпеки на дорогах. З метою покращення безпеки на дорогах та запобігання дорожньо-транспортним пригодам (ДТП) важливо враховувати різні аспекти, що охоплюють як технічні, так і організаційні та правові заходи.

Проведений аналіз свідчить про те, що сучасні стратегії та підходи до управління безпекою на дорогах спрямовані на комплексність. Технічні інновації, такі як системи попередження зіткнень, адаптивне освітлення та електронні системи допомоги водієві та іншим учасникам дорожнього руху, сприяють покращенню безпеки на дорогах. Однак успішне впровадження та ефективність цих технологій часто залежать від їх взаємодії з правовими нормами та стандартами.

Підвищення штрафних санкцій за порушення Правил дорожнього руху, які загрожують безпеці, та обов'язкове використання ременів безпеки для всіх пасажирів є важливими аспектами. Такі заходи можуть значно впливати на покращення безпеки на дорогах, знижуючи ризик та тяжкість наслідків ДТП.

Удосконалення системи перевірок технічного стану автотранспортних засобів та впровадження періодичних технічних оглядів також має велике значення. Це може сприяти вчасному виявленню та усуненню технічних несправностей, що можуть стати причиною ДТП.

Освітні та просвітницькі програми як примусового характеру, так і на добровільних засадах, також відіграють важливу роль у зменшенні кількості ДТП. Інформування водіїв та пішоходів про Правила дорожнього руху, ризики та безпечність дорожнього спілкування може значно підвищити їхню свідомість та відповідальність на дорозі.

Окрім того, важливим аспектом є обмін досвідом між країнами. Україна може вивчити та адаптувати до власних потреб найкращі практики з інших країн Європи, зокрема таких як Польща, у сфері забезпечення безпеки на дорогах.

Отже, для досягнення значного зменшення рівня ДТП потрібний комплексний підхід, що охоплює як технічні, так і правові, освітні та організаційні аспекти. Спільні зусилля уряду, громадськості та інших сторін можуть призвести до покращення забезпечення безпеки на дорогах та зменшення кількості ДТП і їх наслідків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про дорожній рух: Закон України від 30.06.1993 р. № 3353-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text>
2. Про Правила дорожнього руху: Постанова Кабінета Міністрів України від 10.10.2001 р. № 1306. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF/page#Text>
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: від 07.12.1984 р. № 80731-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
4. Цивільний кодекс України: від 16.01.2003 р. № 435IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
5. Кримінальний кодекс України: від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
6. Про затвердження Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2023 року: Постанова Кабінета Міністрів України від 21.12.2020 р. № 1287. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1287-2020-%D0%BF#Text>
7. Методичні вказівки для слухачів ЦНПП УКРДАЗТ, м. Харків (2014), с. 5.
8. Статистика ДТП в Україні за 2023 рік: ДТП 12-2023. URL: <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/>
9. Тімашов Віктор, Грицаєнко Яна. (2020). Адміністративно-правова відповідальність за порушення правил дорожнього руху. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.31>, с. 187. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/4/32.pdf>
10. Małopolska, Правила дорожнього руху в Польщі. URL: https://brd.malopolska.pl/wp-content/uploads/2023/03/broszuraPOL-UKR__162x235_SKLAD-2023-02-09.pdf

REFERENCES

1. **Pro dorozhnij rux** [On road traffic: Law of Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 30.06.1993 r. No. 3353-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text> [In Ukrainian].
2. **Pro Pravyla dorozhnogo ruxu** [On the Rules of the Road: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] : Postanova Kabineta Ministriv Ukrayiny vid 10.10.2001 r. No. 1306. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF/page#Text> [In Ukrainian].
3. **Kodeks Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya** [Code of Ukraine on Administrative Offenses] : Zakon Ukrayiny vid 07.12.1984 r. No. 80731-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [In Ukrainian].
4. **Cyvilnyj kodeks Ukrayiny** [Civil Code of Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 16.01.2003 r. No. 435IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [In Ukrainian].
5. **Kryminalnyj kodeks Ukrayiny** [The Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 05.04.2001 r. No. 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [In Ukrainian]. [in Ukrainian].

6. *Pro zatverdzhennya Derzhavnoyi programy pidvy shhennya rivnya bezpeky dorozhn`ogo ruxu v Ukraini na period do 2023 roku* [On approval of the State Program for Improving Road Safety in Ukraine for the period up to 2023] : Postanova Kabineta Ministriv Ukrainy vid 21.12.2020 r. # 1287. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1287-2020-%D0%BF#Text> [In Ukrainian].

7. *Metodychni vказivky dlya sluxachiv CzNPP UKRDAZT*, m. Xarkiv (2014), p. 5. [In Ukrainian].

8. *Statystyka DTP v Ukraini za 2023 rik*: DTP 12-2023. URL: <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/> [In Ukrainian].

9. Timashov, Viktor, Gryczayenko, Yana. (2020). *Administratyvno-pravova vidpovidalnist za porushennya pravyl dorozhnogo ruxu* [Administrative and legal liability for violation of traffic rules]. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.31>, p. 187. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/4/32.pdf> [In Ukrainian].

10. *Malopolska, Pravy'la dorozhn'ogo ruxu v Polshhi* [Traffic rules in Poland]. URL: https://brd.malopolska.pl/wp-content/uploads/2023/03/broszuraPOL-UKR__162x235_SKLAD-2023-02-09.pdf [In Ukrainian].

Дата надходження: 23.03.2024 р.

Oleksandr DAVYDOVYCH

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Postgraduate student of the International
and Criminal Law Department
o.o.davydovych@gmail.com

ORCID iD : <https://orcid.org/0009-0003-2710-2605>

EFFECTIVENESS OF MEASURES TO PREVENT ROAD ACCIDENTS: AN OVERVIEW OF CURRENT STRATEGIES AND APPROACHES

This article investigates the problem of road traffic accidents (RTA) and reviews current strategies and approaches to prevent and reduce them. The significance of this problem is that the health of road users and the safety of vehicle traffic on roads is one of the most important global societal issues, especially with the continuous growth in the number of vehicles and the pace of urban activity. The article examines various aspects of road traffic accident prevention, including legal, technical, psychological and educational measures. It analyzes current trends in the development and implementation of road safety programs, as well as successful practices to reduce the number of accidents and injuries on the roads. Based on a study of the effectiveness of various strategies and programs aimed at reducing the number of accidents and casualties in traffic accidents, the article provides information on which measures are most effective and how they can be implemented in different contexts. In addition, it emphasizes the importance of cooperation between the authorities, public organizations and citizens in implementing road safety. The article also discusses in detail the importance of preventive measures, which may include educational campaigns and awareness-raising activities on vehicle safety on the roads. It also analyzes the legal norms and penalties for violations of traffic rules and the possibility of studying and using the experience of other countries, in particular Poland, in ensuring the safety of vehicles on the roads. The concluding part of the article discusses the prospects for the future development of road safety systems and the challenges that may arise in the future. The findings of this study can be useful for policy makers, researchers, and road safety professionals to improve road safety and reduce the number of road traffic accidents.

Key words: road traffic accidents; road safety; road traffic accident prevention; safety strategies; approaches to accident prevention; effectiveness of measures; technical and legal measures; educational programs; interaction between road users; prospects for the development of safety systems; driver.

УДК 343.9:343.614

Назар ЗАДОРЖНИЙ
Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
аспірант кафедри міжнародного та кримінального права
toftain@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2524-6395>

АНАЛІЗ СТАТИСТИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ РІВНЯМИ САМОГУБСТВ ТА ВИПАДКІВ СМЕРТІ ВНАСЛІДОК УШКОДЖЕНЬ З НЕВИЗНАЧЕНИМ НАМІРОМ ЯК СВДЧЕННЯ ПОТЕНЦІЙНОЇ ЛАТЕНТНОСТІ РІВНЯ САМОГУБСТВ В УКРАЇНІ

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.056>

© Задоржний Н., 2024

У статті проаналізовано наявні статистичні дані щодо рівнів та коефіцієнтів причин смерті в Україні згідно з інформацією Державної служби статистики України у проміжку з 2005 по 2021 рік, серед яких особливу увагу присвячено навмисному самоушкодженню (самогубству) та випадкам ушкоджень з невизначеним наміром. Описано статистичні категорії та ознаки, згідно з якими збирають дані щодо випадків смерті від навмисного самоушкодження в Україні. Виконано часткове порівняння цих показників із показниками інших країн, зокрема, США та країн Європейського Союзу.

Здійснено аналіз динаміки змін рівнів зареєстрованих самогубств та смертей через випадки ушкоджень з невизначеним наміром. Підкреслено необґрунтованість надмірної флуктуації показника коефіцієнта смертей внаслідок випадків ушкодження з невизначеним наміром. Вперше застосовано накладання патернів даних у категоріях відсоткового поділу вікових груп, після чого проведено аналіз отриманих результатів задля визначення кореляції із застосуванням коефіцієнта Пірсона. Здійснено порівняння коефіцієнтів для рівнів смерті від навмисного самоушкодження і з іншими категоріями причин смерті, серед них – випадкове утоплення та занурення у воду та випадкове отруєння, спричинене іншими отруйними речовинами. Згадано додаткові статистичні аномалії, що стосуються показників коефіцієнтів самогубств та випадків ушкоджень з невизначеним наміром, зокрема, в регіональному розрізі в Україні. Обґрунтовано позицію, що виявлені результати дають змогу стверджувати про ненадійність відкритих статистичних даних щодо рівнів самогубств в Україні, а також позицію, що випадкам смерті внаслідок навмисного самоушкодження в Україні може бути притаманний високий рівень латентності у зв'язку з кваліфікацією їх як смертей через випадки ушкоджень з невизначеним наміром.

Ключові слова: статистика; кримінологія; самогубство; навмисне самоушкодження; випадки ушкодження з невизначеним наміром; латентність самогубств; коефіцієнт самогубств.

Постановка проблеми. В контексті повномасштабної війни України проти Росії особливо важливо сфокусувати увагу на негативних суспільних феноменах, які можуть стати більш

проблематичними після завершення війни. Одним з таких феноменів є самогубство. Хоча під час воєн рівні самогубств переважно падають [9, с. 209], після закінчення війни фактори, що сприяють зниженню рівнів самогубств, такі як більша суспільна єдність населення та менше безробіття, будуть нівельовані, що може призвести до різкого стрибка суїцидальності в Україні. Саме тому важливим є дослідження теоретичного підґрунтя суїцидальності, що допоможе у розробці стратегій та практик, спрямованих на превенцію самогубств та зниження їх рівня в Україні.

Попри те дослідження тематики суїцидальності є ускладненим у разі браку надійних та відкритих статистичних даних про рівні самогубств. Щоб якісно проаналізувати проблематику суїцидальності, важливо дослідити надійність вихідних даних, що демонструють власне динаміку рівня самогубств в Україні.

Аналіз дослідження проблеми. Тематику суїцидальності в Україні досліджували, зокрема, С. В. Жабокрицький, Л. М. Шестопалова та В. В. Шкуро. Однак це питання залишається малодослідженим в українських реаліях – зокрема, проблема надійності даних Державної служби статистики щодо самогубств і її аналіз раніше не порушувалися. Це здійснюється вперше у нашій роботі.

Мета статті. Метою статті є аналіз статистичних показників смертей внаслідок навмисного самоушкодження в Україні згідно з даними Державної служби статистики і порівняння цих показників з низкою показників смертей з інших причин для дослідження потенційних кореляцій та зв'язків.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи аналіз, важливо зазначити про недоліки наявної в Україні статистики щодо вчинених самогубств. Так, статистичні дані щодо смертності формуються на основі адміністративних даних, таких, як актові записи про смерть, у яких немає інформації щодо більшої частини показників, що можуть бути визначені як актуальні для аналізу закономірностей [1]. Дані про вчинені самогубства в Україні специфікуються лише за такими ознаками:

- стать (чоловіча, жіноча);
- вік (5-річні вікові групи);
- регіон (області).

Національна поліція України, хоч і має інформацію про кількість вчинених самогубств, теж не виділяє відомості щодо інших характеристик суїцидентів (таких як сімейний стан, рід занять або стан здоров'я) [3].

Іншим важливим чинником є потенційна латентність самогубств в Україні, докази якої можна віднайти у статистичній методології. Після розпаду СРСР у пострадянських країнах різко зросла поширеність кваліфікації причин смерті як “випадків ушкодження з невизначеним наміром” (Y10-Y34 за класифікатором ICD-10). До них належать випадки отруєнь, смертей від вогнепальної чи холодної зброї, падінь та утоплень, де не вдалось точно встановити, було це самогубство, вбивство чи нещасний випадок. В Україні з 1992 по 2005 рік кількість таких випадків класифікації причин смерті серед чоловіків зросла на 347 % (а в Білорусі і Естонії – більш ніж на 500 %), тоді як самогубств – лише на 23 % [8]. У 2021-му році в Україні зафіксували майже таке ж число смертей від ушкоджень з невизначеним наміром, як і самогубств (5914 самогубств та 5736 випадків ушкоджень з невизначеним наміром) [2]. У перерахунку на 100 000 населення коефіцієнт таких смертей становив 13,79, тоді як коефіцієнт самогубств – 14,22. Така ситуація цілком не характерна для країн Західної Європи і США – у Європейському Союзі коефіцієнт смертей від ушкоджень з невизначеним наміром впродовж останніх 20-ти років був у межах 1,7–2,2, а в країнах-членах ЄС на 2003 рік – 1,2–1,6 [10], тоді як коефіцієнт самогубств становив 13–14 [7]. У США у 2019-му році цей коефіцієнт становив 1,7 на 100 000 населення [6], а коефіцієнт самогубств – 14,4.

Причинами сплеску кваліфікації причин смерті як ушкоджень з невизначеним наміром у пострадянських країнах у 1990-их та 2000-их роках можна визначити послаблення правила “попередності” такої кваліфікації та строгості у постановці причин смерті та нестачу ресурсів для повноцінного розслідування причин смерті [8]. Окрім цих “процесуальних” причин, доведеним вважається також факт, що з 1990-их рр. у пострадянських країнах багато смертей від зовнішніх причин (зокрема, вбивств і самогубств) навмисне кваліфікували як смерті внаслідок ушкоджень з невизначеним наміром заради применшення статистики. В Україні коефіцієнт класифікації смертей з причин ушкоджень з невизначеним наміром досі надміру високий і без відчутної тенденції до зниження, і, вочевидь, частку з цих смертей становлять неідентифіковані самогубства.

Хоча з певністю з’ясувати, яку частку смертей з причин ушкоджень з невизначеним наміром становлять самогубства, не видається можливим, така частка, вочевидь, є значною. Деякі дослідники намагалися визначити статистичні ознаки неправильної кваліфікації самогубств як смертей з причин ушкоджень з невизначеним наміром, однак безуспішно [5]. Попри те деякі патерни можливо виділити. Розглянемо поділ за статтю і віком для кодів “навмисне самоушкодження”, “випадки ушкоджень з невизначеним наміром” та деяких інших у 2021-му році:

	Коефіцієнт співвідношення чоловічих та жіночих смертей
Навмисне самоушкодження	4,48
Випадки ушкодження з невизначеним наміром	3,57
Падіння	3,54
Випадкове утоплення та занурення у воду	5,83
Випадкове отруєння, спричинене іншими отруйними речовинами	3,44

Як можна зауважити, інтервал зміни коефіцієнтів доволі великий, а обсяг даних недостатній, аби стверджувати про наявність значущих зв’язків.

Інша ситуація з патернами вікового поділу:

Застосовуючи коефіцієнт кореляції Пірсона (ККП), можна спостерігати, що найбільша кореляція ($r = 0.9715$, $P\text{-value } 4.582e-12$) спостерігається між показниками навмисного самоушкодження та випадків ушкодження з невизначеним наміром:

ККП між відсотковими значеннями вікових груп для навмисного самоушкодження та інших показників хоч і був статистично значимим, однак відчутно меншим:

НС\Падіння	НС\ВУЗВ	НС\ВОСІОР
ККП $r = 0,809$	$r = 0,9014$	$r = 0,8761$
$P\text{-value } 0,00002739$	$P\text{-value } 1,386e-7$	$P\text{-value } 8,826e-7$
	(0,000014)	(0,000088)

Додатковим доказом ненадійності статистичної інформації щодо смертей через ушкодження з невизначеним наміром є різкий спад коефіцієнта у 2009-му році.

Отже, зміни коефіцієнта самогубств були порівняно м’якими, тоді як коефіцієнт УНН у 2009-му році раптово впав аж на 25 %. Найрізкіше падіння коефіцієнта самогубств відбулося у 2014-му році на 15 % – однак це падіння можна пояснити початком війни з росією, адже під час війни рівні самогубств переважно знижуються [9, с. 209]. Падіння ж коефіцієнта УНН у 2009-му році не має чіткого підґрунтя і у країнах Європи та США впродовж останніх 15-ти років цей показник залишався доволі стабільним.

На користь ненадійності показників коефіцієнту смертей від випадків ушкоджень з невизначеним наміром свідчать і інші статистичні аномалії. Так, наприклад, у 2020-му році в Україні коефіцієнт таких смертей у Харківській області був у десять разів вищим ніж у Закарпатській [4]. Схожі флуктуації явно не можуть пояснити раціональні відмінності між українськими регіонами.

Наведені дані дають змогу зробити такі висновки:

1) в Україні коефіцієнти смертей внаслідок навмисного самоушкодження (самогубств) та коефіцієнти смертей через випадки ушкодження з невизначеним наміром є майже рівними, що різко контрастує з даними з Європи та США, де коефіцієнт самогубств переважно у багато разів більший ніж коефіцієнт УНН;

2) в Україні між коефіцієнтами смертей внаслідок навмисного самоушкодження (самогубствами) та смертей через випадки ушкодження з невизначеним наміром наявна сильна статистична схожість в контексті вікового розподілу;

3) в Україні коефіцієнт УНН зазнає необґрунтованої надмірної флуктуації.

Це своєю чергою може свідчити про те, що велика частина смертей внаслідок ушкоджень з невизначеним наміром насправді були самогубствами, а враховуючи те, що відносна кількість таких смертей в Україні значно більша, ніж у Європі та США, проблема самогубств в Україні, вочевидь, характеризується високою латентністю. Більше того, впродовж останніх семи років можна спостерігати зростання коефіцієнта УНН, що нівелює зменшення коефіцієнта самогубств та може свідчити про те, що рівень самогубств в Україні зменшується набагато меншими темпами, ніж показує офіційна статистика, а, можливо, навіть і збільшується.

Висновки. Отже, офіційні показники Державної служби статистики щодо абсолютної кількості та виведені на їх основі коефіцієнти самогубств не можна вважати повністю достовірними. Проте ці дані однаково можуть бути використані в контексті дослідження статевого та вікового розподілу суїцидентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Держстат України : Лист № 15.1.3-22/359Пі-22 від 14.06.2021. 2021.
2. Держстат України. *Банк даних*. 2022; URL: http://db.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c.asp.
3. Національна поліція України : Лист від 21.11.2022 № 228зі/27/01/2-2022. 2022.
4. Рингач Н. (2022). Частка смертей, класифікованих як випадки з недостатньо чітко визначеними причинами, як характеристика якості даних щодо смертності в Україні. *Статистика України*. № 1 (96). С. 90–99.
5. Björkenstam C., et al. *Suicide or undetermined intent? A register-based study of signs of misclassification*. *Population health metrics*, 2014. 12 (1): p. 1–11.
6. Hedegaard H., Warner M. *Evaluating the cause-of-death information needed for estimating the burden of injury mortality: United States, 2019*. *National vital statistics reports: from the Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Health Statistics, National Vital Statistics System*, 2021. 70 (13): p. 1–23.
7. The World Bank. *Suicide mortality rate (per 100,000 population)*. 2022; URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SH.STA.SUIC.P5>
8. Värnik P., et al. *Massive increase in injury deaths of undetermined intent in ex-USSR Baltic and Slavic countries: hidden suicides?* *Scandinavian journal of public health*, 2010. 38 (4): p. 395–403.
9. Wasserman D. *Oxford Textbook of Suicidology and Suicide Prevention*. OUP Oxford, 2021.
10. World Health Organization, *SDR, Events of undetermined intent, per 100 000*. 2022.

REFERENCES

1. *Derzhstat Ukrainy* [State Statistics Service of Ukraine]. (2021). Letter No. 15.1.3-22/359Пі-22, 14.06.2021
2. *Derzhstat Ukrainy* [State Statistics Service of Ukraine]. (2022). Data bank. Retrieved October 19, 2022, from http://db.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c.asp
3. *Natsionalna politsiia Ukrainy* [National police of Ukraine]. (2022). Letter No. 228зі/27/01/2-2022, 21.11.2022.
4. Rynhach, N. (2022). *Chastka smertei, klasyfikovanykh yak vyypadky z nedostatno. chitko vyznachenyemy prychynamy, yak kharakterystyka yakosti danykh shchodo smertnosti v Ukraini* [The share of deaths classified as cases with insufficiently well-defined causes as a characteristic of the quality of mortality data in Ukraine]. *Statistics of Ukraine*. 2022 (1 (96)), 90–99.

5. Björkenstam, C., Ringbäck Weitoft, G., Lindqvist, P., & Rosén, M. (2014). *Suicide or undetermined intent? A register-based study of signs of misclassification*. Population Health Metrics, 12(1), 1–11.
6. Hedegaard, H., & Warner, M. (2021). *Evaluating the cause-of-death information needed for estimating the burden of injury mortality: United States, 2019*. National Vital Statistics Reports: From the Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Health Statistics, National Vital Statistics System, 70(13), 1–23.
7. The World Bank. (2022). *Suicide mortality rate (per 100,000 population)*. Retrieved February 21, 2022, from <https://data.worldbank.org/indicator/SH.STA.SUIC.P5>
8. Värnik, P., Sisask, M., Värnik, A., Arensman, E., Van Audenhove, C., van der Feltz-Cornelis, C. M., ... & Hegerl, U. (2010). *Massive increase in injury deaths of undetermined intent in ex-USSR Baltic and Slavic countries: Hidden suicides?* Scandinavian Journal of Public Health, 38 (4), 395–403.
9. Wasserman, D. (Ed.). (2021). *Oxford Textbook of Suicidology and Suicide Prevention*. OUP Oxford.
10. World Health Organization. (2022). SDR, *Events of undetermined intent*, per 100 000.

Дата надходження: 19.04.2024 р.

Nazar ZADOROZHNY

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Postgraduate student of the International
and Criminal Law Department
toftain@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2524-6395>

**ANALYSIS OF STATISTICAL RELATIONSHIPS BETWEEN THE LEVELS
OF SUICIDES AND DEATHS DUE TO INJURIES WITH UNDEFINED INTENT AS EVIDENCE
OF THE POTENTIAL LATENCY OF THE SUICIDES RATE IN UKRAINE**

The article analyzes the available statistical data on the levels and coefficients of the causes of death in Ukraine according to the information of the State Statistics Service of Ukraine in the period from 2005 to 2021, among which special attention that is paid to intentional self-harm (suicide) and cases of injuries with undetermined intent. Statistical categories and signs are described, according to which data are collected on cases of death from intentional self-harm in Ukraine. A partial comparison of these indicators with the indicators of other countries, in particular, the USA and the countries of the European Union, was carried out.

An analysis of the dynamics of changes in the levels of registered suicides and deaths due to injuries with an undetermined intent was carried out. The unreasonableness of the excessive fluctuation of the indicator of the coefficient of deaths due to cases of injury with an uncertain intention is emphasized. For the first time, superimposition of data patterns in the categories of percentage distribution of age groups was applied, after which an analysis of the obtained results was carried out to determine the correlation using the Pearson coefficient. A comparison of death rates from deliberate self-harm was made with other categories of causes of death, including accidental drowning and submersion and accidental poisoning by other toxic substances. Additional statistical anomalies related to indicators of suicide rates and cases of injuries with undetermined intent are mentioned, in particular, regionally in Ukraine. The position that the revealed results allow us to assert the unreliability of open statistical data on the levels of suicides in Ukraine, as well as the position that cases of death due to intentional self-harm in Ukraine may be characterized by a high level of latency because of their qualification as deaths due to cases of injuries with an undetermined intent., is substantiated.

Key words: statistics; criminology; suicide; intentional self-injury; cases of injury with unknown intent; suicide latency; suicide rate.

УДК 343.98

Volodymyr KANTSIR

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Professor of the International
and Criminal Law Department,
Doctor of Law, Professor
volodymyr.s.kantsir@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3689-4697>

Maria KOVAL

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Associate Professor of the International
and Criminal Law Department,
PhD in Law, Associate Professor
mariia.m.koval@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1830-7003>

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN THE APPLICATION OF AGREEMENTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.061>

© *Kantsir V., Koval M., 2024*

Further study of the institution of “agreements in criminal proceedings” is appropriate taking into account three main factors: analysis of historical experience, generalization of the practice of applying current legislation and study of foreign experience: criminal procedural legislation and the practice of its application.

The institution of criminal proceedings based on agreements is a successful “borrowing” of the legislative experience of other states and belongs to special judicial procedures. Perceived positively by society, as the possibility of an agreement between the suspect or the accused and the prosecutor or the victim provided by law has become a common alternative way of resolving criminal legal conflicts.

In the legislation of the European Union, the procedures for making a court decision on the basis of a plea agreement are not completely identical to the practice in the legislation of the United States: the initiative of the parties in resolving the issues of prosecution is transformed by the impossibility of changing the accusation by agreement, and the “passive position” of the court in deciding the procedure for resolving the criminal case proceedings is its limited activity. The special procedure for passing a court decision on the basis of a plea agreement has a procedural legal nature, similar to continental conciliation procedures: they are based on the consent of the parties, but are not related to the conclusion of the agreement by the parties as a process of negotiations regarding its terms, formalization of the agreements

reached in a certain way. The subject of agreements is agreement with the charges presented, or the punishment proposed by the prosecutor, or the simplification of the court procedure for consideration of criminal proceedings.

Under the influence of the European procedural culture and practice, the agreement in the US legislation on the recognition of guilt acquires new characteristics: the court often shows wide boundaries for consideration (discretion) in imposing punishment; takes an active part in the discussion of the terms of the conclusion of the agreement by the parties; as a result of the prosecutor's unlimited powers to make decisions regarding the conclusion of the agreement, the latter becomes similar not to a bilateral agreement between the accused and the prosecutor after adversarial negotiations, but to a unilateral determination by the prosecutor of the degree of guilt of the accused and the appropriate punishment for him.

Key words: plea agreement; conciliation agreement; simplified procedure; compromise; legislative experience of foreign countries.

Formulation of the problem. Reforming the national criminal proceedings is associated with the optimization of the criminal procedural form which contributes to the effective realization of the individual's right to free access to justice, economical and rational use of resources, optimization and reasonableness of the timeframes for consideration of criminal proceedings and reduction of the burden on the judicial system.

The institute of criminal proceedings based on agreements is a successful, justified "borrowing" of the legislative experience of other states and belongs to special procedures of the judicial system. It is perceived positively by the society, since the possibility of agreement between the suspect or accused and the prosecutor or the victim, as provided by law, has become a widespread alternative way to resolve criminal legal conflicts.

Analysis of the study of the problem. The issues of application of simplified procedures for consideration of criminal cases, including with the use of an agreement, have been studied/are being studied by foreign scholars, in particular: A. Alschuler, A. Goldstein, M. Feeley, L. Friedman, M. Heymann, R. Wenniger, D. Dressler, D. Langbein, W. MacDonald, C. Mirsky and R. Scott, D. Baldwin, E. Doub, S. Cohen, M. McConville, L. Winreb, D. Rawls, E. Sanders and E. Ashworth, A. J. Arnaud and R. David, Berthel, B. Zwart, K. Wingaert and N. Jorg, S. Trexell and others.

However, the issues of the essence of agreements in criminal proceedings in Ukraine, the peculiarities of the procedure for their conclusion and execution, the possibility of using foreign legislative experience in their application, etc. require systematic study and new rethinking.

The purpose of the article. Article is to provide a fragmentary analysis of the provisions of criminal procedure legislation of certain foreign countries with regard to the procedure for concluding agreements during court proceedings and reconciliation in law enforcement criminal procedure practice.

Presenting main material. Continuation of the study of the institute of "agreements in criminal proceedings" is appropriate with due regard for three main factors: analysis of historical experience, generalization of the practice of application of current legislation, and study of foreign experience (criminal procedure legislation and practice of its application).

The problem of effective administration of justice in the United States has been solved for many decades through the use of plea bargaining. It is believed that the institution of "agreements in criminal proceedings" originated in the United States. There are two types of plea agreements in American criminal proceedings: plea bargains and cooperation with the investigation. The procedure for their conclusion is regulated by the Federal Rules of Criminal Procedure in the U.S. District Courts (Rule 11), the U.S. Code (Article 3553(3)18), the U.S. Sentencing Guidelines (Article 5K 1.1), and the laws of many states [1].

International experience in the application of agreements in criminal proceedings

The obligations of the parties under these two types of agreements differ. In the first case, three types of agreements can be concluded: 1) plea bargain in exchange for reduced charges; 2) plea bargain in exchange for reduced sentence; 3) plea bargain in exchange for reduced charges and sentence.

In addition, the American criminal procedure knows the procedure for resolving criminal proceedings without a trial if the accused files a motion not to contest the charges (*nolo contendere*).

A study of scientific sources and court practice has shown that the vast majority of criminal proceedings in the US courts are resolved on the basis of plea agreements [2].

The role of the court in American adversarial procedures is traditionally “passive”. The court is “bound” by the charges brought against a particular person. Therefore, if the prosecutor and the defendant reach an agreement, the court usually recognizes this particular charge as proven, limiting itself to the evidence that the parties deemed necessary. At the same time, the court has broad discretion in exercising its primary power to approve or reject a plea agreement. The legislation establishes a minimum set of rules that must be followed by the judge when making a decision. For example, the court is obliged to reject the defendant’s plea if it is convinced in an open court hearing, having personally questioned the defendant, that: 1) the request is the result of threats, violence, fraud, deception, suggestion, other coercion or promise of any benefits other than those provided for in the agreement (section (c) of Rule 11); 2) the defendant is not aware of the consequences of the agreement and his procedural rights; 3) the defendant is not provided with the right to defense. The main requirement is that the court has the right to enter judgment on the basis of the defendant’s guilty plea without examining the evidence if it is satisfied that there is a factual basis for such a plea (Rule 11 of the Federal Rules of Criminal Procedure for the United States District Courts). Opponents “accuse” the institution of plea bargaining of violating the principle of presumption of innocence, the right to defense, and the right to refuse to testify against oneself. A person who has the right to plead guilty and thereby exclude the official investigation of the charges is deprived of the absolute right to withdraw his or her plea. In any case, this is a matter of discretionary power of the court. In addition, the procedure does not guarantee that the judge will satisfy the prosecutor’s request for a certain punishment for the accused: he or she can impose any punishment, including a more severe one than the prosecutor recommended. The agreement lowers the standards of proof in criminal proceedings, as it eliminates the need for conscientious collection, comprehensive verification and objective assessment of evidence. If law enforcement agencies realize that a person’s plea of guilty and the conclusion of a plea agreement automatically entails his or her conviction, this may lead to abuse on their part. There are cases when prosecutors bring “overstated” charges, promising that they will be mitigated if the person pleads guilty in court. The defendant agrees to plead guilty to a lesser crime out of fear that he or she will be convicted of a more serious crime. As a result, the risk of convicting the innocent increases. When the prosecution’s case is weak, prosecutors use plea bargaining as a way to avoid acquittals. In this situation, people who could be acquitted due to insufficient evidence are convicted. In one of its decisions, the US Supreme Court stated that plea bargains are intended to be used in criminal proceedings where “the guilt of the defendant is in serious question or where there is substantial doubt that the prosecution will be able to prove the defendant’s guilt” [3].

In the United States, the court has the right to impose any legal penalty despite the parties’ agreement. The court, in verifying compliance with the terms of the agreement, is obliged to ask the defendant whether he understands that neither his defense counsel nor the court can inform him of the exact limits of the possible punishment before the trial. The court also explains that it may not accept the prosecutor’s recommendation or the lawyer’s request for a specific punishment, in which case the defendant who enters a not guilty plea will not have the right to withdraw it in the future. The uncertainty of sentencing practice often leads to the sentencing of individuals to a more severe punishment than the one agreed upon by the prosecutor during the plea bargaining process. However, in most cases, the prosecutor’s mitigation of the charges underlying the agreement results in a reduction of criminal liability. But even in this case, the accused does not always benefit greatly, as the practice of adding up punishments for multiple crimes, the wide gap between the lower and higher sentence limits for most crimes, and the

inclusion of information about the actual circumstances of the crime in the report on the accused, which are examined by the judge before imposing punishment, reduce the significance of the fact that some of the charges are dropped or that the accused is punished for only some of the crimes committed by him [1].

In the criminal proceedings of Western European countries, the conciliation procedures “conformidad” and “juicios rápidos” are used in the Kingdom of Spain, the “abbreviato” and “patteggiamento” models in the Italian Republic, “absprachen” in the Federal Republic of Germany, and “reconnaissance préalable de coupabilité” in the French Republic. This is due to the considerable similarity of the types of judicial proceedings in Western European countries [4].

The European Criminal Procedure Law does not provide for negotiations between the parties on the terms of the accused’s liability in criminal proceedings on plea bargaining. The limits of compromise between the state and a person are strictly defined by law: a person who has agreed to the charges against him or her, subject to a number of additional conditions, is guaranteed a sentence not exceeding the limit established by law. The conclusion and approval of such criminal proceedings have certain peculiarities:

1. The agreement may be concluded at the initiative of the accused. In some cases, a statement by the accused of agreement with the prosecution is required, in others – a request by the prosecutor to enter into an agreement with the accused. For example, in the Italian “abbreviato” system, the resolution of criminal proceedings on the basis of an agreement is possible at a preliminary hearing only at the request of the accused (Article 438 of the Italian CPC). For consideration of criminal proceedings under the Spanish “conformidad”, the accused must express his/her consent to the qualification of the crime and the penalty proposed in the prosecutor’s motion (Articles 655, 689.2 of the Spanish CPC).

2. In most cases, the defendant must express his or her desire to use the agreement before the trial begins. For example, in the Italian “abbreviato” procedure, the accused is obliged to file a motion for summary judgment five days before the start of the preparatory hearing; the Italian “patteggiamento” procedure is applied if the prosecution and the defense during the pre-trial investigation or preparatory hearing of criminal proceedings have concluded an agreement on the imposition of a certain punishment on the accused and have filed a motion with the court for its approval before the start of the trial. At the same time, according to the criminal procedure legislation of some European countries, the accused may consent to the consideration of criminal proceedings under the simplified procedure already at the court hearing.

In Spanish “juicios rápidos”, the accused has the right to enter a plea of guilty at the stage of acceptance of the case for hearing; “conformidad” – the accused has the right to enter into a plea agreement with the prosecution not only at the end of the pre-trial investigation, but also at the preparatory hearing and even after the examination of evidence in a trial conducted with the participation of jurors; German “absprachen” aims to reach an agreement between the parties to conclude a plea in court and under its control.

3. Conclusion of a plea agreement results in a reduced sentence. For example, in the Italian “patteggiamento” and French “reconnaissance préalable de coupabilité” special proceedings, when a court makes a judgment on the basis of a plea agreement, the court is obliged to reduce the punishment by two-thirds compared to the punishment provided by the criminal law for such a crime. The Spanish “juicios rápidos” provides for a reduction of the punishment by one third of the maximum. At the same time, the procedural legislation of a number of Western European countries provides for additional benefits in resolving criminal proceedings under a simplified procedure. For example, in the Italian “patteggiamento” procedure, the accused is not charged with court costs, the criminal record is expunged in a shorter time, No. additional punishment (except for confiscation) is applied, and the plea agreement approved by the court has No. prejudicial effect on civil and administrative proceedings. At the same time, some Western European models do not provide for a reduction in the amount of punishment, but simply simplify the procedure (elimination of the trial stage, examination of evidence, etc. For example, Italian “abbreviato”, Spanish “conformidad”).

4. The court is assigned the role of an active participant in the criminal process, which independently makes decisions on key issues of criminal proceedings – prosecution and punishment, determines to what

extent the fact of concluding a plea agreement with the prosecution may allow it to reduce or exclude the examination of criminal proceedings and proceed to the choice of punishment. In doing so, the judge is guided solely by his or her inner conviction and the law. Based on this, a judge in criminal proceedings considered under a plea agreement shall render a guilty verdict if there is evidence to prove the guilt of the accused. Hence, the court has the right to refuse or terminate consideration of criminal proceedings in the form of a plea agreement and resolve it in a regular court hearing if the court has doubts about the guilt of the accused. For example, the Spanish “conformidad” procedure provides for a verdict to be passed only on the basis of the judge’s examination of the prosecution’s evidence. In the Italian “patteggiamento” procedure, the judge, having received the parties’ agreement on plea and sentence, checks compliance with procedural requirements and, if No. violations of the law are found, approves it. At the same time, the judge also has the right to evaluate the evidence in criminal proceedings, refusing to approve the agreement if he or she believes that the proposed punishment is clearly not appropriate to the offense or doubts the guilt of the accused.

5. Full recognition by the accused of a civil claim for compensation for damage caused by the crime is not a prerequisite for concluding a plea agreement. Thus, in Spanish criminal proceedings under the “conformidad” procedure, the defendant, when entering into a plea agreement, has the right to fully or partially object to the civil claim for compensation for the damage caused by the crime filed by the victim. The court considers the criminal proceedings under a simplified procedure regarding the commission of the crime, but fully examines the evidence relating to the civil claim and discusses issues related to the claims for damages.

Thus, the criminal procedure legislation of certain states leads to the use of compromise models of justice not by way of pleading guilty to a crime, but by formal agreement with the prosecution. It should also be borne in mind that, unlike the American criminal process, in which a plea agreement is more likely to be reached the weaker the prosecution’s evidence, European procedures approve plea agreements if the prosecution’s case is strong. The court, having reviewed the prosecution’s evidence, concludes that the defendant’s sentence may be reduced not because he or she pleaded guilty, but because the defendant’s guilt is fully confirmed in the commission of the crime and he or she has complied with the terms of the agreement.

It is worth noting that in criminal proceedings in continental Europe, there is a tendency to develop a contractual basis in compromise procedures similar to the American plea agreement. In Spain, in order to facilitate the achievement of “conformidad”, the prosecutor and defense counsel negotiate to limit the charges to the extent that would allow the criminal proceedings to be resolved under this procedure. The Italian “patteggiamento” may well be considered analogous to the “American plea bargain”, as the court, by approving the agreement, gives legal force to the consent of the parties. The German “absprachen” procedure allows the parties to reach an agreement between themselves. At the same time, this procedure differs significantly from the plea agreement in US law. Its basic rules are set out in the decisions of the German Constitutional and Supreme Courts. Thus, the German “absprachen” procedure is possible if the statutory grounds for mitigation of the accused’s liability are met. If they are not, the agreement cannot be approved.

Conclusions. In the legislation of the European Union, the procedures for making a court decision on the basis of a plea agreement are not entirely similar to the practice in the legislation of the United States: the initiative of the parties in resolving the issues of prosecution is transformed by the inability to change the charges under the agreement, and the “passive position” of the court in deciding on the procedure for resolving criminal proceedings is transformed by its limited activity. The special procedure for making a court decision on the basis of a plea agreement has a procedural legal nature similar to continental conciliation procedures: it is based on the consent of the parties, but is not related to the parties’ entering into an agreement as a process of negotiating its terms, formalizing the agreements reached in a certain way. The subject matter of the conciliation is agreement with the charges or punishment proposed by the prosecutor, or simplification of the judicial procedure for criminal proceedings.

The plea bargain in the U.S. legislation under the influence of the European procedural culture and practice acquires new characteristics: the court often shows wide scope for discretion in sentencing; it actively participates in the discussion of the terms of the agreement by the parties; due to the unlimited powers of the prosecutor to decide on the agreement, the latter becomes similar not to a bilateral agreement between the accused and the prosecutor after adversarial negotiations, but to the unilateral determination by the prosecutor of the degree of guilt of the accused and the

REFERENCES

1. *Federal Rules of Criminal Procedure USA*. URL: <https://www.law.cornell.edu/rules/frcrmp> [In English].
2. *Federal rules of criminal procedure. Printed for the use of The Committee on the judiciary of the House of Representatives U. S.* Government publishing office Washington: 2021. URL: https://www.uscourts.gov/sites/default/files/federal_rules_of_criminal_procedure__december_2021_0.pdf [In English].
3. Weinreb, L. *Denial of justice – criminal process in The United States*. URL: An official website of the United States government, Department of Justice [In English].
4. Stanich, V. S. *Criminal Code of the Kingdom of Spain* [Criminal Code of the Kingdom of Spain] / edited by V.L. Menchynskyi. Translation into Ukrainian by O. V. Lishevska. K.: DEC. 2016. [In English].
5. *Spanish criminal procedure examined: successes, opportunities and failures in the adaptation to EU requirements*. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s12027-022-00698-6> [In English].
6. *Criminal procedure act. Ministerio de Justicia*. URL: <https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Criminal%20Procedure%20Act%202016.pdf> [In English].
7. *Criminal procedural code of Italy*. URL: <https://canestrinilex.com/assets/Uploads/pdf/cf70b10e21/Italian-Code-of-Criminal-Procedure-canestriniLex.pdf>; German Code of Criminal Procedure (Strafprozeßordnung – StPO). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo [In English].
8. *France. Criminal Procedure Code* (consolidated as of March 2, 2015). URL: <https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/14295>. [In English].

Дата надходження: 25.01.2024 р.

Володимир КАНЦІР

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
професор кафедри міжнародного та кримінального права,
доктор юридичних наук, професор
volodymyr.s.kantsir@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3689-4697>

Марія КОВАЛЬ

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
доцент кафедри міжнародного та кримінального права,
кандидат юридичних наук, доцент
maria.m.koval@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1830-7003>

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ УГОД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Подальше вивчення інституту “угод у кримінальному провадженні” доречно з урахуванням трьох основних чинників: аналізу історичного досвіду, узагальнення практики застосування чинного законодавства та вивчення іноземного досвіду: кримінального процесуального законодавства та практики його застосування.

Інститут кримінального провадження на підставі угод є вдалим “запозиченням” законодавчого досвіду інших держав і належить до особливих судових процедур. Сприйнятий суспільством позитивно, оскільки передбачена законом можливість укладення угоди між підозрюваним чи обвинуваченим та прокурором або потерпілим стала поширеним альтернативним способом вирішення кримінально-правових конфліктів.

У законодавстві Європейського Союзу процедури ухвалення судового рішення на підставі угоди про визнання винуватості не є повністю ідентичними практиці в законодавстві США: ініціатива сторін у вирішенні питань обвинувачення трансформується неможливістю зміни обвинувачення за угодою, а “пасивна позиція” суду у вирішенні порядку вирішення провадження у кримінальній справі – його обмеженою активністю. Особливий порядок ухвалення судового рішення на підставі угоди про визнання винуватості має процесуально-правову природу, подібну до континентальних примирних процедур: він ґрунтується на згоді сторін, але не пов’язаний з укладенням угоди сторонами як процесом переговорів щодо її умов, формалізацією досягнутих домовленостей певним способом.

Предметом угод є згода з пред’явленим обвинуваченням або запропонованим прокурором покаранням, або спрощення судової процедури розгляду кримінального провадження.

Під впливом європейської процесуальної культури та практики угода в законодавстві США про визнання винуватості набуває нових характеристик: суд часто демонструє широкі межі для розсуду (дискреції) під час призначення покарання; бере активну участь в обговоренні сторонами умов укладення угоди; внаслідок необмежених повноважень прокурора щодо прийняття рішень стосовно укладення угоди остання стає схожою не на двосторонню угоду між обвинуваченим і прокурором після змагальних переговорів, а на одноосібне визначення прокурором ступеня вини обвинуваченого та відповідного покарання для нього.

Ключові слова: угода про визнання винуватості; угода про примирення; спрощена процедура; компроміс; законодавчий досвід іноземних держав.

Марія КОВАЛЬ

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
доцент кафедри міжнародного та кримінального права,
кандидат юридичних наук, доцент
mariia.m.koval@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1830-7003>

КРАЙНЯ НЕОБХІДНІСТЬ: ФІЗИЧНИЙ ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРИМУС

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.068>

© Коваль М., 2024

Крайня необхідність визначається як стан, за якого особа змушена порушувати закон, щоб уникнути більшої шкоди, що загрожує її життю, здоров'ю чи іншим правомірним інтересам. Важливим аспектом є пропорційність вибору: заподіяна шкода має бути меншою за ту, якої вдалося уникнути. Заподіяння шкоди в стані афекту під час необхідної оборони громадянами, які не досягли 18-річного віку, кримінально не караються. У межах законної самооборони громадянин має завдати злочинцям мінімальної шкоди, як свідчить судова практика, така шкода має бути через небезпеку меншою, ніж у нападника.

Не перевищуючи вказаних меж самозахисту, і третя особа може захистити громадянина, на якого було вчинено напад. Необхідна оборона не може так кваліфікуватися під час затримання зловмисника чи інших заходів, що здійснюються співробітниками правоохоронних органів і є критерієм лише в “побутових” відносинах.

Враховуючи основну суть крайньої необхідності, захист здійснюється у разі, коли можна запобігти злочинним діям лише фізичним впливом. Тому (наприклад) у разі відмови від сплати аліментів така самооборона вважається неправомірною.

Фізичний або психічний примус як обставина, яка виключає злочинність діяння, є впливом насильницького характеру на людину (особу), метою якого є виконання окреслених протиправних дій зазначеною особою, всупереч її волевиявленню, обмежуючи її право свободи власного вибору.

Заподіяння шкоди у процесі подолання фізичного і психічного примусу розглядається за правилами, які передбачені для крайньої необхідності. Задля визнання правомірною поведінки щодо заподіяння шкоди, зовні схожої на певне кримінальне правопорушення, потрібне дотримання закріплених на законодавчому рівні умов: існування загрози заподіяння значної шкоди інтересам; неможливість уникнути за допомогою інших засобів, без заподіяння шкоди; заподіяна шкода заради збереження більш важливого інтересу.

Ключові слова: крайня необхідність; примус; захист; громадянин; заподіяння шкоди; фізичний примус; самооборона.

Постановка проблеми. У 1996 р. після прийняття Конституції незалежної України, розпочинається активне оновлення кримінального законодавства. Отже, Верховною Радою України 5 квітня 2001 р. було прийнято новий кримінальний закон України (Кримінальний кодекс України),

у якому статтею 39 чітко декларується поняття “Крайня необхідність” – це таке положення, при якому заподіюється шкода інтересам, які охороняються кримінальним законом, як-от: задля усунення небезпеки, яка може безпосередньо загрожувати особистості, її правам чи іншим особам; інтересам суспільства або держави, якщо ця небезпека не могла бути усунена іншими засобами і водночас не було допущено перевищення меж крайньої необхідності [3].

Аналіз дослідження проблеми. Підстави вчинення діяння у стані крайньої необхідності раніше розглядалися у наукових працях М. Держалюк, М. Шуп’яна, О. Гумін, Т. Іванюк, Ю. Баулін, М. Мельник.

Мета – полягає в тому, щоб на основі кримінально-правового підходу проаналізувати особливості фізичного та психологічного аспектів крайньої необхідності.

Виклад основного матеріалу. З-поміж основних ознак крайньої необхідності як субінституту обставин, що зазначені у частині 1 статті 39 КК, можна виділити такі, що виключають кримінальну протиправність діяння: для правоохоронюваних інтересів виникла небезпека; вона не може бути усунена способом, відмінним від заподіяння шкоди іншим правоохоронюваним інтересам (тобто в особі не було можливості врятуватися втечею шляхом звернення до інших осіб, включно з органами влади тощо); заподіяна шкода не має перевищувати відвернену шкоду [5, с. 241].

Дуже точно природу цього інституту висловив Гегель у своїй класичній праці “Філософія права”: “...якщо, наприклад, життя може бути підтримане за допомогою крадіжки шматка хліба, то цим, правда, уражається власність іншої людини, але було б неправомірно розглядати цей вчинок як звичайне злодійство. Якби людині, життю якої загрожує небезпека, не було дозволено діяти так, щоб зберегти її, вона була б визначена як безправна, і, отже, їй в житті заперечувалася б вся її свобода. Жити необхідно тільки тепер, майбутнє не абсолютне і схильне до випадковості. Тому тільки може виправдати неправовий вчинок...” [1, с. 22]. Тому законодавець справедливо зарахував заподіяння шкоди в обставині крайньої необхідності до обставин, що виключають злочинність діяння.

Причинами, що створюють небезпеку при крайній необхідності, можуть бути: стихійні сили природи (повені, землетруси, урагани, пожежі, снігові замети та ін.); дії тварин, якщо вони нападають не за намовою людини; фізіологічні процеси в організмі людини (голод, спрага, захворювання та ін.); неправомірне поведінка людини (наприклад, необережне поводження з вогнем).

Водночас до джерел небезпеки не належать: власна умисна протиправна поведінка (особа, яка вчинила підпал, не може посилатися на стан крайньої необхідності під час гасіння цієї пожежі); напад фізичної особи, якщо шкода заподіюється нападнику, оскільки у такому разі має мовитися про необхідну оборону; фізичний і психічний примус, який як самостійний інститут передбачено в ст. 40 КК України [2].

Обставини, що виключають злочинність діяння – це визнані на рівні кримінального законодавства умови, в межах яких, формально, діяння містить ознаки об’єктивної сторони кримінального правопорушення, але не тягнуть за собою кримінальної відповідальності, передбаченої в звичайному випадку чинним законодавством.

Кримінальне правопорушення, відповідальність за вчинення якого регламентується кримінальним законодавством, яке безпосередньо пов’язане із заподіянням істотної шкоди суспільним відносинам або інтересам окремої особи, сама міра заподіяної або потенційної шкоди виражає пріоритетну ознаку будь-якого кримінального правопорушення, як-от його суспільна небезпека. Проте можуть створюватися деякі ситуації, в межах яких заподіяння навіть значної шкоди суспільним відносинам або інтересам окремого індивіда може надаватися корисним для іншої особистості, в силу чого не становить суспільної небезпеки або протиправності кримінального характеру. На

законодавчому рівні, а також відповідно до прийнятих норм моралі, наприклад, допустимим є необхідна оборона, заподіяна шкода під час затримання людини, підозрюваної у вчиненні злочинного діяння, обґрунтований ризик, виконання наказу та ін.

Специфічність подібних вчинків полягає в тому, що, незважаючи на істотну дійсність заподіяної шкоди інтересам людей або суспільства, може не мати характеру злочинного діяння. Такі ситуації сьогодні називають обставинами, що виключають злочинність діяння, під якими варто розуміти свідомі та вольові дії особи, які пов'язані із заподіянням будь-якої шкоди суспільним інтересам або інтересам окремої особи, але в силу відсутності суспільної небезпеки і їх корисності.

Розглянемо подібні правомірні обставини – фізичний і психічний примус.

Фізичний примус – такий вплив на тілесну недоторканність або свободу особи, під час якого вона позбавляється можливості діяти на свій розсуд. Фізичний примус визначається як використання фізичного насильства або загрози фізичного насильства з метою примусити особу здійснити певні дії або утриматися від них.

На сучасному етапі розвитку права під терміном “непереборність фізичного примусу” розуміють вплив на організм або на свободу індивіда, який спрямований на цілковите блокування його волі, що можливо використовувати як знаряддя або засіб для заподіяння шкоди, які охороняються на законодавчому рівні. Відмінною особливістю щодо нездоланності можна назвати неможливість чинити опір такому впливу. Наприклад, застосуванням фізичного примусу можна назвати побиття, тортури та ін.

Дії або бездіяльність, які вчиняються під впливом нездоланності фізичного примусу, позбавлені вольового змісту, тому вони не можуть бути визнані діянням цієї особи. Така людина не притягується до кримінальної відповідальності.

Фізичний примус може мати серйозні як фізичні, так і психологічні наслідки для особи, на яку він був спрямований [4]:

1. Фізичні травми. Фізичний примус може призвести до травм та тілесних ушкоджень, таких як подряпини, синці, переломи, вивихи суглобів, пошкодження внутрішніх органів та ін. Серйозні фізичні травми можуть потребувати медичної допомоги та вплинути на здоров'я.

2. Психологічні наслідки. В особи, яка була піддана фізичному примусу, можуть виникнути психологічні травми та стресові реакції. Це може містити відчуття страху, тривожності, депресії, посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та інші психологічні проблеми.

3. Порушення прав. Фізичний примус є порушенням прав людини на особисту недоторканність та безпеку.

4. Соціальні наслідки. Фізичний примус може також мати соціальні наслідки. Особа, яка була жертвою такого примусу, може відчувати стигматизацію або відчуження від навколишніх, а також втратити довіру до інших людей та суспільства загалом.

5. Юридичні наслідки. Особа, яка застосовує фізичний примус, може стати об'єктом юридичних переслідувань і відповідальності за свої дії. Фізичний примус може бути кримінальним злочином згідно з законодавством країни.

Варто відзначити, що примус треба розглядати лише в межах непереборної сили. Інші джерела також можуть створити умови, за яких людина позбавляється здатності контролювати свої дії або бездіяльності.

Однією з форм здійснення впливу на людину за допомогою різного роду загроз, гіпнозу, психотропних засобів, яке проводиться для примусу людини до здійснення діяння, здатного завдати шкоди як суспільству загалом, так і окремому індивіду, є *психічний примус*.

Сьогодні примус психічного характеру має певні особливості та характеристики: вплив на психічний стан жертви, підкріплення через психологічні механізми особи (обіцянки, нагороди, залякування, маніпуляції почуттями вини, обов'язку, страхом тощо); а також несприйняття ззовні.

Психічним примусом можна назвати і застосування фізичного насильства до однієї особи для примусу іншої здійснити протиправні діяння. Подібна ситуація характерна для захоплення заруч-

ника, коли терорист висуває вимоги до одного, застосовуючи насильницькі дії стосовно інших людей. В такому разі такі дії можна розглядати як результат психічного тиску, що спрямовані на особу, яку примусово утримують.

Психологічний, як і фізичний примус, має свої певні наслідки, до яких входять: стрес, депресія, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), психосоматичні захворювання, втрата самооцінки та відчуття власної гідності, соціальна ізоляція, насилля.

Висновки. Отже, у відповідь на стрес насамперед активуються психосоматичні захворювання, які можуть призвести до шлункових розладів, головного болю тощо. А також, особи, які стали жертвами психологічного примусу, можуть відчувати себе ізольованими від суспільства та віддаленими від своїх друзів і родини.

Крім того, застосування фізичного та психологічного примусу може мати законний характер у таких випадках: під час самозахисту; фізичний примус, використовуваний правоохоронними органами в межах виконання службових обов'язків; у випадках, де особа свідомо та вільно погоджується на психологічний примус або вплив, це може бути законним (наприклад, у межах договору або ділових відносин); психологічний вплив особами з легітимним авторитетом (наприклад, вчителями, батьками), та психологічний примус, що ґрунтується на медичних відомостях і призначений для забезпечення безпеки та догляду за особою тощо.

Як зафіксовано у статтях 377, 398, 405 КК України, деякі випадки застосування фізичного або психічного примусу передбачені законом як самостійні склади кримінальних правопорушень [4].

Під час розгляду співвідношення фізичного і психічного примусу відзначається взаємопроникнення цих інститутів: з одного боку, фізичний примус містить елементи психічного примусу; з другого – фізичний вплив на організм людини впливає на її психіку, знижуючи стійкість до мотивів інших людей, а психічні процеси мають свою фізіологічну основу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Держалюк М. С. (2008). Політико-правові аспекти філософії Гегеля та їх значення для України. *Стратегічні пріоритети*. Вип. 3(8). С. 22.
2. Кримінальний кодекс України від 05 жовтня 2023 р. (із змінами та доповненнями). Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 18.01.2024).
3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. (із змінами та доповненнями). Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 18.01.2024).
4. Урядовий портал. Роз'яснення щодо вчинення кримінально протиправного діяння під впливом фізичного або психологічного примусу. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rozyasnennya-shchodo-vchinennya-kriminalno-protipravnogo-diyannya-pid-vplivom-fizichnogo-abo-psihologichnogo-primusu> (дата звернення: 18.01.2024).
5. Шуп'яна М. (2019). Крайня необхідність: історико-правовий аспект законодавчого закріплення на українських землях. *Юридичний вісник*. Вип. 4. С. 236–243.

REFERENCES

1. Derzhaliuk, M. S. (2008). *Polityko-pravovi aspekty filosofii Hehelia ta yikh znachennia dlia Ukrainy* [Political and Legal Aspects of Hegel's Philosophy and Their Importance for Ukraine]. *Stratehichni priorytety*. Vyp. 3(8). P. 22. [In Ukrainian].
2. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy* [The Criminal Code of Ukraine] vid 05 zhovtnia 2023 r. (iz zminamy ta opovnenniamy). Verkhovna Rada Ukrainy URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (data zvernennia: 18.01.2024). [In Ukrainian].
3. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy* [The Criminal Code of Ukraine] vid 5 kvitnia 2001 r. (iz zminamy ta dopovnenniamy). Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (data zvernennia: 18.01.2024) [In Ukrainian].

4. Uriadovyi portal. *Roziasnennia shchodo vchynennia kryminal'no. protypravnoho diiannia pid vplyvom fizychnoho abo psykholohichnoho prymusu* [Clarifications regarding the commission of a criminal offense under the influence of physical or psychological coercion]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rozyasnennya-shchodovchynennya-kryminalno-protipravnogo-diyannya-pid-vplyvom-fizychnoho-abo-psykholohichnoho-prymusu> (data zvernennia: 18.01.2024) [In Ukrainian].

5. Shupiana, M. (2019). *Krainia neobkhidnist: istoryko-pravovi aspekt zakonodavchoho zakriplennia na ukrainskykh zemliakh* [An urgent need: the historical and legal aspect of legislative consolidation on Ukrainian lands]. Yurydychnyi visnyk. Vyp. 4. P. 236–243. [In Ukrainian].

Дата надходження: 23.03.2024 р.

Maria KOVAL

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Associate Professor of the International
and Criminal Law Department,
PhD in Law, Associate Professor
maria.m.koval@lpnu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1830-7003>

EXTREME NECESSITY: PHYSICAL AND PSYCHOLOGICAL COERCION

Extreme necessity is defined as a situation in which a person is forced to violate the law in order to avoid greater harm that threatens his or her life, health or other legitimate interests. An important aspect is the proportionality of the choice: the damage caused must be less than the damage that could have been avoided. Infliction of harm in a state of passion in the course of necessary defense by citizens under the age of 18 is not criminally punishable. Within the framework of legitimate self-defense, a citizen must inflict minimal harm on criminals, as the case law says, such harm must be less dangerous than the attacker's.

Without exceeding these limits of self-defense, a third party can also protect a citizen who has been attacked. Necessary defense cannot be so qualified during the detention of an attacker or other measures taken by law enforcement officers and is a criterion only in “domestic” relations.

Given the basic essence of extreme necessity, protection is provided when criminal acts can be prevented solely by physical influence. Therefore, for example, in case of refusal to pay alimony, such self-defense is considered unlawful.

Physical or mental coercion as a circumstance that excludes the criminality of an act is a violent influence on a person (person), the purpose of which is to perform certain illegal actions by the said person, contrary to his or her will, limiting the person's right to freedom of choice.

Causing harm in the course of overcoming physical and mental coercion is considered in accordance with the rules provided for extreme necessity. In order to recognize as lawful the behavior of causing harm which is outwardly similar to a certain criminal offense, it is necessary to comply with the conditions set forth in legislation: the existence of a threat of significant harm to interests; impossibility to avoid it by other means without causing harm; harm caused for the sake of preserving a more important interest.

Key words: extreme necessity; coercion; protection; citizen; harm; physical coercion; self-defense.

УДК 343.322 (477)

Olena KOVALCHUK

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Associate Professor of the International
and Criminal Law Department,
PhD in Law, Associate Professor,
honored lawyer of Ukraine
olena.b.kovalchuk@lpnu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5547-1625>

CRIMINAL LIABILITY FOR STATE TREASON: DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.073>

© Kovalchuk O., 2024

The article examines the issue of criminal liability for state treason based on the domestic and foreign experience of certain countries.

The conducted research allows us to conclude that the problem of state treason remains relevant in a number of foreign countries as well. However, for Ukraine, since the beginning of its modern formation as an independent state, amidst the ongoing war by the Russian Federation against Ukraine, and especially in the conditions of its full-scale invasion of Ukraine, the issue of state treason and the establishment of proper criminal responsibility for committing such a crime has become extremely acute.

Consideration of the issue of normative-legal regulation of criminal liability for state treason in Ukraine and certain foreign countries, such as the United States of America, the Federal Republic of Germany, the United Kingdom, Canada, Denmark, France, Sweden, Estonia, Lithuania, Latvia, Belgium, Spain, and Georgia, allows for further exploration of the effective counteraction to this crime.

Attention is drawn to the fact that in the criminal legislation of some countries, unlike Ukraine, there are no special grounds for exemption from criminal liability for state treason. In these cases, the legislator is either strict towards individuals who commit the respective crime or there is a possibility that exempting individuals from criminal responsibility may create a sense of impunity.

In order to avoid problematic issues in the application of Article 111 of the Criminal Code of Ukraine in practice and taking into account the existing real threats to the sovereignty, territorial integrity, inviolability, defense capability, state, economic, or information security of Ukraine, it is proposed to consider the possibility of expanding the objective side of state treason at the legislative level, namely the list of forms in which it can manifest and the list of subjects of state treason.

Key words: state treason; state security; national security of Ukraine; subjects of state treason; criminal responsibility; deprivation of liberty.

Formulation of the problem. Since the beginning of the modern formation of independent Ukraine, amidst the ongoing war by the Russian Federation against Ukraine, and especially in the conditions of its

full-scale invasion of Ukraine, the issue of state treason and the establishment of proper criminal responsibility for committing such a crime has become extremely acute. In order to improve domestic legislation, it is worth considering the foreign experience of several countries regarding the introduction of criminal liability for state treason.

Analysis of the study of the problem. Many scholars have devoted attention to the issue of criminal liability for state treason in both Ukraine and certain foreign countries in their works, including N. Konchuk, O. Bantyshev, Yu. Baulin, V. Hryshchuk, V. Tatsiy, O. Simonenko, A. Levchuk-Mykytiuk, S. Serhiyevsky, I. Servetsky, Yu. Kolomiets, Ye. Semenyuk, and others.

The purpose of the article is to study the issue of criminal liability for state treason through a comparative analysis of domestic experience and the experience of certain foreign countries, and to develop proposals for improving its legal regulation in Ukraine.

Presenting main material. Section I of the Criminal Code of Ukraine defines crimes against the foundations of national security of Ukraine [1].

In Part 1 of Article 1 of the Law of Ukraine “On National Security of Ukraine”, the legislator defines state security as the protection of state sovereignty, territorial integrity, democratic constitutional order, and other vital national interests from real and potential non-military threats. National security of Ukraine refers to the protection of state sovereignty, territorial integrity, democratic constitutional order, and other national interests of Ukraine from real and potential threats [2].

Among the crimes against the foundations of national security of Ukraine, state treason occupies a prominent place. Article 111 of the Criminal Code of Ukraine defines state treason as intentional actions committed by a citizen of Ukraine to the detriment of sovereignty, territorial integrity and inviolability, defense capability, state, economic, or information security of Ukraine. These actions include defection to the enemy during an armed conflict, espionage, and providing assistance to a foreign state, foreign organization, or their representatives in conducting subversive activities against Ukraine. Such actions are punishable by imprisonment for a term of twelve to fifteen years with or without confiscation of property. The same actions, committed during a state of war, are punishable by imprisonment for a term of fifteen years or life imprisonment, with confiscation of property [1].

Part 3 of Article 111 of the Criminal Code of Ukraine provides for exemption from criminal liability for a citizen of Ukraine if they have not taken any actions on the criminal assignment of a foreign state, foreign organization, or their representatives and voluntarily reported their connection with them and the task received to the authorities of state power.

In addition, the legislator supplemented Section I of the Criminal Code of Ukraine with Article 111-1 “Collaborationist Activity” and Article 111-2 “Assistance to an Aggressor State” [1].

In the Constitution of Ukraine, mention of state treason is only found in Article 111, which provides that the President of Ukraine may be removed from office by the Verkhovna Rada of Ukraine through impeachment in case of committing state treason or another crime. The decision to remove the President of Ukraine from office through impeachment is made by the Verkhovna Rada of Ukraine after the case is examined by the Constitutional Court of Ukraine and its conclusion is obtained regarding compliance with the constitutional procedure for investigating and considering the impeachment case, as well as obtaining the conclusion of the Supreme Court that the actions for which the President of Ukraine is accused contain signs of state treason or another crime [3].

The issue of state treason was so significant for the United States of America that its definition was directly included in the U.S. Constitution: state treason in the U.S. is considered as only waging war against them or adhering to their enemies and providing them with aid and support. No person can be convicted of state treason except on the testimony of two witnesses to the same overt act of treason or on their own confession in open court. Congress is empowered to establish punishment for state treason, but

the conviction for treason shall not work corruption of blood or forfeiture except during the life of the person convicted (Article 3, Section 3 of the U.S. Constitution). In addition to the Constitution, crimes against the state in the U.S. are also regulated by the Federal Criminal Code (Title 18 of the United States Code). Like in many other countries, crimes against the state in the U.S. are considered to be among the most serious offenses, and under the new legislation, they are subject to severe punishments, including life imprisonment and the death penalty. It is worth noting that the act can be classified as state treason regardless of whether the person is a U.S. citizen or not. The legislator also specifies that the responsibility for committing this crime can be both within the territory of the U.S. and beyond its borders [4, p. 9].

State treason in the U.S. is characterized by actions such as inciting military action against the U.S. and adhering to or giving aid/support to enemies of the U.S. As punishment for such actions, the penalty can be either death or imprisonment for up to five years with a fine of up to \$10,000, as well as the loss of the right to hold any office under the U.S. government. However, it is important to note that in the commission of state treason in the U.S., the perpetrator must have direct intent. Therefore, regardless of the harm caused to the state, an act that only incidentally benefits the enemies of the U.S. will not be considered as state treason [4, p. 10].

In the Criminal Code of the Federal Republic of Germany (FRG), over 10 provisions establish criminal liability for various forms of state treason. In particular, two provisions define the criminality of providing assistance to a foreign party. Both crimes are classified by the FRG legislators as non-serious offenses, with the prescribed punishment being imprisonment for up to five years or a fine. These sanctions are set out in § 87 of the FRG Criminal Code for espionage with the aim of sabotage on behalf of a foreign government, organization, or institution, and in § 99 of the FRG Criminal Code for carrying out espionage activities on behalf of foreign intelligence services, which involve the communication or transmission of facts, objects, or knowledge that do not contain state secrets. It should be noted that these provisions allow for more severe punishment in particularly serious cases, including imprisonment from one to ten years. A particularly serious case usually occurs when the guilty party discloses or transmits facts, objects, or conclusions held in secrecy by an official body or at its initiative, and when the guilty party abuses a responsible position that particularly obliges them to keep the secret or when this act creates a risk of serious damage to the FRG [5, p. 392].

Criminal liability for state treason in the United Kingdom is established not in the Criminal Code, but in various legislative acts and partially in common law. Overall, the legislative regulation of treason was first developed in the Statute of Treasons of 1351. This statute was enacted by the Parliament of England and legislatively codified the common law norms on treason that had developed at that time. In the United Kingdom, this statute, with significant changes, is still in force today. According to UK legislation, a person is guilty of treason if they engage in acts related to plans for the death of the sovereign or members of the royal family; violence against members of the sovereign's family; waging war against the king in his realm, adhering to his enemies, providing them with aid or services within his realm or elsewhere; or by giving aid or support to the enemies of the king by providing them with assistance or support in the kingdom or elsewhere [4, p. 11].

Section 46(1) of the Canadian Criminal Code includes three types of treason that trace their roots to the legislative definition given by the law of the United Kingdom, the Treason Act 1351. In addition to the typical formulations regarding an attempt on the sovereign, treason in Canada is considered to include participation in military actions against Canada or in preparation for such actions; providing assistance to an enemy at war with Canada or to any armed forces against which Canada is engaged in military operations, regardless of whether the state to which these armed forces belong is at war with Canada or not. Subsection 2 of section 46 of the Canadian Criminal Code provides for criminal liability for the use of force or the application of violent methods with the intent to overthrow the government of Canada or one of its provinces; providing false grounds to a representative of another state of military or scientific information, drawings, plans, models, articles, notes, or other military or scientific documents; and facilitating access to such information if the person knew or ought to have known that this information

could be used by a foreign state to harm the security or defense of Canada; making an agreement with anyone to carry out an act defined as treason by the Criminal Code; or having the intention to commit any act that qualifies as treason [4, pp. 12–13].

Under Danish criminal legislation, a person is criminally liable for treason if they commit an act aimed at subverting the Danish state or any part thereof under the influence of foreign rules... (paragraph 98), as well as for preparing to provide assistance to an enemy during war, military occupation, or other military operations (paragraph 101), or for aiding the enemy by word or deed in their interests (paragraph 102) [6, p. 42].

In the French Criminal Code, criminal liability for treason is provided for in a separate chapter titled “Treason and Espionage” (Chapter I of Chapter I), which includes the surrender of any technology, facilities, or equipment intended for national defense to any foreign state, enterprise, or organization (Article 411-3); establishing connections with a foreign state with the aim of causing military actions or acts of aggression against France (Article 411-4); and the transmission of information on technologies, objects, or documents. At the same time, the transmission of relevant information or data that could harm the interests of the nation is punishable by imprisonment for a term of 15 years and a fine of 1,500,000 francs [6, p. 42].

The Swedish Criminal Code contains Chapter 19, dedicated to treason. It consists of sixteen articles (the provisions of the Swedish Criminal Code do not have continuous numbering, the sequence is only maintained within chapters). The articles contain various sanctions for treason, with a maximum punishment of life imprisonment. For example, Article 3 of Chapter 19 of the Swedish Criminal Code provides for a criminal punishment, up to life imprisonment, for a public official who “causes significant harm to the Kingdom through treason in negotiations with a foreign state”. Article 4 of the same chapter discusses a criminal punishment that applies to a person who “without permission from the Government allows themselves to be used in diplomatic matters relating to the Kingdom”. For “unauthorized conduct of negotiations with a foreign state”, a person is sentenced to imprisonment for slightly over two years. If the crime endangers the right of the Kingdom to self-determination or its peaceful relations with a foreign state, a prison sentence of up to six years must be imposed [4, p. 13].

According to Part 1 of Article 232 of the Estonian Penal Code, treason includes the following actions: 1) assisting a foreign state, organization of a foreign state, a foreigner, or a person acting at the request of a foreign state in non-violent activities aimed against the independence, sovereignty, or territorial integrity of Estonia; 2) assisting these entities in collecting information that is a state secret or other secret information of a foreign state, which has been notified to Estonia based on an international agreement; 3) collecting the mentioned information with the purpose of establishing communication or transmitting it to a foreign state, organization of a foreign state, or a foreigner at the request of a foreign state by a citizen of Estonia. These actions are punishable by imprisonment for a term of six to twenty years or life imprisonment. Additionally, Part 1–1 of Article 232 of the Estonian Penal Code establishes liability for the collection of information mentioned in Part 1 of Article 232 by a legal person, which is subject to a pecuniary punishment. Furthermore, for the criminal offense provided for in this part, the court may apply the confiscation of property or property acquired through the commission of a criminal offense [7, p. 181].

According to Article 117 of the Lithuanian Criminal Code, a citizen of the Republic of Lithuania who, during a war or after the declaration of a state of war, joins forces with the enemy or assists the enemy in actions against the Lithuanian state, is punishable by imprisonment for a term of five to fifteen years. In accordance with Article 118 of the Lithuanian Criminal Code, a person who assists another state or its organization in activities hostile to the Lithuanian Republic – its constitutional order, sovereignty, territorial integrity, defense, or economic capacity, is punishable by imprisonment for a term of up to seven years. Article 117 of the Lithuanian Criminal Code establishes that the commission of a crime “during a war or after the declaration of a state of war” is a constitutive element of treason. Article 118 of the Lithuanian Criminal Code, which provides for liability for assisting another state or its organization in

activities hostile to the Lithuanian Republic, does not specify Lithuanian citizenship as a mandatory element of the mentioned criminal offense, although such an element is stipulated in Article 117 of the Lithuanian Criminal Code [7, p. 181].

Unlike the criminal laws of Ukraine, Estonia, and Lithuania, the Latvian Criminal Code does not contain a separate criminal offense of “treason”. Responsibility for certain actions that fall under the definition of treason in Article 111 of the Ukrainian Criminal Code is provided for in other articles of the Latvian Criminal Code, particularly in Article 81-1 of the Latvian Criminal Code, “Assistance to a Foreign State in Actions Directed against the Republic of Latvia”. This article establishes liability for a person who engages in activities with the aim of assisting a foreign state or foreign organization in actions against the national independence, sovereignty, territorial integrity, state power, or administrative order of the Republic of Latvia, punishable by imprisonment for a term of up to five years or temporary deprivation of liberty, or community service, or a fine with probation for a term of up to three years [7, p. 181].

It should be noted that in the criminal legislation of some countries, there are no specific grounds for exemption from criminal liability, particularly in Sweden, France, Belgium, Spain, and Georgia. This position may indicate that either the legislator is too strict towards individuals who have committed the respective crime or has taken into account the possibility that exempting individuals from criminal liability will create a sense of impunity and lawlessness [6, p. 44].

In Ukraine, from January to May 2023, the Office of the Prosecutor General opened over 2,300 investigations under the articles “treason” and “collaboration activities”. However, only about 11% of the cases were transferred to court. These data were obtained by the ChesNo. Movement in response to inquiries to the Office of the Prosecutor General. The highest number of cases related to treason was opened in March – 144. In total, from January to May 2023, 570 cases were opened, of which 55 were transferred to court [8].

A 37-year-old resident of Zaporizhzhia has been sentenced to life imprisonment with confiscation of all property for collecting information on the deployment of military equipment and passing it on to the enemy from March to October 2022 while working at a defense enterprise. Serhiy Spilnyk, the head of the Zaporizhzhia Regional Prosecutor’s Office, announced during a briefing on the criminal situation in the Zaporizhzhia region that this is the first sentence in Ukraine where a person has received life imprisonment with confiscation of all property under Part 2 of Article 111 of the Criminal Code of Ukraine (treason) [9].

In studying the issue of the age at which criminal responsibility for treason can arise, A. Levchuk-Mykytiuk concluded that it already requires careful study and analysis in order to make changes to the Criminal Code of Ukraine to lower its lower limit, which would be adapted to the conditions of modern Ukrainian society. These drastic measures are primarily due to the situation of underage citizens of Ukraine who are directly or indirectly used by the militants of quasi-state entities – the Donetsk People’s Republic and the Luhansk People’s Republic – in the course of hostilities and are involved in militarized youth groups where they are taught to use and apply weapons against Ukrainian military and civilians. At the same time, lowering the age of criminal responsibility for treason is justified by the experience of developed foreign countries where the minimum age at which criminal responsibility can arise varies from 7 to 13 years. Additionally, in the study of the additional characteristic of the subject of treason – Ukrainian citizenship – it was found that the current legislation on citizenship contains controversial provisions regarding the loss of Ukrainian citizenship. Despite the established procedure for acquiring and losing Ukrainian citizenship, as defined by the relevant Regulation on the Commission on Citizenship under the President of Ukraine, the issue of classifying individuals who, while being citizens of Ukraine, have acquired citizenship of another state as subjects of the crime under Article 111 of the Criminal Code of Ukraine raises a number of contradictions. However, foreigners and stateless persons who, in accordance with the law, serve in the Armed Forces of Ukraine, as well as individuals of Ukrainian ethnicity who still use a passport of a citizen of the former USSR of the 1974 model and permanently reside in the territory of Ukraine, do not belong to the subject of the crime under Article 111 of the Criminal Code of Ukraine, which makes it impossible to hold them criminally liable for its commission

[10, p. 308]. Therefore, there is a need to regulate the issue of Ukrainian citizenship at the legislative level in order to eliminate the corresponding contradictions during the procedure for establishing the characteristics of the subject of the crime of “treason”.

According to I. Servetskyi, actions related to treason under circumstances that exclude the criminal unlawfulness of the act require detailed analysis and scientific clarification of the existing norms of criminal law, such as Article 43-1 on the performance of the duty to protect the Homeland, independence, and territorial integrity of Ukraine. A person is not subject to criminal liability for the use of weapons (armament), ammunition, or explosives against persons who commit armed aggression against Ukraine, or for damaging or destroying property in connection with this. Thus, treason is an especially serious crime against the state, society, and every individual, and a person who commits it is subject to criminal liability – deprivation of liberty for up to 15 years or life imprisonment. Additionally, the current criminal legislation should establish the limits of actions of individuals who have fallen into captivity, and they are subject to Article 40 of the Criminal Code of Ukraine (physical or mental coercion, etc.), in order to avoid criminal punishment in the future [11, p. 56].

The proposal by Yu. Yu. Kolomiets to divide criminal responsibility for treason into groups of subjects of the criminal offense seems reasonable. Specifically, it is believed that the most socially dangerous and deserving of more severe punishment is treason committed by the President of Ukraine, the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine, a member of the Verkhovna Rada of Ukraine, the Prime Minister of Ukraine, a member of the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Chairman or member of the Higher Council of Justice, the Chairman or member of the Higher Qualification Commission of Judges of Ukraine, the Chairman or judge of the Constitutional Court of Ukraine or the Supreme Court, or higher specialized courts, the Prosecutor General, the Director of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the Director of the Bureau of Economic Security of Ukraine, the Director of the State Bureau of Investigations, the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine, the Chairman or other member of the Accounting Chamber, the Chairman of the National Bank of Ukraine, or the leader of a political party.

In second place in terms of social danger is treason committed by servicemen of the Armed Forces of Ukraine and other military formations established in accordance with the laws of Ukraine, members of volunteer formations that were formed or self-organized to protect the independence, sovereignty, and territorial integrity of Ukraine, judges, officials who permanently, temporarily, or by special authorization perform the functions of representatives of authority or local self-government, and also hold positions permanently or temporarily in state authorities, local self-government bodies, state or municipal enterprises, institutions or organizations, and carry out organizational, managerial, or administrative-economic functions, or perform such functions by special authorization granted by a competent state authority, local self-government body, central executive authority with special status, competent authority, or authorized person of an enterprise, institution, organization, court, or by law.

In third place is treason committed by professional journalists, scientists, and employees of educational institutions. It is through the actions of these individuals that the information security of Ukraine is threatened. In fourth place is treason committed by citizens of Ukraine who voluntarily hold positions associated with organizational and managerial or administrative-economic functions in illegal authorities created in temporarily occupied territory, including in the occupation administration of the aggressor state, or participate in the organization and conduct of illegal elections and/or referendums in temporarily occupied territory [12, p. 267].

In fifth place is treason committed by citizens of Ukraine who hold positions not associated with organizational and managerial or administrative-economic functions in illegal authorities created in temporarily occupied territory, including in the occupation administration of the aggressor state. And in sixth place is treason committed by activists and bloggers, as their activities can have a significant social impact, increasing the danger of the committed criminal offense. In seventh place is treason committed by citizens of Ukraine who do not belong to the aforementioned subjects [12, p. 267–268].

It is worth agreeing with the opinion that differentiating criminal responsibility for treason based on the characteristics of the subject of the criminal offense is not sufficient, and it is necessary to determine which actions, committed by which subjects, are the most dangerous for the state. For example, it may be necessary to establish separate legislation for the responsibility for active participation in an ideological war against Ukraine.

Conclusions. The conducted research allows us to conclude that the issue of treason remains relevant in a number of foreign countries as well. However, for Ukraine, in the conditions of a state of war, it arises particularly acutely. Examining the issue of normative and legal regulation of criminal responsibility for treason in Ukraine and certain foreign countries allows for further exploration of the effective counteraction to this crime. At the same time, in order to avoid problematic issues in the application of Article 111 of the Criminal Code of Ukraine in practice and taking into account the real threats to the sovereignty, territorial integrity, inviolability, defense capability, state, economic, or information security of Ukraine, it is considered appropriate to consider the possibility of expanding the objective side of treason at the legislative level, namely the list of forms in which it can manifest and the list of subjects of treason.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України (2001, 5 квітня): Закон України № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Про національну безпеку України (2018, 21 червня): Закон України № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
3. Конституція України (1996, 28 червня). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Симоненко О. (2023). Аналіз сучасного законодавства про державну зраду. *Громадська думка про правотворення*. № 15 (257). С. 4–17.
5. Сергієвський С. К. (2020). Диференціація кримінальної відповідальності за різні форми державної зради. *Часопис Київського університету права*. № 4. С. 386–395.
6. Кончук Н. С. (2018). Кримінальна відповідальність за державну зраду. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. *Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.08 “кримінальне право та кримінологія”*. Львівський державний університет МВС України. Львів. 218 с.
7. Семенюк Є. М., Перелигіна Р. В. (2023). Особливості кримінальної відповідальності за державну зраду (на прикладі України та держав Балтії). *Часопис Київського університету права*. № 2. С. 180–182.
8. Вонс Р. (2023). У 2023 році прокуратура відкрила понад 2 тис. справ про держзраду та колабораціонізм. *Главком*. URL: <https://glavcom.ua/country/criminal/u-2023-rotsi-prokuratura-vidkrila-ponad-2-tis-sprav-pro-derzhzradu-ta-kolaboratsionizm-935848.html>
9. Зенюк О. (2023). Перший вирок в Україні за держзраду: мешканця Запоріжжя засуджено до довічного ув'язнення з конфіскацією всього майна. *UKR.NET*. URL: <https://www.061.ua/news/3671387/persij-virok-v-ukraini-za-derzhzradu-meskanca-zaporizha-zasudzeno-do-dovichnogo-uvaznenna-z-konfiskacieu-vsogo-majna/>
10. Левчук-Микитюк А. (2020). Визначення суб'єкта складу злочину “державна зрада”. *Підприємництво, господарство і право*. № 4. С. 302–309.
11. Сервецький І. (2022). Суспільна небезпека державної зради під час воєнних дій. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки*. Випуск 2 (62). С. 48–58.
12. Коломієць Ю. Ю. (2022). Державна зрада, вчинена в умовах воєнного стану / Ю. Ю. Коломієць // Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття” (до 25-річчя Національного університету “Одеська юридична академія” та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т.: *матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.)* / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім “Гельветика”. Т. 2. С. 265–268.

REFERENCES

1. **Kryminalnyi kodeks Ukrainy** (2001, 5 kvitnia): Zakon Ukrainy No. 2341-III [Criminal Code of Ukraine: Code of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [In Ukrainian].
2. **Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy** (2018, 21 chervnia): Zakon Ukrainy No. 2469-VIII [On the national security of Ukraine: Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [In Ukrainian].
3. **Konstytutsiia Ukrainy** (1996, 28 chervnia). [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA%96-%D0%B2%D1%80#Text> [In Ukrainian].
4. Symonenko, O. (2023). **Analiz suchasnoho zakonodavstva pro derzhavnu zradu** [Analysis of modern legislation on treason]. *Hromadska dumka pro pravotvorennia*. No. 15 (257). P. 4–17. [In Ukrainian].
5. Serhiiievskiyi, S. K. (2020). **Dyferentsiatsiia kryminalnoi vidpovidalnosti za rizni formy derzhavnoi zrady** [Differentiation of criminal responsibility for various forms of treason]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. No. 4. P. 386–395. [In Ukrainian].
6. Konchuk, N. S. (2018). **Kryminalna vidpovidalnist za derzhavnu zradu** [Criminal liability for treason]. Kvalifikatsiina naukova pratsia na pravakh rukopysu. *Dysertatsiia na здobuttia naukovooho stupenia kandydata yurydychnykh nauk (doktora filosofii) za spetsialnistiu 12.00.08 “kryminalne pravo ta kryminolohiia”*. Lvivskiyi derzhavnyi universytet MVS Ukrainy. Lviv. 218 p. [In Ukrainian].
7. Semeniuk, Ye. M., Perelyhina, R. V. (2023). **Osoblyvosti kryminalnoi vidpovidalnosti za derzhavnu zradu (na prykladi Ukrainy ta derzhav Baltii)** [Peculiarities of criminal liability for treason (on the example of Ukraine and the Baltic states)]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. No. 2. P. 180–182. [In Ukrainian].
8. Vons, R. (2023). **U 2023 rotsi prokuratura vidkryla ponad 2 tys. sprav pro derzhzradu ta kolaboratsionizm** [In 2023, the prosecutor’s office opened more than 2,000 cases of treason and collaborationism]. *Hlavkom*. URL: <https://glavcom.ua/country/criminal/u-2023-rotsi-prokuratura-vidkryla-ponad-2-tis-sprav-pro-derzhzradu-ta-kolaboratsionizm-935848.html> [In Ukrainian].
9. Zeniuk, O. (2023). **Pershyi vyrok v Ukraini za derzhzradu: meshkantsia Zaporizhzhia zasudzheNo. do dovichnoho uviaznennia z konfiskatsiieiu vsoho maina** [The first sentence in Ukraine for treason: a resident of Zaporizhzhia was sentenced to life imprisonment with confiscation of all property]. *UKR.NET*. URL: <https://www.061.ua/news/3671387/persij-virok-v-ukraini-za-derzhzradu-meskanca-zaporizha-zasudzeno-dovichnogo-uvaznenna-z-konfiskacieu-vsogo-majna/> [In Ukrainian].
10. Levchuk-Mykytiuk, A. (2020). **Vyznachennia subiekta skladu zlochynu “derzhavna zrada”** [Definition of the subject of the crime of “treason”]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. No. 4. P. 302–309 [In Ukrainian].
11. Servetskiy, I. (2022). **Cuspilna nebezpeka derzhavnoi zrady pid chas voiennykh dii** [Public danger of treason during hostilities]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom. Yurydychni nauky*. Vypusk 2 (62). P. 48–58 [In Ukrainian].
12. Kolomiets, Yu. Yu. (2022). **Derzhavna zrada, vchynena v umovakh voiennoho stanu / Yu. Yu. Kolomiets** [Treason committed under martial law] // *Yevropeyskiy vybir Ukrainy, rozvytok nauky ta natsionalna bezpeka v realiiakh masshtabnoi viiskovoi ahresii ta hlobalnykh vyklykiv KhKhI stolittia*” (do 25-richchia Natsionalnoho universytetu “Odeska yurydychna akademiia” ta 175-richchia Odeskoi shkoly prava): u 2 t.: *materialy Mizhnar.nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 17 chervnia 2022 r.) / za zahalnoiu redaktsiieiu S. V. Kivalova*. Odesa: Vydavnychiy dim “Helvetyka”. T. 2. P. 265–268 [In Ukrainian].

Дата надходження: 01.03.2024 р.

Олена КОВАЛЬЧУК

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
доцент кафедри міжнародного та кримінального права
кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України
olena.b.kovalchuk@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5547-1625>

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДЕРЖАВНУ ЗРАДУ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

У статті розглянуто питання кримінальної відповідальності за державну зраду на прикладі вітчизняного та зарубіжного досвіду окремих країн.

Проведене дослідження дає змогу зробити висновок, що проблема державної зради залишається актуальною також і в багатьох зарубіжних країнах. Однак для України з початку новітнього утворення незалежної України, розгорнутої війни російської федерації проти України, а особливо в умовах тривання її повномасштабного вторгнення в Україну питання державної зради і встановлення належної кримінальної відповідальності за вчинення такого злочину стало надвичайно гострим.

Розгляд питання нормативно-правового регулювання кримінальної відповідальності за державну зраду в Україні та окремих зарубіжних країнах, зокрема таких, як Сполучені Штати Америки, Федеративна Республіка Німеччина, Велика Британія, Канада, Данія, Франція, Швеція, Естонія, Литва, Латвія, Бельгія, Іспанія, Грузія дає можливість в подальшому розкрити питання ефективної протидії цьому злочину.

Звернуто увагу, що у кримінальному законодавстві деяких держав, на відміну від України, не передбачені спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду. В цих випадках законодавець або є суворим до осіб, які вчинили відповідний злочин, або ж передбачає ймовірність того, що звільнення осіб від кримінальної відповідальності може спричинити відчуття вседозволеності та безкарності.

З метою уникнення проблемних питань під час застосування статті 111 Кримінального кодексу України на практиці та враховуючи наявні реальні загрози для суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності, обороноздатності, державної, економічної чи інформаційної безпеки України, пропонується розглянути можливість розширення на законодавчому рівні об'єктивної сторони державної зради, а саме переліку форм, в яких вона може проявлятися, та переліку суб'єктів державної зради.

Ключові слова: державна зрада; державна безпека; національна безпека України; суб'єкти державної зради; кримінальна відповідальність; позбавлення волі.

УДК 321:352.07

Halyna LUKIANOVA

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Professor of the Administrative
and Information Law Department,
Doctor of Law, Professor
halyna.y.lukianova@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1109-9299>

Tetiana BEKERSKA

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education
student of the first (bachelor)
level of higher education
tetiana.bekerska.pv.2023@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0005-6988-2341>

ENSURING THE FUNCTIONING OF SOCIETY IN ACTIVITIES OF LOCAL GOVERNMENTS UNDER THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.082>

© *Lukianova H., Bekerska T., 2024*

The scientific article is devoted to the study of the activities of local self-government bodies during the period of martial law in ensuring the functioning of society, characterization of the concept, competence and features of local self-government bodies, and types of local self-government bodies. The article examines the scientific and regulatory approaches to defining the most important functions of local authorities, in particular, ensuring the constitutional rights and security of citizens. Local self-government during the period of martial law faces many challenges on a daily basis. That is why this topic is extremely relevant and requires scientific substantiation and research. The decentralization reform has laid the foundation for the activities of competent local governments. However, the unjustified military aggression has changed the usual rhythm of work of regional and district councils, as well as local authorities. The peculiarity of this legal regime is the creation of temporary state bodies, including military authorities. They operate in parallel with autonomous local governments. However, there are cases when the military administration can assume the powers of local self-government bodies if the local council does not meet on time.

Local self-government in Ukraine is a right guaranteed and enforced by the state and a territorial community – a voluntary association of residents of a village, villages or several villages, cities – to address local issues within the limits determined by the current legislation, may be formed independently or subordinated to officials and self-government bodies. Local

self-government is designed to strengthen the foundations of the constitutional order of Ukraine, ensure the implementation of constitutional principles, human and civil rights, create conditions for meeting the vital needs and legitimate interests of citizens, and develop local democracy. During the legal regime of martial law, military authorities exercise the powers of local state authorities and part of local self-government bodies, as defined by the current legislation. Therefore, the role of local state authorities and local self-government bodies in ensuring the quality functioning of society is very important.

Key words: state; society; citizens; rights; legislation; local self-governmen; local self-government body; legal regime; martial law; war; powers; competence.

Formulation of the problem. Local governments are the closest authorities to people, as it is easiest to solve problems faced by the local population at the place where they occurred. Their proper functioning is the key to the well-being of community residents and society as a whole. For civil society and the state mechanism, the main problem is the trust and support of the population. Alienation of citizens from the authorities leads to confrontation and weakens the state mechanism. Local self-government is a special type of governance that ensures the exercise of the rights of local governments to independently resolve important local issues based on the interests of people and on the basis of legal acts.

An important task of local governments today is to protect the population from possible emergencies at the level of territorial communities. After all, local authorities make a lot of efforts to restore homes, schools, kindergartens, hospitals, important infrastructure, etc. In wartime, decentralization helps to strengthen the capacity of local governments and activate the initiative of citizens in solving problems of socio-economic development.

Today, the armed aggression of the Russian Federation remains the main threat to the security of the state in general, its regions and local authorities in particular. This requires local governments and the military to focus their efforts in this area. Despite all the problems caused by the war, local governments responded promptly to unforeseen challenges, ensuring the restoration of destroyed monuments and providing services to the population, creating jobs for internally displaced persons, attracting investment.

Analysis of the study of the problem. The following scholars have studied local self-government bodies, and their works have become the basis for this paper, in particular T. Steshenko, Y. Buglak, Ya. Bohiv, S. Gonchar, O. Hryn, M. Prokopyk, O. Skakun, A. Sukhorukova, V. Utvenko, V. Kravchenko, V. Borodin, E. Kvitka and other scholars.

The purpose of the article. The article is aimed to studying the work of local self-government bodies under the legal regime of martial law, and the functioning of society in the activities of local self-government bodies during the legal regime of martial law.

Presenting main material. People's sovereignty means that the people are officially the only source of power in the state and are recognized as the bearers of sovereignty. Citizens exercise their power in the country directly (through elections or referendums), as well as through local governments and state authorities. The basis of people's sovereignty in Ukraine is defined in Article 5 of the Constitution of Ukraine as the participation of the people in the governance of the state. These rights cannot be violated by the state or its bodies. This is due to the constitutional provision that the structure of local governments is not part of a single state mechanism. In this regard, local self-government can be considered as a separate form of government [1, p. 68].

In other words, the existence of the institution of local self-government for a modern democracy, i.e. the existence of a system of local self-government in which local communities – associations of urban, rural and territorial units – have real access to solve problems of local importance that relate to the life of the city, village or territorial unit independently and without state interference, is an indispensable

condition. One of the objective reasons for the need for the institution of local self-government in a modern state is the theoretical possibility of discrepancies between the interests of the state (national interest) and the interests of the state on the ground (for example, in a particular place), especially of the community. The Institute of Local Self-Government is called upon to reconcile these differences. Another reason is that central government regulation is virtually impossible, except for all problems that arise on the ground. The better the system of local self-government is developed, the fewer acute conflicts of interest there will be between the state and local communities, the less localized national life will be [2, p. 164].

Thus, local self-government of territorial communities is one of the international standards of a democratic society. The constitutionalization of local self-government is formed not only from legislative provisions, the source of which is the Constitution, but to a certain extent is the result of the country's international legal obligations. As a part of public administration, local governments are not integrated into the system of national authorities and are based on the principle of decentralization. They are subject to control by state authorities within the limits established by legal acts. They have their own organization, which is determined by constitutions and laws.

Therefore, it is worth noting that there are various approaches to understanding the meaning of local self-government, as well as the formation of different systems and models of local self-government due to a number of factors, including: historical development of states and localities, ethnic composition, social and economic level and trends in political development, etc.

In accordance with the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine", local self-government in Ukraine is a state-defined right and real capabilities of a territorial community (a voluntary association of residents of a village, several villages, towns or cities – independent or subordinate to local self-government bodies and officials to solve important local problems within the framework of the Constitution and laws of Ukraine).

Therefore, local self-government is practically carried out by territorial communities of villages, towns, cities, through village, town, city councils and their executive bodies, as well as through district and regional councils representing the common interests of the territorial community of a village, town, or city [3].

Local self-government is seen as a means of improving the quality of life of citizens of a territorial entity, mainly aimed at solving issues of local importance, but this does not prevent the solution of municipal tasks on a territorial or national scale. Decisions of local self-government bodies should be made only in accordance with the law and subject to the provision of the necessary organizational, financial and material resources by local self-government bodies. Local self-government is based on a system of principles, the main of which is the principle of direct responsibility for decisions made, and involves the use of various forms of expression of citizens' will.

The most important tasks of local self-government are: strengthening the foundations of the constitutional order of Ukraine, ensuring the implementation of constitutional principles of people and citizens, establishing measures to ensure the basic vital needs and legitimate interests of society, and developing local self-government.

Local self-government is a special form of public authority that operates within the limits and in accordance with the procedure established by law, has a specific object of management compared to the state authorities, and its scope of competence is significantly and substantially limited. The competence of local self-government includes the authority to resolve issues of local importance and a limited range of issues of national importance that will be transferred to them to meet the daily needs of the population. Local self-government is exercised by a territorial community and has a spatial and local character, is carried out for the benefit of the territorial community and operates only within certain administrative-territorial units.

Local self-government in Ukraine is exercised by citizens in various organizational and legal forms. Taken together, these organizational and legal forms form a system of local self-government within the respective territorial entities and their communities, through which issues of importance to the local

community are addressed. The system of local self-government is determined by the fact that it is based on the democratic principles of the organization of local self-government in Ukraine, built taking into account the role and functions of local government in the state, community, as well as historical and other local traditions and determined by the population of the respective territorial communities [4, p. 28].

The unity of the local self-government system is also reflected in the distribution of subjects and powers between different forms and institutions of local self-government.

However, unlike state administrative bodies, which form a unified system throughout the state, local self-government bodies form a unified system only within the respective self-governing territorial entities, and local self-government institutions established within one self-governing territorial entity are completely independent of another territorial entity.

The basis of local self-government and its main feature is the territorial community, which occupies perhaps the most important place in the system of local self-government. The status of a territorial community is stipulated by the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine", and other regulatory documents and is defined as a single set of residents who mainly reside within a village or town and are an independent legal and administrative unit or a voluntary association of residents of many villages into a single administrative center.

The territorial community is constitutionally defined, on the one hand, as the main subject of local self-government, on the other hand, the nature of the members of this community is radically changing, at the local level they act not as citizens of the state, but as residents of the relevant territorial unit [3].

As for the powers of territorial communities, they, as subjects of local self-government, protect the interests of their residents before the state and are governed by representative bodies that comply with the Constitution of Ukraine and legal acts. Notwithstanding this, territorial communities also participate in local elections and support the activities of local self-government bodies, and exercise control over the activities of elected bodies and local self-government officials. Decisions on individual territories provide for the organization of public self-government bodies, the role of local councils in supporting these bodies and their own powers, and the creation of an autonomous financial basis for such bodies by virtue of legislative consolidation [4, p. 89].

The forms of direct expression of the will of territorial communities are: local referendums and elections, public hearings, local initiatives, general meetings of citizens at their place of residence, individual and written collective appeals, public works on the improvement of the territories of settlements, services to vulnerable social groups, recall of a deputy, participation in mass actions (rallies, pickets, strikes), etc.

In other words, Ukraine is a state that proclaims democratic values and constitutionally recognizes local self-government as an inalienable right of regional communities to independently resolve issues of local importance. At the same time, regional communities are deprived of real opportunities to address local issues in order to fully ensure the realization of the rights and freedoms of their residents as real holders of local power [5, p. 46].

Village, settlement, and city councils are local self-government bodies that represent the respective territorial communities, on their behalf and in their interests, exercise the functions and powers of local self-government management defined by the Constitution of Ukraine and other laws.

Regional and district councils are local self-government bodies representing the common interests of territorial communities of villages, towns and cities within the powers defined by the Constitution of Ukraine and other laws. The executive bodies of a village, town, city, or district council (if established) are executive committees, departments, offices, and other executive bodies established by the council.

However, due to Russia's full-scale military invasion of Ukraine, the situation in our country is different. This event changed the usual way of functioning of state structures and local self-government systems in particular.

Therefore, it was decided to introduce martial law in the territories in order to ensure the operation of the Constitution and laws of Ukraine, which, together with military administration, ensures the promul-

gation and implementation of measures of the legal regime of war, national defense, civil protection, public order and security, protection of critical infrastructure, protection of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens, temporary and political authorities.

The decision to establish military administrations was made by the President of Ukraine upon the proposal of regional state administrations or military commands. The General Staff of the Armed Forces of Ukraine directs, coordinates and controls the activities of the military administration of the district, and in other regions the Cabinet of Ministers of Ukraine within its powers. The power of the military government is exercised taking into account the peculiarities of martial law, namely:

- 1) powers to declare and enforce martial law measures;
- 2) powers in the sphere of socio-economic development in the respective territory: ensuring the efficient use of natural, labor and financial resources; participation of enterprises, institutions and organizations on a contractual basis, regardless of ownership, which are involved in the production of goods, performance of works (provision of services) required by the order of local self-government bodies; preparing and approving local budgets; making decisions on the establishment of regimes for the payment of local taxes and fees;
- 3) the right to manage housing and consumer services, commercial services, transport and communications facilities jointly owned by the respective territorial communities; provide the population with fuel, electricity, gas and other energy carriers; solve problems of water supply, sewage and wastewater treatment; solve problems of collection, transportation, treatment and disposal of household waste; approve routes and schedules of local passenger transport regardless of the form of ownership;
- 4) the right to manage educational, medical, cultural and sports facilities belonging to local self-government bodies; organize their logistical and financial support; provide cultural and amenity facilities;
- 5) the right to protection and defense in the respective territory: ensure the organization of citizens' regular military and alternative (non-military) service; take measures to create appropriate conditions for the functioning of checkpoints across the borders of Ukraine; establish enhanced protection of important objects of national;
- 6) the power to govern and manage: to cancel acts of executive bodies of the respective council that do not comply with the Constitution, laws of Ukraine and other legislative acts; to legislate rules for ensuring cleanliness and order in homes, markets, and public places, to make decisions on protection of the population and territories from emergencies, overcoming the consequences of emergencies, combating natural disasters, epidemics, epidemics; to make decisions on prohibition of trade in weapons, chemicals.

The military administration of one or several settlements is headed by a chief who is appointed and dismissed by the President of Ukraine upon the proposal of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine or the governing body of the respective territory. The head of the military administration of a village (settlement) may be appointed by the respective village, town or city head.

Based on this, military administrations strengthen the efforts of local authorities, state institutions, local self-government bodies, public associations, enterprises, organizations and other organizations and the public sector, implement measures of the legal regime of martial law, defense, civil protection, public safety and order, protection of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens.

An integral element of the local self-government system in Ukraine is the village, town and city mayor. However, their powers have changed somewhat during the Russian aggression in accordance with the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine on the Functioning of the Civil Service and Local Self-Government during the Period of Martial Law".

During martial law, village, settlement, city mayors may appoint persons to positions and dismiss from positions in local self-government bodies, heads of communal enterprises, institutions, organizations that belong to the sphere of management of the respective local self-government body.

During the martial law, a village, settlement, city head of a territorial community, on the territory of which No. hostilities are conducted and No. decision has been made to establish a military administration of the settlement (settlements), solely for the purpose of implementing the measures of the legal regime of

martial law, may decide, with the obligatory notification of the head of the relevant regional military administration within 24 hours, to:

- 1) to free the community land from temporary structures that were built illegally, including equipment that was installed but not put into operation in accordance with the applicable law;
- 2) inspect buildings and structures damaged as a result of hostilities.

Thus, the law defines the legal framework for the activities of local governments under martial law. The unity of the local self-government system is due to the fact that it is based on the democratic principles of local self-government in Ukraine and is built taking into account the role and functions of local self-government, authority in society and the state, as well as other historical and local traditions and is determined by the population of the respective territorial communities. Despite all the difficulties, local governments continue to exercise their powers during martial law, but this has certain peculiarities.

Conclusions. Despite the difficult conditions of martial law in the country, the institution of local self-government not only continues to function, but also develops further. This once again demonstrates the effectiveness of this form of public authority; cooperation between government agencies, community representatives and civil society organizations, between community leaders and local government executive authorities, and representatives of public and non-governmental organizations continues. This is what contributes to the effective resolution of problems that arise in communities.

Openness, accountability and transparency of local authorities are integral elements of good governance. Local policies in various areas will be of higher quality if they are developed and implemented with the proper participation of various civil society organizations and interested citizens. The public demands a positive response from the government, and the government, in turn, cannot do anything without knowing how people understand and evaluate its efforts to address important social issues. Therefore, interaction with society is one of the most important areas of activity for government agencies.

The state mechanism of interaction with local governments that are not part of the system of state bodies is based on two legal bases. They stem from common tasks in the field of economic and social development. State bodies and local governments perform general social management functions by establishing and ensuring the activities of entities. However, in connection with the introduction of martial law in Ukraine, constitutional rights and freedoms of a person and citizen may be temporarily restricted, as provided for in Articles 30–34, 38, 39, 41–44, 53 of the Constitution of Ukraine.

REFERENCES

1. Bohiv, Ya. S. (2014). *Mistseve samovriaduvannia yak odna iz form realizatsii pryntsyphu narodnoho suverenitetu* [Local self-government as a form of realization of the principle of people's sovereignty]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"*. Serii : Pravo. Vyp. 2. P. 65–70 [In Ukrainian].
2. Frolov, O. O. (2015). *Sutnist pryntsyphiv mistsevoho samovriaduvannia* [The essence of the principles of local self-government]. *Pravo ta innovatsii*. Vyp. 4 (15). P. 164–168 [In Ukrainian].
3. *Pro mistseve samovriaduvannia* (1997, May, 21) No. 280/97-VR [About local self-government]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text>
4. Kravchenko, V. V., Borodin, Ye. I., Kvitka, S. A. (2018). *Mistseve samovriaduvannia v systemi publichnoho upravlinnia: navch. posibnyk v skhemakh* [Local self-government in the system of public administration: A Textbook]. Dnipro: HRANI, 148 p. [In Ukrainian].
5. Bohiv, Ya. S. (2015). *Poniattia ta pryntsyphy mistsevoho samovriaduvannia* [Concept and principles of local self-government]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*. Serii : Yurydychni nauky. Vyp. 827. P. 45–52 [In Ukrainian].

Дата надходження: 19.02.2024 р.

Галина ЛУК'ЯНОВА

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
професор кафедри адміністративного
та інформаційного права,
доктор юридичних наук, професор
halyna.y.lukianova@lpnu.ua
ORCID iD: 0000-0003-1109-9299

Тетяна БЕКЕРСЬКА

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
студентка першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
tetiana.bekerska.pv.2023@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0005-6988-2341>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУСПІЛЬСТВА У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЗА УМОВ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Наукова стаття присвячена дослідженню питань діяльності органів місцевого самоврядування в період дії правового режиму воєнного стану у забезпеченні функціонування суспільства, характеристики поняття, компетенції та ознак органів місцевого самоврядування, видів органів місцевого самоврядування. У статті розглянуто наукові і нормативно-правові підходи до визначення найважливіших функцій місцевої влади, зокрема, забезпечення конституційних прав та безпеки громадян. Місцеве самоврядування в період дії воєнного стану щоденно стикається з багатьма викликами. Саме тому ця тема є надзвичайно актуальною і потребує наукового обґрунтування та дослідження. Реформа децентралізації заклала основу для діяльності компетентних органів місцевого самоврядування. Проте невиправдана військова агресія змінила звичний ритм роботи обласної та районної рад, а також місцевої влади. Особливістю цього правового режиму є створення тимчасових державних органів, зокрема органів військового управління. Вони працюють паралельно з автономними органами місцевого самоврядування. Проте є випадки, коли військове управління може взяти на себе повноваження органів місцевого самоврядування, у випадку, якщо місцева рада не збирається у встановлений термін.

Місцеве самоврядування покликане зміцнювати основи конституційного ладу України, забезпечувати реалізацію конституційних принципів, прав людини і громадянина, створювати умови для забезпечення життєвих потреб і законних інтересів громадян, розвивати місцеву демократію. Під час дії правового режиму воєнного стану органи військового управління здійснюють повноваження місцевих органів державної влади та частини органів місцевого самоврядування, визначені згідно з чинним законодавством. Тому дуже важливою є роль місцевих органів державної влади та місцевого самоврядування в забезпеченні якісного функціонування суспільства.

Ключові слова: держава; суспільство; громадяни; права; законодавство; місцеве самоврядування; орган місцевого самоврядування; правовий режим; воєнний стан; війна; повноваження; компетенція.

Христина Марич

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
доцент кафедри цивільного права і процесу,
кандидат юридичних наук, доцент
khrystyna.m.marych@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0088-980X>

УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ УПАКОВКИ: ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ТА ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.089>

© Марич Х., 2024

Стаття присвячена дослідженню сучасного стану та перспектив імплементації у національне законодавство нормативних положень Європейського Союзу у сфері поводження з відходами, зокрема Директиви Європейського парламенту і Ради “Про упаковку та відходи упаковки” № 94/62/ЄС від 20 грудня 1994 року.

Україна взяла на себе зобов’язання імплементувати низку Директив у сфері управління відходами. Після прийняття Закону України “Про управління відходами”, який враховує європейські підходи, що ґрунтуються, зокрема, на положеннях Рамкової директиви № 2008/98/ЄС Європейського парламенту та Ради від 19 листопада 2008 року “Про відходи та скасування деяких директив”, розроблено законопроект про упаковку та відходи упаковки. Цей законопроект спрямований на визначення правових, економічних та організаційних засад у сфері управління упаковкою та відходами упаковки.

Основні європейські підходи передбачають значне скорочення кількості відходів упаковки, затвердження обов’язкових цілей повторного використання, обмеження непотрібної упаковки та мінімізацію пакування, обмеження певних типів упаковки та використання багаторазової упаковки тощо.

Відповідність європейським стандартам у сфері управління упаковкою та відходами упаковки означає не лише прийняття спеціального закону, але і впровадження дієвого механізму, інструменти якого забезпечують організацію системи запобігання утворенню відходів упаковки, їх переробку і повторне використання.

Поводження з відходами упаковки є важливим і складним сектором управління відходами, що потребує впровадження різних заходів, зокрема розвиток інфраструктури для роздільного збирання відходів упаковки, проведення інформаційно-просвітницьких кампаній з підвищення обізнаності населення щодо поводження з відходами упаковки, здійснення науково-дослідної роботи у сфері передових технологій рециклінгу та виготовлення продуктів з вторинної сировини, впровадження системи зобов’язань та стимулів для бізнесу та громадян, що сприяють запобіганню та зведенню до мінімуму

утворення відходів упаковки, притягнення до відповідальності за порушення правил поводження з відходами упаковки.

Ключові слова: відходи; упаковка; відходи упаковки; поводження з відходами; стандарти; європейські стандарти; імплементація.

Постановка проблеми. Виробництво упаковки відіграє важливу роль у розвитку як національної, так і світової економіки. Водночас для ринку упаковки характерні стійкість та економічне зростання. Така тенденція зумовлена різними факторами, зокрема розвитком промисловості, що використовує упаковку, збільшення дистанційної торгівлі товарами через використання мережі “Інтернет”. Також на збільшення обсягів пакування вплинули пандемія COVID-19 та повномасштабне російське вторгнення на територію України.

Крім економічного, виробництво та використання упаковки має не менш важливий екологічний складник, де основною є роль відходів упаковки, відходів виробництва упаковки, відходів, що утворюються в процесі пакування товару.

У відходах упаковки можуть міститися як речовини, що є небезпечними (свинець, кадмій, ртуть, шестивалентний хром тощо), так і компоненти, які промисловість використовує як ресурс (папір, скло, деревина, метали тощо). Однак в українській практиці поводження з відходами упаковки переважає їх видалення, що своєю чергою спричиняє забруднення навколишнього середовища і призводить до втрати ресурсоцінної сировини.

Відповідно поводження з відходами упаковки є важливим і складним сектором управління відходами, що потребує впровадження різних заходів, спрямованих на запобігання їх утворенню, переробку і повторне використання. Водночас основою для їх впровадження є розроблення та прийняття спеціального законодавства, що відповідає європейським правовим засадам і положенням. Крім того, згідно з Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (ратифікована Законом України від 16 вересня 2014 р.) [8], Україна взяла на себе зобов'язання імплементувати низку Директив у сфері управління відходами.

Першим кроком на шляху імплементації Україною нормативних положень ЄС у сфері поводження з відходами є прийняття Закону України “Про управління відходами” [7] з врахуванням європейських підходів, що ґрунтуються, зокрема, на положеннях Рамкової директиви № 2008/98/ЄС Європейського парламенту та Ради від 19 листопада 2008 р. “Про відходи та скасування деяких директив” [4].

Проте подальший розвиток сфери управління відходами не можливий без прийняття нормативно-правових актів щодо управління окремими видами відходів, зокрема, відходами упаковки, що свідчить про актуальність цього дослідження.

Аналіз дослідження проблеми. Питання адаптації природоохоронного законодавства України до відповідних нормативних положень ЄС досліджували такі науковці, як: В. І. Андрейцев, Г. В. Анісімова, Г. І. Балюк, А. П. Гетьман, І. І. Каракаш, В. В. Костицький, М. В. Краснова, Н. Р. Малишева, А. К. Соколова та інші.

Метою статті є аналіз стану та перспектив імплементації у національне законодавство нормативних положень Директиви Європейського парламенту і Ради “Про упаковку та відходи упаковки” № 94/62/ЄС від 20 грудня 1994 року.

Виклад основного матеріалу. 18 вересня 2023 року у Верховній раді України зареєстровано проєкт Закону про упаковку та відходи упаковки [6], поданий Кабінетом міністрів України. Цей законопроект має на меті визначити засади (правові, економічні та організаційні) у сфері управління упаковкою та відходами упаковки, що забезпечать зменшення негативного впливу на здо-

ров'я людей та довкілля, встановити заходи, які спрямовані на організацію системи запобігання утворенню, збирання, повторного використання та рециклінгу відходів упаковки, зменшуючи таким способом видалення цих відходів на полігони, а також сприяючи переходу до економіки замкнутого циклу.

Законопроект про упаковку та відходи упаковки розроблено в межах української реформи управління відходами. Так, ще у Національній стратегії управління відходами в Україні до 2030 року від 8 листопада 2017 р. № 820-р. [3] визначено, що одним із заходів у сфері відходів упаковки є розроблення законопроекту про упаковку та відходи упаковки відповідно до Директиви 94/62/ЄС Європейського парламенту та Ради від 20 грудня 1994 р. “Про упаковку та відходи упаковки” і найкращих європейських практик.

Метою Директиви 94/62/ЄС Європейського парламенту та Ради від 20 грудня 1994 р. “Про упаковку та відходи упаковки” [5] є гармонізація національних інструментів з управління у сфері упаковки та відходів упаковки для того, щоб, з одного боку, запобігати будь-якому їх впливу на довкілля всіх держав-членів та третіх країн, або зменшувати такий вплив, і таким способом забезпечувати високий рівень охорони навколишнього природного середовища, а також, з другого боку, забезпечувати функціонування внутрішнього ринку, не допускаючи торгівельних перешкод і конкурентних обмежень в межах Співтовариства.

Положення Директиви насамперед спрямовані на запобігання утворенню відходів упаковки, а також додатково на повторне використання упаковки, рециклінг та інші форми відновлення відходів упаковки, і таким способом, на зменшення обсягу кінцевого видалення цих відходів, що також сприятиме переходу до циклічної економіки.

Проте в 2022 році Європейська комісія, маючи на меті подолання збільшення обсягів відходів упаковки, що утворюється в ЄС, і водночас гармонізуючи внутрішній ринок упаковки та стимулюючи циклічну економіку, запропонувала переглянути положення у сфері управління упаковкою та відходами упаковки.

Реальний стан свідчить, що за останнє десятиліття кількість відходів упаковки зросла майже на 25 %. У 2021 році кожен європесць утворив 190 кілограмів відходів упаковки. Якщо ситуація залишиться такою ж, у 2030 році ця цифра зросте майже на 20 %. Сьогоднішній загальний підхід дає чітке повідомлення про те, що ЄС прагне скорочувати та запобігати відходам упаковки з усіх джерел. Це регулювання має вирішальне значення на шляху до економіки замкнутого циклу та кліматично нейтральної Європи [9].

Водночас Європейська комісія розробила пропозиції до Регламенту Європейського парламенту і Ради щодо упаковки та відходів упаковки, внесення змін до Регламенту (ЄС) 2019/1020 і Директиви (ЄС) 2019/904, а також скасування Директиви 94/62/ЄС [10].

Відповідно представлений у листопаді 2022 року новий Регламент ЄС щодо упаковки та відходів упаковки (PPWR) спрямований на боротьбу зі зростанням кількості відходів у ЄС та запровадження нових цілей щодо повторного використання та переробки. Кожна держава-член має скоротити кількість відходів упаковки на людину, порівняно з кількістю відходів упаковки, утвореними на людину у 2018 році, про що повідомляється Комісії відповідно до Рішення 2005/270/ЄС, на (a) 5 % до 2030 року; (b) 10 % до 2035 р.; (c) 15 % до 2040 року. Також запропоновано нові цілі повторного використання на 2030 та 2040 рік. Цільові показники різняться залежно від товару та типу пакування, що використовують оператори (алкогольні та безалкогольні напої, велика побутова техніка, транспортна упаковка, згруповане пакування). Наприклад, у ст. 26 визначено, що кінцевий розповсюджувач, який надає на ринку в межах території держави-члена холодні або гарячі напої, наповнені в контейнер у торговій точці для виносу, має забезпечити, щоб: (a) з 1 січня 2030 року 20 % цих напоїв були доступні в багаторазовій упаковці в межах системи для повторного використання або шляхом можливості повторного наповнення; (b) з 1 січня 2040 року 80 % цих напоїв були доступні в багаторазовій упаковці в межах системи для повторного використання або шляхом можливості повторного наповнення [10].

У Національній стратегії управління відходами в Україні до 2030 року від 8 листопада 2017 р. № 820-р. [3] визначено обов'язкові до виконання виробниками та імпортерами норми підготовки для повторного використання та перероблення відходів упаковки, зокрема:

до 31 грудня 2023 р. – до 60 % маси відходів упаковки;

до 31 грудня 2025 р. – не менш ніж 60 % маси відходів упаковки, 40 % пластику; 45 % деревини; 50 % чорних металів; 50 % алюмінію; 50 % скла; 50 % паперу і картону;

до 31 грудня 2030 р. – 65 % маси відходів упаковки, 60 відсотків пластику; 65 відсотків деревини; 75 % чорних металів; 75 % алюмінію; 75 % скла; 75 % паперу і картону.

У Директиві Європейського парламенту і Ради “Про упаковку та відходи упаковки” № 94/62/ЄС від 20 грудня 1994 року зі змінами 2018/852/ЄС, відповідно до ст. 6, держави-члени вживають потрібних заходів, щоб досягти таких цільових показників на всій їхній території:

не пізніше 31 грудня 2025 року, щонайменше 65 % за масою усіх відходів пакування буде піддаватись рециклінгу;

не пізніше 31 грудня 2025 року, будуть досягнуті такі мінімальні цільові показники щодо рециклінгу для таких конкретних матеріалів, що містяться у відходах пакування: 50 % за масою для пластику; 25 % за масою для деревини; 70 % за масою для чорних металів; 50 % за масою для алюмінію; 70 % за масою для скла; 75 % за масою для паперу та картону;

не пізніше 31 грудня 2030 року, щонайменше 70 % за масою усіх відходів пакування буде піддаватись рециклінгу;

не пізніше 31 грудня 2030 року, будуть досягнуті такі мінімальні цільові показники щодо рециклінгу для таких конкретних матеріалів, що містяться у відходах пакування: 55 % за масою для пластику; 30 % за масою для деревини; 80 % за масою для чорних металів; 60 % за масою для алюмінію; 75 % за масою для скла; 85 % за масою для паперу та картону [5].

В проєкті Закону про упаковку та відходи упаковки [6] містяться положення про мінімальні цільові показники з рециклінгу відходів упаковки та їх досягнення. Так, виробники зобов'язані досягати мінімальних цільових показників з рециклінгу відходів упаковки за такими видами та категоріями упаковки – папір/картон, скло, ПЕТ, інші види пластику, чорні метали, алюміній, дерево. Законопроект передбачає, що на наступний рік після введення в дію цього закону загальна норма рециклінгу становитиме 40 % із визначенням відсотка рециклінгу окремо для кожного виду відходів із наступним збільшенням щороку.

Крім того, ще в Національному плані управління відходами до 2030 року від 20 лютого 2019 р. № 117-р. [2] передбачено розроблення та подання Кабінетові міністрів України проєкту акту про встановлення мінімальних норм перероблення (рециклінгу) відходів упаковки.

Обов'язок досягнення мінімальних цільових показників з рециклінгу відходів упаковки у виробників товарів в упаковці виникає з моменту введення товарів або сервісної упаковки в обіг. Виробники товарів в упаковці досягають мінімальних цільових показників з рециклінгу відходів упаковки індивідуально чи колективно через організацію розширеної відповідальності виробника.

Головна роль розширеної відповідальності виробника полягає у тому, що зобов'язання з управління відходами (для певних видів відходів) перекладається з державного сектору на приватний сектор (виробників продукту). Водночас важлива співпраця організацій розширеної відповідальності виробника з органами місцевого самоврядування.

В Україні ще у 2021 році 11 всесвітньо відомих компаній, об'єднаних Палатою та Українською пакувально-екологічною коаліцією (УКРПЕК), серед яких ABINBEV EFES Ukraine, CANPACK, Carlsberg, Coca-Cola Beverages, Danone, METRO Cash & Carry, Nestle, PepsiCo, Procter&Gamble, Tetra Pak та “ЕЛОПАК-ФАСТІВ”, заявили, що розпочинають створення організації розширеної відповідальності виробників у галузі упаковки. Компанії-засновники повідомили, що в спеціальному Меморандумі, підписаному ними, Палатою та УКРПЕК, компанії домовилися фінансувати підготовчий етап побудови організації розширеної відповідальності виробників в Україні. Компанії також зобов'язалися співпрацювати в усіх напрямках, щоб запровадити в Україні

принцип розширеної відповідальності виробників для переробки відходів упаковки та значно зменшити їх вплив на довкілля [1].

Не менш важливі нормативні положення законопроекту про упаковку та відходи упаковки, якими передбачається зокрема, визначення кола суб'єктів та їх зобов'язань у сфері управління упаковкою та відходами упаковки, встановлення основних вимог до введення в обіг упаковки, товарів в упаковці, маркування упаковки, створення реєстрів виробників товарів в упаковці, закріплення відповідальності за порушення законодавства у сфері управління упаковкою та відходами упаковки тощо.

Водночас, серед іншого, у законопроекті про упаковку та відходи упаковки, заходам, які спрямовані на запобігання утворенню відходів упаковки та впровадження багаторазової упаковки, не надається достатньої уваги.

Крім того, лише прийняття спеціальних нормативно-правових актів у сфері управління упаковкою та відходами упаковки, без впровадження дієвого механізму управління відходами упаковки не призведе до зменшення обсягів їх утворення та нагромадження.

Серед потрібних інструментів, спрямованих на запобігання утворенню, переробку і повторне використання відходів упаковки, варто виділити:

розвиток інфраструктури роздільного збирання та покриття всієї території України (під час дії воєнного стану, окрім територій, на яких ведуться бойові дії, або тимчасово окупованих Російською Федерацією), системами роздільного збирання відходів упаковки, зокрема забезпеченість контейнерами різних типів для роздільного збирання відходів упаковки (здебільшого в населених пунктах є лише контейнери для роздільного збирання ПЕТ-пляшок);

проведення регулярних і систематизованих інформаційно-просвітницьких кампаній з підвищення обізнаності населення щодо поводження з відходами упаковки, зокрема з питань маркування, роздільного збирання, сортування, запобігання утворенню відходів упаковки, зокрема, інтегрування цих питань в освіту і навчання;

державна підтримка наукових досліджень та інновацій у сфері передових технологій рециклінгу і виготовлення продуктів з вторинної сировини;

впровадження зобов'язань та стимулів для бізнесу та громадян, які сприяють запобігання та зведенню до мінімуму утворення відходів упаковки, наприклад, обов'язок для суб'єктів господарювання, які працюють на винос, пропонувати клієнтам можливість приносити власні контейнери для наповнення напоями або готовою їжею, впровадження депозитних систем;

притягнення до відповідальності за порушення правил поводження з відходами упаковки, дотримуючись принципу її невідворотності.

Висновки. В контексті переходу ЄС до економіки замкнутого циклу, де в пріоритеті – запобігання, а вже згодом переробка та повторне використання, доконечністю є рішення запобігання утворенню відходів, зокрема упаковки. Основні європейські підходи спрямовані на значне скорочення кількості відходів упаковки, затвердження обов'язкових цілей повторного використання, обмеження непотрібної упаковки та мінімізацію пакування, обмеження певних типів упаковки та використання багаторазової упаковки тощо.

Актуальним для української політики у сфері управління відходами є прийняття секторального законодавства, зокрема закону, що регулює управління відходами упаковки та впровадження найкращих європейських практик. Брак законодавства, що регулює сферу управління упаковкою та відходами упаковки чи його невідповідність європейським актам негативно позначається на можливості організації системи управління відходами упаковки, а також на інвестиційній привабливості сфери. Водночас державне управління у сфері упаковки та відходів упаковки має містити впровадження різних заходів, спрямованих на запобігання утворенню відходів упаковки, їх переробку і повторне використання. Однак для нашої держави, особливо в умовах воєнного стану,

забезпечити відповідність європейським показникам є надскладним завданням, оскільки багато інструментів управління можна буде впровадити лише після завершення дії воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Європейський прорив – в Україні вперше створюється організація розширеної відповідальності виробників. <https://chamber.ua/ua/news/yevropeyskyu-proryv-v-ukraini-vpershe-stvoriuietsia-orhanizatsiia-rozshyrenoi-vidpovidalnosti-vyrobnykiv/>
2. Національний план управління відходами до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 лютого 2019 р. № 117-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-2019-p#Text>
3. Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 820-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-p#Text>
4. Про відходи та про скасування деяких директив : Директива Європейського парламенту і Ради № 2008/98/ЄС від 19 листопада 2008 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_029-08#n5
5. Про упаковку та відходи упаковки : Директива Європейського Парламенту і Ради № 94/62/ЄС від 20 грудня 1994 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b05#Text
6. Про упаковку та відходи упаковки : проект Закону України. <https://mepr.gov.ua/povidomlennya-pro-oprylyudnennya-proyektu-zakonu-ukrayiny-pro-upakovku-ta-vidhody-upakovky/>
7. Про управління відходами : Закон України від 20 червня 2022 р. № 2320-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text>
8. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : ратифіковано Законом від 16 вересня 2014 р. № 1678-VII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2277
9. Packaging and packaging waste: Council adopts its negotiating position on new rules for more sustainable packaging in the EU. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/12/18/packaging-and-packaging-waste-council-adopts-its-negotiating-position-on-new-rules-for-more-sustainable-packaging-in-the-eu/>
10. Proposal for a REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on packaging and packaging waste, amending Regulation (EU) 2019/1020 and Directive (EU) 2019/904, and repealing Directive 94/62/EC. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52022PC0677>

REFERENCES

1. *Yevropeyskyi proryv – v Ukraini vpershe stvoriuietsia orhanizatsiia rozshyrenoi vidpovidalnosti vyrobnykiv* [The European breakthrough – the extended producer responsibility organization is being created in Ukraine for the first time]. Retrieved from: <https://chamber.ua/ua/news/yevropeyskyu-proryv-v-ukraini-vpershe-stvoriuietsia-orhanizatsiia-rozshyrenoi-vidpovidalnosti-vyrobnykiv/> [In Ukrainian].
2. *Natsionalnyi plan upravlinnia vidkhodamy do 2030 roku* (2019, February 20) No. 117-r. [National waste management plan until 2030: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-2019-p#Text> [In Ukrainian].
3. *Natsionalna stratehiia upravlinnia vidkhodamy v Ukraini do 2030 roku* (2017, November 8) No. 820-r [National waste management strategy in Ukraine until 2030: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-p#Text> [In Ukrainian].
4. *Pro vidkhody ta pro skasuvannia deiakyykh dyrektyv* (2008, November 19) No. 2008/98/ЄС [On Waste and Repeal of Certain Directives: Directive of the European Parliament and Council]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_029-08#n5 [In Ukrainian].
5. *Pro upakovku ta vidkhody upakovky* (1994, December 20) No. 94/62/EU: [On packaging and packaging waste: Directive of the European Parliament and Council]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b05#Text [In Ukrainian].
6. *Pro upakovku ta vidkhody upakovky* [On packaging and packaging waste: draft Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://mepr.gov.ua/povidomlennya-pro-oprylyudnennya-proyektu-zakonu-ukrayiny-pro-upakovku-ta-vidhody-upakovky/> [In Ukrainian].
7. *Pro upravlinnia vidkhodamy* (2022, June 20) No. 2320-IX [On Waste Management: Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text> [In Ukrainian].

8. *Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony* (2014, September 16) No. 1678-VII [ASSOCIATION AGREEMENT between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2277 [In Ukrainian].

9. *Packaging and packaging waste: Council adopts its negotiating position on new rules for more sustainable packaging in the EU*. Retrieved from: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/12/18/packaging-and-packaging-waste-council-adopts-its-negotiating-position-on-new-rules-for-more-sustainable-packaging-in-the-eu/> [In English].

10. *Proposal for a REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on packaging and packaging waste, amending Regulation (EU) 2019/1020 and Directive (EU) 2019/904, and repealing Directive 94/62/EC*. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52022PC0677> [In English].

Дата надходження: 30.04.2024 р.

Khrystyna MARYCH

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Associate Professor of the Civil Law and Procedure Department,
PhD in Law, Associate Professor
khrystyna.m.marych@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0088-980X>

PACKAGING WASTE MANAGEMENT: EUROPEAN STANDARDS AND LEGISLATION OF UKRAINE

The article is devoted to the study of the current state and prospects of implementation into national legislation of the normative provisions of the European Union in the field of waste management, in particular the Directive of the European Parliament and the Council “On packaging and packaging waste” (1994, December 20) No. 94/62/EU.

Ukraine undertook to implement a number of Directives in the field of waste management. After the enactment of the Law of Ukraine “On Waste Management”, which takes into account European approaches based, in particular, on the provisions of the Framework Directive of the European Parliament and the Council No. 2008/98/EU of November 19, 2008 “On Waste and Repeal of Certain Directives”, a draft law on packaging and packaging waste has been developed. This draft law is aimed at determining the legal, economic and organizational principles in the field of handling packaging and packaging waste.

The main European approaches involve significantly reducing packaging waste, adopting mandatory re-use targets, limiting unnecessary packaging and minimizing packaging, restricting certain types of packaging and using reusable packaging etc. Compliance with European standards in the field of packaging and packaging waste management means not only the adoption of a special law, but also the implementation of an effective mechanism, tools that ensure the organization of the system for preventing the generation of packaging waste, their processing and reuse.

Packaging waste management is an important and complex area of waste management that requires the implementation of various measures, including development of infrastructure for separate collection of packaging waste, carrying out information and educational campaigns to raise public awareness of handling packaging waste, implementation of scientific research work in the field of progressive technologies of processing and production of products from secondary raw materials, introduction of a system of obligations and incentives for business entities and citizens that contribute to the prevention and minimization of packaging waste generation, prosecution for violations of packaging waste management rules.

Key words: waste; packaging; packaging waste; waste management; standards; European standards; implementation.

УДК 327:339.92(477:4)

Bogdana MELNYCHENKO

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Professor of the Theory of Law
and Constitutionalism Department,
Doctor of Law, Professor
bohdana.b.melnychenko@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1514-8131>

**PUBLIC MANAGEMENT IN THE CONDITIONS
OF EUROPEAN INTEGRATION AND GLOBALIZATION:
CHALLENGES AND PROSPECTS**

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.096>

© *Melnychenko B.*, 2024

The article reveals the peculiarities of the development of public management in Ukraine in the conditions of European integration and globalization. It has been established that public management is a complex and multifaceted entity as an object of scientific knowledge, the basis of which is a concept based on the close relationship between politics and law, management and power, the political system and society in general, as well as the interaction of society with various elements of social systems. It is noted that there is no stable, comprehensive and universally recognized formulation of public management in the literature. The definition of public management is approached rather from the standpoint of the actual content of the activity or the forms it can take. It was revealed that the main characteristics of the public management system in each state depend on the state structure, political regime and political culture, functioning of political institutions, electoral system, relations between politicians and civil servants, between authorities and institutions of civil society. It was established that the processes of globalization and integration are especially relevant for the development of the modern period of public management. It is emphasized that an important problem for the domestic management system is the search for effective concepts of public management and their implementation in the modern state-building practice. This issue becomes particularly relevant in view of the fact that, having ratified the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand, Ukraine has defined the state policy as such, aimed at bringing the standard of living of Ukrainian citizens closer to European standards, instilling European values in all spheres of functioning of the Ukrainian state and society. It was concluded that European integration and globalization make their own corrections in state management, and now the focus is on ensuring the effective work of public management in the face of European integration and globalization challenges. One of the main options for the effectiveness of public management in

those conditions is the full consolidation of efforts and mutual understanding at all its levels, which is now extremely important, the establishment of close cooperation with society.

Key words: public management; European integration; globalization.

Formulation of the problem. The operation of the public management system in modern conditions necessarily involves its transformation. This is explained by profound social changes in the modern world: the current processes of integration, internationalization and globalization, primarily of the world economy and trade, the emergence of supranational institutions and the development of civil society, etc. In view of the above, the study of the peculiarities of the development of public management in Ukraine in the conditions of European integration and globalization acquires special importance.

Analysis of the study of the problem. Certain aspects of public management were considered in their works by such Ukrainian scientists as: A. H. Bashtannyk, T. O. Karabin, V. I. Kozak, Y. V. Lazur, V. V. Leshchenko, K. V. Shepherd and others.

The purpose of the article is to reveal the peculiarities of the development of public management in Ukraine in the conditions of European integration and globalization.

Presenting main material. First of all, it should be noted that public management as an object of scientific knowledge is a complex and multifaceted entity, the basis of which is a concept based on the close relationship between politics and law, management and power, the political system and society in general, as well as the interaction of society with various elements of the social system.

In scientific literature, defining public management as a complex and multifaceted phenomenon, most scientists point out that there is no stable, comprehensive and universally recognized formulation of public management. The definition of public management is approached more quickly from the standpoint of the real content of the activity or the forms it can take [1, p. 65].

In accordance with European traditions, modern public management as an open system ensures the organizational and regulatory influence of the state on socio-political processes with the aim of ensuring the stable and predictable development of all subjects of power relations and compliance with democratic norms of relations between power institutions in society [2].

It is known that the main characteristics of the public management system in each state depend on the state system, political regime and political culture, the functioning of political institutions, the electoral system, relations between politicians and civil servants, between authorities and institutions of civil society. Likewise, the sphere of its formation is influenced by both internal (imbalance of the socio-political system of the state) and external (geopolitical challenges, world trends of social transformations, etc.) factors [3]. Without a doubt, how successful countries are in general depends on the system of public management.

At the same time, it is common knowledge that the processes of globalization and integration are especially relevant for the development of the modern period of public management.

In general, globalization can be imagined as a set of processes of formation of more or less unified worldwide value systems in all spheres of human activity [4]. In turn, European integration is defined as a process of modernization of the economy, overcoming technological backwardness, attracting foreign investments and the latest technologies, creating new jobs, increasing the competitiveness of the producer, entering world markets, primarily the EU market. As for the legal aspect of the integration processes, they consist in the implementation of the norms of the law of the European Communities into the national legal systems of all participating states. As a result, they become an integral component of these systems [5].

It is obvious that today's global globalization processes lead to the spread of the goals and values of social life recognized by world civilization. Their formation requires the construction of a public sphere based on democratic principles, the introduction of adequate principles of public law, and, as a result, a system of public management. The structural factors of national identity are economic, political and

cultural-historical factors, which in the public consciousness of citizens form meaningful life and state-building tasks, – the need to preserve the sovereignty of the country, the need to ensure human rights and freedoms and the democratic way of life of the people, the interest of the authorities and citizens in the development of a democratic, legal, social state, etc. [4].

For the domestic management system in today's conditions, an important problem is the search for effective models of public management and their implementation in the modern state-building practice. This issue becomes particularly relevant in view of the fact that Ukraine ratified the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand, recognizing the state policy as aimed at bringing the standard of living of Ukrainians closer to European standards, introducing European values into all spheres of functioning of the Ukrainian state and society [6].

The European integration course is an integral part of the socio-political and economic development of Ukraine. The role and place of our state in the new architecture of Europe will be determined by Ukraine's ability to make maximum use of new opportunities and find adequate answers to the challenges of EU expansion. Therefore, assessing the prospects and consequences of this process, their effective use, strengthening the political and economic dialogue with the European Union in order to ensure the national interests of Ukraine are our main tasks for the nearest future. Consolidation of all progressive forces of society, deepening the interaction of the branches of government in the direction of creating a stable and predictable model of the political system of the state and a competitive economy is the key to achieving this strategic goal of our social development [7].

Today, despite the active military confrontation with the enemy, Ukraine is moving towards EU membership. Thus, at the end of June 2022, the leaders of the EU countries decided to recognize the European perspective of our country. On June 17, 2022, the European Commission recommended that the European Council grant Ukraine the status of a candidate for accession to the European Union. On June 23, 2022, the European Council granted Ukraine the status of a candidate for joining the European Union [8].

It is clear that the procedure for joining the EU is quite a long and exhausting process, both for the candidate country and for the EU in general. It is important to realize that the European integration of Ukraine is an integral part of its successful post-war recovery. Fortunately, now, fulfilling certain obligations, there is an increasing understanding in all branches of government that recovery can take place only in the context of European integration. That is, Ukraine can become a member of the European Union only if it recovers, and Ukraine can recover only if it becomes a member of the European Union. These are completely inseparable processes. This is actually understood in the European Union as well [9].

At the same time, the main challenges in the field of European integration include: a full-scale war in Ukraine, because its conduct and consequences lead to significant losses of time, financial, and human resources, make it impossible and slow down the pace of reforms; decrease in trade volumes with the European Union due to the war and disruption of logistics and production chains with the European Union; further opposition of the Russian Federation to Ukraine's European integration aspirations; the risk of a gradual decrease in the interest of the European Union in supporting the European integration of Ukraine; the need to continue and achieve progress in reforms in such areas as public management, the rule of law (judiciary, law enforcement agencies), the fight against corruption, etc.; the need to retain specialists in the field of European integration working in the public sector, a gradual increase in the number of these specialists and an increase in the efficiency of their work in the process of increasing the number of tasks related to Ukraine's acquisition of membership in the European Union; insufficient involvement of local self-government bodies in the planning of national reforms, state programs, including those aimed at European integration; low awareness of the cohesion policy of the European Union [10].

Among the negative aspects of globalization and its threats to Ukraine, the following are highlighted: an increase in the gap in the levels of economic and social development between Ukraine and developed countries; the growth of unemployment, poverty, homelessness, as well as technogenic overload and environmental degradation; economic and political weakening of Ukraine, suppression of the internal national market, the national economy, which may lead to the practical elimination of Ukraine from the

competitive environment; the growth of the level of the shadow economy, its growth to the level of the global economy; general criminalization of economic activity, spread of corruption; the conflict between the requirements of globalization and the social, cultural and economic traditions of our country [4, p. 28].

Conclusions. So, summing up, we note that European integration and globalization obviously make their own corrections in state management, and now ensuring the effective work of public management in the conditions of European integration and globalization challenges has come to the fore. One of the main options for the effectiveness of public management in those conditions is the full consolidation of efforts and mutual understanding at all its levels, which is now extremely important, the establishment of close cooperation with society.

REFERENCES

1. Kozak, V. I. (2015). *Publichne upravlinnia v systemi koordynat ukrainskoi derzhavnosti*. [Public management in the coordinate system of Ukrainian statehood]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*. Vyp. 44(1). P. 64–70. [In Ukrainian].
2. Bashtannyk, A. H. (2012). *Orhanizatsiini zasady formuvannia intehrovanykh system publichnoho upravlinnia v konteksti yevropeiskoho intehratsiinoho protsesu*. [Organizational principles of the formation of integrated systems of public management in the context of the European integration process]. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. Seriya : Upravlinnia*. Vyp. 4. P. 15–26. [In Ukrainian].
3. *Publichne uriaduvannia, prava liudyny i demokratiia: rehionalnyi zriz yevrointehratsii* [Public management, human rights and democracy: a regional slice of European integration]: monohrafiia / T. O. Karabin, Ya. V. Lazur, M. V. Mendzhul, P. A. Trachuk ta in.; za zah. red. M. V. Savchyna. Uzhhorod: Hoverla, 2015. 320 p. [In Ukrainian].
4. Leshchenko, V. V., Diakov, A. A. (2015). *Vplyv hlobalizatsii na publichne upravlinnia: naslidky dlia Ukrainy*. [Impact of globalization on public administration: consequences for Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka*. No. 1. P. 21–30. [In Ukrainian].
5. *Pravo Yevropeiskoho Soiuzu* [European Union Law]: multymed. navch. posib./ O. M. Solonenko, B. V. Kalynovskyi, V. O. Demydenko, A. I. Khalota, O. V. Kulchytska, V. V. Pidvysotskyi. Retrieved from: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/eulaw/info/lec2.html> [In Ukrainian].
6. *Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony* vid 16 veresnia 2014 r. No. 1678-VII. [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [In Ukrainian].
7. Voitsikhovskiy, A. *Ukraina na shliakhu yevropeiskoi intehratsii: suchasnyi stan y perspektyvy*. [Ukraine on the way to European integration: current state and prospects]. Retrieved from: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2251/ukrayina_na_shlyahu_yevropeys_koyi_integ.pdf?sequence=2 [In Ukrainian].
8. *Yevrokomisiia rekomendovala nadaty Ukraini status kandydata na vstup do YeS*. [The European Commission recommended granting Ukraine the status of a candidate for EU membership. The only web portal of executive authorities of Ukraine]. Yedynyi veb-portal orhaniv vykonavchoi vlady Ukrainy. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/yevrokomisiya-rekomendovala-nadati-ukrayini-status-kandidata-na-vstup-do-yes> [In Ukrainian].
9. *Vyhraty myr v Ukraini shche pid chas viiny: viziia hromadianskoho suspilstva*. [Winning peace in Ukraine even during the war: a vision of civil society]. Zi stiiosti do vidnovlennia: kliuchova rol hromadianskoho suspilstva Ukrainy: materialy Mizhnarodnoi konferentsii. Mizhnarodnyi fond “Vidrodzhennia”. Retrieved from: <https://www.irf.ua/vygraty-myr-v-ukrayini-shhe-pid-chas-vijny-viziya-gromadyanskogo-suspilstva> [In Ukrainian].
10. Pastukh, K. V. *Modernizatsiia publichnoho upravlinnia v sotsialno-ekonomichnii sferi v Ukraini v umovakh yevrointehratsii*. [Modernization of public management in the socio-economic sphere in Ukraine in the conditions of European integration]. Retrieved from: <https://ojs.kname.edu.ua/index.php/area/article/view/3185/3028> [In Ukrainian].

Дата надходження статті: 15.03.2024 р.

Богдана МЕЛЬНИЧЕНКО
Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
професор кафедри теорії права
та конституціоналізму,
доктор юридичних наук, професор,
bohdana.b.melnychenko@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1514-8131>

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розкрито особливості розвитку публічного управління в Україні в умовах євроінтеграції та глобалізації. Встановлено, що як об’єкт наукового пізнання публічне управління є складним та багатоплановим утворенням, основою якого є концепція, що ґрунтується на тісному взаємозв’язку політики і права, управління й влади, політичної системи та суспільства загалом, а також взаємодії суспільства з різними елементами соціальної системи. Зазначено, що у літературі немає сталого, вичерпного та загально визнаного формулювання публічного управління. До визначення публічного управління підходять швидше із позиції реального змісту діяльності або форм, яких воно може набувати. Виявлено, що основні характеристики системи публічного управління в кожній державі залежать від державного устрою, політичного режиму і політичної культури, функціонування політичних інститутів, виборчої системи, відносин між політиками і державними службовцями, між органами влади та інституціями громадянського суспільства. Констатовано, що особливо актуальними для розвитку сучасного періоду публічного управління є процеси глобалізації та інтеграції. Акцентовано, що для української системи управління важливою проблемою є пошук ефективних моделей публічного управління та їх впровадження у сучасну практику державотворення. *Це питання набуває особливої актуальності й з огляду на те, що, ратифікувавши Угоду про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з другого боку, Україна визначила державну політику як таку, що спрямована на наближення рівня життя громадян України до європейських стандартів, укорінення європейських цінностей в усіх сферах функціонування Української держави та суспільства. Зроблено висновок про те, євроінтеграція та глобалізація вносять власні корективи в управління державою. Одним із основних варіантів ефективності публічного управління в умовах сьогодення є повна консолідація зусиль та взаєморозуміння на усіх його рівнях, налагодження тісної співпраці зі суспільством.*

Ключові слова: публічне управління; євроінтеграція; глобалізація.

УДК 342.7:355.02(477)

Bogdana MELNYCHENKO

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Professor of the Theory of Law
and Constitutionalism Department,
Doctor of Law, Professor
bohdana.b.melnychenko@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1514-8131>

Ivan KONDRETSKYI

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
student of the first (bachelor)
level of higher education
ivan.kondretskyi.pv.2022@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0009-5839-9820>

FEATURES OF GUARANTEEING THE RIGHTS AND FREEDOMS OF THE CITIZENS OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.101>

© *Melnychenko B., Kondretskyi I., 2024*

The article analyzes the problem of guaranteeing the rights and freedoms of Ukrainian citizens under the conditions of martial law. It has been established that in the period of war, legal guarantees and legal mechanisms are particularly significant in ensuring the entire complex of fundamental human rights. It is noted that human rights are concepts used both to denote a specific list of legislative provisions or international standards, and to determine the status of a specific individual in society. It was found that the guarantees of human and citizen rights should be understood as a system of socio-economic, moral, political, legal conditions, means and methods that ensure their actual implementation, protection and reliable protection. It was established that martial law is a special legal regime introduced in Ukraine or in some of its localities in the event of armed aggression or threat of attack, danger to the state independence of Ukraine, its territorial integrity, and provides for the provision of appropriate state authorities, military command, military administrations and to local self-government bodies, the powers necessary to avert the threat, repulse armed aggression and ensure national security, eliminate the threat of danger to the state independence of Ukraine, its territorial integrity, as well as temporary, due to the threat, restriction of the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen and the rights and legitimate interests of legal persons with an indication of the period of validity of these restrictions. It was found that the

introduction of martial law in Ukraine makes it much more difficult for the state to ensure the rights of citizens in the conditions of the objective necessity of their partial restriction. After all, such a restriction involves a legislative narrowing of the content and scope of human rights and freedoms, as well as factors that make their realization impossible or difficult. It was emphasized that in the current difficult conditions of martial law, the priority for Ukraine is the safety of its citizens and the restoration of the territorial integrity of the state. At the same time, an important task of the state remains the improvement of activities related to the establishment and provision of human and citizen rights and freedoms.

Key words: human and citizen rights and freedoms; guarantees of human and citizen rights and freedoms; martial law.

Formulation of the problem. Today, the issue of human and citizen rights and freedoms plays an important role in the foreign and domestic policy of all states of the world community. Guaranteeing the rights and freedoms of a person and a citizen is an important task of the state and an urgent direction in the development of the legal system. There is a war going on in Ukraine, which has a serious impact on ensuring the rights and freedoms of people and citizens. For every citizen of Ukraine and a person living in our country in these tragic times, internal consolidation, reliable support from authorities, as well as national and international human rights organizations are extremely important. Especially significant are the legal guarantees and legal mechanisms in ensuring the entire complex of fundamental human rights. The study of this problem will help determine ways to improve the legal protection of the rights and freedoms of a person and a citizen in the conditions of war in Ukraine.

Analysis of the study of the problem. The theoretical aspects of guaranteeing the rights and freedoms of a person and a citizen in the conditions of war in Ukraine were studied by many Ukrainian scientists, including: D. Myruk, O. Prieshkina, L. Bogachova, M. Savenko, V. Tyhiy, L. Chubar, Z. Lun, V. Orlenko, N. Mishina, V. Kravchenko, V. Pohorilko and others.

The purpose of the article is a comprehensive analysis of the problem of guaranteeing the rights and freedoms of Ukrainian citizens under the conditions of martial law.

Presenting main material. Human rights are concepts used both to denote a specific list of legislative provisions or international standards, and to determine the status of a specific individual in society [1, p. 110]. Among the proposed definitions of human rights, we most often find the following: certain capabilities of a person, which are necessary to meet the basic needs of his existence and development in specific historical conditions, objectively determined by the achieved level of development of society, they must be common and equal for all people; goods and living conditions recognized by the world community, which a person can seek from the state and society where he lives, and the provision of which is real (non-virtual) in the conditions of progress achieved by mankind; morally justified demands for freedom and autonomy (independence), which should belong to every person; any demands of a person addressed to the state; goods necessary for life; general and equal measure of freedom (possible behavior) for all, necessary to meet the needs of existence, development and self-realization of each person; a complex of natural and inviolable freedoms and legal opportunities caused by the fact of human existence, etc. [2, p. 75].

In turn, guarantees of human and citizen rights are understood as a system of socio-economic, moral, political, legal conditions, means and methods that ensure their actual implementation, protection and reliable protection [3].

In the current Constitution of Ukraine, the following provisions are legal guarantees for the realization of the rights and freedoms of a person and a citizen: 1) the state is obliged to protect the rights and freedoms of a person and a citizen (Part 2, Article 3 of the Constitution of Ukraine); 2) recognition of

the direct effect of the norms of the Constitution of Ukraine, including those enshrining the rights and freedoms of a person and a citizen of Ukraine (Article 8 of the Constitution of Ukraine); 3) determination of legal responsibility for violations of the rights and freedoms of people and citizens in Ukraine; 4) humane treatment of persons brought to criminal and administrative responsibility (Articles 28-29 of the Constitution of Ukraine); 5) constitutional recognition of the right of everyone to protect their rights and freedoms from violations and illegal encroachments by all means not prohibited by law (Article 55 of the Constitution of Ukraine); 6) guarantee a person's right to legal assistance (Article 59 of the Constitution of Ukraine); 7) consolidation of democratic principles of the judiciary (Articles 58-63, 129 of the Constitution of Ukraine); 8) constitutional consolidation of the system of special state bodies, whose competence includes powers to protect the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen (Chapter 12 of the Constitution of Ukraine); 9) the impossibility of changing the Constitution of Ukraine, if the changes involve the cancellation or limitation of the rights and freedoms of a person and a citizen (Part 1 of Article 157 of the Constitution of Ukraine).

In order to further improve the state activity of Ukraine regarding the establishment and provision of human and citizen rights and freedoms, on March 24, 2021, the Decree of the President of Ukraine approved the National Strategy in the field of human rights No. 119/2021. The purpose of this strategy is to ensure the priority of human rights and freedoms as a decisive factor in the formation and implementation of state policy, the implementation of the powers of state authorities and local self-government bodies, and the development of economic activity [4].

After the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine on February 24, 2022, legal guarantees for the protection of human rights were under threat. The invasion of Russian troops into the territory of Ukraine became the reason for the introduction of martial law by the President of Ukraine (Decree of the President of Ukraine No. 64/2022 "On the introduction of martial law in Ukraine" dated February 24, 2022) [5].

The main law regulating legal relations regarding the introduction of martial law in Ukraine is the Law of Ukraine dated May 12, 2015 No. 389-VIII "On the Legal Regime of Martial Law" [6].

Art. 1 of the said Law defines martial law as a special legal regime established in Ukraine or in some of its localities in the event of armed aggression or a threat of attack, a threat to the independence of Ukraine and its territorial integrity, and provides: for the relevant bodies of state power, military command, military administrations and local self-government bodies, the powers necessary to prevent the threat, repel armed aggression and ensure national security, eliminate the threat to the independence of Ukraine and its territorial integrity, as well as the temporary restriction of the constitutional rights and freedoms of a person and citizen and the rights and legal interests of legal entities, caused by the threat, indicating the period of validity of these restrictions.

It is obvious that the introduction of martial law in Ukraine complicates the protection of citizens' rights by the state and causes a number of restrictions. Such restrictions involve the narrowing of the content and scope of human rights and freedoms, as well as factors that make their realization impossible or difficult. At the same time, the most important thing for a legal state is to observe the rights and freedoms of a person and a citizen. This means: firstly, the restriction of human and citizen rights is temporary and minimally necessary; secondly, there is a certain list of rights that cannot be violated under any circumstances; thirdly, the final decision on the declaration of martial law is made by the highest state legislative body – the parliament [7, p. 3].

The following rights and freedoms of a person and a citizen cannot be restricted even during the period of martial law (Part 2 of Article 64 of the Constitution of Ukraine): equality of constitutional rights and freedoms and equality before the law (Article 24); the ban on deprivation of citizenship and the right to change citizenship (Article 25); the right to life (Article 27); the right to respect for his dignity (Article 28); the right to freedom and personal integrity (Article 29); the right to submit individual or collective complaints to state bodies, local self-government bodies and officials of these bodies (Article 40); the right to housing (Article 47); equal rights and obligations of spouses in marriage and family; equal rights of

children (Articles 51, 52); the right to judicial protection (art.55); the right to compensation at the expense of the state or local self-government bodies for material and moral damage caused by illegal decisions, actions, or inaction of state authorities, local self-government bodies, their officials and employees in the exercise of their powers (Article 56); the right to know one's rights and obligations (Article 57); irreversibility in time of laws and other normative legal acts (Article 58); the right to professional legal assistance (Article 59); the right not to carry out clearly criminal orders or orders (Article 60); the right not to be held twice liable for the same kind of legal responsibility for the same offense (Article 61); presumption of innocence (Article 62); the right not to testify or explain about oneself, family members or close relatives, whose circle is defined by law (Article 63).

This list of rights and freedoms of a person and a citizen, which cannot be limited in the conditions of war or state of emergency, is exhaustive. Therefore, all other rights and freedoms of a person and a citizen can be limited in the conditions of martial law. At the same time, only to the extent that it is necessary to ensure the defense of the country and its security. It is, in particular, about a person's right to freedom of movement, free choice of place of residence; ownership; the right to conduct strikes; freedom of thought and speech, free expression of one's views and beliefs and a number of others. Measures taken in this regard, taking into account international legal norms, should not lead to any discrimination of persons or population groups exclusively on the basis of gender, race, nationality, language, origin, property status, place of residence, religion, belonging to public associations, as well as on other grounds [7].

In general, the analysis of current legislation and international law proves that the list of rights that the Ukrainian state is obliged to guarantee in conditions of war or emergency does not violate the minimum requirements established by the European Community. For example, Art. 15 of the European Convention on Human Rights provides for the prohibition of retreat during war or other public danger that threatens the life of the nation from such obligations of the state: guaranteeing the right to life (Article 2 of the Convention), prohibition of torture or inhuman treatment (Article 3), the prohibition of slavery or servitude (Part 1, Article 4) and the prohibition of punishment without specifying it in the law (Article 7 of the Convention) [8].

In the context of this issue, it should be noted that each state is obliged to fulfill its obligations in good faith, in accordance with the generally recognized principles and norms of international law [9], and any deviation must be reported in a certain form [10]. The first global document of such importance in the history of independent Ukraine is the Statement "On the withdrawal of Ukraine from certain obligations defined by the International Covenant on Civil and Political Rights and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms", approved by Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine No. 462-VIII of May 21, 2015 [11]. In connection with the beginning of the armed aggression of the Russian Federation, a number of changes to the laws were adopted, in which it was necessary to withdraw from the obligations specified in Article 3. 2, Art. Art. 9, 12, 14 and 17 of the International Covenant on Civil and Political Rights and Articles 5, 6, 8 and 13 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms [10].

Obviously, the prolonged stay of Ukraine in a state of war, caused by the armed attack of the Russian state on the territory of Ukraine, makes it difficult for the state to ensure the full protection of human rights in accordance with the international standards adopted by it, especially in those territories that are temporarily occupied or are in the war zone [12]. The introduction of the legal regime of martial law in Ukraine imposes on the state a large array of issues regarding the improvement of activities in the sphere of implementation and protection of human and citizen rights and freedoms. When making decisions, the state must adhere to the principle of the rule of law as a priority principle of a democratic state, as well as the legal balance when limiting constitutional matters and human freedoms, in order to prevent the narrowing of the rights and legitimate interests of citizens [13].

Conclusions. Therefore, the guarantees of human and citizen rights should be understood as a system of socio-economic, moral, political, legal conditions, means and methods that ensure their actual implementation, protection and reliable protection. Guaranteeing the rights and freedoms of a person and a citizen is an important task of the state and an urgent direction in the development of the legal system. The state of war in Ukraine greatly affected the guarantee of the rights and freedoms of citizens. Undoubtedly, in the current difficult conditions of martial law, the priority for Ukraine is the safety of its citizens and the restoration of the territorial integrity of the state. It is these tasks that are of primary importance and consolidate the efforts of all branches of government, and are reflected in the adopted legislative acts. At the same time, an important task of the state remains the improvement of activities related to the establishment and provision of human and citizen rights and freedoms.

REFERENCES

1. Razmietaieva, Yu. P. (2006). *Prava liudyny yak fundamentalna tsinnist hromadianskoho suspilstva: do postanovky pytannia*. [Human rights as a fundamental value of civil society: before posing the question]. *Yurydychnyi visnyk*. No. 1. P. 110–113. [In Ukrainian].
2. *Osnovy konstytutsionalizmu: istoriia, teoriia, praktyka*. [Fundamentals of constitutionalism: history, theory, practice]: navch. posib. / V. B. Kovalchuk, I. D. Sofinska, Ya. S. Bohiv, N. V. Ortynska, S. M. Bilostotskyi, O. I. Romtsiv, R. S. Martyniuk : zah. red. V. B. Kovalchuka. Lviv: Kameniar. 2022. 389 p. [In Ukrainian].
3. Mikhalov, V. O. (2021). *Klasyfikatsiia yurydychnykh harantii prav i svobod osobystosti v Ukraini*. [Classification of legal guarantees of individual rights and freedoms in Ukraine]. *Nauka ta suspilne zhyttia Ukrainy v epokhu hlobalnykh vyklykiv liudstva u tsyfrovu eru (z nahody 30-richchiaproholoshennia nezalezhnosti Ukrainy ta 25-richchia pryiniattia Konstytutsii Ukrainy): u 2 t.: materialy Mizhnar. nauk.-prakt.konf. (m. Odesa, 21 trav. 2021 r.) / za zahalnoi redaktsiieiu S. V. Kivalova*. Odesa : Vydavnychi dim “Helvetyka”. T. 1. P. 288–290. [In Ukrainian].
4. *Pro Natsionalnu stratehiu u sferi prav liudyny* [About the National Strategy in the field of human rights] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 bereznia 2021 r. No. 119/2021. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text> [In Ukrainian].
5. *Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini* [About the introduction of martial law in Ukraine] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 liutoho 2022 r. No. 64/2022. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> [In Ukrainian].
6. *Pro pravovy rezhyv voiennoho stanu* [About the legal regime of martial law]: *Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2015 r. No. 389-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2015. No. 28. P. 250 [In Ukrainian].
7. *Konstytutsiini prava i svobody liudyny ta hromadianyna v umovakh voiennoho stanu* [Constitutional rights and freedoms of a person and a citizen under martial law]: materialy naukovo seminaru (23 chervnia 2022 r.) / upor. M. V. Kovaliv, M. T. Havryltsiv, N. Ya. Lepish. Lviv: LvDUVS, 2022. 315 p. [In Ukrainian].
8. *Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod* [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] vid 4 lystopada 1950 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [In Ukrainian].
9. *Teoriia mizhnarodnoho prava* [Theory of International Law] : navch.-metod. posib. / za red. O. V. Bihniaka. Kherson: Helvetyka, 2020. 224 p. [In Ukrainian].
10. Bohatyr, V. *Yak cherez viinu v Ukraini obmezhuvalysia prava liudyny (povnyi spysok)*. [How human rights were limited due to the war in Ukraine (full list)]. *Yurydychna Hazeta online*. Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investitsiyi/yak-cherez-viynu-v-ukrayini-obmezhuvalysia-prava-liudini-povniy-spisok.html> [In Ukrainian].
11. *Pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy “Pro vidstup Ukrainy vid okremykh zoboviazan, vyznachenykh Mizhnarodnym paktom pro hromadianski i politychni prava ta Konventsiiieiu pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod”* [About the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine “On the withdrawal of Ukraine from certain obligations defined by the International Covenant on Civil and Political Rights and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms”]: *Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 21 travnia 2015 r. No. 462-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19#Text> [In Ukrainian].
12. Smokovych, M. I. (2022). *Mizhnarodno-pravovi zoboviazannia Ukrainy u sferi prav liudyny: vidstup vid zoboviazan*. [International legal obligations of Ukraine in the field of human rights: deviation from obligations]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. No. 10. P. 492–495. Retrieved from: http://lsej.org.ua/10_2022/122.pdf [In Ukrainian].

13. Slavna, O. V. (2022). *Zabezpechennia prav i svobod liudyny v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu v Ukraini v konteksti Natsionalnoi straterii u sferi prav liudyny*. [Ensuring human rights and freedoms under the conditions of the legal regime of martial law in Ukraine in the context of the National Strategy in the field of human rights]. *Elektronne naukove vydannia "Analitychno-porivnialne pravoznavstvo"*. No. 3. P. 45–49. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/264465/260635> [In Ukrainian].

Дата надходження статті: 15.03.2024 р.

Богдана МЕЛЬНИЧЕНКО

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
професор кафедри теорії права
та конституціоналізму,
доктор юридичних наук, професор
bohdana.b.melnychenko@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1514-8131>

Іван КОНДРЕЦЬКИЙ

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
студент першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
ivan.kondretskyi.pv.2022@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0009-5839-9820>

**ОСОБЛИВОСТІ ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН УКРАЇНИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

У статті здійснено аналіз проблеми гарантування прав і свобод громадян України в умовах воєнного стану. Констатовано, що в період війни особливо значущими є саме юридичні гарантії та правові механізми у забезпеченні всього комплексу основоположних прав людини. Зазначено, що права людини – поняття, що використовують як для позначення конкретного переліку законодавчих положень або міжнародних стандартів, так і для визначення статусу конкретного індивіда в суспільстві. З'ясовано, що під гарантіями прав людини та громадянина варто розуміти систему соціально-економічних, моральних, політичних, юридичних умов, засобів і способів, які забезпечують їх фактичну реалізацію, охорону та надійний захист. Встановлено, що воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, потрібних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини й громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. З'ясовано, що запровадження воєнного стану в Україні значно ускладнює забезпечення державою прав громадян в умовах об'єктивної неодмінності їх часткового обмеження. Адже таке обмеження передбачає законодавче звуження змісту та обсягу прав і свобод людини, а також чинники, що унеможливають або ускладнюють їх реалізацію. Підкреслено, що у нинішніх складних умовах воєнного стану пріоритетом для України є безпека її громадян та відновлення територіальної цілісності держави. Водночас важливим завданням держави залишається удосконалення діяльності щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Ключові слова: права і свободи людини і громадянина; гарантії прав і свобод людини і громадянина; воєнний стан.

Михайло ПАРАСЮК

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
доцент кафедри цивільного права і процесу,
кандидат юридичних наук, доцент
mykhailo.v.parasiuk@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8600-5264>

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.107>

© Парасюк М., 2024

У статті на підставі комплексного системного аналізу розглянуто інформатизацію цивільного судочинства як засіб реалізації принципу процесуальної економії. Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері здійснення правосуддя з правових спорів з використанням інформаційних технологій, з урахуванням потреб у цивільному процесі. Предметом роботи виступили норми матеріального та процесуального законодавства, судова практика, науково-правова доктрина, присвячена ролі принципу процесуальної економії. Методологічну основу дослідження становлять загальні та спеціальні правові методи пізнання: аналіз, синтез, структурно-функціональний, нормативно-логічний метод. Ефективне функціонування судової системи є одним із засобів побудови правової держави та громадянського суспільства. Основними завданнями цивільного судочинства є своєчасний розгляд спорів зацікавлених осіб судом у розумний термін. Зазначений правовий аспект має особливу важливість. Практична реалізація сприятиме підвищенню якості відправлення правосуддя та його ефективності. Це дисциплінує суд та учасників цивільного провадження щодо відповідального виконання процесуальних прав і обов'язків з метою дотримання передбаченої законом цивільної процесуальної форми. Електронне правосуддя в цивілістичному процесі – встановлена законом процесуальна діяльність суду щодо відправлення правосуддя у підвідомчих справах, за якої дистанційне спілкування з учасниками процесу та бездокументарна форма передання даних здійснюються з використанням інформаційних технологій. Принцип процесуальної економії в електронному правосудді полягає у впровадженні в судову діяльність бездокументарних механізмів взаємодії суду та інших суб'єктів, що дають змогу організувати взаємодію без безпосереднього контакту у віддаленому доступі громадян із використанням особистих засобів зв'язку.

Ключові слова: електронний суд; електронні докази; інформаційно-комунікаційні технології; цивільна справа; цивільний процес.

Постановка проблеми. Сьогодні є запит суспільства на швидке та справедливе правосуддя, яке зумовлює реалізацію принципу процесуальної економії, що є важливим елементом механізму реалізації змагального та диспозитивного потенціалу процесуального законодавства, джерелом

раціонального підходу до встановлення необхідних чи усунення зайвих процесуальних формальностей. Останнім часом до висвітлення проблеми економічності правосуддя у цивільних справах звертається дедалі більше дослідників з погляду на інформатизації суспільства та впровадження інформаційно-комунікаційних технологій. Сфера судочинства, внаслідок особливої ролі в управлінні різними сторонами життя суспільства, не могла залишитися осторонь процесів інформатизації.

Аналіз дослідження проблеми. Застосування інформаційних технологій у цивільному процесі у різних аспектах досліджували: О. Бринцев, В. Білоус, М. Гетманцев, І. Ізарова, О. Денисова, А. Каламайко, Р. Калюжний, Ю. Климашевський, Н. Кушакова-Костицька, А. Марущак, М. Сегай, І. Татулич, Р. Ханік-Посполітак, М. Швець та інші вчені. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та впровадження у соціальну практику ставить питання про доцільність застосування у цивільному судочинстві, що потребує проведення наукових досліджень.

Мета статті – дослідження інформатизації цивільного судочинства як засіб реалізації принципу процесуальної економії.

Виклад основного матеріалу. Усталені форми правосуддя, як, наприклад, порушення провадження шляхом звернення до суду із заявою, виконаною на аркуші паперу, або безпосередня присутність сторін у залі судового засідання під час розгляду справи, перестали бути єдино можливими способами ефективної взаємодії суб'єкта суспільних відносин та системи правосуддя.

Наразі в Україні діє система електронного правосуддя, яка була впроваджена у цивільне судочинство на підставі Законів “Про доступу до судових рішень”, “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи” [1, 2]. Електронне правосуддя – це спосіб і форма здійснення передбачених законом процесуальних дій, що ґрунтуються на використанні інформаційних технологій у діяльності судів, включно із взаємодією судів, фізичних і юридичних осіб в електронному (цифровому) вигляді.

Відповідно до Регламенту інформаційного наповнення офіційного вебпорталу “Судова влада України” на вебсторінці суду в мережі “Інтернет” мають публікуватися відомості, що всебічно висвітлюють діяльність цього органу правосуддя, також відомості про справи, що є в суді: реєстраційні номери справ, їх найменування або предмет спору, інформація про учасників судового процесу, інформація про проходження справ у суді, відомості про винесення судових актів за наслідками розгляду справ; тексти судових актів, відомості про їх оскарження та про результати оскарження, а під час опублікування судових актів – відомості про джерела їх опублікування; порядок ознайомлення з матеріалами справи осіб, які беруть участь у справі [3].

Вебінформування, онлайн відео трансляції судових засідань, електронні служби прийому та реєстрації звернень громадян, сервіс віддаленої оплати державного мита, електронна пошта конкретного суду – всі ці види цифрових технологій сьогодні є невід'ємною частиною правосуддя, що ефективно забезпечує доступність. Рівноправність громадян у використанні інструментів правосуддя під час звернення за захистом прав і охоронюваних законом інтересів практично не залежить від матеріального становища та інших обмежень.

Інформатизацію треба віднести до організаційно-правових засобів реалізації принципу процесуальної економії та оптимізації цивільного судочинства. Актуальним є дослідження проблеми реалізації принципів правосуддя та їх взаємодії з принципом процесуальної економії в умовах впровадження інформатизації.

Процесуальні відносини, як матеріально-правові відносини, з урахуванням досягнень і можливостей цифрових технологій зазнають певної трансформації. З'являються нові можливості реалізації процесуальних прав і обов'язків. Наявні правові інструменти наповнюються новим змістом.

Процесуальні відносини, публічні за природою, мають встановлену послідовність дій, алгоритм, що передбачає неможливість “тактичного” напряму розвитку цифровізації процесуальних відносин, оскільки зміни на етапі однієї зі стадій, в частині можливостей процесуальних дій, пов’язаних із застосуванням цифрових технологій, неминуче тягнуть системні зміни, які впливають на мету судочинства – справедливий та своєчасний розгляд справи.

Застосування інформаційних технологій з метою процесуальної економії не прийнятно у разі, якщо вона не забезпечує справедливості судового розгляду, не сприяє встановленню справжньої рівності учасників цивільного судочинства.

У цьому аспекті особливе значення мають нормативні положення Конституції України щодо рівності перед законом і судом. Держава гарантує рівність прав і свобод людини та громадянина незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, майнового та посадового становища, місця проживання, ставлення до релігії, належності до громадських об’єднань, інших обставин [4].

У цьому положенні міститься важливий момент, що розкриває природу конституційного принципу рівності у сфері правосуддя. Принцип рівності тоді має власну цінність і дає змогу отримати соціальний ефект під час вирішення спорів про право, якщо виражає єдність свободи та відповідальності всіх учасників судочинства в окреслених законом межах у поєднанні з юридичними обов’язками, у нерозривному зв’язку з гарантіями та юридичними процедурами, забезпеченими системою державних органів.

В умовах інформатизації засоби розв’язання проблеми забезпечення та реалізації принципу рівності не мають вичерпуватись політико-правовими, економічними, ідеологічними та адміністративно-організаційними заходами. Ефективним інструментом реалізації принципу рівності є інтеграція інформаційних технологій у сферу правосуддя. Високотехнологічні інструменти дають змогу забезпечувати рівну доступність навіть маломобільних громадян до звернення до суду із заявами з використанням засобів інформаційно-комунікаційної мережі “Інтернет”, рівну доступність інформації про рух справи та інші відомості, що мають значення для справи, рівну можливість брати участь у судовому розгляді справи іншим судом під час проведення засідання з використанням засобів онлайн відеотрансляції, рівну доступність до процедури надання суду необхідних доказів за допомогою електронної комунікації, якщо йдеться про документи, зображення, відео- та аудіозаписи, щодо яких є фізична можливість передання каналами зв’язку як цифрові сигнали.

Використання системи “Електронний суд”, яку розуміємо як сукупність інформаційно-комунікаційних засобів, перелік яких постійно поповнюється, дає змогу не тільки забезпечувати новий рівень реалізації принципу рівності, а й гарантувати дотримання у судовій практиці. Доступ до цієї системи мають контролювальні та наглядові органи, які забезпечують законність і обґрунтованість дій та рішень учасників судочинства щодо спорів про право.

У правовому житті науково-обґрунтоване застосування інформаційних технологій у сфері правосуддя у цивільних справах не є гаслом, ні елементом політичної кон’юнктури, ні екстреною необхідністю, що зумовлює невідкладне застосування заходів тимчасового характеру для подолання гострої кризової ситуації, а планомірної та послідовної діяльності з удосконалення системи правосуддя.

Поряд із вказаним принципом система “Електронний суд” безпосередньо впливає на реалізацію принципу доступності правосуддя. У Положенні про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи міститься пряма вказівка на досягнення високого рівня гласності та прозорості правосуддя, що є важливою умовою успішного розвитку судової реформи [5]. Розв’язання цього завдання дасть змогу досягти підвищення якості судової діяльності, зміцнить зв’язок судів із населенням, що підвищить рівень довіри до судової влади та одночасно забезпечить громадянам більшу доступність до засобів судового захисту. В умовах війни виникне своєрідна форма контролю суспільства над відправленням правосуддя.

Форми прояву принципу доступності до правосуддя можна знайти майже у всіх сферах приватних і публічних соціальних відносин. З цієї причини в науці цивільного процесуального

права дослідники прагнуть розкривати окремі сторони цього принципу, не претендуючи на виявлення та систематизацію всіх елементів. Це практично нездійсненне наукове завдання щодо її великих масштабів.

Один з аспектів принципу доступності полягає у створенні реальної можливості бути допущеним до процесуально-правового механізму з метою захисту порушеного або неправомірно оспорюваного права.

Найбільш істотною перешкодою, яка не може бути усунена лише процесуальними засобами, є віддаленість суб'єкта права та суду. Є ситуації, коли участь розгляду справи судом в іншому місті ставить суб'єкта права перед потребою додаткових матеріальних витрат, пов'язаних із проїздом до місця розгляду справи. Тут щодо реалізації принципу доступності годі говорити. Проведення судового засідання із застосуванням засобів відеоконференцзв'язку дає змогу подолати зазначені обмеження завдяки онлайнпідключенню учасників судочинства щодо спору про право.

Іншою складовою частиною принципу доступності – рівності доступу суб'єктів права до системи правосуддя є інтерфейс програмного комплексу системи “Електронного суду” Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), сумісний з усіма пристроями, що підтримують використання мережі “Інтернет” [6, с. 392].

На практиці це означає, що кожен суб'єкт права, який має мінімальні навички користування мобільним пристроєм або персональним комп'ютером, має однакові можливості доступу до електронної системи звернення до суду із заявами, доступу до інформації про рух справи та призначених судових засідань, доступу до електронних каналів, що дозволяє надавати суду деякі види доказів: електронні документи з електронним підписом, відео- та аудіозаписи.

Під час збереження цілісності та дієвості процесуально-правового механізму захисту прав і охоронюваних законом інтересів система “Електронний суд” сприяє усуненню низки перешкод матеріального, організаційного та інформаційного характеру на шляху доступу до правосуддя, сприяючи більш ефективній діяльності учасників процесу щодо спору про право, використання найбільш раціональних, економічних засобів захисту права у суді [7]. У зв'язку з перерахованими тенденціями розвитку правосуддя та його принципів значній перебудові було піддано порядок розгляду цивільних справ у судах.

Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки передбачала заходи, спрямовані на створення електронного правосуддя, формування електронних справ, формування електронного архіву судової практики [8]. Однак досі доступність та ефективність правосуддя в Україні не перебувають на належному рівні.

Серед причин, що сприяють затягуванню процесу розгляду та вирішення цивільних справ, ускладнюють захист цивільних прав, треба назвати складність цивільної процесуальної форми, не пристосованої до здійснення електронного правосуддя, нерозвиненість системи електронного документообігу, брак єдиного законодавчого підходу до співвідношення принципів усності та писемності, незавершеність диференціації судочинства на традиційні та спрощені (документарні) види.

Аналіз наукової літератури, статей у засобах масової інформації дав змогу виявити практичні труднощі щодо розширення функціональних можливостей суддів і представників сторін, які зумовлені слабкою розробленістю програмних методів аналізу електронних документів та неготовністю до використання ІТ-технологій у юридичній діяльності.

Є досить актуальним завдання наукового аналізу правової регламентації та розв'язання практичних проблем електронного звернення до суду у цивільних справах, встановлення достовірності електронних документів, залучення до матеріалів справи, дослідження та оцінки електронних доказів, спрощеного розгляду справи, автоматизація процесу складання документів юридичного характеру та ін.

З 2017 року істотно змінився порядок звернення до суду із заявами, запереченнями, клопотаннями. Наразі суб'єкти права мають змогу використовувати електронну форму звернення

до загальних місцевих судів, яка передбачає можливість направлення до суду електронних документів з електронним підписом, електронних сканованих копій окремих видів доказів щодо спору про право.

Система “Електронний суд” поєднує обслуговування загальних місцевих судів. Можливість звернення до суду із заявою в електронній формі тягне дотримання обов’язкової умови – засвідчення документа, що подається, кваліфікованим електронним підписом заявника.

Цей різновид електронної пошти дає змогу безпомилково ідентифікувати особу, яка подала до суду електронний документ. Поводження з електронною заявою до загальних місцевих судів відбувається за допомогою створення особистого кабінету заявника, системи “Електронний суд” ЄСПС, управління яким здійснює суб’єкт, що використовує право на звернення до суду [9]. Якщо звернення до суду відбувається через представника, особистий кабінет створюється від імені представника. У заявнику пропонується обрати форму звернення до суду, зареєструвати ідентифікаційні дані: прізвище, ім’я, по батькові фізичної особи; найменування та інші дані про юридичну особу.

Після реєстрації всіх потрібних відомостей, система дозволяє подати електронну заяву до суду, надіслати до суду електронну копію документів, що додаються до заяви. Відразу після завантаження документів у систему “Електронний суд” на електронну адресу заявника надходить повідомлення про те, що звернення прийняте та зареєстроване.

Після перевірки документів канцелярією суду заявнику надсилається повідомлення про прийняття заяви до провадження з реєстрацією моменту надходження, або про те, що звернення не може бути визнано таким, що надійде до суду. Існує законодавча заборона на звернення до суду через систему “Електронний суд”, якщо документи можуть містити державну таємницю та інші заборонені відомості.

У судовій практиці після введення новел про право подання електронного звернення до суду виявили проблеми: підтвердження достовірності документів; ідентифікація заявника; упереджене ставлення суддів до електронних доказів.

Якщо перші дві проблеми отримали вирішення за допомогою організаційно-правових засобів оптимізації цивільного судочинства, описаних вище, то остання проблема має бути подолана не лише на ментальному, а й на законодавчому рівні. Численні випадки помилкового розуміння процесуальної економії, внаслідок якого судді вважали більш зручним не приймати заяву, не підтверджену оригіналами документів, поставили Вищу раду правосуддя перед необхідністю дати відповідні роз’яснення в Положенні про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи – підсистема “Електронний суд”.

У рішенні зазначено, що документи, що додаються до звернення, яке подається до суду в електронному вигляді, підтверджують дотримання передбачених законом процесуальних умов подання звернення, подаються у вигляді електронних документів, засвідчених електронним підписом або кваліфікованим електронним підписом особи, яка подає документи.

Зазначені протиріччя у законодавчому регулюванні, офіційному тлумаченні та реальній правозастосовній практиці змусили законодавця переглянути підходи до порядку забезпечення осіб, які беруть участь у справі, необхідними документами.

Ще одним проявом принципів доступності правосуддя та процесуальної економії є проведення судових засідань за допомогою відеозв’язку. Правомочністю участі у судовому засіданні з використанням технічних засобів онлайн відеозв’язку наділено позивача, відповідача, заявника, треті особи та інші особи, які беруть участь у справі.

До зазначеної групи процесуальне законодавство відносить суб’єктів, які беруть участь у судовому розгляді справи – свідків, експертів, фахівців і перекладачів. Законодавчо закріпленою метою застосування онлайн відеозв’язку у судочинстві у цивільних справах є надання суб’єктам гарантованої можливості здійснювати права та обов’язки на окремій стадії цивільного процесу та на всіх стадіях, включно з етапами попереднього судового засідання, вирішення спору по суті

судом першої інстанції, вирішення процесуальних питань в окремих судових засіданнях, наприклад, питань, що стосуються перегляду судових постанов за нововиявленими обставинами, вирішення заяв осіб, які беруть участь у справі.

У законодавстві закріплено межі застосування технічних засобів онлайн відеозв'язку у цивільному судочинстві. Їх застосування виключено у закритому судовому засіданні, у зв'язку із забезпеченням правового режиму, який перешкоджає розголошенню обставин справи, що розглядається. Таке застереження свідчить про те, що законодавець усвідомлює два важливі аспекти застосування технічних засобів у цивільному судочинстві: по-перше, застосування технічних засобів онлайн відеозв'язку не гарантує, що обставини, які стали предметом судового розгляду, не стануть відомими невизначеному колу осіб, друге, застосування цих засобів можливе лише в тому разі, якщо немає правови та фактичних підстав обмеження принципу публічності цивільного судочинства. Нормами ЦПК України встановлено фактичні підстави застосування технічних засобів відеозв'язку у цивільному судочинстві [10].

Законодавець особливо вказує, що лише факт встановленої та підготовленої до застосування відповідно до всіх технічних умов системи онлайн відеозв'язку створює об'єктивні передумови реалізації прав учасників процесу на використання віддаленого доступу до судового засідання.

Норми регламентують можливість використання апаратури каналів онлайн відеозв'язку суду, що розглядає справу, та інших учасників процесу. Останні, через брак технічної можливості під'єднатися до відеоконференції суду, мають право скористатися засобами зв'язку судів за місцем проживання чи місцем перебування.

Аналогічне правило застосовується щодо учасників процесу, які перебувають у місцях тримання під вартою чи місцях позбавлення волі. Права суб'єктів цієї категорії реалізуються на основі повноважень адміністрації установи за наявності технічної можливості надання онлайн відеозв'язку. Права таких суб'єктів гарантується законодавчо встановленою вимогою письмової форми закріплення волевиявлення про участь у судовому засіданні через онлайн відеозв'язок. Зазначений документ направляється до суду, який розглядає справу. Правило письмової форми волевиявлення про участь у судовому засіданні через онлайн відеозв'язок застосовується щодо всіх інших учасників процесу.

Зазначена норма заснована на принципі диспозитивності, що характеризується самостійністю суб'єктів у розпорядженні процесуальними засобами. Це означає, що застосування онлайн відеозв'язку залежить від об'єктивної можливості використання у даному конкретному суді та від волевиявлення учасників процесу – осіб, які беруть участь у справі, їх представників, свідків, експертів, фахівців і перекладачів при заяві відповідного клопотання.

У всіх випадках суд приймає з цього питання окрему ухвалу. У протоколі судового засідання мають бути відображені всі відомості щодо проведення у формі відеоконференції. За неможливості нормального функціонування каналів зв'язку, що транслюють засідання суду у формі відеоконференції через перешкоди або припинення передання даних, судові засідання може бути відкладено до усунення перешкод.

Важливою проблемою електронного правосуддя є застосування доказів, отриманих з використанням інформаційних технологій як засобів процесуальної економії. У цивільній процесуальній науці та праві загальноприйнятим становищем є розуміння категорії “судові докази” як складового поняття, що охоплює відомості про факти та засоби доказу чи джерела доказів.

Зміст засобів доведення становлять способи закріплення відомостей про факти, що дають змогу достовірно судити про обставини, які можуть входити до судового розгляду. Усні пояснення осіб, що беруть участь у справі, можуть бути отримані за допомогою відеоконференцзв'язку через мережу “Інтернет”. Цей спосіб прямо передбачений ст. 99 Кодексу адміністративного судочинства України [10]. Відомості, що містяться в письмовій мові, можуть бути виражені паперовою, електронними документами, іншою формою.

Проблема допустимості електронних доказів набула чітких обрисів внаслідок прийняття Конвенції ООН “Про використання електронних повідомлень у міжнародних договорах”. Україна приєдналася та ратифікувала цю Конвенцію. Відповідно до п. “b” ст. 4 Конвенції, термін “електронне повідомлення”, яким обмінюються суб’єкти міжнародної економічної діяльності, визначався як будь-яке повідомлення, яке сторони передають за допомогою повідомлень даних [11].

Особливість електронного документа у тому, що він представляє цифровий запис, певну послідовність цифрових символів. Незважаючи на загальнодоступність програмних способів зміни змісту електронних документів, останні можуть розглядатися як засоби доказування. Основною умовою достовірності електронного документа є залучення невід’ємного атрибуту – електронного підпису.

Відповідно до Закону “Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги”, під категорією “електронний підпис” розуміється інформація в електронній формі, яка приєднана до іншої інформації в електронній формі або іншим способом пов’язана з такою інформацією, що використовується для визначення особи, яка підписує інформацію [12].

Законодавчо встановлені положення не залишили сумнівів у тому, що електронні докази є різновидом письмових доказів, що мають, виходячи з джерел походження, характерні ознаки і особливості. До них пред’являються спеціальні вимоги допустимості у цивільному процесі.

На практиці не завжди має чітке розуміння необхідності розмежування електронного документа, засвідченого електронним підписом, та різного роду електронних повідомлень. Якщо електронний документ, засвідчений електронним підписом і відповідає іншим законодавчо встановленим вимогам до форми та змісту, обов’язково породжує юридичні наслідки, наприклад, приводить у дію механізм судового розгляду та вирішення справи, то електронні повідомлення не завжди мають подібні властивості.

Вони мають вузьку сферу застосування, обмежену питаннями доведення у судочинстві, і підлягають оцінці судом разом з іншими обставинами справи. Відповідно до Закону “Про електронну комерцію”, під категорією “електронне повідомлення” розуміється інформація, передана або отримана користувачем інформаційно-комунікаційної мережі [13].

Законодавче визначення ґрунтується на можливості миттєвої передачі як головної властивості електронного повідомлення. Можна назвати низку сервісів, які передають дані через інтернет та є операторами електронних повідомлень. До таких сервісів належать електронна пошта, ресурси соціальних мереж. Відомості, передані подібними сервісами, можуть розглядатися як засоби доведення та становити предмет судового дослідження у процесі розгляду цивільних спорів. В аспекті належності до засобів доказування, правозастосовною практикою не проводиться розмежувань між електронними повідомленнями сервісів миттєвих повідомлень та електронною поштою. Для забезпечення надійності систем потрібне належне забезпечення інформаційної безпеки [14].

Поряд з електронними документами та електронними повідомленнями до засобів доказування належать інші відомості, що становлять зміст вебресурсів мережі “Інтернет”. Одним із способів залучення такого роду електронних доказів до матеріалів справи є безпосереднє дослідження судом відомостей, що відображаються вебресурсом на дисплеї персонального комп’ютера або іншого пристрою виведення інформації, з подальшим закріпленням отриманих даних про обставини справи, що розглядається, у протоколі судового засідання та на матеріальному носії у вигляді роздрукованого документа, на якому мають бути зафіксовані час, дата, ідентифікаційні дані сторін.

Одним із шляхів підвищення ефективності судового розгляду може стати інформатизація правосуддя на основі впровадження онлайн сервісів, які спрощують оформлення документів, необхідних для звернення до суду.

Перспективи розвитку онлайн сервісів бачимо у використанні штучних інтелектуальних систем з метою оцінки зібраних доказів, виведення відсоткових показників смовірності позитивного вирішення справи залежно від наданих доказів [15]. Матеріальною основою алгоритму оцінки ймовірності позитивного вирішення справи є брак спору про право і високий рівень формалізації,

наприклад, наказного провадження, що дає змогу оцінити результат справи ще до судового розгляду на підставі наявних доказів.

Висновки. Розвиток ідеї процесуальної економії на сучасному етапі пов'язаний насамперед із загальноприйнятими стандартами справедливого правосуддя та з можливостями, що з'явилися з впровадженням у людську діяльність нових інформаційних і цифрових технологій. Сутнісна характеристика принципу полягає в тому, що він виконує системоутворювальну, інтегрувальну функцію, є орієнтиром для подальшого вдосконалення законодавства, забезпечує ефективність та доступність правосуддя у цивільних справах. У формальному аспекті принцип процесуальної економії проявляється як сукупність строго формалізованих правил, що виконують охоронну та регулятивну функції, та забезпечують захист порушеного права у розумний термін. Висока ефективність цивільного судочинства під час використання цифрових систем досягається за допомогою низки унікальних властивостей – миттєвого передання повідомлень, зокрема звернень до суду; відсутністю необхідності особистої присутності у залі судового засідання, якщо використовуються системи відеоконференцз'язку; простотою та широкою доступністю дистанційного звернення до суду із заявою про відновлення порушеного права; можливостями об'єктивного контролю над дотриманням процесуальної форми та інших аспектів судочинства у спорі про право, забезпечуючи дотримання принципів рівності громадян перед судом, доступності судового захисту, процесуальної економії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про доступу до судових рішень: Закон України від 22.12.2005 р. № 3262-IV. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3262-15>
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Закон України від 27.04.2021 р. № 1416-IX. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1416-20#Text>
3. Про організаційне забезпечення функціонування веб-порталу “Судова влада України”: Наказ Державної судової адміністрації України від 17.02.2014 № 30. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0030750-14#Text>
4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%B2%D1%80#Text>
5. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Рішення Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 р. № 1845/0/15-21. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>
6. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Ярема О. Г. (2022). Інформаційне право України: навч. посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 416 с.
7. Підсистема “Електронний суд”. URL. <https://wiki-ccs.court.gov.ua/w/%D0%9A%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D1>
8. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023: Указ Президента України від 11.06.2021 р. № 231/2021. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>
9. Інструкція користувача Електронного кабінету ЄСІТІС. URL. <https://wikiccs.court.gov.ua/w/%D0%86%D0%BD%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%>
10. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2747-15>
11. United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts (New York, 2005). URL. https://uncitral.un.org/en/texts/ecommerce/conventions/electronic_communications
12. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2155-19>
13. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 р. № 675-VIII. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/675-19>

14. Yesimov S. & Borovikova V. (2023) Methodological foundations of information security research. *Social and Legal Studios*, 2023. No. 6 (1). P. 49–55.

15. Про затвердження завдань Національної програми інформатизації на 2022–2024 роки: Постанова Верховної Ради України від 08.07.2022 р. № 2360-IX. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2360-IX#Text>

REFERENCES

1. *Pro dostupu do sudovykh 'rishen'*: Zakon Ukrainy vid 22.12.2005 r. No. 3262-IV. [On access to court decisions: Law of Ukraine dated December 22, 2005 No. 3262-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3262-15> [In Ukrainian].

2. *Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennya poetapnoho vprovadzhennya Yedynoyi sudovoyi informatsiyno-telekomunikatsiynoyi systemy*: Zakon Ukrainy vid 27.04.2021 r. No. 1416-IKH. [On making changes to some legislative acts of Ukraine to ensure the phased implementation of the Unified Judicial Information and Telecommunication System: Law of Ukraine dated 04.27.2021 No. 1416-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1416-20#Text> [In Ukrainian].

3. *Pro orhanizatsiynе zabezpechennya funktsionuvannya veb-portalu "Sudova vlada Ukrainy"*: Nakaz Derzhavnoyi sudovoyi administratsiyi Ukrainy vid 17.02.2014 No. 30. [On organizational support for the functioning of the "Judicial Authority of Ukraine" web portal: Order of the State Judicial Administration of Ukraine dated February 17, 2014 No. 30]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0030750-14#Text> [In Ukrainian].

4. *Konstytutsiya Ukrainy*: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. No. 254k/96-VR. [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254k/96-VR]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%B2%D1%80#Text> [In Ukrainian].

5. *Pro zatverdzhennya Polozhennya pro porядok funktsionuvannya okremykh pidsystem Yedynoyi sudovoyi informatsiyno-telekomunikatsiynoyi systemy*: Rishennya Vyshchoyi rady pravosuddyia vid 17.08.2021 r. No. 1845/0/15-21. [On the approval of the Regulation on the procedure for the functioning of individual subsystems of the Unified Judicial Information and Telecommunication System: Decision of the High Council of Justice dated August 17, 2021 No. 1845/0/15-21]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text> [In Ukrainian].

6. Kovaliv, M. V., Yesimov, S. S., Yarema, O. H. (2022) *Informatsiynе pravo Ukrainy*: navchal'nyy posibnyk. [Information law of Ukraine: study guide]. L'viv: L'vivs'kyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav. 416 p. [In Ukrainian].

7. Pidsystema "Elektronnyy sud". [Electronic court subsystem.] Retrieved from <https://wikiccs.court.gov.ua/w/%D0%9A%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D1> [In Ukrainian].

8. *Pro Stratehiyu rozvytku systemy pravosuddyia ta konstytutsiynoho sudochynstva na 2021–2023*: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11.06.2021 r. No. 231/2021. [On the Strategy for the Development of the Justice System and Constitutional Judiciary for 2021–2023: Decree of the President of Ukraine dated June 11, 2021 No. 231/2021]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text> [In Ukrainian].

9. *Instruktsiya korystuvacha Elektronnoho kabinetu YESITIS*. [User is manual of the ECITIS]. Electronic Cabinet. Retrieved from <https://wikiccs.court.gov.ua/w/%D0%86%D0%BD%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%> [In Ukrainian].

10. *Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy*: Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 r. No. 2747-IV. [Administrative Judicial Code of Ukraine: Law of Ukraine dated July 6, 2005 No. 2747-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2747-15> [In Ukrainian].

11. United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts (New York, 2005). Retrieved from https://uncitral.un.org/en/texts/ecommerce/conventions/electronic_communications

12. *Pro elektronnu identyfikatsiyu ta elektronni dovirchi posluhy*: Zakon Ukrainy vid 05.10.2017 r. No. 2155-VIII. [On electronic identification and electronic trust services: Law of Ukraine dated October 5, 2017 No. 2155-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2155-19> [In Ukrainian].

13. *Pro elektronnu komertsiyu*: Zakon Ukrainy vid 03.09.2015 r. No. 675-VIII. [On electronic commerce: Law of Ukraine dated September 3, 2015 No. 675-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/675-19> [In Ukrainian].

14. Yesimov, S., & Borovikova, V. (2023) Methodological foundations of information security research. *Social and Legal Studios*, 6 (1). 49–55.

Михайло Парасюк

15. *Pro zatverdzhennya zavdan' Natsional'noyi prohramy informatyzatsiyi na 2022-2024 roky*: Postanova Verkhovnoyi Rady Ukrainy vid 08.07.2022 r. No. 2360-IKH. [On approving the tasks of the National Informatization Program for 2022-2024: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated 07.08.2022 No. 2360-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2360-IX#Text> [In Ukrainian].

Дата надходження: 03.04.2024 р.

Mykhailo PARASYUK

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Associate Professor of the Civil Law and Procedure Department,
PhD in Law, Associate Professor
mykhailo.v.parasiuk@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8600-5264>

INFORMATIZATION OF CIVIL PROCEEDINGS AS A MEANS OF IMPLEMENTING THE PRINCIPLE OF PROCEDURAL ECONOMY

In the article, based on a complex system analysis, the informatization of civil proceedings is considered as a means of implementing the principle of procedural economy. The object of the study is public relations in the field of justice in legal disputes using information technologies, taking into account the needs of the civil process. The subject of the work was the norms of material and procedural legislation, judicial practice, scientific-legal doctrine, dedicated to the role of the principle of procedural economy. The methodological basis of the research was made up of general and special legal methods of knowledge: analysis, synthesis, structural-functional, normative-logical method. Effective functioning of the judicial system is one of the means of building a legal state and civil society. The main tasks of civil justice are the timely consideration of disputes between interested parties by the court within a reasonable period. This legal aspect is of particular importance. Practical implementation will contribute to the improvement of the quality of administration of justice and its effectiveness, which will discipline the court and participants in civil proceedings in the responsible performance of procedural rights and duties in order to comply with the civil procedural form provided for by law. Electronic justice in the civil process is a legally established procedural activity of the court regarding the administration of justice in subordinate cases, in which remote communication with the participants in the civil process and a document less form of data transfer are carried out using information technology. The principle of procedural economy in e-justice consists in the implementation of non-documentary mechanisms of interaction between the court and other subjects in judicial activity, which allow organizing interaction without direct contact in remote access of citizens using personal means of communication.

Key words: electronic court; electronic evidence; information and communication technologies; civil case; civil process.

Римма РИМАРЧУК

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
доцент кафедри цивільного права і процесу,
кандидат юридичних наук, доцент
rimma.m.rimarchuk@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4411-6860>

ПРОБЛЕМИ ВЕРХОВЕНСТВА ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА В КОНТЕКСТІ ЗАКОНОДАВСТВА КРАЇН

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.117>

© Римарчук Р., 2024

Існує широкий спектр матеріальних і процесуальних прав, пов’язаних з навколишнім середовищем (іноді їх називають “екологічними правами”).

До них належать матеріальні права, такі як права на здорове довкілля, на життя та на чисте повітря і воду. Це також процесуальні права, такі як права на доступ до інформації, участь громадськості в охороні довкілля, доступ до правосуддя та недискримінація.

Ці права стосуються навколишнього середовища двома основними способами. По-перше, потрібні певні умови навколишнього середовища або ресурси для їх задоволення (наприклад, право на життя). По-друге, багато прав, особливо процесуальні права, є необхідними для верховенства екологічного права, навіть якщо права застосовуються загалом у разі завдання прямої шкоди індивідуальним правам особи і не обмежуються екологічним контекстом.

Ці права визнаються та захищаються національними конституціями та законами; міжнародними правами людини, міжнародним екологічним правом, а також регіональними й іншими субнаціональними конституціями та законами.

Верховенство екологічного права вкорінюється тоді, коли лідери демонструють чіткі та неполітичні бажання виконувати екологічні закони, навіть коли є протидія опозиції та бізнесу. Політична воля означає відданість здійснювати політику, особливо ту, яка не є популярною. Введення в дію екологічного законодавства може бути складним і потребувати багато компромісів, щоб затвердити закон в законодавчому органі. Але справжній виклик виникає під час виконання цих законів через правила, політику та дії, які безпосередньо впливають на засоби існування зацікавлених сторін: землі, власності та прибутків. Часто верховенство екологічного права порушується на цьому критичному етапі через брак політичної волі щодо справедливого та послідовного дотримання законів. Верховенство екологічного права й екологічне врядування пов’язані, але є відмінності в цілях та обсягах. В екологічному праві основна увага надається навколишньому середовищу, а саме забезпеченню дотримання та виконання

екологічного законодавства. Екологічне управління містить ширший набір цілей і підходів, пов'язаних з прийняттям і виконанням рішень, пов'язаних з охороною навколишнього середовища.

Ключові слова: екологічне право; процесуальні права; навколишнє середовище; екологічний правопорядок; природні ресурси; особисті немайнові права людини.

Постановка проблеми. Дотримання норм екологічного права є неодмінною передумовою та гарантією забезпечення фундаментального права людини на сприятливе довкілля, що своєю чергою є невід'ємною складовою частиною механізму реалізації права людини на життя.

Верховенство екологічного права об'єднує гуманітарні екологічні потреби з елементами права, таким способом створюючи основу для екологічного врядування, яке захищає права і забезпечує виконання основних обов'язків.

Управлінські рішення щодо природних ресурсів і здоров'я екосистем можуть вплинути на майбутнє багатьох поколінь. Такі рішення часто бувають незворотними, оскільки вони впливають на виживання видів, використання природних ресурсів або сприяють каскадним змінам.

Метою статті є дослідження верховенства екологічного права, встановлення зв'язку між екологічною безпекою держави та світу, дотриманням екологічного правопорядку та забезпечення особистих немайнових прав людини.

Аналіз дослідження проблеми. Кількість тематичних досліджень, яка зростає, і кількісний аналіз підкреслюють важливість дослідження ролі екологічних питань в політиці та управлінні. Екологічне право, як юридичну форму екологічних відносин, вивчали О. В. Артеменко, В. І. Андрейцев, Л. О. Бондар, А. П. Гетьман, Н. В. Ільків, Р. С. Кірін, Н. Р. Кобецька, Ю. А. Краснова, В. В. Курзова, Л. В. Мілімко, К. Р. Резворович, М. В. Шульга, О. С. Юнін та інші.

Виклад основного матеріалу. Стокгольмська декларація з довкілля 1972 р. [1] закріпила низку міжнародно-правових принципів щодо розв'язання екологічних проблем. Країни мають прийняті екологічні закони щодо охорони навколишнього середовища, але їх реалізація супроводжується розбіжністю між вимогами та забезпеченням їх виконання.

Екологічний правопорядок забезпечує платформа, в основу якої покладено чотири стовпи сталого розвитку – економічні, соціальні, екологічні та гуманітарні. Верховенство екологічного права – це добре продумані закони, які реалізуються урядовими установами з залученням громадськості, що веде до культури відповідності, яка охоплює захист навколишнього середовища та соціальні цінності. Загалом у 150 країнах світу закріплені конституційні права та/або положення про захист навколишнього середовища.

Екологічне право отримало подальший свій розвиток після Саміту Землі (також відомий як Конференція Організації Об'єднаних Націй з питань довкілля та розвитку, або Саміт у Ріо та порт. ЕСО-92) 1992 року [2]. Результатом цих зустрічей стали підписання Декларації з навколишнього середовища і розвитку та затвердження Порядку денного на ХХІ століття. Найважливішим досягненням саміту стала угода щодо Рамкової конвенції про зміну клімату, яка призвела до підписання Кіотського протоколу та Паризької угоди [3]. Вона була підписана понад 180 країнами, включно з країнами колишнього СРСР. Суть ще однієї угоди полягала в тому, щоб не проводити жодних дій на землях корінних народів, які могли б призвести до погіршення стану довкілля або були б недоречні в культурному аспекті.

Тоді як прийняття екологічних законів стало звичним явищем у всьому світі, часто вони існують здебільшого на папері, оскільки впровадження та виконання їх процес нерегулярний, неповний і неефективний. У багатьох інстанціях не вистачає способів для їх реалізації (наприклад, через брак чітких стандартів або потрібних мандатів).

Одним із найбільших викликів для екологічного верховенства права є недостатня політична воля. Томас Карозерс, міжнародний експерт з питань верховенства права, зокрема, зазначив, що основні перешкоди для проведення реформ не є технічними чи фінансовими, а політичними і людськими. Це особливо притаманне впровадженню верховенства права в екологічному контексті. Поширена думка, що екологічні правила сповільняють або перешкоджають економічному розвитку. Як наслідок, екологічні міністерства часто маргіналізовані та недофінансовані.

Країни посилили та декларували зв'язок між правами людини і навколишнім середовищем, що підвищило нормативне значення екологічних законів і запровадило уповноважені суди та правоохоронні агенції із забезпечення дотримання екологічних вимог (понад 350 екологічних судів та трибуналів засновано в понад 50 країнах світу). Тоді як у багатьох країнах, які намагаються посилити реалізацію екологічних норм, відбувається негативна реакція, що проявляється в переслідуванні, свавільних арештах та затриманнях, погрозах та вбивствах захисників навколишнього середовища: лісників, державних екологічних інспекторів, місцевих активістів, які виявляють випадки порушення дотримання екологічних норм. З 2002 по 2013 рік 908 чол. загинули в 35 країнах, захищаючи навколишнє середовище, землю та природні ресурси. Впродовж 2016 року понад 200 захисників загинули в 24 країнах. Це вбивство наглядачів парку в Національному парку Вірунга (Парк у Демократичній Республіці Конго) та вбивство Берти Касерес у 2016 році, лідера гондурської неурядової організації, яка виступала проти проєкта будівництва греблі на землі корінного народу. Залякування та насильство проти виконавців природоохоронних заходів, правоохоронців, активістів і звичайних громадян – істотна загроза дотриманню норм екологічного права. Другою негативною реакцією було обмеження доступу громадськості до виконання природоохоронних заходів підприємствами та організаціями. Громадянське суспільство відіграє життєво важливу роль у забезпеченні виконання екологічного законодавства. Проте за останні 20 років низка країн запровадила правові обмеження участі громадянського суспільства та фінансування в цій галузі. Наприклад, лише деякі країни дозволили громадським організаціям, які є під жорстким контролем уряду, брати участь у прийнятті екологічних рішень, і ці організації не обов'язково представляють інтереси громадськості. Інші країни обмежують фінансування громадських організацій з іноземних джерел або обмежують можливості участі іноземних організацій в їх діяльності в країні [4].

Організація Об'єднаних Націй визначає, що верховенство права має три пов'язані компоненти, а закон має відповідати основним нормам: закон має бути інклюзивним, розвинутим і досить вираженим; має встановлювати відповідальність не просто на папері, а й на практиці. Верховенство екологічного права містить ці компоненти та застосовує їх в екологічному контексті.

Виходячи з ширшого верховенства права, принципи екологічного верховенства права є унікальними у своєму контексті, головню тому, що екологічне верховенство права регулює життєво важливий зв'язок між людиною та навколишнім середовищем, що підтримує життя людини і суспільства, а також життя на планеті. Це іноді різко контрастує з політикою, яка проводиться у державі щодо захисту довкілля. Часто міністерства охорони навколишнього середовища є одними з найслабших міністерств, з меншою кількістю персоналу та політичного впливу. Чому компанії мають інвестувати у технології контролю забруднення, якщо є мала ймовірність примусового виконання природоохоронних законів, штрафи за такі порушення занадто низькі та можуть не впливати на отримання прибутків у бізнесі, що є поширеним фактором недотримання вимог? А які є перешкоди для захоплення землі, лісів, корисних копалин та інших ресурсів, коли фінансові винагороди такі високі?

Це подвійна проблема браку стимулів для екологічного захисту довкілля та слабша здатність до реалізації правозастосування у цій царині – спонукає до потреби надавати особливу увагу до верховенства екологічного права.

Не рідкість, коли технічний прогрес створює проблеми, які не розглядає чинне екологічне законодавство. Наприклад, коли Китай намагається задовольнити зростання попиту на енергоре-

сурси та скорочення використання вугілля, його уряд, у поєднанні з нафтовими компаніями, агресивно наполягає на розробці своїх ресурсів сланцевого газу – найбільших у світі.

Але виникають проблеми негативного впливу на навколишнє середовище, пов'язані з гідророзривом пласта.

Ще одна проблема пов'язана зі шкідливим впливом свинцю. Свинець є загальноновизнаним токсикантом, який має широкий вплив на здоров'я людини, зокрема на неврологічну, серцево-судинну, шлунково-кишкову та гематологічну системи. Маленькі діти особливо вразливі, оскільки вони мають більший вплив, ніж дорослі, бо свинець впливає на мозок, що розвивається, потенційно призводячи до зниження інтелектуальних здібностей. За оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) за 2021 рік “Вплив хімічних речовин на здоров'я населення: відомі та невідомі”, смерть майже половини з 2 мільйонів життів, загиблих у 2019 році через вплив відомих хімічних речовин, була спричинена впливом свинцю. Міжнародний тиждень запобігання отруєнню свинцем (ILPPW) проводиться щороку впродовж третього тижня жовтня. Головна тема цього річного тижня – “Скажи “Ні” отруєнню свинцем”.

Вплив свинцю на забруднення навколишнього середовища відбувається внаслідок видобутку, металургії, виробництва та переробки, а також використання свинцю в широкому діапазоні продуктів. Понад три чверті світового споживання свинцю припадає на виробництво свинцево-кислотних акумуляторів для автомобілів. Інші продукти, що містять свинець, це пігменти, фарби, вітражі, посуд зі свинцевого кришталю, боєприпаси, керамічна глазур, ювелірні вироби, іграшки, деякі косметичні засоби, а також традиційні ліки, які використовуються в таких країнах, як Індія, Мексика та В'єтнам. Питна вода, що подається через свинцеві труби або труби, з'єднані свинцевим припоєм, може містити свинець.

Потрібні подальші зусилля, щоб продовжувати скорочувати використання та викиди свинцю, а також зменшувати вплив на навколишнє середовище, особливо на дітей і жінок дітородного віку. Завдання становлять усунення неосновного використання свинцю, наприклад свинцю у фарбі, забезпечення безпечної переробки відходів, що містять свинець, інформування громадськості про важливість безпечної утилізації свинцево-кислотних батарей і комп'ютерів.

Переваги верховенства екологічного права виходять далеко за межі екологічного сектору. Тоді як найбільш прямий ефект – це захист самого середовища, що зміцнює загальне верховенство права, підтримує сталий економічний і соціальний розвиток, сприяє миру та безпеці і захищає основні права людей. Верховенство екологічного права захищає здоров'я громадськості, а також навколишнє середовище та сприяє раціональному використанню природних ресурсів. Ефективне збереження дикої природи, запобігання впливу на зміну клімату, контроль забруднення – це все залежить від екологічного верховенства права. Численні дослідження показали, що коли дотримуються екологічні закони, то це дає позитивні результати, наприклад, збільшення популяції дикої природи, зниження впливу брудного повітря на здоров'я людини, зменшення забруднення води і покращення екосистеми. Ці досягнення є результатом спільних зусиль дій уряду та суспільства для розв'язання екологічних проблем. Наприклад, Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) спрямована на розв'язання проблеми сучасної екологічної кризи, захисту довкілля через обмеження браконьєрства, що сприяло збереженню дикої природи та зміцненню інституційної спроможності для збалансованого управління навколишнім середовищем в Кенії [5].

Ініціативи таких як організацій, як Кімберлійський процес, Європейська комісія (Нова лісова стратегія ЄС на 2030 рік), Міжнародний фонд “Відродження” (“Ініціатива з розвитку екологічної політики й адвокації в Україні” (EPAIU)) показують, як компанії можуть бути активними партнерами і навіть лідерами в забезпеченні лише законно видобутих ресурсів [6].

Верховенство екологічного права зменшує корупцію та невідповідність використанню природних ресурсів і їхньому захисту та відновленню, залучає інвестиції в ресурсний сектор країни.

Висновки. Отже, верховенство екологічного права має вирішальне значення для здоров'я та добробуту людини. Воно забезпечує дотримання стандартів, процедур і підходів, викладених в законах, які забезпечують чисте повітря, чисту воду та здорове навколишнє середовище. Екологічна правова держава для здійснення цих прав має надати людям доступ до землі, води, лісів та користування іншими природними ресурсами, таким способом покращуючи засоби до існування, продовольчу безпеку та гідність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Буткевич О. В. (2004) Права людини екологічні // Українська дипломатична енциклопедія: у 2-х т./ Редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. К.: Знання України, 2004. –Т. 2. 812с. ISBN 966-316-045-4
2. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату (2024). <https://sustainabledevelopment.un.org/milestones/unced>
3. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату (2024). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text
4. Environmental Rule of Law: First Global Report (2024.) <https://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/27279>
5. Програма ООН з навколишнього середовища [United Nations Environment Program]. Retrieved from: <https://kenya.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/uchas-u-mizhnarodnih>
6. ITA TIN CODE (2024) v6.0 Principles and Standards of Practice (SOP). Retrieved from: <https://www.kimberleyprocess.com>; <http://www.eufegt.ef.int>. See also the International Tin Code of Conduct, whose first principle is "Maintain legal compliance". <https://www.internationaltin.org/code-of-conduct/>

REFERENCES

1. Butkevych, O. V. (2004) *Prava lyudy'ny' ekologichni* [Ecological human rights] // Ukrayins'ka dy'plomaty'chna ency'klopediya: U 2-x t. / Redkol.: L. V. Gubers'ky'j (golova) ta in. K.: Znannya Ukrayiny' 2004. Vol. 2. 812 p. [In Ukrainian].
2. *Ramkova konvenciya Organizaciyi Ob'yednany'x Nacij pro zminu klimatu* [United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), Earth Summit]. Retrieved from: <https://sustainabledevelopment.un.org/milestones/unced> [In Ukrainian].
3. *Ramkova konvenciya Organizaciyi Ob'yednany'x Nacij pro zminu klimatu* (29.10.96) [The UN Framework Convention on Climate Change]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text [In Ukrainian].
4. *Environmental Rule of Law: First Global Report*. Retrieved from: <https://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/27279> [In English].
5. *Programa ООН z navkoly'shn'ogo seredovy'shha* [United Nations Environment Program]. Retrieved from: <https://kenya.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/uchas-u-mizhnarodnih> [In Ukrainian].
6. ITA TIN CODE (2024) v6.0 *Principles and Standards of Practice* (SOP). Retrieved from: https://www.internationaltin.org/wp-content/uploads/2021/10/v6.0-TC-principles-and-standards_210923_EN.pdf [In English].

Дата надходження: 22.04.2024 р.

Rimma RYMARCHUK

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Associate Professor of the Civil Law
and Procedure Department,
PhD in Law, Associate Professor
rimma.m.rimarchuk@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4411-6860>

PROBLEMS OF THE SUPREMACY OF ENVIRONMENTAL LAW IN THE CONTEXT OF COUNTRY LEGISLATION

There is a wide range of substantive and procedural rights related to the environment (sometimes called “environmental rights”).

These include material rights, such as the rights to a healthy environment, to life, and to clean air and water. They also include procedural rights such as rights to access to information, public participation in environmental protection, access to justice and non-discrimination.

These rights relate to the environment in two key ways. First: certain environmental conditions or resources are required to satisfy them (for example, the right to life). Second: many rights, especially procedural rights, are necessary for the environmental rule of law, even if the rights apply generally in cases of direct harm to individual rights and are not limited to the environmental context.

These rights are recognized and protected by national constitutions and laws; international human rights, international environmental law, as well as regional and other subnational constitutions and laws.

The rule of environmental law takes root when leaders demonstrate a clear and apolitical desire to enforce environmental laws, even in the face of opposition and business opposition. Political will means the commitment to carry out policies, especially those that are not popular. Enacting environmental legislation can be difficult and require many compromises to pass legislation in the legislature. But the real challenge comes in enforcing these laws through regulations, policies and actions that directly affect stakeholders’ livelihoods: land, properties and profits. Often, the rule of environmental law is violated at this critical juncture due to a lack of political will to enforce the law fairly and consistently. The rule of environmental law and environmental governance are related, but there are differences in goals and scope. In environmental law, the main focus is on the environment, namely ensuring compliance and enforcement of environmental legislation. Environmental management includes a broader set of goals and approaches related to the adoption and implementation of decisions related to environmental protection.

Key words: environmental law; procedural rights; environment; environmental legal order; natural resources; personal non-property human rights.

Альона РОМАНОВА
Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
професор кафедри теорії права
та конституціоналізму,
доктор юридичних наук, професор,
alona.s.romanova@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2858-3052>

ПРИРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В ПЕРІОД СОЦІАЛЬНОЇ АНОМІЇ

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.123>

© Романова А., 2024

З’ясовано, що перехідний стан розвитку суспільства завжди характеризується нестабільністю в усіх сферах життєдіяльності людей. Соціальні зміни можуть бути як негативними, так і позитивними, адже суспільство – це живий організм, який має оновлюватися, розвиватися, змінюватися. Важливо, щоб саме аномічні стани, кризово-перехідні переходили у стабільні, оновлені соціально-правові взаємовідносини між членами соціуму в межах державного поля, а не заглиблювалися в кризовий занепад.

Наголошено, що за умов аномічного стану розвитку суспільства особливої ваги набувають норми природного права, які не дають змоги суспільству перейти на рівень неправового розвитку, доки не будуть сформовані та оновлені правові норми, що зможуть повноцінно врегулювати суспільні відносини. Кожне суспільство на певному етапі свого розвитку переживає кризові періоди, що характеризуються не лише соціальною нестабільністю, а й занепадом і руйнацією морально-правових орієнтирів та ціннісних стандартів.

Зазначено, що суспільна аномія – це досить небезпечний стан, який може перерости в масові заворушення, страйки, мітинги і революції, коли норми і приписи держави ігноруються, а в гіршому разі – порушуються через те, що громадяни вважають недієвими. Це може призвести до поширення конформістської поведінки.

В контексті регулювання поведінки людини в суспільстві неможливо та і не варто строго розмежовувати норми моралі, етики, духовні, канонічні і природно-правові норми, адже ці норми взаємопов’язані і визнають неприпустимість порушення норм позитивного права.

Акцентовано увагу на тому, що аномічні стани характерні для будь-якого суспільства на певному етапі його розвитку, здебільшого як кризово-перехідні. Природно-правові норми підтримують правомірне функціонування соціуму через визнання особою цінності норм моралі, духовних та етичних норм, що дає змогу уникнути деформованого світосприйняття та неправомірної поведінки. Природно-правове регулювання суспіль-

них відносин в період соціальної аномії може виступати стимулятором правомірної поведінки людини, активуючи ціннісні орієнтири особи.

Ключові слова: природне право; соціальна аномія; суспільство; права людини; ціннісно-правові орієнтири.

Постановка проблеми. Кожне суспільство на певному етапі свого розвитку переживає кризові періоди, що характеризуються не лише соціальною нестабільністю, а й занепадом і руйнацією морально-правових орієнтирів та ціннісних стандартів.

Стан суспільної аномії може розвинути навіть у державах з високим рівнем розвитку правової, соціальної та економічної системи як наслідок “спалахів” соціального невдоволення, заворушень, війни тощо.

Важливо розуміти, що регулювання і корегування життєдіяльності людей за такого стану суспільства потребує залучення природно-правового підходу, а іноді його домінування.

Сьогодні наше суспільство також переживає певний різновид стану суспільно-правової аномії через війну росії проти України. Перші дні повномасштабного вторгнення ворога спричинили хаос, нерозуміння і неприйняття суспільством жорстоких і трагічних реалій. За таких умов актуалізуються морально-правові регулятори, адже людина відчуває значну потребу в підтримці, взаєморозумінні та відчутті захищеності не тільки з боку держави, а насамперед від оточення.

Аналіз дослідження проблеми. Проблемним аспектом дослідження природно-правового регулювання суспільних відносин у період соціальної аномії як основи стабільного державно-правового розвитку суспільства є нечіткість трактування значення і ролі самого природного права в процесі забезпечення правомірного розвитку соціуму та державного суспільства. Для всебічного аналізу і осмислення вказаної проблематики доцільно спиратися на науково-теоретичний потенціал праць вітчизняних і зарубіжних учених-юристів, істориків, соціологів і філософів, а саме: Т. Гарасиміва, Е. Дюркгейма, О. Костенка, Р. Луцького, Р. Мертона, Т. Парсонса, С. Сливки. Їхні наукові концепції сприяли тому, що в межах філософії, соціології та антропологічної юриспруденції формується ґрунтовний підхід до розуміння принципів природно-правового регулювання суспільних відносин через морально-правові та аксіологічні орієнтири в життєдіяльності людини.

Мета статті полягає в тому, щоб з філософсько-правового погляду проаналізувати ті питання, які найбільш дотичні до розуміння природно-правового регулювання суспільних відносин у період соціальної аномії як основи стабільного державно-правового розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу. Перехідний стан розвитку суспільства завжди характеризується нестабільністю в усіх сферах життєдіяльності людей. Варто зазначити, що соціальні зміни можуть бути як негативними, так і позитивними, адже суспільство – це живий організм, який має оновлюватися, розвиватися, змінюватися. Важливо, щоб саме аномічні стани, кризово-перехідні переходили у стабільні, оновлені соціально-правові взаємовідносини між членами соціуму в межах державного поля, а не заглиблювалися в кризовий занепад.

Термін “аномія” вживається для характеристики ситуації, коли одна або більше осіб не можуть інтегруватися зі стабільними основними інститутами суспільства, що призводить до заперечення найзначніших норм домінантної культури і соціальних відхилень [1].

Заперечення домінантних основ існування певного суспільства може бути причиною нігілістської поведінки, а іноді – девіантної. Звичайно, варто пам’ятати, що мовиться про демократичне суспільство, про правову державу. Щодо недемократичних, тоталітарних держав, то такий спротив є цілком виправданий.

Аномію можна розуміти як ступінь розбіжності між декларованими соціальними приписами (також і формальними законами) й тим, як ці закони втілюються на практиці, як насправді існують сфери соціального життя, що мають керуватися означеними приписами і законами [2, с. 71–75].

На жаль, таку ситуацію ми можемо часто спостерігати на практиці розвитку державно-правової системи у світовій практиці і безпосередньо в Україні. Це досить небезпечний стан, який може перерости в масові заворушення, страйки, мітинги і революції.

За таких умов громадяни більше керуються принципами моралі, релігійними установками та нормами, а приписи держави ігнорують, а в гіршому разі – порушують як такі, що є недієві. Це може призвести до поширення конформістської поведінки.

Конформістська поведінка полягає у тому, що суб'єкт пасивно дотримується правових приписів, мотивуючи це небажанням виділятися у своїй соціальній групі. Така поведінка не є протиправною, вона не завдає значної шкоди, але на її основі може формуватися неправомірною поведінка, адже людина може за інерцією діяти так, як діє її оточення. За умови, що навколишні характеризуватимуться неправомірною поведінкою, особі буде складно перечити їм, а легше “чинити так, як усі” [3, с. 66–70].

Проблеми аномічного стану суспільства не можуть бути обмежені емпірично фіксованими проявами, вони зачіпають основоположні, фундаментальні пласти соціального життя, а саме: субстанціональні проблеми взаємин трансформаційного соціуму й особистості, процеси індивідуальної свідомості, що адаптовані до швидкозмінних соціальних та культурних реалій, проблеми соціалізації особистості в умовах руйнації аксіосфери [4, с. 67–76].

За таких умов розвитку суспільства особливої ваги набувають норми природного права, які не дозволяють суспільству перейти на рівень неправового розвитку, доки не будуть сформовані та оновлені правові норми, що зможуть повноцінно врегулювати суспільні відносини.

Інколи спостерігаємо ототожнення природного права з канонічним, релігійним правом. Звичайно, ми не можемо повністю заперечити такий підхід, тому що норми природного права переплітаються з нормами релігії, особливо в католицьких державах, теологічних монархіях або ж у мусульманській правовій системі. Але природне право не виключає також норм моралі, що сформувалися в суспільстві і внаслідок їх багаторазового повторення визнаються загальноприйнятими регуляторами поведінки особи.

Зауважимо, що в контексті регулювання поведінки людини в суспільстві неможливо, та і не варто, строго розмежовувати норми моралі, етики, духовні, канонічні і природно-правові норми, хоча, звичайно, результати наукових досліджень доводять відмінність між ними. Всі ці норми взаємопов'язані і визнають неприпустимість порушення норм позитивного права. Наприклад, те, що вбивство, крадіжка, шахрайство або інші злочини неприпустимі в цивілізованому людському суспільстві, визнає і позитивне право держави, і природне право, і норми моралі, звичаї тощо.

Природне право – це вихідні принципи, на основі яких приймаються чинні норми і на підставі яких здійснюється їх оцінювання, з урахуванням ієрархії цінностей, яку подає філософія, вирішуючи питання про ставлення людини до оточення, зокрема й ціннісне. Норми природного права, маючи максимально широке, універсальне значення, адресовані до всіх без винятку правоздатних суб'єктів і закликають дотримуватись закріплених у них приписів, тому що останні відповідають вимогам вищої, абсолютної справедливості [5, с. 38–41].

Норми природного права – це основні, основоположні засади існування людства, що є універсальним визначником добра і зла в конкретному суспільстві. Акцент на “конкретному суспільстві” ми робимо тому, що у визначенні основних ідеалів життєдіяльності людини в різних правових системах є відмінності. Приміром, мусульманська і романо-германська правові системи мають різний вектор розуміння і сприйняття найвищих моральних і духовних ціннісних орієнтирів.

О. Костенко зазначає, що з огляду на принцип верховенства законів природного права, природні права людини – це права, що випливають із законів природного права, а природні обов'язки людини – це обов'язки, які так само випливають із законів природного права. Для забез-

печення їх реалізації в суспільному житті людей природні права людини і природні обов'язки людини мають бути втілені у форму позитивного законодавства (конституції, інші законодавчі акти, міжнародно-правові норми тощо) [6, с. 115–138].

Зазначимо, що норми природного права в період суспільно-правової аномії можуть забезпечувати стабільну реалізацію природних прав людини, адже не всі громадяни ознайомлені з нормативною базою держави, але всі визначають для себе міру допустимої і недопустимої поведінки на основі панівних у суспільстві принципів природного права. Наприклад, людина може не знати, яке покарання на неї очікує за крадіжку, вбивство, але чітко усвідомлювати, що вона порушить норми існування і розвитку людства, цивілізованого суспільства, а якщо ця людина буде вірною, то спроектує своє сприйняття добра і зла крізь призму Заповідей Божих.

Висновки. Отже, ми дійшли висновку, що аномічні стани характерні для будь-якого суспільства на певному етапі його розвитку, здебільшого як кризово-перехідні. Природно-правові норми підтримують правомірне функціонування соціуму через визнання особою цінності норм моралі, духовних та етичних норм, що дає змогу уникнути деформованого світосприйняття та неправомірної поведінки. Природно-правове регулювання суспільних відносин у період соціальної аномії може виступати стимулятором правомірної поведінки людини, активуючи ціннісні орієнтири особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вільна енциклопедія Вікіпедія. (2018). *Аномія*. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%8F>. Аномія.
2. Тургенєва О. Ю. (2012). Проблема аномії у сучасному суспільстві: соціально-філософський аспект. *Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”*. Філософія. Психологія. Педагогіка. № 1. С. 71–75.
3. Переш І. Є., Бариська Я. О. (2019). Теоретичні характеристики правомірної поведінки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. Випуск 59. Том 1. С. 66–70.
4. Роговенко М. М. (2019). Проблема аномії в історії філософсько-правової думки. *Філософські та методологічні проблеми права*. № 1 (17). С. 67–76.
5. Луцький Р. П. (2011). Позитивне право та природне право: опозиція категорій. *Часопис Київського університету права*. № 4. С. 38–41.
6. Костенко О. (2021). Що таке природне право? Концепція природного права у світлі соціального натуралізму. *Право України*. № 1. С. 115–138.

REFERENCES

1. Vilna entsyklopediia Vikipediia. (2018). *Anomiia* [Anomie]. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%8F>. Anomiia [In Ukrainian].
2. Turhenieva, O. Yu. (2012). *Problema anomii u suchasnomu suspilstvi: sotsialno-filosofskiy aspekt* [The problem of anomie in modern society: socio-philosophical aspect]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy “Kyivskiy politekhnichnyi instytut”*. *Filosofiiia. Psykholohiia. Pedahohika*. No. 1. P. 71–75 [In Ukrainian].
3. Peresh, I. Ye., Baryska, Ya. O. (2019). *Teoretychni kharakterystyky pravomirnoi povedinky* [Theoretical characteristics of lawful behavior]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia Pravo. Vypusk 59. Tom 1*. P. 66–70 [In Ukrainian].
4. Rohovenko, M. M. (2019). *Problema anomii v istorii filosofsko-pravovoi dumky* [The problem of anomie in the history of philosophical and legal thought]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*. No. 1 (17). P. 67–76 [In Ukrainian].
5. Lutsyki, R. P. (2011). *Pozytyvne pravo ta pryrodne pravo: opozytsiia katehorii* [Positive law and natural law: opposition of categories]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. No. 4. P. 38–41 [In Ukrainian].

6. Kostenko, O. (2021). *Shcho take pryrodne pravo? Kontsepsiia pryrodnoho prava u svitli sotsialnoho naturalizmu* [What is natural law? The concept of natural law in the light of social naturalism]. *Pravo Ukrainy*. No. 1. P. 115–138 [In Ukrainian].

Дата надходження: 12.05.2024 р.

Alona ROMANOVA

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Professor of the Theory of Law and
Constitutionalism Department,
Doctor of Law, Professor
alona.s.romanova@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2858-3052>

NATURAL-LEGAL REGULATION OF SOCIAL RELATIONS IN THE PERIOD OF SOCIAL ANOMY

It was found that the transitional state of the development of society is always characterized by instability in all spheres of people's life. Social changes can be both negative and positive, because society is a living organism that must update, develop, and change. It is important that anomic, crisis-transitional states turn into stable, updated socio-legal relations between members of society within the state field, and not go into crisis decline.

It is emphasized that under the conditions of an anomic state of development of society, the norms of natural law acquire special importance, which do not allow society to move to the level of illegal development, until legal norms that can fully regulate social relations are formed and updated. Every society at a certain stage of its development experiences crisis periods characterized not only by social instability, but also by the decline and destruction of moral and legal guidelines and value standards.

It is noted that social anomie is a rather dangerous state that can develop into mass riots, strikes, rallies and revolutions, when the norms and prescriptions of the state are ignored, and in the worst case, they are violated due to what citizens consider ineffective. This can lead to the spread of conformist behavior.

In the context of the regulation of human behavior in society, it is impossible, and it is not necessary, to strictly distinguish the norms of morality, ethics, spiritual, canonical and natural law norms, because these norms are interconnected and recognize the inadmissibility of violating the norms of positive law.

Attention is focused on the fact that anomic states are characteristic of any society at a certain stage of its development, mostly as crisis-transitional states. Natural law norms support the lawful functioning of society through the recognition by a person of the value of moral, spiritual and ethical norms, which allows avoiding a deformed worldview and improper behavior. Natural law regulation of social relations in the period of social anomie can act as a stimulator of lawful human behavior, activating the value orientations of a person.

Key words: natural law; social anomie; society; human rights; value-legal guidelines.

УДК 340.61

Рома СИБІРНА

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
професор кафедри міжнародного та кримінального права,
доктор біологічних наук, професор,
професор кафедри теоретичної психології
Львівського державного університету внутрішніх справ
roma.sybirna@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5704-2004>

Оксана ГАВЦ

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
студентка першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
oksana.havts.pv.2020@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-6100-707X>

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ОКРЕМИХ ВИДІВ СУДОВО-МЕДИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.128>

© Сибірна Р., Гавц О., 2024

У статті аналізуються важливі аспекти проведення судово-медичних експертиз в контексті розслідування кримінальних справ та інших правопорушень. Визначено, що за об'єктом дослідження судово-медична експертиза може бути поділена на такі види: судово-медична експертиза, судово-медична експертиза живих осіб, судово-медична експертиза речових доказів. У статті аналізуються процеси, пов'язані з експертизою трупа, зокрема вилучення різних біологічних матеріалів та їх подальший аналіз. Також докладно розглядаються методи визначення часу смерті, встановлення причин та обставин смерті, а також ідентифікації трупа.

Встановлено, що судово-медична експертиза живих осіб є найпоширенішим видом експертиз. У статті описано мету, завдання та процедуру судово-медичних експертиз живих осіб, з-поміж яких збір біологічних зразків для порівняння, аналіз травм та інших ознак насильства. Наголошується, що судово-медичний експерт не має права в звіті надавати правову кваліфікацію досліджених тілесних ушкоджень, оскільки це прерогатива слідства та суду. Продемонстровано можливість використання зазначених експертиз для розслідування кримінальних правопорушень, встановлення патернів та вирішення правових питань.

У статті розглядаються особливості експертизи речових доказів, таких як кров, слина, сперма, тканини та інші матеріали, які можуть бути важливими у розслідуванні

кримінальних правопорушень. Висвітлюються методи збору, фіксації та аналізу таких доказів, а також їхня роль у вирішенні кримінальних справ.

Стаття розкриває основні аспекти судово-медичних експертиз трупа, живих осіб та речових доказів, що мають важливе значення для судової практики та розслідування правопорушень. Вона допомагає розуміти процеси та методи, які використовують експерти для отримання об'єктивної та надійної інформації, неодмінної для правосуддя та захисту громадської безпеки.

Ключові слова: експертиза; експерт; бюро судово-медичної експертизи; труп; тілесні ушкодження; речові докази.

Постановка проблеми. Необхідність дослідження вибраної теми впливає з усе більшої потреби у точних, надійних та об'єктивних наукових висновках у сфері правосуддя. У зв'язку зі збільшенням кількості кримінальних та цивільних справ, де ключове значення має доказова база, судово-медичні експертизи стають необхідним інструментом для забезпечення правосуддя. Постійний прогрес у медичних знаннях та технологіях породжує потребу у вдосконаленні методів проведення експертиз, а також у підвищенні кваліфікації фахівців, що провадять цю важливу справу. Новітні методи дослідження, такі як молекулярно-генетичний аналіз, токсикологічні випробування, цифрові технології у візуалізації та інші значно розширюють можливості судово-медичної науки. Використання таких методів потребує додаткових навичок від експертів, а також розробки чітких процедурних меж для забезпечення високої точності та відтворюваності результатів.

Значення дослідження також полягає в адаптації судово-медичної практики до сучасних викликів, зокрема, правопорушення, які використовують високі технології, і ситуації, де традиційні методи експертизи можуть бути недостатньо ефективними. Крім того, науковий зацікавлення становить і питання етики проведення експертиз, зокрема, у випадках, пов'язаних із смертю або тяжкими травмами осіб.

Отже, дослідження особливостей підготовки окремих видів судово-медичних експертиз актуальне не лише для розвитку самої судово-медичної науки, а й для підвищення ефективності правосуддя загалом, а також для забезпечення захисту прав та інтересів громадян.

Аналіз досліджень проблеми. Підстави та процедура призначення судових експертиз, зокрема судово-медичних, була предметом дослідження таких вчених, як М. І. Авдеєв, Р. С. Белкін, О. М. Васильєва, А. Ф. Волобуєв, В. Я. Горбачевський, В. І. Завидняк, В. В. Зосіменко, В. В. Ковальова, Н. М. Калинюк, М. І. Райський, М. В. Салтевський, А. П. Черненко, О. А. Федорова та інші. Та незважаючи на вагому роль інституту судової експертизи, особливо у сфері судово-медичних досліджень, на практиці існують недоліки, які потребують уваги та подальшого вдосконалення.

Метою статті є систематизація та аналіз сучасних методів і підходів до підготовки і проведення судово-медичних експертиз з метою вдосконалення процесуальної та методичної бази у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Судово-медична експертиза є науковим дослідженням, проведеним медичним працівником за постановою правоохоронних органів чи судових інстанцій. Її метою є вироблення експертних висновків з питань медицини та біології, що виникають у процесі розслідування чи судового розгляду в рамках кримінальних чи цивільних справ. Такі експертизи можуть проводити лише кваліфіковані медичні працівники [1, с. 107]. Для участі у розгляді як судово-медичний експерт може бути вибраний будь-який лікар, який має потрібні знання для надання кваліфікованих висновків.

Судово-медичний експерт виконує свої обов'язки відповідно до українського закону "Про судову експертизу" [2], процесуальних норм, а також дотримується директив та методичних

рекомендацій, які були ратифіковані Міністерством охорони здоров'я України. До цих документів належать “Інструкція про проведення судово-медичної експертизи” [3], “Класифікатор розподілу травм за ступенем тяжкості” [4], “Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи”, “Методика експертизи речових доказів” та інші. Закон “Про судову експертизу” і Кримінальний процесуальний кодекс [5] встановлюють права та обов'язки експерта.

Судово-медичні експертизи поділяються на експертизи трупа, живих осіб та речових доказів.

Так, судово-медична експертиза трупа становить один з найбільш значущих напрямів у практиці судово-медичної експертизи. Нормативна база для проведення такого виду експертизи встановлена у низці статей Кримінального процесуального кодексу України (статті 242, 243, 244, 245 КПК України) [5], а також “Правилами проведення судово-медичної експертизи (дослідження) трупів у бюро судово-медичної експертизи”, що були затверджені Міністерством охорони здоров'я України у 1995 році. Це забезпечує розв'язання завдань, поставлених органами розслідування та судом, відповідно до вимог згаданих нормативних актів.

Судово-медична експертиза трупа проводиться:

- 1) у разі насильницької (травматичної) смерті або під час підозри на таку;
- 2) у разі несподіваної смерті, коли медичний працівник відмовляється виписати медичне свідоцтво про смерть;
- 3) у випадку смерті в лікарні без відомої причини;
- 4) у разі смерті неідентифікованої особи в лікарні, незалежно від наявності діагнозу;
- 5) у разі смерті в лікарні від хвороби з відомим діагнозом, якщо є скарги на неналежне лікування, які були направлені в правоохоронні органи [6, с. 58–60].

Зважаючи на вище викладене, можемо відзначити, що основне завдання судово-медичної експертизи полягає не лише у встановленні факту смерті, а й у класифікації її типу. Так, існують дві основні категорії смерті: насильницька та ненасильницька.

– насильницька смерть відбувається внаслідок зовнішніх впливів (наприклад, смерть від повішення або черепно-мозкової травми тощо).

– ненасильницька смерть виникає внаслідок будь-яких захворювань (наприклад, смерть від гострої ішемічної хвороби серця або тромбоемболії легеневої артерії тощо).

Головне завдання судово-медичного експерта під час огляду тіла полягає в розрізненні насильницької та ненасильницької категорій смерті. Ця діагностика особливо важлива у випадках, коли на місці правопорушення не виявлено фізичних ушкоджень, які однозначно підтверджують насильницький характер смерті, але в експерта є підозра, наприклад, на отруєння.

Також важливо врахувати поняття роду смерті. Це містить вбивство, самогубство та нещасний випадок. Варто зауважити, що встановлення роду смерті здійснюють лише органи досудового розслідування. Чому ж судово-медичний експерт не встановлює роду смерті? Наприклад, якщо експерта запросили для огляду тіла на місці події, де смерть настала від механічної асфіксії через стиснення органів шиї петлею. Завданням експерта є встановлення категорії смерті, механізму та давності заподіяння ушкодження, розгляд, чи це ушкодження було причиною смерті, а також можливість експерта зробити припущення, що це ушкодження могло бути самоzapодіяним, якщо немає інших показників на втручання іншої особи. Хоча, насправді, людина могла б сама накинути собі петлю на шию, але іноді бувають ситуації, коли її змушують до цього. Тому, з погляду закону, називати смерть самогубством у таких випадках неправильно; потрібно доводити самогубство (наприклад, згідно зі ст. 120 КК України). Для встановлення роду смерті органи досудового розслідування мають проводити різноманітні слідчі дії з метою підтвердження або виключення факту вбивства чи самогубства. Отже, встановлення роду смерті належить лише до компетенції органів досудового розслідування.

Треба також зауважити, що судово-медична експертиза трупа відрізняється від патологоанатомічного аналізу, який здійснюється у спеціалізованих відділах лікарень для наукової перевірки

діагнозів, підвищення професійного рівня лікарів. Зазвичай тіла осіб, що померли в лікарнях, проходять патологоанатомічне дослідження. Однак головний лікар має право відмовитись від проведення розтину у певних випадках, зокрема, якщо пацієнт був госпіталізований менше ніж на добу, потрібно провести судово-медичну експертизу, смерть настала через інфекційне захворювання або є підозра на таке, є сумніви щодо діагнозу, чи в інших спеціальних обставинах, коли результати розтину потрібні для глибокого аналізу хвороби [7, с. 29–30].

У разі виявлення ознак травм (будь-якого роду: фізичної, хімічної і т. д.) або незаконного абортів під час проведення патологоанатомічного розтину, процедура негайно зупиняється. Всі деталі, що були виявлені під час розтину, фіксуються в протоколі, а тіло разом з його органами консервується для подальшого передання на судово-медичну експертизу. Керівник медичного закладу зобов'язаний повідомити прокуратуру або відповідні правоохоронні органи про випадки, коли труп потребує проведення судово-медичної експертизи.

Проведення судово-медичної експертизи тіла ініціюється на підставі постанови від слідчих або судового рішення. Органами, що мають повноваження призначати таку експертизу, є відділи органів внутрішніх справ, прокуратура, Служба безпеки та судові інстанції. У практичному аспекті зазвичай діє такий порядок: насамперед, за ініціативою представників правоохоронних органів виконується обстеження тіла [8, с. 51]. На основі отриманих даних приймається рішення про можливість або неможливість відкриття кримінального провадження та проведення додаткової експертизи. У разі реалізації судово-медичної експертизи формується “Висновок експерта”, а під час аналізу трупа складається “Акт судово-медичного дослідження трупа”.

Експертизу трупів проводять у моргах, які належать до бюро судово-медичних експертиз при управліннях охорони здоров'я регіонів, або у моргах медичних установ. Основна відповідальність за дослідження, його якість та ефективність лежить на судово-медичному експерті. У разі його відсутності цю відповідальність несе призначений лікар-експерт. Відповідальність ця становить забезпечення достовірності, об'єктивності та повноти зібраної інформації.

Судово-медичне обстеження трупа проводиться з ціллю відповісти на такі питання:

1. Визначення часу та причини смерті.
2. Встановлення факту насильницької смерті.
3. Аналіз механізму, що призвів до травм.
4. Ідентифікація ознак для визначення типу зброї або інструментів, що спричинили травму.
5. Встановлення факту того, чи наявні травми свідчать про вплив певних зовнішніх факторів (фізичних, хімічних, біологічних).
6. Можливість доведення самопричинення чи несамопричинення травм, заснована на їх характері.
7. При ненасильницькій смерті, перевірка на причетність гострої інфекційної хвороби [9, с. 523–525].

Залежно від обставин кожного конкретного випадку, під час розслідування можуть виникнути додаткові питання, пов'язані з унікальними деталями ситуації.

Перед проведенням експертизи, експерт-лікар ознайомлюється з документом, що підтверджує потребу в експертизі, копією протоколу про огляд місця події, медичною історією померлого (якщо така є), а також у деяких випадках з показаннями свідків. У ситуації, коли смерть настала в медичному закладі, лікар, який мав під своїм наглядом хворого, може надати, за умови отримання дозволу від слідства, додаткову інформацію про хід лікування, використані методики та ефективність заходів. Цей же лікар, з дозволу слідчих, має право бути присутнім під час проведення експертизи [10, с. 14–15].

Експертиза живих осіб у судово-медичній практиці є одним з найпоширеніших типів досліджень, вона становить понад 80 % усієї експертної діяльності. Згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України, експертиза живих осіб є обов'язковою в таких ситуаціях, як оцінка тяжкості та серйозності фізичних травм і визначення віку особи [11].

Зазвичай медичні обстеження живих осіб проводять у спеціалізованих відділеннях або кабінетах судово-медичної експертизи, які розташовані у поліклініках чи відповідних медичних установах, де обслуговуються потерпілі, обвинувачені та інші категорії осіб. У випадках, коли особа перебуває на лікуванні в лікарні, або за певних обставин, наприклад, у приміщенні для допитів, поліції, місцях ув'язнення чи навіть у судовій залі, експертиза також може бути проведена без спеціального обладнання. Експертиза на запит установ, організацій чи приватних осіб не здійснюється, окрім виняткових випадків, коли негайне обстеження є критичним, як наприклад, у випадках згвалтування, і не можна вчасно отримати офіційний дозвіл. У таких ситуаціях дозволяється проводити обстеження за зверненням потерпілих, їхніх законних представників або відповідальних осіб [12, с. 125].

Підстави для проведення судово-медичної експертизи живих осіб такі:

1. Завдання фізичних травм.
2. Питання, пов'язані зі статевим життям і правопорушеннями проти нього.
3. Визначення віку особи.
4. Випадки, що стосуються сумнівів у батьківстві, материнстві, обміні або викраденні дітей.
5. Ідентифікація особи.
6. Оцінка загального стану здоров'я.
7. Визначення проценту втрати здатності до праці.
8. Аналіз рубців як свідчення раніших травм [13, с. 310–312].

Перед початком експертизи обов'язково потрібно ідентифікувати особу за допомогою паспорта або будь-якого іншого ідентифікаційного документа з фотографією, який може слугувати заміною паспорта. У ситуаціях, коли немає документа, ідентифікацію може здійснити представник правоохоронного органу, про що вказано в звіті експерта. Якщо особу неможливо ідентифікувати, її треба сфотографувати, а фотографії прикріпити до офіційного документа експертизи або його копії. Експертизу треба проводити з участю батьків, законних опікунів або вчителів, коли мовиться, які не досягли 16-річного віку.

Так, оцінка серйозності травм є однією з форм експертизи живих осіб, що найчастіше трапляються, становлячи 90 % загальної кількості таких оцінок. Цей вид експертизи є обов'язковим у всіх випадках, коли потрібно встановити рівень відповідальності та обсяг покарання для особи, що завдала тілесних ушкоджень [14, с. 37].

Тілесні ушкодження означають порушення анатомічної цілісності і функціональності тканин та органів через вплив зовнішніх чинників, таких як фізичні, хімічні, біологічні або психологічні фактори. Відповідно до чинного кримінального законодавства, тілесні ушкодження класифікують на три категорії:

1) легкі тілесні ушкодження (стаття 125 КК України) – спричиняють тимчасовий розлад здоров'я тривалістю від шести до двадцяти одного дня або втрачається загальна працездатність до 10 % (або ж можуть і не настати);

2) ушкодження середньої тяжкості (стаття 122 КК України) – спричиняють тривалість розладу здоров'я понад двадцять один день; втрата загальної працездатності від 10 до 33 %; немає безпосередньої загрози для життя; немає характерних ознак для тяжких тілесних ушкоджень;

3) тяжкі тілесні ушкодження (стаття 121 КК України) – спричиняють розлади здоров'я, що призводять до стійкої втрати працездатності більше ніж на 33 %; загрожують життю потерпілого, такі як прониклі поранення черепа чи грудей, які можуть призвести до смерті без вчасної медичної допомоги; втрату будь-якого органу чи його функцій, таких як втрата кінцівки, повна глухота чи сліпота; можливість психічних захворювань, які діагностують психіатри; можливе припинення вагітності незалежно від її термінів (за винятком окремих фізіологічних особливостей); деформації обличчя до такої міри, що воно стає неприємним для спостереження і не може бути виправлене [15, с. 47–450].

З 26 червня 1987 року почала діяти Конвенція проти катувань та жорстокого поводження, затверджена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй. Пізніше, 9 серпня 1999 року [16], Верховний комісаріат ООН з прав людини представив “Стамбульський протокол” [17] як важливий документ щодо ефективного розслідування і документування випадків катувань та іншого жорстокого поводження, яке порушує гідність людини.

Катування визначається як умисне заподіяння сильного фізичного болю або морального страждання, метою якого є примусити особу вчинити дії, що суперечать її волі, або покарати за певні дії чи підозри, а також для залякування або дискримінації. Побої та мордування, з другого боку, містять умисне нанесення фізичного болю, яке не завдає тілесних ушкоджень.

Домашнє насильство – це систематичне здійснення фізичного, психологічного або економічного насильства над особами, з якими винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких стосунках. Це може призводити до фізичних чи психологічних страждань, розладів здоров'я та інших негативних наслідків [18].

Саме органи досудового розслідування мають встановити факт катування, побоїв, мордування та домашнього насильства. Тому під час оцінки серйозності тілесних ушкоджень експерт не має вказувати у своєму звіті на статтю Кримінального кодексу, яка визначає суворість покарання, оскільки юридичне визначення дій згідно з законом здійснюється правоохоронними органами або судом, з урахуванням різних об'єктивних і суб'єктивних чинників.

Оцінка відсотка втрати працездатності зазвичай потрібна в цивільних судових процесах для визначення суми компенсації за завдану шкоду внаслідок тілесних ушкоджень. Каліцтво та наступна інвалідність можуть настати через травми, отримані внаслідок нещасних випадків на роботі або в інших обставинах, пов'язаних з професійною діяльністю. У цих випадках виникає потреба у визначенні ступеня втрати працездатності, що здійснюється медико-соціальними експертними комісіями. Однак для вирішення питання про виплату компенсації суд часто вимагає встановлення не тільки категорії інвалідності, але й конкретного відсотка втрати працездатності, як у загальному, так і у професійному аспекті, визначеному через судово-медичну експертизу [19].

Згідно з “Інструкцією про проведення судово-медичної експертизи” [3] та “Правилами проведення комісійних судово-медичних експертиз в бюро судово-медичної експертизи” [20], оцінка відсотка втрати працездатності завжди виконується за комісійною процедурою. Доповнення до цих правил містить основні концепції та термінологію, яка використовується під час оцінки:

Працездатність – це соціально-правове поняття, що відображає здатність особи до праці на основі її фізичного, духовного розвитку, здоров'я, професійних навичок, знань і досвіду.

Загальна працездатність визначає можливість виконання некваліфікованої праці в стандартних умовах (суспільно корисна діяльність, не потребує спеціального навчання).

Професійна працездатність означає спроможність особи виконувати роботу за обраною спеціалізацією або кваліфікацією, або в іншій сумісній професії.

Втрата працездатності може бути постійною або тимчасовою, де тимчасова обмежується періодом лікування. Постійна втрата загальної працездатності визначається як невідновлюване зниження функцій.

Постійне зниження як професійної, так і загальної працездатності виражається у відсотках. Величина постійної втрати працездатності внаслідок травм визначається на основі фактичних даних з урахуванням документації, що слугує підставою для медико-соціальних експертних комісій. Для дітей постійна втрата загальної працездатності оцінюється згідно з тими самими критеріями, що й для дорослих. У людей з інвалідністю постійна втрата загальної працездатності визначається так само, як і для осіб без інвалідності, незалежно від групи інвалідності [21].

Під час проведення судово-медичної експертизи для визначення процента втрати працездатності вирішуються такі важливі питання:

- 1) чи сталася втрата працездатності в особи внаслідок певної події;
- 2) чи втратила ця особа здатність працювати взагалі або лише у своїй професії;

- 3) якщо особа втратила працездатність, то є це тимчасовою чи постійною втратою;
- 4) наскільки велика втрата працездатності;
- 5) чи пов'язана втрата працездатності безпосередньо з травмою або іншим пошкодженням здоров'я;
- 6) чи визнана особа інвалідом, і якщо так, то до якої групи інвалідності вона належить та за яких обставин [22, с. 62].

Під час оцінки рівня загальної та професійної втрати працездатності комісія бюро судово-медичних експертиз керується спеціальними методичними рекомендаціями.

Наступним видом судово-медичної експертизи є експертиза речових доказів. Так, відповідно до статті 98 КПК України, речовими доказами є матеріальні об'єкти, які використовувалися для вчинення кримінального правопорушення, містять сліди цього діяння або мають інші відомості, що можуть слугувати доказом факту чи обставин, що розглядаються під час кримінального розслідування [5]. Судово-медична експертиза речових доказів в Україні проводиться відповідно до встановлених правил і методів. Основні аспекти цієї експертизи такі: дослідження предметів, які містять сліди біологічного походження, зокрема кров, сперму, слину, тканини організму тощо. Ці дослідження здійснюються відповідно до стандартів судово-медичної практики та методів, що визначені відповідними документами і наказами. Лікарі, які займаються судово-медичною експертизою речових доказів, мають мати не лише загальну судово-медичну підготовку, а й спеціальні знання та навички у сфері судово-медичного дослідження речових доказів. Це передбачає наявність спеціалізованої теоретичної і практичної підготовки, необхідної для визначення й аналізу біологічних слідів та інших об'єктів, які містять інформацію про злочин [23, с. 133].

Судово-медична експертиза речових доказів проводиться в спеціалізованих судово-імунологічних відділеннях судово-медичних лабораторій обласних і головних бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України. Вона здійснюється відповідно до встановлених правил, які описані у "Правилах проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної цитології бюро судово-медичної експертизи", а також інших методичних листах, наказах та інструкціях, що регулюють цей вид дослідження [24], [25].

Завдання судово-медичного експерта при проведенні такої експертизи полягає в огляді упаковки кожного предмета речового доказу, описі його характеру (наприклад, згорток, ящик, пакет, конверт), визначенні розмірів (довжина, ширина, висота або товщина), виявленні наявності написів, штампів, печаток (окрім поштових) та їх стану (цілість чи пошкодження), а також виявленні дефектів упаковки з урахуванням можливості вилучення речового доказу без пошкодження печаток. У разі пошкодження або недбалості упаковки речового доказу складається акт у двох примірниках, який підписують троє працівників відділення (бюро). Один примірник акту відправляється до установи, що призначила експертизу, другий залишається в бюро. Речові докази зберігаються в окремій шафі або сейфі, які опечатуються; об'єкти, що швидко псуються, – в холодильнику, який також опечатується.

Експертиза слідів біологічного походження містить такі кроки:

1. Перегляд наданих документів для ознайомлення.
2. Визначення наявності об'єктів біологічного походження та присвоєння номерів об'єктів для кожного сліду, що буде досліджуватися.
3. Визначення видової, групової належності та інших характеристик біологічного матеріалу у зазначених об'єктах.
4. Визначення групової належності та інших характеристик біологічного матеріалу, наданого для порівняльного аналізу.
5. Формулювання висновків та підготовка експертного висновку [26, с. 4–5].

Так, експертиза слідів біологічного походження складається з таких кроків: вимірювання, опис кольору, форми та інших індивідуальних особливостей предмета, що піддається експертизі.

Якщо йдеться про текстильні вироби, то також вказується тип тканини, якщо це можливо. Об'єкти, які швидко псуються, такі як рідка кров, досліджуються негайно після надходження до відділення.

Результати досліджень оформлюються у висновку експерта, який складається з кількох розділів. Вступна частина містить титульний аркуш, питання, що виникають у процесі експертизи, та короткий опис обставин справи. В обставинах справи узагальнено представлені важливі відомості, що мають значення для експертизи, також згадуються результати попередніх експертиз або інформація з медичних документів.

Дослідна частина містить опис упаковки доказів, методик, що використовувалися під час експертизи, та отримані результати. Опис слідів біологічного походження може бути упрощений за допомогою фотознімків і схем, але це не має впливати на якість експертизи. Методики, використані в процесі експертизи, мають бути подані в логічній послідовності.

У висновках експерт дає відповіді на поставлені запитання, оцінюючи можливе походження біологічного матеріалу на речових доказах від конкретних осіб. Наприклад, коли належність об'єкта до певної групи виключає його походження від осіб, зазначається група крові можливих джерел. Під час порівняння волосся робиться висновок про відповідність чи схожість, але не тотожність зразків волосся об'єктів та осіб, які надали зразки для порівняння. Якщо неможливо відповісти на питання постанови, причини цього обґрунтовуються у висновках [14, с. 49–50].

Залишки біологічного матеріалу, що надходять до відділу судово-медичних експертів (такі як рідка кров, вилучена з трупів для встановлення групової належності, жовч, сеча, слина, м'язи, частини внутрішніх органів, кістки, тампони і мазки з вмістом піхви, ротової порожнини та інші) зберігаються у відділі у такому стані, що забезпечує їхню придатність для проведення судово-імунологічних досліджень. Це досягається за допомогою висушування їх у скляних посудинах (наприклад, чашках Петрі) або на склі за кімнатної температури в добре провітрюваному приміщенні без прямого сонячного випромінювання [27, с. 115–117].

Після закінчення експертизи висушений біологічний матеріал (такий як кров, слина, жовч тощо у вигляді плям на марлі, а також зразки біологічної тканини, тампони і мазки з вмістом піхви, ротової порожнини), а також цитологічні препарати, що були виготовлені з наданого матеріалу, пакуються окремо й опечатуються. Ці зразки біологічного матеріалу зберігаються у відділі впродовж трьох років. Проте рідка кров та зразки іншого біологічного матеріалу, отримані від живих осіб для порівняння, не зберігаються [28].

У випадках експертиз спірного батьківства, спірного материнства та підміни дітей залишки зразків біологічного матеріалу знищуються відразу після закінчення експертизи. Після завершення експертизи зразки у вигляді плям на марлі, в окремих конвертах, разом із речовими доказами, передаються особі, яка замовила експертизу.

Знищення зразків біологічного матеріалу, мазків, тампонів та іншого після закінчення строку зберігання виконується за рішенням комісії, яка призначається за письмовим наказом начальника бюро судово-медичної експертизи, з переліком зразків, що підлягають знищенню, у спеціальному акті [28].

Висновки. Підсумовуючи все вище викладене, відзначимо, що судово-медична експертиза є комплексним науковим дослідженням, яке виконується кваліфікованими медичними працівниками за постановою правоохоронних органів або судових інстанцій. Цей процес потребує глибоких знань у медицині та біології, а також строгого дотримання процесуальних норм та специфічних методичних рекомендацій, встановлених законодавством та Міністерством охорони здоров'я України. Основні види судово-медичних експертиз включають аналізи трупів, живих осіб та речових доказів, кожен з яких має свої унікальні аспекти і потребує спеціалізованих знань та підготовки.

Експертиза трупів посідає важливе місце у судово-медичній практиці, визначаючи час і причини смерті, насильницький характер смерті, та ідентифікуючи травми. Вона відрізняється від патологоанатомічного аналізу і виконується з метою встановлення обставин, що призвели до

смерті. Експертиза живих осіб, що становить значну частину судово-медичних досліджень, фокусується на оцінці серйозності травм, визначенні віку особи, оцінці стану здоров'я та встановленні фактів, пов'язаних із статевим життям. Цей вид експертизи може проводитися безпосередньо у лікувальних закладах, місцях утримання осіб або навіть судових залах. Експертиза речових доказів потребує спеціальних знань у галузі ідентифікації біологічних слідів. Вона передбачає детальний огляд, аналіз та ідентифікацію біологічних матеріалів, таких як кров, сперма, тканини, які можуть містити важливу інформацію про обставини злочину.

У підготовці до кожного виду експертизи потрібно строго дотримуватися процедур та використовувати сучасні методики для забезпечення об'єктивності, точності висновків та врахування всіх можливих аспектів розглядуваного випадку. Така підготовка дає змогу судово-медичним експертам ефективно сприяти розслідуванню кримінальних та цивільних справ, забезпечуючи справедливість та законність судового процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Герасименко О. І. (2007). Судова медична експертиза (загальна частина). Донецьк: НораПрес, 2007. 508 с.
2. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1994, № 28, ст. 232.
3. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи: Інструкція МОЗ від 17.01.1995 № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text>
4. Про затвердження Класифікатора розподілу травм за ступенем тяжкості: Наказ МОЗ України від 04.07.2007 № 370. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0902-07#Text>
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9–10, № 11–12, № 13, ст. 88.
6. Судова медицина. (2011) Медичне законодавство: Підруч. для студ. вищ. мед. навч. закл. IV р. акр. Кн. 1: Судова медицина / за ред. В. Ф. Москаленка, Б. В. Михайличенка: у 2-х кн. К.: Медицина, 2011. 448 с.
7. Основи судової медицини: навч.-метод. посіб. / Л. Л. Голубович, В. О. Ольховський, О. І. Герасименко, П. Л. Голубович, А. Л. Голубович та ін. (2021). Харків: ФОП Бровін О. В., 2021. 535 с.
8. Судова медицина (2009): навч. посіб.: у 3 ч. / А. М. Романюк [та ін.]. Суми: Сумський держ. ун-т, 2009. Ч. 1: Судово-медична експертиза трупа, 2009. 132 с.
9. Тагаєв М. М. (2012). Судова медицина. Навч.-практ. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків: Фактор, 2012. 1296 с.
10. Атлас. Ранні та пізні ознаки смерті / за ред. Н. Ергард, Б. Михайличенко, С. Кубаля (2018). Метод. рек. Київ: УкрДГРІ, 2018. 38 с.
11. Тема 4 (2024). Судово-медична експертиза живих осіб. Судово-медична експертиза речових доказів з об'єктами біологічного походження. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/50529/mod_resource/content/2/%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F%204.pdf
12. Гула Л. (2018). Організаційні основи проведення судово-медичної експертизи живих осіб. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія: Юридичні науки. 2018. № 894. С. 124–127.
13. Експертиза у судочинстві України: наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гочаренка, І. В. (2015). Гори. Київ: Юринком Інтер, 2015. 504 с
14. Ергард Н. М. (2023). Судова медицина: конспект лекцій. Київ: УкрДГРІ, 2023. 119 с.
15. Плужнік О. І. (2013). Кримінальне право України. Особлива частина. (Конспект лекцій): навч. посіб. Одеса: ОДУВС, 2013. 336 с.
16. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text
17. Стамбульський протокол. (2024). Посібник з питань ефективного розслідування і документування фактів катувань та іншого жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання. URL: <http://surl.li/fonch>
18. Словник-довідник термінів судової медицини / О. І. Герасименко (2011); НАН України, Інститут української мови, Донецький держ. медичний ун-т. Київ: Видавничий Дім "Ін Юре", 2011. 482 с.
19. Судово-медична експертиза потерпілих, звинувачених та інших осіб. (2024). Встановлення ступеня тяжкості тілесного ушкодження, стану здоров'я та віку. URL: https://urology.pdmu.edu.ua/storage/ksm_common/docs/ZcRLH3NQoN46HCCSJ6vYhx0on5eG7MwmwDXjY1OS.pdf

20. Правила проведення комісійних судово-медичних експертиз в бюро судово-медичної експертизи: Правила МОЗ України від 17.01.1995 № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0256-95#Text>
21. Втрата працездатності. Вища школа адвокатури НААУ. 12.07.2021 URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/vtrata-pratsezdatsnosti>
22. Бойко С. О. (2003). Судово-медична експертиза визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Ужгород, 2003. 225 с.
23. Гула Л., Ярмолюк М. (2018). Особливості судово-медичної експертизи речових доказів біологічного походження. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: Юридичні науки.* 2018. № 894. С. 133–136.
24. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної цитології бюро судово-медичної експертизи: Правила МОЗ України від 17.01.1995 № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0251-95#Text>
25. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної токсикології бюро судово-медичної експертизи: Правила МОЗ України від 17.01.1995 № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-95#Text>
26. Єрмолаєва А. О., Ларус В. І. (2006). Особливості збирання, зберігання та направлення біологічних слідів людини на молекулярно-біологічну експертизу. Методичні рекомендації ДНДЕКЦ МВС України. Київ, 2006. 30 с.
27. Михайличенко Б. В. (2011). Судова медицина. Підручник. Київ: ВСВ “Медицина”, 2011. 447 с.
28. Несен О. О., Нагайник Т. Г., Чуприна О. В. та ін. (2018). Судова медицина: мультимедійний підручник. НАВС. Київ, 2018. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/items/35ebb5de-6757-467c-9fcc-b17c1a9755f1>

REFERENCES

1. Herasymenko, O. I. (2007). *Sudova medychna ekspertyza (zahalna chastyna)* [Forensic medical examination (general part)]. Donetsk: NoraPres, 2007. 508 p. [In Ukrainian].
2. *Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 № 4038-XII* [On forensic examination: Law of Ukraine dated February 25, 1994 No. 4038-XII]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1994, No. 28, P. 232 [In Ukrainian].
3. *Instruktsiia pro provedennia sudovo-medychnoi ekspertyzy: Instruktsiia MOZ vid 17.01.1995 No. 6* [Instruction on conducting a forensic medical examination: Instruction of the Ministry of Health of January 17, 1995 No. 6]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text> [In Ukrainian].
4. *Pro zatverdzhennia Klasyfikatora rozpodilu travm za stupenem tiazhkosti: Nakaz MOZ Ukrainy vid 04.07.2007 No. 370* [On the approval of the Classifier for the distribution of injuries by degree of severity: Order of the Ministry of Health of Ukraine dated 04.07.2007 No. 370]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0902-07#Text> [In Ukrainian].
5. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 No. 4651-VI* [Criminal Procedure Code of Ukraine dated April 13, 2012 No. 4651-VI]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2013, No. 9–10, No. 11–12, No. 13, P. 88. [In Ukrainian].
6. *Sudova medytsyna. Medychne zakonodavstvo* [Forensic medicine. Medical legislation]: Pidruch. dlia stud. vyshch. med. navch. zakl. IV r. akr. Kn. 1: Sudova medytsyna / za red. V. F. Moskalenka, B. V. Mykhailychenka. u 2-kh kn. K.: Medytsyna, 2011. 448 p. [In Ukrainian].
7. *Osnovy sudovoi medytsyny* [Fundamentals of forensic medicine]: navchalno-metodychnyi posibnyk L. L. Holubovych, V. O. Olkhovskiy, O. I. Herasymenko. P. L. Holubovych, A. L. Holubovych ta in. Kharkiv: FOP Brovin O. V., 2021. 535 p. [In Ukrainian].
8. *Sudova medytsyna* [Forensic medicine]: navch. posib.: u 3 ch. A. M. Romaniuk. Sumy: Sums'kyi derzh. un-t, 2009. Ch. 1: Sudovo-medychna ekspertyza trupa, 2009. 132 p. [In Ukrainian].
9. Tahaiev, M. M. *Sudova medytsyna* [Forensic medicine]. Navchalno-praktychnyi posibnyk. 2-he vyd., pererob. i dop. X.: Faktor, 2012. 1296 p. [In Ukrainian].
10. *Atlas. Ranni ta pizni oznaky smerti* [Atlas. Early and late signs of death] / za red. Erhard N., Mykhailychenko B., Kubalia S. Metod, rek. Kyiv: UkrDHRI, 2018. 38 p. [In Ukrainian].
11. *Tema 4: Sudovo-medychna ekspertyza zhyvykh osib* [Topic 4: Forensic medical examination of living persons]. Sudovo-medychna ekspertyza rechovykh dokaziv z ob'ektamy biolohichnoho pokhodzhennia. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/50529/mod_resource/content/2/%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F%204.pdf [In Ukrainian].

12. Hula, L. (2018). *Orhanizatsiini osnovy provedennia sudovo-medychnoi ekspertyzy zhyvykh osib* [Organizational basis of forensic medical examination of living persons]. Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriya : Yurydychni nauky. 2018. No. 894. P. 124–127. [In Ukrainian].
13. *Ekspertyza u sudochynstvi Ukrainy* [Expertise in the judiciary of Ukraine]: nauk.-prakt. posib. za red. V. H. Hocharenka, I. V. Hory. K.: Yuryнком Inter, 2015. 504 p. [In Ukrainian].
14. Erhard N. M. (2023). *Sudova medytsyna: konspekt lektsii* [Forensic medicine: lecture notes]. Kyiv: UkrDHRI, 2023. 119 p. [In Ukrainian].
15. *Pluzhnik O .I.* (2013). *Kryminalne pravo Ukrainy* [Criminal law of Ukraine]. Osoblyva chastyna. (Konspekt lektsii): navchalnyi posibnyk. Odesa: ODUVS, 2013. 336 p. [In Ukrainian].
16. *Konventsiiia proty katuvan ta inshykh zhorstokyykh, neliudskykh abo takyykh, shcho prynyzhuiut hidnist, vydiv povodzhennia i pokarannia vid 10.12.1984* [Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment and Punishment of 10.12.1984]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text [In Ukrainian].
17. *Stambulskyi protokol* [Istanbul Protocol]. Posibnyk z pytan efektyvnoho rozsliduvannia i dokumentuvannia faktiv katuvan ta inshoho zhorstokoho, neliudskoho chy takoho, shcho prynyzhuie hidnist, povodzhennia abo pokarannia. URL: <http://surl.li/fonch> [In Ukrainian].
18. *Slovnnyk-dovidnyk terminiv sudovoi medytsyny O. I. Herasymenko* [Dictionary-handbook of terms of forensic medicine / O. I. Gerasimenko]; NAN Ukrainy, Instytut ukrainskoi movy, Donetskyy derzh. medychnyi un-t. K.: Vydavnychi Dim "In Yure", 2011. 482 p. [In Ukrainian].
19. *Sudovo-medychna ekspertyza poterpilykh, zvyuvachenykh ta inshykh osib* [Forensic – medical examination of victims, accused and other persons. Establishing the degree of severity of bodily injury, state of health and age]. Vstanovlennia stupenia tiazhkosti tilesnogo ushkodzhennia, stanu zdorovia ta viku. URL: https://urology.pdmu.edu.ua/storage/ksm_common/docs/ZcRLH3NQoN46HCCSJ6vYhx0on5eG7MwmwDXjY1OS.pdf [In Ukrainian].
20. *Pravyla provedennia komisiinykh sudovo-medychnykh ekspertyz v biuro sudovo-medychnoi ekspertyz* [Rules for conducting commission forensic medical examinations in the forensic medical examination bureau]: Pravyla MOZ Ukrainy vid 17.01.1995 No. 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0256-95#Text> [In Ukrainian].
21. *Vtrata pratsezdatsnosti* [Loss of working capacity]. Vyshcha shkola advokatury NAAU. 12.07.2021 URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/vtrata-pratsezdatsnosti> [In Ukrainian].
22. Boiko S. O. (2003). *Sudovo-medychna ekspertyza vyznachennia stupenia tiazhkosti tilesnykh ushkodzhen. Uzhhorod, 2003* [Forensic medical examination to determine the severity of bodily injuries]. 225 p. [In Ukrainian].
23. Hula, L., Yarmoliuk, M. (2018). *Osoblyvosti sudovo-medychnoi ekspertyzы rechovykh dokaziv biolohichnoho pokhodzhennia* [Peculiarities of forensic medical examination of physical evidence of biological origin]. Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriya : Yurydychni nauky. 2018. No. 894. P. 133–136. [In Ukrainian].
24. *Pravyla provedennia sudovo-medychnykh ekspertyz (doslidzhen) u viddilenniakh sudovo-medychnoi tsytolohii biuro sudovo-medychnoi ekspertyzы* [Rules for conducting forensic medical examinations (investigations) in forensic cytology departments of the forensic medical examination bureau]: Pravyla MOZ Ukrainy vid 17.01.1995 No. 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0251-95#Text> [In Ukrainian].
25. *Pravyla provedennia sudovo-medychnykh ekspertyz (doslidzhen) u viddilenniakh sudovo-medychnoi toksykolohii biuro sudovo-medychnoi ekspertyzы* [Rules for conducting forensic medical examinations (investigations) in forensic toxicology departments of the forensic medical examination bureau]: Pravyla MOZ Ukrainy vid 17.01.1995 No. 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-95#Text> [In Ukrainian].
26. Yermolaieva A. O., Lahus V. I. (2006). *Osoblyvosti zbyrannia, zberihannia ta napravlennia biolohichnykh slidiv liudyny na molekuliarno-biolohichnu ekspertyzу* [Peculiarities of collecting, storing and sending human biological traces for molecular biological examination]. Metodychni rekomendatsii DNDEKTs MVS Ukrainy. Kyiv, 2006. 30 p. [In Ukrainian].
27. Mykhailychenko, B. V. (2011). *Sudova medytsyna* [Forensic medicine]. Pidruchnyk. Kyiv: VSV "Medytsyna", 2011. 447 p [In Ukrainian].
28. Nesen, O. O., Nahainyk, T. H., Chupryna, O. V. ta in. (2018) *Sudova medytsyna: multymediyni pidruchnyk* [Forensic medicine: a multimedia textbook]. NAVS. Kyiv, 2018. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/items/35ebb5de-6757-467c-9fcc-b17c1a9755f1> [In Ukrainian].

Дата надходження: 29.04.2024 р.

Roma SYBIRNA

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Professor of the International
and Criminal Law Department,
Doctor of Biological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Theoretical Psychology of
Lviv State University of Internal Affairs
roma.sybirna@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5704-2004>

Oksana HAVTS

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
student of the first (bachelor)
level of higher education
oksana.havts.pv.2020@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-6100-707X>

**PECULIARITIES OF PREPARATION OF CERTAIN TYPES
OF FORENSIC EXAMINATIONS**

Abstract. The article analyzes the important aspects of conducting forensic medical examinations in the context of the investigation of criminal cases and other offenses. The author determines that according to the object of examination, forensic medical examination can be divided into the following types: forensic medical examination, forensic medical examination of living persons, forensic medical examination of material evidence. The article analyzes the processes associated with the examination of a corpse, including the extraction of various biological materials and their further analysis. The methods of determining the time of death, establishing the causes and circumstances of death, as well as identifying the corpse are also considered in detail.

It has been established that the forensic medical examination of living persons is the most common type of examination. The article describes the purpose, task and procedure of forensic medical examinations for living persons, including the collection of biological samples for comparison, analysis of injuries and other signs of violence. It is emphasized that the forensic medical expert does not have the right to provide the legal qualification of the examined injuries in the report, this is the prerogative of the investigation and the court. The author demonstrates how such examinations can be used to investigate criminal offenses, establish patterns, and resolve legal issues.

In addition, the article examines in detail the specifics of physical evidence examination, such as blood, saliva, semen, tissues, and other materials that may be important in the investigation of criminal offenses. Methods of collection, storage and analysis of such evidence are highlighted, as well as their role in solving criminal cases.

Summarizing, the article reveals the key aspects of forensic medical examinations of a corpse, living persons and physical evidence, which are important for judicial practice and the investigation of offenses. It helps to understand the processes and methods used by experts to obtain objective and reliable information necessary for justice and the protection of public safety.

Key words: examination; expert; bureau of forensic medical examination; corpse; bodily injuries; physical evidence.

Максим СИРОВАТЧЕНКО

Київський національний університет внутрішніх справ,
магістр, помічник нотаріуса
m.syrovatchenko@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0009-8859-4168>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ГЕНЕРАЛЬНИХ АДВОКАТІВ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.140>

© Сироватченко М., 2024

У цій роботі вивчається проблема правового регулювання діяльності Генеральних адвокатів у контексті євроінтеграції та її вплив на сучасний розвиток правової системи України. Метою статті є аналіз викликів, з якими стикається країна у процесі адаптації національного законодавства до європейських стандартів у сфері адвокатської діяльності, а також виявлення можливостей, які цей процес може відкрити для України.

У дослідженні використовувалися методи наукового аналізу та синтезу, зокрема, систематизація й узагальнення наявної наукової літератури, аналіз законодавства України та європейських країн, порівняльний аналіз правових систем, а також вивчення практики застосування європейських стандартів.

У процесі аналізу змогли визначити, що основні висновки до дослідження правового регулювання діяльності Генеральних адвокатів у контексті євроінтеграції та викликів і можливостей для України враховують, що викликами, з якими стикається Україна у контексті євроінтеграції, є потреба у приведенні національного законодавства відповідно до європейських стандартів щодо діяльності Генеральних адвокатів. Це передбачає перегляд і вдосконалення правових норм, створення прозорих та чітких правил щодо професійної поведінки адвокатів, встановлення ефективних механізмів ліцензування та контролю за їхньою діяльністю. З другого боку, євроінтеграція відкриває перед Україною можливості для покращення стандартів надання правових послуг та підвищення якості правової допомоги. Це може призвести до підвищення якості правової системи, покращення доступу до правосуддя, зміцнення довіри до правової системи, підтримки реформ у судовій системі, а також залучення інвестицій та підтримки бізнесу. Враховуючи це, розв'язання цих завдань потребує системного підходу та активної співпраці всіх зацікавлених сторін, як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях.

Ключові слова: Генеральні адвокати; ЄС; Європейський Союз; євроінтеграція; виклики для України; можливості для України.

Постановка проблеми. Проблема правового регулювання діяльності Генеральних адвокатів у контексті євроінтеграції в Україні є актуальною та складною. З одного боку, процес євроінтеграції передбачає гармонізацію законодавства країни з європейськими стандартами, зокрема сферу право-

вої допомоги та адвокатської діяльності. В цьому контексті розвиток адвокатури та її відповідність європейським нормам стає одним із основних завдань для України.

З другого боку, виклики, що виникають у процесі адаптації національного законодавства до європейських стандартів, можуть бути значними. Це стосується не лише приведення законодавства відповідно до загальних принципів та вимог, а й побудови ефективних механізмів контролю за діяльністю адвокатів, забезпечення їхньої професійної етики та відповідальності перед суспільством. Водночас потреба у збереженні незалежності адвокатури та забезпеченні її функціонування як незалежного органу правосуддя є важливим аспектом, який потребує уваги та ретельного вивчення.

Відтак актуальність дослідження полягає в тому, що правове регулювання діяльності Генеральних адвокатів має прямий вплив на забезпечення правосуддя, прав людини та правової держави загалом. Тому важливо визначити, які саме аспекти діяльності Генеральних адвокатів підпадають під європейське законодавство та стандарти і які зміни або адаптації потрібно внести в національне законодавство для відповідності цим стандартам. По-друге, важливо розглядати вплив європейського права на національну систему правосуддя та правозахисту в Україні через дію Європейського Суду з прав людини та можливу акредитацію українських адвокатів перед Європейським Судом. По-третє, потрібно врахувати роль Генеральних адвокатів у забезпеченні правової стабільності та захисті прав громадян у контексті європейської інтеграції, а також їхню можливу участь у вирішенні суперечок між національним та європейським законодавством.

Як наслідок, це свідчить про те, що проблема полягає в необхідності вивчення цих та інших аспектів, а також у пошуку оптимальних способів адаптації національного правового середовища до вимог європейської інтеграції з метою забезпечення ефективної роботи Генеральних адвокатів та відповідності міжнародним стандартам права.

Аналіз дослідження проблеми. Незважаючи на значний інтерес до проблеми правового регулювання діяльності Генеральних адвокатів у контексті євроінтеграції, варто відзначити, що досліджуваність цього питання серед українських науковців залишається недостатньою. Сьогодні існує обмежена кількість наукових праць, що систематично та комплексно аналізують проблематику взаємозв'язку між правовим регулюванням адвокатської діяльності та процесом євроінтеграції України.

Більша частина наукових досліджень у цій сфері мають фрагментарний характер та обмежуються окремими аспектами правового статусу адвокатів, професійної діяльності чи етичних проблем. Такі праці часто не охоплюють усіх аспектів взаємодії національного законодавства з європейськими стандартами та не розглядають вплив євроінтеграції на розвиток адвокатської професії в Україні в комплексі.

Зазначена проблема досліджуваності також пов'язана з браком систематичних аналітичних оглядів, монографій та наукових досліджень, присвячених цілісному аналізу та узагальненню досвіду інших країн у впровадженні європейських стандартів адвокатської діяльності.

Попри те, такі науковці як І. В. Камінська, Т. В. Комарова, В. М. Кравчук, Ю. Лозинський, Д. О. Менюк, Т. Тимчишин, Л. Г. Фалалеева, О. М. Юхимюк частково розкривають проблему правового регулювання діяльності Генеральних адвокатів у контексті євроінтеграції. Це свідчить про потребу подальшого наукового дослідження цієї теми з метою комплексного аналізу та систематизації отриманих даних для розробки ефективних стратегій впровадження європейських стандартів в Україні.

Мета статті полягає в ретельному аналізі та обґрунтуванні важливості впровадження європейських стандартів у сфері адвокатської діяльності для подальшого розвитку правової системи та правозахисту в Україні. Стаття спрямована на виявлення основних викликів, що виникають у процесі адаптації національного законодавства до європейських норм і стандартів у сфері адвокатури, а також на визначення можливостей, які це відкриває для України.

Крім того, мета полягає в ідентифікації найбільш ефективних шляхів подолання зазначених викликів та використання можливостей, що пропонуються євроінтеграцією, для покращення якості правової допомоги, забезпечення доступу до справедливості для всіх верств населення та зміцнення принципів правової держави в Україні. Основними завданнями є аналіз законодавства та пропозиція конструктивних заходів для подальшого розвитку адвокатської діяльності в контексті євроінтеграції. Відтак основна ціль дослідження полягає в сприянні формуванню ефективної та сучасної системи адвокатської допомоги, яка відповідає найвищим стандартам міжнародного права та сприяє розвитку демократичних інститутів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Процес євроінтеграції став однією з основних стратегічних цілей багатьох країн, які прагнуть зміцнити свої зовнішньополітичні зв'язки та забезпечити економічний, політичний та соціальний розвиток на основі європейських стандартів. У цьому контексті одним із невід'ємних аспектів є правове регулювання діяльності Генеральних адвокатів, які відіграють основну роль у забезпеченні правової стабільності та захисті прав громадян у контексті європейської інтеграції.

Україна, як країна, що прямує шляхом євроінтеграції, стикається з низкою викликів, які полягають у зростанні потреб у впровадженні європейських стандартів та принципів права, що потребує від України системного підходу до реформування юридичної системи та підвищення якості правової практики.

Згідно з висловлюванням К. Ю. Голуба, Суд Європейського Союзу здобув визнаний авторитет як гарант європейського права. Уникнувши численних політичних протиріч, оскільки Суд ЄС є виключно функціональним спеціалізованим інститутом, що не має політичного характеру, який притаманний європейському процесу об'єднання, він ставав настійним у виконанні своєї юридичної місії і створював позитивну динаміку у процесі європейської інтеграції [1, 280].

Загалом інститут Генерального адвоката був уведений в Римський договір під впливом французької делегації під час підготовки Договору. Французи були рішуче проти того, щоб дозволити окремим суддям висловлювати думки, з якими вони незгідні, тому, замість цього запропонували зробити це Генеральним адвокатам, фігурі, створеній за зразком французького *commissaire du gouvernement*, яка надає юридичні поради *Conseil d'État* у справах. На початку такої діяльності були лише два Генеральні адвокати – один із Франції (Моріс Лагранж), а другий із Німеччини (Карл Ремер). Як зазначає Такіс Трідімас, Лагранж і Ремер “працювали в роки найбільшого становлення Співтовариства”. Їхній вплив був особливо важливим у встановленні принципів адміністративного права, а також у виокремленні за допомогою порівняльного методу тлумачення елементів національного законодавства, які найбільше підходять для транспонування в правопорядок Співтовариства. Вони часто створювали синтез національних законів, виконуючи насамперед творчу вправу, долаючи розрив між національним правом і правом Співтовариства та забезпечуючи концептуальну та ідеологічну спадкоємність” [2].

Після першого розширення європейських співтовариств (1972) кількість Генеральних адвокатів зросла до чотирьох. Однак лише великі держави-члени – Франція, Німеччина, Сполучене Королівство (Велика Британія) та Італія – отримали Генеральних адвокатів. Лише в 1981 році – під час другого розширення, коли приєдналася Греція, з'явився п'ятий адвокат. Була додана посада генерала, на яку був призначений громадянин Нідерландів. Ця посада мала ротуватися між меншими державами-членами. Після третього розширення, у 1986 році, була створена шоста посада Генерального адвоката для Іспанії.

У 1995 році було вирішено назавжди збільшити кількість Генеральних адвокатів до восьми, а тимчасово (01.01.1995 – 06.10.2000) – до дев'яти. П'ять великих держав-членів (Німеччина, Франція, Італія, Велика Британія та Іспанія) продовжували працювати, маючи постійних Генеральних адвокатів, а інші посади чергувалися між іншими державами-членами [3; 4]. Водночас ротація між державами-членами ґрунтується на алфавітному порядку, як це передбачено Спільною декларацією

у статті 31 Рішення, що коригує документи щодо приєднання нових держав-членів до Європейського Союзу (ОВ L1, 1.1.1995, с. 221).

Варто відзначити, що згідно зі статтею 252(1) ДФЄС, мінімальна кількість Генеральних адвокатів становить вісім. Проте, за запитом СЕС, Рада ЄС, діючи одногосно, може збільшити цю кількість, як це було зроблено в 2013 році. Крім того, впродовж п'яти років у минулому, як зазначено вище, кількість Генеральних адвокатів було встановлено дев'ять. Водночас на міжурядовій конференції в Лісабоні 2007 року представники держав-членів вирішили збільшити кількість Генеральних адвокатів до 11 і дозволити шести країнам мати постійного Генерального адвоката (додавши Польщу до вищезазначеного списку), хоча це рішення було офіційно прийнято лише в 2013 році на запит Суду [5].

До вступу в силу поправок Лісабонського договору судді Суду ЄС, Генеральні адвокати обиралися за спільною згодою урядів на строк 6 років з-поміж осіб, чия незалежність не викликала сумніву та які мають кваліфікацію, потрібну для призначення на найвищі судові посади в їхній державі. Після поправок 2009 р. було змінено порядок призначення суддів цих ланок та Генеральних адвокатів на посаду. Для цього передбачено створення колегії для надання висновків стосовно кандидатур на посаду суддів та Генеральних адвокатів, яка буде складатися з сімох осіб, що є колишніми суддями Суду ЄС, Загального суду, членів національних вищих судів та визнаних правників, один з яких запропонований Європейським Парламентом (ст. 255 Договору про функціонування ЄС). Тільки після консультації з цією групою держави-члени можуть призначити за спільною згодою на посаду суддю або Генерального адвоката [6].

Сам по собі інститут Генеральних адвокатів взято за аналогією з посадою французьких урядових комісарів, які працюють у французькому Conseil d'Etat. Вже стало практикою призначати чотирьох Генеральних адвокатів, що є громадянами найбільших держав – членів ЄС, тобто Німеччини, Франції, Іспанії, Італії. Інші п'ять Генеральних адвокатів призначаються державами-членами у порядку ротації за алфавітом. У Договорі про функціонування ЄС передбачена можливість збільшити кількість Генеральних адвокатів за постановою Ради на вимогу Суду ЄС [7].

Відтак сьогодні є одинадцять Генеральних адвокатів, шість з яких постійно закріплені за великими державами-членами. Генеральні адвокати є членами Суду ЄС і призначаються за тією ж процедурою, що й судді. Вони користуються такими ж привілеями, як і судді (імунітет), і не можуть бути звільнені з посади до закінчення шестирічного терміну повноважень. Вони можуть бути переобрані. Однак, на відміну від суддів, вони мають лише дорадчу роль і не беруть участі в ухваленні рішень у справах.

Загалом варто додати, що судова система Європейського Союзу – Суд справедливості Європейського Союзу – нині складається з двох рівнів юрисдикції: Суд справедливості і Загальний суд (створений у 1988 році). Стаття 19 Договору про Європейський Союз передбачає також існування спеціалізованих судів, але поки єдиний спеціалізований Трибунал публічної служби, створений у 2004 році, припинив свою діяльність 1 вересня 2016 року після передання своєї юрисдикції Загальному суду в контексті реформи судової системи Європейського Союзу. Тож Договір про Європейський Союз та Договір про функціонування Європейського Союзу використовують поняття Суду справедливості в двох значеннях: *sensu largo* (Суд справедливості Європейського Союзу – The Court of Justice of the European Union) і *sensu stricto* (Суд справедливості – The Court of Justice) [8, с. 102].

До складу Суду входять по одному судді від кожної держави-члена, а до Загального суду – щонайменше по одному судді від кожної держави-члена (п. 2 ст. 19 ДЄС-Л). Нині у Загальному суді налічується 45 суддів. На відміну від Суду справедливості, у Загальному суді ще не був створений інститут Генеральних адвокатів, хоча така можливість передбачена ч. 1 ст. 254 Договору про функціонування ЄС, але у надзвичайних випадках роль Генерального адвоката може виконувати суддя Загального суду [9, с. 86].

Головне призначення Генерального адвоката як особливої категорії членів Суду полягає в тому, щоб публічно, цілком неупереджено і незалежно надавати вмотивований висновок у справі, що, згідно зі Статутом Суду ЄС, потребує його участі (ст. 252 ДФЄС) [10]. Провівши попередньо, до розгляду справи суддями, власне незалежне дослідження її матеріалів, Генеральний адвокат готує свій висновок самостійно, а судді ухвалюють рішення колегіально, діючи єдиним корпусом. Судді не зобов'язані дотримуватися висновків, наданих Генеральними адвокатами, однак здебільшого Суд ухвалює рішення, які збігаються з висновками Генеральних адвокатів, така практика визнається показовою в аспекті їх високої професійної кваліфікації [11, с. 410–411].

Відтак, стаття 253 ч. 1 Договору про функціонування Європейського Союзу передбачає, що судді та Генеральні адвокати Суду добираються з осіб, чия незалежність є поза сумнівом і які володіють кваліфікацією, необхідною для призначення на найвищі судові посади в їхніх країнах, або які є юристами визнаної компетентності; вони призначаються за спільною згодою урядів держав-членів строком на шість років після проведення консультацій із колегією. Відповідно до ст. 255 Договору про функціонування Європейського Союзу з метою надання висновку щодо придатності кандидатів до виконання обов'язків судді або Генерального адвоката Суду та Загального суду, перш ніж уряди держав-членів зроблять призначення, створюється колегія, до складу якої входять сім осіб, що добираються з-поміж колишніх членів Суду та Загального суду, членів національних вищих судів та юристів визнаної компетентності, одна особа з яких пропонується Європейським Парламентом. Рада, яка діє за ініціативою Голови Суду, ухвалює рішення щодо встановлення правил роботи колегії та рішення про призначення її членів.

Як зазначається у ст. 253 ч. 2-5 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС) [10], кожні три роки відбувається часткова заміна суддів та Генеральних адвокатів згідно з умовами, встановленими в Статуті Суду Європейського Союзу; судді обирають Голову Суду зі свого складу строком на три роки; Голова може бути обраний повторно; судді та Генеральні адвокати, що йдуть у відставку, можуть бути призначені повторно; Суд призначає свого Секретаря та встановлює правила, що регулюють його роботу; Суд встановлює свій Регламент, який потребує схвалення Радою [12].

Крім того, щороку Суд справедливості призначає з-поміж Генеральних адвокатів одного першого Генерального адвоката на один рік (стаття 14 (1) RoP CJ). Відбір здійснюється Судом після заслуховування всіх Генеральних адвокатів. Завдання першого Генерального адвоката – з 1979 року – полягало у розподілі справ окремим Генеральним адвокатам [13].

Саме завдання розподілу справ окремим Генеральним адвокатам покладено на першого Генерального адвоката (стаття 16 RoP CJ). Варто зазначити, що Генеральний прокурор може бути призначений, навіть якщо ще немає судді-доповідача для певної справи. Деталі щодо надання висновків Генеральними адвокатами викладені в статті 82 RoP CJ. У параграфі 1 цієї статті зазначено, що висновок Генерального адвоката має бути виголошено після закриття слухання, після чого президент оголошує “усну частину процедури закритою” [13]. Як зазначає Вегенбаур, Генеральний адвокат зазвичай представляє свою думку через три–чотири місяці після усного слухання, “але у складних справах це може зайняти набагато більше часу”. На практиці Генеральний адвокат лише зачитує резолютивну частину висновку, тобто його висновки. Це пов'язано з тим, що текст висновку на цьому етапі вже буде відомий суддям і сторонам, оскільки він передається до реєстратора Суду справедливості та публікується на вебсайті CJEU.

Загалом та чи інша справа обговорюється на відкритому та усному слуханні, яке проводиться судом і Генеральним адвокатом. Судді та Генеральний адвокат можуть поставити сторонам будь-які запитання, які вони вважають доречними. Пізніше Генеральний адвокат аналізує правові аспекти справи. Через кілька тижнів вони висувають, цілковито незалежно від Суду ЄС, відповідь, яку, на їхню думку, слід надати (їхню думку) перед Судом ЄС у відкритому судовому засіданні.

У більшій частині випадків судді виносять рішення з висновком. Проте, якщо буде вирішено, що справа не порушує жодного нового питання права, суд може вирішити, заслухавши Генераль-

ного адвоката, винести своє рішення без висновку. Рішення проголошуються у відкритому судовому засіданні через кілька місяців після того, як Генеральний адвокат висловить свою думку. Рішення та висновки Генеральних адвокатів доступні на вебсайті Суду правосуддя Європейського Союзу – CJEU (CURIA) у день їх винесення.

На відміну від суддів Суду правосуддя Європейського Союзу (CJEU), чії висновки пишуться офіційною мовою, часто використовуючи стандартні фрази та формулювання з попередніх рішень, Генеральні адвокати можуть вибрати власний стиль. Вони мають свободу пропонувати інноваційні рішення, висловлювати свою особисту думку та брати до уваги міжнародні документи чи закони країн, що не входять до ЄС. Генеральні адвокати розглядають альтернативи тлумачення та різні варіанти, перш ніж висунути своє рішення.

Оскільки ДФЄС не дозволяє суддям Суду правосуддя Європейського Союзу (CJEU) подавати окремі думки, думки Генеральних адвокатів відіграють важливу роль і на них часто покликаються у подальших справах [10].

Крім того, хоча Суд правосуддя Європейського Союзу (CJEU) не зв'язаний думками Генеральних адвокатів, відзначається, що в більшій частині випадків судді схильні дотримуватись рішення, висунутого у висновках [14].

Важливо зазначити, що висновок Генерального адвоката вимагається в кожній справі, яка розглядається Судом Справедливості (CJ), якщо останній не вирішить, що немає нового питання права. Тобто Генеральні адвокати не зобов'язані надавати висновок, оскільки стаття 20(5) Статуту CJEU передбачає, що “якщо він вважає, що справа не піднімає жодного нового питання права, Суд може вирішити, заслухавши Генерального адвоката, що справа повинна бути вирішена без подання від Генерального адвоката” [4].

Це відбувається приблизно в 30 % випадків щороку. Незважаючи на те, що Загальний суд (GC) має повноваження призначати ad hoc Генеральних адвокатів, сьогодні він не застосовує це на практиці. На відміну від суддів Суду справедливості, чії висновки написані формальною та короткою мовою, яка використовує стандартні фрази та формулювання, часто запозичені з попередніх рішень, Генеральні адвокати можуть вибрати власний стиль. Знову ж таки, на відміну від суддів Суду справедливості, вони також розглядають альтернативи тлумачення та різні варіанти вирішення справи, перш ніж запропонувати власне рішення. За відсутності окремих думок, поданих суддями Суду Справедливості, думки Генеральних адвокатів відіграють важливу роль і на них покликаються у подальших справах. Водночас сам Суд справедливості не зв'язаний з цими думками. Проте, незважаючи на це, згідно з емпіричним дослідженням, у випадку позову про скасування акта ЄС, Суд має на 67 % більшу ймовірність скасувати його, якщо це було рекомендовано Генеральним адвокатом.

Також окремо треба виділити Офіс Генерального адвоката (AG) – невідомий у багатьох правових системах [15] – створений за зразком французької правової системи, де урядовий уповноважений (commissaire du gouvernement) консультує французький Conseil d'État (Вищий адміністративний суд), перш ніж він ухвалить рішення щодо справи, що перебуває на розгляді [16]. Його було введено під час підготовки Римського договору з явної ініціативи французької делегації, яка різко виступала проти прийняття в Суді окремих думок [17]. Як зазначив перший Генеральний адвокат Моріс Лагранж, запровадження цієї посади стало можливістю для суддів висловити особисту думку щодо справи. Відповідно, у статті 252 ДФЄС зазначено, що Генеральний адвокат має “діяти з повною неупередженістю та незалежністю” та “вносити у відкритому судовому засіданні обґрунтовані висновки” щодо окремих справ [10]. На відміну від суддів, Генеральні адвокати не ухвалюють обов'язкових рішень, але покликані представити свої погляди на справи, порадивши Суду правосуддя (CJ) щодо того, як він має вирішити їх.

До того ж правовий статус Генеральних адвокатів “у багатьох відношеннях є ідентичним” статусу суддів, незважаючи на їхні різні функції [4]. Зокрема, стаття 8 Статуту СЄС (CJEU)

передбачає, що положення щодо статусу суддів відповідно до статей 2–7 згаданого Статуту поширюється також на Генеральних адвокатів. Це охоплює:

- 1) положення про присягу (ст. 2);
- 2) імунітет (ст. 3), *incompatibilitas*, тобто заборону обіймати будь-яку іншу посаду, якщо це не дозволено Радою (ст. 4);
- 3) незвільнення з посади до закінчення строку (ст. 5);
- 4) дисциплінарні звільнення з посади (ст. 6);
- 5) продовження повноважень попередніх осіб (ст. 7).

Крім того, згідно зі статтею 14 Статуту СЄС (СЈЕУ), судді, Генеральні адвокати та секретар мають проживати в місці, де розташований Суд, тобто в Люксембурзі.

Тобто особливості функціонування Суду ЄС відзначаються тим, що суди керуються Статутом Суду ЄС (Протокол 3), який визначає статус суддів і Генеральних адвокатів, організацію діяльності, процедуру розгляду і вирішення справ, особливості функціонування Загального суду, а також спеціалізованих судів [18; 19, с. 33].

Згідно з другим абзацом статті 252 ДФЄС [10], обов'язок Генерального адвоката передбачає “діяти з повною неупередженістю та незалежністю, робити у відкритому судовому засіданні обґрунтовані подання щодо справ, які відповідно до Статуту Суду ЄС Європейський Союз, вимагає його участі”. Суд справедливості і Загальний суд, на відміну від національних судів, завжди висловлюють єдину думку *per curiam* щодо кожної справи. Це означає, що не існує особливих чи згодних думок, у яких окремі судді могли б висловити свою думку щодо того, як мала бути вирішена справа [20]. По суті, їм навіть не дозволяється висловлювати свою незгоду з остаточним результатом, і кожне рішення підписується всіма суддями, а всі дебати залишаються в палатах і підлягають судовій таємниці.

Важливим фактором є те, що Генеральні адвокати не обмежені стислим формальним стилем Суду справедливості чи Загального суду, що, як відзначив А. Г. Шарпстон, змушує суддю, який пише висновок, використовувати готові будівельні блоки з попередніх рішень. Такіс Трідімас визначив чотири ролі Генерального адвоката:

- 1) допомагати Суду справедливості у підготовці справи;
- 2) пропонувати вирішення справи, що розглядається в Суді;
- 3) надати правові підстави для обґрунтування такого рішення;
- 4) висловлювати думку з різних питань права, особливо щодо критичної оцінки наявної судової практики з теми [3].

Відтак, враховуючи вищенаведене, можна говорити про те, що правове регулювання діяльності Генеральних адвокатів у контексті євроінтеграції є одним з основних аспектів, що впливає на розвиток правової системи та забезпечення прав громадян в Україні. Відповідно до європейських стандартів, Генеральні адвокати виступають як ключові фігури у забезпеченні справедливості, правової стабільності та захисту прав людини.

Водночас одним з викликів, з яким стикається Україна у контексті євроінтеграції, є потреба у приведенні національного законодавства відповідно до європейських стандартів щодо діяльності Генеральних адвокатів. Це стандарти професійної поведінки, процедури ліцензування, контроль та нагляд за діяльністю адвокатів. Потрібно забезпечити відповідність українського законодавства європейським нормам та стандартам, щоб забезпечити ефективний захист прав громадян та дотримання принципів справедливості. Тобто насамперед це передбачає перегляд і удосконалення правових норм, які стосуються діяльності Генеральних адвокатів, зокрема, створення прозорих та чітких правил щодо їхньої професійної поведінки та етики. Також треба встановити ефективні механізми ліцензування та сертифікації адвокатів, що відповідають європейським стандартам. Другим аспектом є зміцнення системи контролю та нагляду за діяльністю адвокатів, зокрема проведення дисциплінарних розслідувань та накладення відповідних санкцій у разі порушень. Це допоможе забезпечити дотримання стандартів та збереження довіри громадян до адвокатської

професії. Загалом виконання цих завдань є основним для підвищення якості правової системи та забезпечення ефективного захисту прав громадян в Україні в контексті євроінтеграції.

З другого боку, євроінтеграція відкриває перед Україною можливості для покращення стандартів надання правових послуг і підвищення якості правової допомоги. За допомогою співпраці з європейськими партнерами та адвокатськими організаціями можна залучити досвід і найкращі практики щодо організації та функціонування системи адвокатської допомоги, що сприятиме підвищенню рівня правової захищеності населення.

Тому правове регулювання діяльності Генеральних адвокатів у контексті євроінтеграції може мати значний позитивний вплив на Україну у багатьох аспектах, а саме:

1. Підвищення якості правової допомоги, оскільки європейські стандарти у сфері адвокатської діяльності зазвичай вищі за національні. Підвищення стандартів надання правових послуг може сприяти забезпеченню якісного захисту прав громадян та підвищити рівень довіри до юридичної системи.

2. Покращення доступу до правосуддя, де забезпечення ефективного та доступного правового захисту для всіх верств населення є однією з основних вимог європейських стандартів. За умови впровадження таких стандартів може збільшитися доступність правових послуг, особливо для вразливих категорій населення.

3. Підвищення довіри до правової системи, оскільки відповідність європейським стандартам у сфері адвокатської діяльності може сприяти підвищенню довіри громадян до правосуддя та державних інституцій загалом. Це може мати позитивний вплив на соціальний та економічний розвиток країни.

4. Підтримка реформ у судовій системі, оскільки впровадження європейських стандартів у сфері адвокатської діяльності може відігравати основну роль у реформуванні судової системи і підвищенні її ефективності та незалежності.

5. Залучення інвестицій та підтримка бізнесу, оскільки високий рівень правового захисту та доступність правових послуг також може сприяти створенню сприятливого інвестиційного клімату та підтримці розвитку бізнесу в Україні.

Відтак правове регулювання діяльності Генеральних адвокатів у контексті євроінтеграції може призвести до значних позитивних змін у сфері правової системи та правозахисту в Україні, що сприятиме загальному розвитку країни та покращенню якості життя громадян, проте представляє як виклики, так і можливості. З одного боку, це потреба у впровадженні європейських стандартів та норм у національне законодавство, з другого – це можливість для покращення системи правової допомоги та забезпечення ефективнішого захисту прав громадян. Розв'язання цих завдань потребує системного підходу та активної співпраці всіх зацікавлених сторін як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях.

Висновки. Досліджуючи правове регулювання діяльності Генеральних адвокатів у контексті євроінтеграції, стає очевидним, що це відкриває нові можливості та ставить перед Україною низку викликів. По-перше, потрібно активно працювати над гармонізацією національного законодавства з європейськими стандартами у сфері адвокатської діяльності. Це важливо для забезпечення відповідності української правової системи міжнародним нормам і захисту прав громадян на високому рівні. Водночас підвищення якості правової допомоги та забезпечення доступу до справедливості для всіх верств населення – це ще один основний аспект. Відповідно до європейських стандартів, потрібно забезпечити доступність правових послуг, зокрема, для вразливих категорій населення, що може сприяти підвищенню довіри до правосуддя та підтримці розвитку правової держави. Крім того, запровадження європейських стандартів може також відігравати основну роль у реформуванні судової системи і підвищенні її ефективності та незалежності. Це може сприяти залученню інвестицій та підтримці бізнесу в Україні, а також сприяти загальному розвитку країни. Також важливо відзначити, що співпраця з європейськими партнерами та організаціями може бути основним

чинником у забезпеченні успішної імплементації європейських стандартів українськими владними органами та вдосконаленні правового середовища загалом. Такий підхід дасть змогу максимально використовувати можливості, які відкриває євроінтеграція, та зменшити вплив можливих викликів на шляху до досягнення європейських стандартів у сфері адвокатської діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тимчишин Т., & Лозинський Ю. (2021). Суд Європейського Союзу: порядок формування і повноваження. *Молодий вчений*, 4 (92), 280–283. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-61>
2. Role of Advocates General at the CJEU (2019). *Court of Justice at work*. 1–12. Retrieved from URL: [chromeextension://efaidnbnmnncipcajpcgglefindmkaj/https://www.statewatch.org/media/documents/news/20 9/oct/ep-briefing-a-g-cjeu.pdf](chromeextension://efaidnbnmnncipcajpcgglefindmkaj/https://www.statewatch.org/media/documents/news/20%209/oct/ep-briefing-a-g-cjeu.pdf)
3. Tridimas T. (1997). The Role of the Advocate General in the Development of Community Law: Some Reflections', *Common Market Law Review* 34: 1349–1387.
4. Wägenbaur B. (2013). Court of Justice of the European Union. Commentary on the Statute and Rules of Procedure, CH Beck.
5. Piris Cf. J.-C. (2010). The Lisbon Treaty: A Legal and Political Analysis (Cambridge University Press, 233.
6. Камінська І. В. (2020). Судова система ЄС: Гносеологічні засади функціонування та розвитку. *Часопис Київського університету права*. (1), 47.
7. Комарова Т. В. (2010). Юрисдикція Суду Європейського Союзу : монографія. Харків, 360 с.
8. Кравчук В. М., & Юхимюк, О. М. (2023). Загальні аспекти правового статусу судді Суду Справедливості Європейського Союзу. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*, (4(22), 99-107. [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4\(22\)-99-107](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4(22)-99-107).
9. Комарова Т. В. (2018). Організація судової системи Європейського союзу. *Вісник Національної академії правових наук України*, (25, № 1), 79–96.
10. Regulation (EU, Euratom) 2016/1192 of the European Parliament and of the Council of 6 July 2016 on the transfer to the General Court of jurisdiction at first instance in disputes between the European Union and its servants. *Official Journal of the European Union*. L 200. 26 July 2016. 137–139. Retrieved from URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/1192/oj>
11. Фалалєєва Л. Г. (2019). Реформування Суду Європейського Союзу та практика захисту основоположних прав. *Правова держава*, (30), 407–418.
12. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European (2016) Retrieved from URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2016:202:FULL&from=EN>
13. Rules of Procedure of the Court of Justice (2012) Retrieved from URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32012Q0929%2801%29>
14. Advocate general of the CJEU (2020). Retrieved from URL: <https://www.eurofound.europa.eu/en/european-industrial-relations-dictionary/advocate-general-cjeu>
15. Szwarc-Kuczer M. in: A. Wróbel (ed.), (2012). Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, LEX a Wolters Kluwer Business, 218.
16. Kotzur M. in: R. Geiger at al. (eds.), (2015) European Union Treaties, CH Beck, 844.
17. Laffranque J. (2004). Dissenting Opinion in the European Court of Justice – Estonia's Possible Contribution to the Democratisation of the European Union Judicial System, *Juridica International*, (9), 18.
18. On the Statute of the Court of Justice of the European Union. Protocol 3 Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal*. 30 March 2010. C. 83. P. 210. Retrieved from URL: <https://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12016E%2FPRO%2F03>
19. Менюк Д. О. (2023). Суд Європейського Союзу: система та організація діяльності. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*. (48), 32–35.
20. Arrebola C., Mauricio A., & Portilla H. (2016). An Econometric Analysis of the Influence of the Advocate General on the Court of justice of the European Union', 5 Cambridge J. Int'l & Comp. L. 82, p. 111.

REFERENCES

1. Tymchyshyn, T., & Lozynskyi, Yu. (2021). *Sud Yevropeiskoho Soiuzu*: poriadok formuvannia i povnovazhennia [Court of the European Union: formation procedure and powers]. *Molodyi vchenyi*, 4 (92), 280–283. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-61> [In Ukrainian].
2. Role of Advocates General at the CJEU (2019). *Court of Justice at work*. 1–12. Retrieved from URL: <chromeextension://efaidnbnmnibpcjpcglclefindmkaj/https://www.statewatch.org/media/documents/news/2019/oct/ep-briefing-a-g-cjeu.pdf> [In English].
3. Tridimas, T. (1997). *The Role of the Advocate General in the Development of Community Law: Some Reflections*, *Common Market Law Review* 34: 1349–1387 [In English].
4. Wägenbaur, B. (2013). *Court of Justice of the European Union. Commentary on the Statute and Rules of Procedure*, CH Beck [In English].
5. Piris, Cf. J.-C. (2010). *The Lisbon Treaty: A Legal and Political Analysis* (Cambridge University Press, 233 [In English].
6. Kaminska, I. V. (2020). *Sudova systema YeS*: Hnoselohichni zasady funktsionuvannia ta rozvytku [The EU judicial system: Epistemological principles of functioning and development]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. (1), 47 [In Ukrainian].
7. Komarova, T. V. (2010). *Yurysdyktsiia Sudu Yevropeiskoho Soiuzu* [Jurisdiction of the Court of Justice of the European Union] : monohrafiia. Kharkiv, 360 p. [In Ukrainian].
8. Kravchuk, V. M., & Yukhymyuk, O. M. (2023). *Zahalni aspekty pravovoho statusu suddi Sudu Spravedlyvosti Yevropeiskoho Soiuzu* [General aspects of the legal status of a judge of the Court of Justice of the European Union]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia*, (4(22)), 99–107. [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4\(22\)-99-107](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4(22)-99-107) [In Ukrainian].
9. Komarova, T. V. (2018). *Orhanizatsiia sudovoi systemy Yevropeiskoho soiuzu* [Organization of the judicial system of the European Union]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, (25, No. 1), 79–96 [In Ukrainian].
10. Regulation (EU, Euratom) 2016/1192 of the European Parliament and of the Council of 6 July 2016 on the transfer to the General Court of jurisdiction at first instance in disputes between the European Union and its servants. *Official Journal of the European Union*. L 200. 26 July 2016. 137–139. Retrieved from URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/1192/oj> [In English].
11. Falalieieva, L. H. (2019). *Reformuvannia Sudu Yevropeiskoho Soiuzu ta praktyka zakhystu osnovopolozhnykh prav* [Reforming the Court of Justice of the European Union and the practice of protecting fundamental rights]. *Pravova derzhava*, (30), 407–418 [In Ukrainian].
12. *Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European* (2016). Retrieved from URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2016:202:FULL&from=EN>. [In English].
13. *Rules of Procedure of the Court of Justice* (2012). Retrieved from URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32012Q0929%2801%29>. [In English].
14. *Advocate general of the CJEU* (2020). Retrieved from URL: <https://www.eurofound.europa.eu/en/european-industrial-relations-dictionary/advocate-general-cjeu> [In English].
15. Szwarc-Kuczer, M. in: A. Wróbel (ed.), (2012). *Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej*, LEX a Wolters Kluwer Business, 218 [In English].
16. Kotzur, M. in: R. Geiger at al. (eds.), (2015). *European Union Treaties*, CH Beck, 844. [In English].
17. Laffranque, J. (2004). *Dissenting Opinion in the European Court of Justice – Estonia's Possible Contribution to the Democratisation of the European Union Judicial System*, *Juridica International*, (9), 18 [In English].
18. *On the Statute of the Court of Justice of the European Union. Protocol 3 Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. Official Journal*. 30 March 2010. P. 83. P. 210. Retrieved from URL: <https://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12016E%2FPRO%2F03> [In English].
19. Meniuk, D. O. (2023). *Sud Yevropeiskoho Soiuzu: systema ta orhanizatsiia diialnosti* [Court of the European Union: system and organization of activities]. *Aktualni doslidzhennia pravovoi ta istorichnoi nauky*. (48), 32–35 [In Ukrainian].
20. Arrebola, C., Mauricio, A., & Portilla, H. (2016). An Econometric *Analysis of the Influence of the Advocate General on the Court of justice of the European Union*, 5 *Cambridge J. Int'l & Comp. L.* 82, p. 111 [In English].

Дата надходження: 06.04.2024 р.

Maksym SYROVATCHENKO

Kyiv National University of internal affairs,
magister, assistant to the notary public
m.syrovatchenko@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0009-8859-4168>

**LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITY OF ATTORNEYS GENERAL
IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION:
CHALLENGES AND POSSIBILITIES FOR UKRAINE**

Summary. This paper studies the problem of legal regulation of the activity of attorneys general in the context of European integration and its influence on the modern development of the legal system of Ukraine. The purpose of the article is to analyze the challenges that the country faces in the process of adapting national legislation to European standards in the field of advocacy, as well as to identify opportunities that this process can open up for Ukraine.

The research used methods of scientific analysis and synthesis, in particular, systematization and generalization of existing scientific literature, analysis of the legislation of Ukraine and European countries, comparative analysis of legal systems, as well as study of the practice of applying European standards.

In the course of the analysis, they were able to determine that the main conclusions of the study of the legal regulation of the activities of attorneys general in the context of European integration and challenges and opportunities for Ukraine take into account that the challenges that Ukraine faces in the context of European integration are the need to bring national legislation into line with European standards for activities of general advocates. This involves the revision and improvement of legal norms, the creation of transparent and clear rules regarding the professional conduct of lawyers, the establishment of effective mechanisms for licensing and control over their activities. On the other hand, European integration opens opportunities for Ukraine to improve the standards of providing legal services and improve the quality of legal aid. This can lead to an increase in the quality of the legal system, improved access to justice, increased confidence in the legal system, support for reforms in the judicial system, and attraction of investment and business support. Considering this, the solution of these tasks requires a systematic approach and active cooperation of all interested parties, both at the domestic and international levels.

Key words: attorneys general; EU; European Union; European integration; challenges for Ukraine; opportunities for Ukraine.

УДК 34:001.102-049.5

Ольга СКОЧИЛЯС-ПАВЛІВ

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
професор кафедри адміністративного
та інформаційного права,
доктор юридичних наук, професор
olha.v.skochylyas-pavliv@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6737-7628>

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.151>

© Сkochыляс-Павлів О., 2024

У статті розглядаються правові механізми забезпечення інформаційної безпеки. Доведено, що сьогодні як ніколи, коли в Україні йде війна, питання забезпечення інформаційної безпеки набуває особливої актуальності та значущості, оскільки інформаційний простір стає “полем бою” нарівні з воєнним фронтом. Ворожі сили активно використовують інформаційні та психологічні операції для дестабілізації ситуації всередині нашої країни, створення паніки, поширення фейків та підриву довіри до державних інституцій. У цих умовах важливою стає політика держави, яка має бути цілісною та ефективною для протидії цим загрозам. Ефективна політика держави у сфері інформаційної безпеки допоможе забезпечити стійкість суспільства до інформаційних загроз, зміцнити довіру до державних інституцій та зберегти стабільність у кризових умовах. Пропонується авторське розуміння інформаційної безпеки як стану захищеності інформаційних ресурсів та інформаційних систем, який забезпечує їхню конфіденційність, цілісність, доступність і надійність, а також захищеність від несанкціонованого доступу, розголошення, модифікації, знищення та інших форм зловживань, що можуть призвести до порушення національної безпеки, економічної стабільності та суспільного порядку. Головними складниками інформаційної безпеки, які є основою для інформаційної безпеки для держави загалом, окремих органів чи приватних підприємств, названо конфіденційність, цілісність та доступність. Основними компонентами механізму забезпечення інформаційної безпеки, на думку автора, мають бути: технічний (створення відповідної технічної інфраструктури для забезпечення функціонування інформаційної безпеки), політичний (розробка державної політики, спрямованої на забезпечення інформаційної безпеки) та правовий (прийняття якісних нормативно-правових актів, які визначатимуть всі заходи інформаційної безпеки). Ці три складники взаємодоповнюють один одного і є основними для створення ефективної системи захисту від інформаційних загроз.

Ключові слова: національна безпека; інформаційний простір; інформаційні технології; інформаційна безпека; кібербезпека; загрози інформаційній безпеці.

Постановка проблеми. Однією із найважливіших функцій держави, відповідно до Стратегії інформаційної безпеки від 28.12.2021 року, є забезпечення інформаційної безпеки [1]. Сьогодні як

ніколи, коли в Україні йде війна, питання забезпечення інформаційної безпеки набуває особливої актуальності та значущості, оскільки інформаційний простір стає “полем бою” нарівні з воєнним фронтом. Ворожі сили активно використовують інформаційні та психологічні операції для дестабілізації ситуації всередині нашої країни, створення паніки, поширення фейків та підриву довіри до державних інституцій. В цих умовах важливою стає політика держави, яка має бути цілісною та ефективною для протидії цим загрозам. Ефективна політика держави у сфері інформаційної безпеки допоможе забезпечити стійкість суспільства до інформаційних загроз, зміцнити довіру до державних інституцій та зберегти стабільність у кризових умовах.

Аналіз дослідження проблеми. Оскільки питання інформаційної безпеки, яка є частиною національної безпеки, сьогодні є одним з найважливіших у державі, то йому надається значна увага вчених та практиків. У дослідженнях І. В. Арістової, І. Р. Боднара, Б. А. Кормича, В. А. Ліпкана, Ю. Є. Максименка, В. Я. Рубана та інших проблеми інформаційної безпеки постійно перебувають у центрі уваги. Сучасні розвідки таких науковців, як В. С. Виздрик, М. Т. Гаврильців, К. І. Долженко, Л. І. Мазуренко, Т. С. Перун, О. М. Мельник, І. М. Шопіна, Є. О. Соломін та багатьох інших також присвячені різним аспектам інформаційної безпеки, її ролі та значенню в політиці держави.

Метою статті є комплексне дослідження правових механізмів забезпечення інформаційної безпеки.

Виклад основного матеріалу. У сучасному цифровому світі інформація відіграє основну роль у всіх сферах суспільства, зокрема у політиці, економіці, військовій справі та соціальних відносинах. Однак разом із зростанням залежності від інформаційних технологій зростає й загроза їх порушення та зловживання. У зв'язку з цим питання забезпечення інформаційної безпеки для держави стає надзвичайно актуальним і важливим. Держави стикаються зі складнощами у забезпеченні безпеки своїх інформаційних ресурсів через різноманітні загрози, зокрема кібератаки, кібершпигунство, внутрішнє шпигунство та інші форми кіберзлочинності. Ці загрози можуть мати вкрай негативний вплив на державу, порушуючи національну безпеку, економічну стабільність та суспільний порядок. Вони лише посилюються в умовах воєнного стану, який запроваджений в Україні і потребують більш радикальних й ефективних заходів для протидії та належних правових механізмів її забезпечення.

Інформаційна безпека є певним елементом, складником системи національної безпеки. Підтвердженням цього є частина 1 статті 17 Конституції України, де сказано, що “захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу” [2].

Під час обговорення поняття інформаційної безпеки деякі дослідники розуміють його в досить обмеженому контексті, як сукупність апаратних і програмних засобів для забезпечення конфіденційності даних у комп'ютерних мережах. Наприклад, І. М. Сопілко вважає, що інформаційна безпека – це набір інструментів і методик, розроблених і використовуваних для захисту конфіденційної інформації від зміни, порушення, знищення і перевірки [3, с. 111].

Згідно з іншими позиціями, інформаційна безпека – це стан захищеності інформації. Так, О. М. Степко розглядає інформаційну безпеку з двох аспектів: по-перше, як захищеність внутрішньої інформації, тобто якість та надійність інформації, а також захист різних галузей інформації від розголошення і захист інформаційних ресурсів; по-друге, інформаційна безпека містить контроль над інформаційними потоками, обмеження використання провокаційної та ворожої суспільної інформації, включаючи контроль над рекламою, і захист національного інформаційного простору від зовнішньої інформаційної експансії [4, с. 91].

На думку Б. Кормича, інформаційна безпека – це захищеність встановлених законом правил, за якими відбуваються інформаційні процеси в державі, що забезпечують гарантовані Конституцією умови існування і розвитку людини, всього суспільства та держави [5, с. 142].

Треба зазначити, що відповідно до Стратегії інформаційної безпеки, інформаційна безпека України – складова частина національної безпеки України, стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого належно забезпечуються конституційні права і свободи людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, доступ до достовірної та об'єктивної інформації, існує ефективна система захисту і протидії завданню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, у тому числі скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване поширення, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом [1].

З урахуванням вищенаведених позицій вчених та законодавства можна сформулювати визначення інформаційної безпеки як стану захищеності інформаційних ресурсів та інформаційних систем, який забезпечує їхню конфіденційність, цілісність, доступність і надійність, а також захищеність від несанкціонованого доступу, розголошення, модифікації, знищення та інших форм зловживань, що можуть призвести до порушення національної безпеки, економічної стабільності та суспільного порядку.

Головними складовими частинами інформаційної безпеки, які є основою для інформаційної безпеки для держави загалом, окремих органів чи приватних підприємств, є:

- конфіденційність;
- цілісність;
- доступність [7].

Розглянемо кожну складову частину. Конфіденційність даних означає, що дані мають бути доступні лише тим, хто має авторизований доступ. Наприклад, візьмемо будь-який орган державної влади. Є інформація, яка може належати лише певним працівникам і потрібна лише для роботи. Обмеження кількості людей, які мають доступ до різних наборів даних, покращує здатність органу влади зберігати конфіденційність інформації.

Цілісність даних означає, що інформація має бути недоторканою, повною та точною. Щоб забезпечити цілісність даних, держави можуть підтримувати й оптимізувати свою ІТ-інфраструктуру, створювати резервні копії своїх даних і створювати план запобігання втраті даних, який захистить їх у разі серйозного порушення даних.

Доступність даних означає, що мережа, система та необхідні пристрої готові до використання за призначенням уповноваженим персоналом. Властиво, доступність даних означає здатність працівників отримати доступ до необхідних даних у будь-який момент без затримки. Є кілька факторів, які можуть перешкоджати доступу до даних навіть для авторизованих користувачів, особливо в епоху хмарних технологій, коли так багато даних розміщується за межами сайту.

Цифрова епоха стала свідком безпрецедентного зростання інформаційних загроз – від звичайної крадіжки даних або підслуховування до витонченого кібершпигунства, що фінансується національними державами. З розвитком технологій змінюється і тактика, яку застосовують кіберзлочинці. Складність інформаційної безпеки залежить від різних факторів, зокрема потенційних загроз, цінності, яку вона має, рівня чутливості інформації, перевірки та достовірності. Ось деякі з основних тенденцій в еволюції інформаційних загроз кібербезпеки, яка є частиною інформаційної безпеки і пов'язана з захистом комп'ютерних систем та мереж від витoku даних, пошкодження та крадіжки обладнання та програмного забезпечення:

Програми-вимагачі: атаки з використанням програм-вимагачів стають все більш поширеними, коли кіберзлочинці блокують системи і вимагають великі викупи або вимагають інформацію чи доступ до неї.

Вразливі пристрої: ненадійний пароль до робочих пристроїв, банальне викрадення ноутбуків чи носіїв інформації. Щоб уникнути цього, варто проводити лекції з кібергігієни в державних установах, компаніях та просто бути обізнаним кожній фізичній особі.

Атаки за допомогою штучного інтелекту (ШІ): кіберзлочинці використовують штучний інтелект і машинне навчання для створення ефективніших атак, що робить вкрай важливим для захисників впровадження штучного інтелекту для виявлення загроз. Важливо, що звичайний chat GPT чи avodocs, яким так люблять користуватися ІТ-юристи для використання шаблонних договорів, є open source. Тобто якщо юрист створює договір і заповнює дані в avodocs, то цей заповнений договір може бути легко викрадено, що несе загрозу клієнтам, юристу, компанії.

Положення про конфіденційність даних: нові правила конфіденційності даних, такі як GDPR і CCPA, встановлюють суворі вимоги для організацій. Їх недотримання призводить не лише до штрафних санкцій, але й створює репутаційні ризики.

Конфіденційність і захист даних: через зростаючу стурбованість щодо захисту даних окремі особи та організації стикаються з постійними проблемами щодо захисту особистої інформації, дотримання правил конфіденційності та захисту даних користувачів від несанкціонованого доступу [7].

Наведемо приклад однієї з найбільших хакерських атак, що загрожувала уряду США: Хакерська атака на SolarWinds у 2020 році.

SolarWinds – велика компанія-розробник програмного забезпечення, розташована в Талсі, штат Оклахома, яка надає інструменти керування системою для моніторингу мережі та інфраструктури, а також інші технічні послуги для сотень тисяч організацій по всьому світу. Серед продуктів компанії – система моніторингу продуктивності ІТ Orion. Хакери націлилися на SolarWinds, розгорнувши шкідливий код у програмному забезпеченні Orion ІТ для моніторингу та управління, яке використовується тисячами підприємств і державних установ у всьому світі. Злам SolarWinds став великою подією не тому, що було зламано одну компанію, а тому, що він спровокував набагато більший інцидент у ланцюзі поставок, який вплинув на тисячі організацій, також і уряд США. Під час цього зламу ймовірні державні хакери, яких Microsoft ідентифікувала як групу, відому як Nobelium (російське хакерське угруповання). Понад 30 000 державних і приватних організацій, зокрема місцеві, державні та федеральні агентства, використовують систему управління мережею Orion для управління своїми ІТ-ресурсами. Постраждали не лише клієнти SolarWinds. Оскільки хакерство виявило внутрішню роботу користувачів Orion, хакери потенційно могли отримати доступ до даних і мереж їхніх клієнтів та партнерів. Згідно з повідомленнями, зловмисне програмне забезпечення вразило багато компаній і організацій США. Постраждали навіть такі державні департаменти, як Міністерство внутрішньої безпеки, Державний департамент, Міністерство торгівлі та фінансів. Від цієї атаки також постраждали такі приватні компанії, як FireEye, Microsoft, Intel, Cisco і Deloitte [8].

Що ж стосується української практики у сфері загроз і викликів інформаційній безпеці, то розглянемо це питання через призму війни. Якщо проаналізуємо, яка ж була хронологія подій у повномасштабному вторгненні, то буде помітно як постійно, ледь не щомісяця здійснюються атаки на українські системи з метою викрадення інформації. Одна з заяв НАТО 28 лютого 2022 року звучала: “Кібератака на державу-члена НАТО може спричинити дію статті 5 (пункт про колективну оборону), заявив офіційний представник НАТО на тлі занепокоєння, що хаос у кіберпросторі навколо вторгнення росії в Україну може поширитися на інші території”. Військовий альянс упродовж багатьох років чітко давав зрозуміти, що серйозна кібератака може спровокувати дію пункту, але такий сценарій поки що був переважно гіпотетичним [9].

Розглянемо, які інформаційні небезпеки були в перші дні повномасштабного вторгнення. 25 лютого: фішингові атаки, ймовірно, від білоруських хакерів спрямовані проти українських військовослужбовців [10]; фейки про “перевірки” від СБУ, нібито СБУ вимагає від українців перейти за

посиланням, через що згодом ворог хоче отримати доступ до акаунтів українців та дуже багато іншого, про що сповіщає урядова команда реагування на комп'ютерні надзвичайні події України CERT-UA [11].

Загалом, на думку дослідників, Україна має всі шанси та можливості в досягненні технологічного лідерства, оскільки має для цього всю потрібну базу. Досягнення в сфері ШІ, належного захисту інформації, вплинуть на національну оборону і безпеку, ґрунтуючись на революційних змінах у трьох сферах – військовій, інформаційній та економічній. Наприклад, у військовій сфері доступні комерційні технології, які використовують штучний інтелект, такі як безпілотні літальні апарати, зокрема ударні, безпілотні літальні апарати різних діапазонів, крилаті ракети з автоматичним визначенням цілей. Ці технології можуть надати доступ до нових засобів високоточного завдання ударів, зокрема на великі відстані. Іншим прикладом є технологія машинного навчання, яка може автоматизувати аналіз супутникових зображень і забезпечити кіберзахист. У сфері інформаційної та кібернетичної безпеки штучний інтелект значно розширить можливості збору та аналізу даних, реагування на кіберінциденти, а також створення агрегованих даних. Під час розв'язання завдань розвідки це означатиме врахування більшого числа джерел об'єктивної інформації, а також джерел дезінформації та інформаційних впливів [12, с. 149].

О. М. Степко вважає, що розв'язання проблеми забезпечення безпеки інформації в державі потребує розв'язання таких широкомасштабних завдань, як розроблення теоретичних засад безпеки інформації та нормативно-правової бази, яка регламентує вирішення усіх аспектів забезпечення безпеки інформації, створення системи органів, що відповідають за безпеку інформації та вирішення питань керування захистом інформації та її автоматизації, покращення виробництва засобів захисту інформації й організація підготовки відповідних фахівців [4, с. 90].

Основні загрози та виклики у сфері інформаційної безпеки держав, підприємств і просто фізичних осіб зростають прямопропорційно зі швидкістю розвитку видів атак на бази даних, сервіси та архіви. Навіть найбільш захищені сфери, такі як політика та оборона держав, стають цілями зловмисників, які намагаються викрасти інформацію.

Російсько-українська війна наочно демонструє, що інформація може бути використана як засіб масового впливу. У цьому контексті необхідно розробити ефективний механізм, який гарантуватиме інформаційну безпеку України. На нашу думку, основними компонентами цього механізму мають бути:

Технічний аспект – створення відповідної технічної інфраструктури для забезпечення функціонування інформаційної безпеки.

Політичний аспект – розробка державної політики, спрямованої на забезпечення інформаційної безпеки.

Правовий аспект – прийняття якісних нормативно-правових актів, які визначатимуть всі заходи інформаційної безпеки.

Ці три складові частини взаємодоповнюють одна одну і є основними для створення ефективною системи захисту від інформаційних загроз.

Крім того, треба звернути увагу на практичні аспекти, які сприятимуть забезпеченню інформаційної безпеки в державі. Насамперед це щоденне об'єктивне ознайомлення з новинами та іншою інформацією за допомогою державних інтернет-видань, медіа та звернень до громадськості. Регулярне подання інформації про основні події, особливо під час періоду війни, допомагає розсіяти чутки та розкрити фейки. Також важливо навчати громадян основ критичного мислення, розпізнавання дезінформації та фейків, а також безпеки в інтернеті. Не менш важливим є захист свободи слова та інформаційних прав громадян на доступ до інформації і конфіденційність даних, водночас забезпечуючи прозорість та відповідальність у роботі медіа та інших інформаційних платформ.

Висновки. Отже, у контексті сучасних трансформаційних змін суспільства, геополітичної обстановки та воєнного стану в Україні, практика застосування забезпечення інформаційної без-

пеки виявляється надзвичайно важливою. Завдяки розумінню та ефективному застосуванню різноманітних методів і стратегій, держава може ефективно протидіяти дезінформації, кібератакам та іншим інформаційним загрозам. Зокрема, потрібно зосередитися на підвищенні кібербезпеки, освіти та обізнаності громадян, розвитку правової бази та міжнародному співробітництві. Тільки шляхом комплексного підходу і впровадження відповідних заходів можна забезпечити ефективну інформаційну безпеку, особливо в умовах війни, зберігаючи свободу слова та інформаційні права громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року “Про Стратегію інформаційної безпеки”: Указ Президента України від 15 жовтня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>
2. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>
3. Сопілко І. М. (2021). Інформаційна безпека та кібербезпека: порівняльно-правовий аспект. *Юридичний вісник*. 2021. № 2 (59). С. 110–115.
4. Степко О. М. (2011). Аналіз головних складових інформаційної безпеки держави. *Науковий вісник Національного авіаційного університету*. 2011. Том 1. № 3. С. 90–99.
5. Кормич Б. А. (2004). Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Національний ун-т внутрішніх справ. Х., 2004. URL: <http://www.disslib.org/orhanizatsiyno-pravovi-osnovy-polityky-informatsiynoyi-bezpeky-ukrayiny.html>
6. DOT Security. What Are the 3 Components of Information Security. 24.10. 2023. URL: <https://dotsecurity.com/insights/blog-what-are-the-components-information-security>
7. Rabeya Islam Rima. Cyber security in modern world. 14.01.2024. URL: <https://www.educative.io/answers/what-are-some-challenges-in-information-security>
8. Saheed Oladimeji, Sean Michael Kerner. SolarWinds hack explained: Everything you need to know. 03.11.2023. URL: <https://www.techtarget.com/whatis/feature/SolarWinds-hack-explained-Everything-you-need-to-know>
9. Пірсон Дж., Лендей Дж. (2022). Кібератака на НАТО може активувати положення про колективну оборону – офіційно. 28.02.2022. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/cyberattack-nato-could-trigger-collective-defence-clause-official-2022-02-28/>
10. Мастерс Дж. Російсько-українська війна: кібератака – Хронологія кінетичної війни. 26.01.2024. URL: <https://www.msspalert.com/news/ukraine-russia-cyberattack-timeline-updates-amid-russia-invasion>
11. Урядова команда реагування на комп'ютерні надзвичайні події України CERT-UA. Офіційна Facebook-Сторінка. URL: <https://www.facebook.com/UACERT>
12. Шевченко А. І. (2023). Стратегія розвитку штучного інтелекту в Україні: монографія. Київ, 2023. С. 305. URL: https://jai.in.ua/archive/2023/ai_mono.pdf
13. Мазуренко Л. І. (2022). Інформаційна безпека в умовах російсько-української війни: виклики та загрози. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія “Питання політології”*. 2022. Випуск 42. URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/22088/20387>

REFERENCES

1. *Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy* vid 15 zhovtnia 2021 roku “Pro Stratehiu informatsiinoi bezpeky”. (2021, October 15) [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated October 15, 2021 “On Information Security Strategy”]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> [In Ukrainian].
2. *Konstytutsiia Ukrainy* (1996, June 28) [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [In Ukrainian].
3. Sopilko, I. M. (2021). *Informatsiina bezpeka ta kiberbezpeka: porivnialno-pravovyi aspekt* [Information security and cyber security: a comparative legal aspect]. *Yurydychnyi visnyk*. No. 2 (59). P. 110–115 [In Ukrainian].

4. Stepko, O. M. (2011). *Analiz holovnykh skladovykh informatsiinoi bezpeky derzhavy*. [Analysis of the main components of information security of the state]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu*. Tom 1. No. 3. P. 90–99 [In Ukrainian].
5. Kormych, B. A. (2004). *Orhanizatsiino-pravovi osnovy polityky informatsiinoi bezpeky Ukrainy*. [Organizational and legal foundations of information security policy of Ukraine]. Doctor's thesis. Kharkiv. Retrieved from: <http://www.disslib.org/orhanizatsiyno-pravovi-osnovy-polityky-informatsiynoyi-bezpeky-ukrayiny.html> [In Ukrainian].
6. *DOT Security*. What Are the 3 Components of Information Security (24.10.2023). Retrieved from: <https://dotsecurity.com/insights/blog-what-are-the-components-information-security> [In English].
7. Rabeya Islam Rima. *Cyber security in modern world* (14.01.2024). Retrieved from: <https://www.educative.io/answers/what-are-some-challenges-in-information-security> [In English].
8. Saheed Oladimeji, Sean Michael Kerner. *SolarWinds hack explained: Everything you need to know* (03.11.2023). Retrieved from: <https://www.techtarget.com/whatis/feature/SolarWinds-hack-explained-Everything-you-need-to-know> [In English].
9. Pirson, Dz., Lendei, Dz. *Kiberataka na NATO mozhe aktyvuvaty polozhennia pro kolektyvnu oboronu – ofitsiino* (28.02.2022). Retrieved from: <https://www.reuters.com/world/europe/cyberattack-nato-could-trigger-collective-defence-clause-official-2022-02-28/>
10. Masters, Dz. *Rosiisko-ukrainska viina: kiberataka – Khronolohiia kinetychnoi viiny* (26.01.2024). Retrieved from: <https://www.msspalert.com/news/ukraine-russia-cyberattack-timeline-updates-amid-russia-invasion> [In Ukrainian].
11. Uriadova komanda reahuvannia na kompiuterni nadzvychaini podii Ukrainy CERT-UA. Ofitsiina Facebook-Storinka. Retrieved from: <https://www.facebook.com/UACERT> [In Ukrainian].
12. Shevchenko, A. I. (2023). *Stratehiia rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini*: monohrafiia [Strategy for the development of artificial intelligence in Ukraine]. Kyiv, 305 p. Retrieved from: https://jai.in.ua/archive/2023/ai_mono.pdf [In Ukrainian].
13. Mazurenko, L. I. (2022). *Informatsiina bezpeka v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny: vyklyky ta zahrozy*. [Information security in the conditions of the Russian-Ukrainian war: challenges and threats]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia "Pytannia politolohii"*. Vypusk 42. Retrieved from: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/22088/20387> [In Ukrainian].

Дата надходження: 15.04.2024 р.

Olha SKOCHYLIAS-PAVLIV

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Professor of the Administrative
and Information Law Department,
Doctor of Law, Professor
olha.v.skochylyas-pavliv@lpnu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6737-7628>

LEGAL MECHANISMS FOR ENSURING INFORMATION SECURITY IN UKRAINE

The article considers the legal mechanisms for ensuring information security. It has been proven that today, more than ever, when there is a war in Ukraine, the issue of ensuring information security becomes especially relevant and significant, as the information space becomes a “battlefield” on a par with the war front. Enemy forces actively use informational and psychological operations to destabilize the situation inside our country, create panic, spread fakes and undermine trust in state institutions. In these conditions, the state’s policy becomes important, which should be integral and effective in

countering these threats. An effective state policy in the field of information security will help ensure society's resilience to information threats, strengthen trust in state institutions, and maintain stability in crisis conditions. The author's understanding of information security is offered as a state of security of information resources and information systems, which ensures their confidentiality, integrity, availability and reliability, as well as protection against unauthorized access, disclosure, modification, destruction and other forms of abuse that may lead to a violation of national security, economic stability and social order. The main components of information security, which are the basis for information security for the state as a whole, individual bodies or private enterprises, are called confidentiality, integrity and availability. The main components of the mechanism for ensuring information security, in the opinion of the author, should be: technical (creation of appropriate technical infrastructure to ensure the functioning of information security), political (development of state policy aimed at ensuring information security) and legal (adoption of high-quality normative legal acts that will determine all information security measures). These three components complement each other and are key to creating an effective system of protection against information threats.

Key words: national security; information space; information technologies; information security; cyber security; threats to information security.

Степан СЛИВКА

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
професор кафедри теорії права
та конституціоналізму,
доктор юридичних наук, професор
stepan.s.slyvka@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1683-4363>

АНТИНОМІЧНА ПРИРОДА ШТУЧНОГО ПРАВА

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.159>

© Сливка С., 2024

Обставини земного життя, різноманітні життєдіяльні фактори, що відбувалися у суспільстві, національній державі, міждержавних відносинах потребують конкретного нормування. Творча атмосфера людини породжує потужну множину законів. Їх кількість постійно зростає, що потребує постійного звернення уваги на якість, оскільки з'являються нерозв'язні, нездоланні суперечності. Пізнання цих суперечностей нерозривно пов'язане з сумнівами.

Людина не протистоїть життєдіяльній реальності безпосередньо. Її розум не може вийти за межі синергетичних, невидимих наративів. Тому вона вимушено створює на кожен випадок життя (це таке намагання) норми, закони. Звичайно, починаються всі нормування із звичаїв, традицій моралі. Ці рукотворні норми лягають в основу також у рукотворні закони, які мають забезпечувати добро у відносинах між людьми, з державою, між державами і т. ін. Але ми знаємо, що добро може бути нормативне і ненормативне. Це залежить від чинної моралі і законів. Якість моралі і якість законів сприяють нормативному або ненормативному добру. Що породжує таке явище? Безперечно, що причина криється у легітимній антиномійній природі штучного права.

Штучне право виникає із штучної моралі, із штучної ідеології, політики тощо. Треба зазначити, що наведені архітектонічні чинники штучного права є джерелами суперечливого мислення у нормотворенні: онтологічне мислення не має можливості прийняти стрибкоподібну, непослідовну, здебільшого суперечливу логіку деонтологічного правового мислення. Тому зведення всіх деонтологічних законів у єдине штучне право не вдається людині через усю сутність узгодження між ними. Виникає проблема: як поєднати наявні антиномії з творенням держави. Суспільство має свої антиномії моралі, а держава такж свої деякі штучні – нововведені моральні норми, звичаї, традиції. І звести ці норми в одне штучне право неможливо – не працюватимуть природні закони збереження енергії та імпульсу, не працюватиме правова рефлексія і т. ін. Тобто обов'язкове синергетичне право не має місця у штучному, позитивному праві через наявність різного роду антиномій. Виходів із цього стану є небагато, але один з них – це дотримання державою *онтологічної моралі; проведення онтологічної, правової ідеології та онтологічної правової політики.*

Онтологічна мораль узгоджена з природним і надприродним правом. Це їхня видима частина. Якщо у природному і надприродному праві антиномій немає, то їх немає і в онтологічній моралі, оскільки іменується чеснотою. Потрібно з'ясувати, яке місце посідає чеснота у позитивному праві, яке є найбільш антиномічне за природою.

Ключові слова: штучне право; мораль; природне право; онтологічна мораль; біфуркація; флуктація; атрактор; фрактал; неприродна керованість.

Постановка проблеми. Антиномічність природного права впливає в того, що у ньому відображені різні необхідні моральні цінності, які людство встановило для себе. Моральні цінності визнає суспільство, оскільки вони ним виплекані і визнані необхідними життєвими цінностями, стандартами життя.

Можна порівняти моральні цінності із чеснотами, які суспільство (його значна кількість членів) набуло цих онтологічних зразків праведного життя. Це стосується передусім того, що впливає із суспільного творіння і що суспільство вимагає. Чеснотними, морально ціннісними творіннями і вимогами є добро, сенс життя.

Аналіз дослідження проблеми. Важливі питання, які стосуються цієї проблематики, досліджує чимало науковців та відомих людей. Серед них О. Кислашко [1], У. Сіданіч [1], П. Рабінович [3], А. Романова [4] та інші.

Мета статті. Дослідити дію онтологічної моралі, антиномії штучного права у державі.

Виклад основного матеріалу. Про чесноти українського суспільства свідчать “майдани”, які відбувалися в недалекій нашій історії. Особливості “майданних” чеснот, суспільних моральних цінностей прості й онтологічні: свобода, воля, незалежність, європейська єдність, мова, віра та багато інших визначальних чинників, які визначають природний сенс життя. Онтологічні “майданні” чесноти не містять антиномічних норм. Хоча творіння і вимоги суспільства багатоальтернативні, проте назвати їх антиномічними не можливо. Річ у тому, що багатоальтернативність ґрунтується на *добрі*, а не на *злі*. Онтологічне добро саме й породжує бажану суспільну мораль, витребувані моральні цінності, благословенні чесноти, що є основою вищої етичної системи норм, яка не породжує антиномій [1].

Зазначена система вищих етичних норм, якими користуються члени суспільства, хоча і штучна, оскільки це творіння людини, але “відшліфована” природним і надприродним правом. У буденному правовому житті етична система очевидна і сприймається за онтологічну мораль. Це проста онтологічна мораль, яка регулює поведінку людини, її первинні дії у природному просторі. У науці – це елементарна мораль, яка має подальший вплив на вищу мораль, оскільки вона онтологічна.

Важливо дослідити дію онтологічної моралі. Однозначно зауважимо, що ця дія синергетична. Це означає, що онтологічну мораль треба розглянути у природно-правовій системі Всесвіту і довести, що вона не парадоксальна, не суперечлива, хоча і штучна, але не онтологічна у повному розумінні цього слова.

Почнемо з того, що елементарна онтологічна мораль є лише невеликою частиною духовно-надприродних чеснот, що містяться у природно-надприродному просторі, який характеризується рефлексивними діями, всесвітніми законами збереження та імпульсу. Тобто людина створює мораль для того, щоб вона (мораль) згодом і працювала на неї для творення онтологічного добра, тобто для виконання обов'язків з підтримання гармонії, цілісності Всесвіту.

Для цього у людини має панувати таке природне право, яке рефлексує, імпульсує своєю збереженою, нагромадженою енергією на поведінкову систему так, як цього вимагають закони творення Всесвіту. Спершу з цієї метою людина у своєму “колективі” (суспільстві) усно створила

такі норми, які сприяли б гармонізації, підтриманню правової краси. В подальшому, з появою держави з'явилися писані норми для потрібного всесвітнього балансування. Але якщо усні норми (мораль), більш-менш справлялися із всесвітніми завданнями, то письмові норми (позитивні закони) – не завжди. Почалися різноманітні пристосування, а звідси й антиномічності з метою “догодити” природним вимогам нормування життєдіяльного процесу суспільства. Це в кращому випадку. Синергетичні процеси почали не діяти або діяти з перебоями: позитивне право зі своїми антиномічностями перестало ефективно регулювати суспільні відносини.

На ці процеси впливають такі синергетичні детермінанти: *біфуркація, флуктуація, атрактор, фрактал, неприродна керованість (відсутність самоорганізації)*. Водночас зауважимо, що синергетика природного права має право на існування, в позитивного – ні, оскільки воно штучне, не завжди логічне, не суцільне, у багатьох випадках антиномічне. Те саме можна сказати, що не існує й синергетики людської, елементарної моралі, оскільки трапляються у ній неонтологічні норми. Водночас спостерігається синергетична дія органічної моралі суспільства. Основна причина в тому, що суспільна мораль і є органічною мораллю суспільства, яка склалася сама синергетичною. Така взаємовідповідальність існує тоді, коли держава не втручається в “організацію” творіння норм суспільної моралі.

Антиномій штучного права у державі можна не допустити і завдяки ***проведенню онтологічної правової ідеології***.

У філософії під ідеологією розуміють: 1) соціальну програму діяльності, тобто систему теоретичних поглядів, ідей, принципів, спрямованих на обґрунтування та захист корінних інтересів держав, етносів, соціальних груп в тих чи інших сферах суспільного життя; 2) націленість суб'єкта (людини або цілої групи) на певний спосіб реалізації намірів своєї діяльності. Тоді під правовою ідеологією треба розуміти ту ж соціальну програму діяльності держави, але вже у правовому полі. Кожен ідеологічний чинник має впливати із дійсного правового явища, інакше він не виражатиме законних інтересів нації. Всі інтереси нації захищені правом, що входить у завдання держави. І якщо ідея пов'язана із висуванням автономної творчої уяви, яка перебуває поза правовим полем, то вона не матиме перспективи на свою реалізацію. Це буде тоді омана, навіть самоомана, що породить низку антиномій, фальшивих доведень надуманої істинності, яка завдасть шкоди не тільки суспільству, а й державі. Таке явище може виникнути й тоді, коли правове поле буде не онтологічним [2].

Вихід із цієї ситуації один – помістити правову ідею у багатовимірний (*n*-вимірний) онтологічний простір. Тоді правова ідея буде характеризуватися метаантрапологічністю і охопить життєдіяльний процес онтологічною впорядкованістю. Тепер стає зрозумілим, що штучне позитивне право може завести державу в глухий кут, якщо необхідна правова ідеологія не буде онтологічною. Адже всім відомо, що позитивне право певним способом створюється ідеологічно. Ідеологія держави потребує пошуку шляхів захиститися правом, але не задумуючись, що такий захист буде онтологічно дійсним: він зазнає краху, оскільки ідеологічний плюралізм, а потім й антиномії знищать навіть найкращі практичні правила створення позитивно-правових концепцій для осмислення правової дійсності в державі. Щоб не було такого зникнення позитивно-правових норм за допомогою ідеологій, потрібно звернутися до такої дефініції, висвітленої у філософії.

Зазначено, що ідеологія – це символічне відтворення поглядів і водночас своєрідний інструмент мотивації, а також інструмент адаптації, консолідації та інтеграції. Це означає: якщо правильно, з онтологічністю використовувати ідеологію держави, то вона стане природно-правовою, оскільки відображатиме інструмент, засіб для досягнення метафізичної мети забезпечення життєдіяльності людини. Ця мета полягає в тому, що компоненти ідеології імплементуються, входять у позитивне право і забезпечуються необхідною мотивацією, адаптацією, консолідацією, інтеграцією, без яких позитивне право, мало того, що ж штучним, але й недієвим, мертвим [3].

Штучне право у державі значною мірою залежить від її ***онтологічної правової політики***.

Політика (з грец. – державна діяльність) – у найзагальнішому значенні – це діяльність, що має своєю метою регулювання взаємин між людьми для забезпечення певного стану деякої суспільної одиниці (суспільного утворення). Тобто йдеться про уміння управляти державою, якість мистецтва цього управління. Часто зазначають, що політика управляє суспільством. З цим можна погодитися лише частково. Адже не кожне суспільство хоче “слухати” державу. Це стосується громадського суспільства. Тому політика держави впливає на суспільство як позитивно, так і негативно, оскільки є чи не найважливішою онтологічною і деонтологічною наукою. Звичайно політика вникає як у державні, так і суспільні справи. Але це вникання має різну мету: 1) *завоювання, зберігання, здійснення влади*, 2) *врегулювання міждержавних відносин*; 3) *допомога суспільству*. Насправді це запровадження державою інноваційних технологій до *внутрішнього оперативного управління*, до *зовнішньодипломатично-узгоджувального управління* і до *соціального турбування*. Це основні політичні явища, які відзначаються особливим управлінським мистецтвом і мають виняткове політично-юридичне значення.

Такий величезний політичний інтерес потребує онтологічного права. Чи можливо таке право створити без антиномій? Теоретично можна – це буде правова держава, де політика мала б бути найвищим добром із забезпеченням онтологічного, духовного і матеріального добробуту. У правовій державі суспільство має бути громадянським, в якому функціонує органічне народне право, яке допомагає правовій державі реалізовувати акмеологічне штучне право. Настає час, коли онтологічна правова політика набуває такого стану духовного і матеріального добробуту членів суспільства, яке відповідає природному праву. Антиномій немає і політика, яка створила таке штучне право, сама стала залежною від нього. Але такої правової політики поки що не існує. Чому?

Ментальний стаж всіх держав різний, тому різним є політичне життя, яке зводиться будь-якою ціною використовувати такі штучні політичні технології, які б здешевили життя свого народу. Це мистецтво лукавства, нав’язування своєї волі іншим державам. Сучасне розуміння нормативної політики побудовано не на взаємовигідності, а на власній вигоді, без узгодження інтересів і ціннічних орієнтацій.

Філософія права перебуває на захисті штучного права і всіляко його підтримує, оскільки воно містить власну наявність світорозуміння кожного суспільства, забезпечує усвідомлення проникнення у сутність буденних правових явищ, які випромінюють вищий світовий принцип життя [4].

Хоча позитивне право не є штучним і містить багато антиномій, але за допомогою онтологічних правових ідей як колективного суспільно-державного різне розуміння добробуту, щастя, соціальної життєдіяльності. Настав час, коли духовна культура, духовний стан суспільства не в пошані. Духоність стала також предметом правової політики, яка далека від онтологічності. Переважна більшість людей влаштовується туди, де висока заплата, де можна отримувати необліковані кошти, де панує не штучний закон, а обіцянки, різні домовленості і взагалі праця за “поняттями”.

Зрозуміло, що антиномії в сучасних світових державах перебувають в даний час як мистецтво обману, різних махінацій. Цим процесом може бути завершення лише піднесення рівня духовності, високої освіти, панування не штучного, а природного права.

Висновки. Отже, онтологічна правова політика — це особливий вид державної діяльності, який у XXI столітті стосується завоювання й утримання владних повноважень. Створені антиномії в штучному праві дають можливість формувати неонтологічні держави з відповідною неонтологічною правовою політикою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кислашко О. П., Сіданіч У. Л. (2017). Християнські чесноти особистості: навч. посіб. Київ: Духовна вісь, 448 с.
2. Канонічне право: навч. посіб. / укл. свящ. М. Лагодич. Чернівці: Вид-во Чернівецького нац. ун-ту; 2010. 400 с.
3. Рабінович П. М. (2001). Основи загальної теорії права та держави. Київ: Атіка, 176 с.
4. Романова А. С. (2016). Людина у природно-правовому просторі: інтелігібельні і сенсйбельні виміри: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Львів, 40 с.

REFERENCES

1. Kyslashko, O. P., Sidanich, U. L. (2017). *Khrystyianski chesnoty osobystosti: navch. posib.* Kyiv: Dukhovna vis, 448 p [In Ukrainian].
2. *Kanonichne pravo: navch. posibnyk* [Canon law: above. posibnyk] / ukl. sviashch. M. Lahodych. Chernivtsi: Vyd-vo Chernivetskoho nats. un-tu; 2010. 400 p. [In Ukrainian].
3. Rabinovych, P. M. (2001). *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy.* Kyiv: Atika, 176 p. [In Ukrainian].
4. Romanova, A. S. (2016). *Liudyna u pryrodno-pravovomu prostori: intelihibelni i sensybelni vymiry:* avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Lviv, 40 p. [In Ukrainian].

Дата надходження: 19.03.2024 р.

Stepan SLYVKA

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Professor of the Theory of Law and
Constitutionalism Department,
Doctor of Law, Professor
stepan.s.slyvka@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1683-4363>

ANTINOMICAL NATURE OF ARTIFICIAL LAW

Circumstances of earthly life, various vital factors that took place in society, the national state, and interstate relations require specific regulation. The creative atmosphere of a person generates a powerful set of laws. Their number is constantly growing, which requires constant attention to quality, as insoluble, insurmountable contradictions appear. Knowing these contradictions is inextricably linked with doubts.

A person does not directly confront the reality of life. Her mind cannot go beyond synergistic, invisible narratives. Therefore, she is forced to create norms and laws for every case of life (this is such an effort). Of course, all regulations begin with customs and moral traditions. These man-made norms also form the basis of man-made laws, which should ensure good relations between people, with the state, between states, etc. But we know that good can be normative and non-normative. It depends on the current morality and laws. The quality of morality and the quality of laws contribute to normative or non-normative good. What causes this phenomenon? Undoubtedly, the reason lies in the legitimate antinomian nature of artificial law.

Artificial law arises from artificial morality, from artificial ideology, politics, etc. It should be noted that the cited architectural factors of artificial law are sources of contradictory thinking in rule-making: ontological thinking cannot accept the leap-like, inconsistent, mostly contradictory logic of

deontological legal thinking. That is why it is impossible for a person to combine all deontological laws into a single artificial law due to the essence of the agreement between them. A problem arises: how to combine existing antinomies with the creation of a state. Society has its antinomies of morality, and the state also has some artificial ones – newly introduced moral norms, customs, traditions. And it is impossible to reduce these norms into one artificial law – the natural laws of conservation of energy and momentum will not work, legal reflection will not work, etc. That is, mandatory synergistic law has No. place for artificial, positive law due to the presence of various kinds of antinomies. There are few ways out of this state, but one of them is the observance of ontological morality by the state; implementation of ontological, legal ideology and ontological legal policy.

Ontological morality is consistent with natural and supernatural law. This is their visible part. If there are No. antinomies in natural and supernatural law, then they are also absent in ontological morality, since it is called virtue. It is necessary to find out what place virtue occupies in positive law, which is the most antinomian in nature.

Key words: artificial law; morality; natural law; ontological morality; bifurcation; fluctuation; attractor; fractal; unnatural controllability.

УДК 342.9 (477):355

Дмитро СМОТРИЧ

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
доцент кафедри адміністративного
та інформаційного права,
доктор філософії 081 “Право”
dmytro.v.smotrych@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6087-9553>

Ярина ЛЕВІНОВСЬКА

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
студентка першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
yaryna.levinowska.pv.2020@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0008-6743-7959>

Габрієлла ПЕХНЬО

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
студентка першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
habriella.pekhno.pv.2020@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0002-9868-5812>

Наталія ФЕДИШИН

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
студентка першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
nataliia.fedyshyn.pv.2020@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0006-4564-6261>

ВІЙСЬКОВІ ВИПЛАТИ: ПОНЯТТЯ ТА АДМІНІСТРАТИВНА ПРОБЛЕМАТИКА ВОЄННОГО ЧАСУ

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.165>

© *Смотрич Д., Левіновська Я., Пехньо Г., Федішин Н., 2024*

У цій статті автори досліджують систему військових виплат в Україні, зосереджуючись на їхній структурі, обсязі і впливі на військовослужбовців та їхні сім'ї. Зокрема, розглянуто різноманітні види військових виплат, такі як зарплати, доплати за

особливі умови служби, компенсації за втрату працездатності та пенсії. Аналізовано також зміни в законодавстві щодо військових виплат та їхню відповідність міжнародним стандартам. Акцентовано на важливості адекватного фінансового забезпечення військових для підтримання їхньої бойової готовності та морального духу.

Детальний аналіз розкриває, які фактори впливають на рівень військових виплат, з-поміж яких: бюджетні обмеження, економічна ситуація в країні та потреби армії в сучасному озброєнні та техніці. Також досліджено ефективність системи виплат у забезпеченні соціального захисту військовослужбовців та їхніх родин, а також можливість забезпечення достатнього рівня життя після виходу на пенсію. Нарешті, у статті зроблено висновок про те, які поліпшення можна внести в систему військових виплат з метою підвищення привабливості військової кар'єри та забезпечення стабільності в армії.

В статті також проаналізовано роль військових виплат у підтримці військової дисципліни та мотивації особового складу. Зокрема, розглянуто питання своєчасності та регулярності виплат, їх відповідність актуальним життєвим витратам військових, а також можливість отримання додаткових стимулів за вислугу років, військові звання чи виконання особливих завдань. Також висвітлено перспективи подальшого розвитку системи військових виплат в Україні і важливість удосконалення цієї системи з метою забезпечення національної безпеки та обороноздатності.

У статті також розглянуто актуальну проблему соціального забезпечення військовослужбовців в умовах збройного конфлікту. Проведено аналіз сучасного стану виплат військовослужбовцям, зокрема заробітну плату, додаткові винагороди та компенсації. Основну увагу надано законодавчим змінам, що відбулися за останні роки, та їх впливу на добробут військових.

Особливу увагу присвячено аналізу останніх законодавчих ініціатив, спрямованих на підвищення соціального захисту військовослужбовців. Детально розглянуто положення нових законів і постанов, що регулюють питання виплат, а також їх ефективність і вплив на мотивацію військових. У статті також аналізуються проблеми реалізації цих законів на практиці, зокрема бюрократичні перепони та недостатність фінансування.

У цій статті зроблено висновки щодо потреби подальшого вдосконалення системи військових виплат, акцентуючи увагу на важливості своєчасного та справедливого фінансового забезпечення військовослужбовців як одного з основних факторів підтримки боєздатності армії та морального духу військових. Пропонуються рекомендації щодо можливих напрямів реформування системи виплат, зокрема впровадження нових механізмів контролю та забезпечення прозорості фінансових потоків.

Стаття має важливе значення для дослідників у галузі соціальної політики, військових експертів та осіб, залучених до процесу формування і реалізації державної політики у сфері оборони. Вона сприяє глибшому розумінню проблем та перспектив розвитку системи соціального забезпечення військовослужбовців в Україні, що є важливим аспектом забезпечення національної безпеки та стабільності держави.

Ключові слова: військові виплати; повномасштабне вторгнення; грошове забезпечення; соціальні виплати.

Постановка проблеми. З початком повномасштабного вторгнення агресора рф в Україну військові виплати є невід'ємною частиною соціального захисту військовослужбовців та їхніх сімей. Вони становлять важливий елемент військової політики держави, оскільки забезпечують матеріальну підтримку та мотивацію для тих, хто кожного дня ризикує своїм життям на лінії фронту, де ведуться активні бойові дії.

Мета статті полягає у ретельному аналізі системи військових виплат в Україні для з'ясування її ефективності, соціальної справедливості та відповідності потребам військовослужбовців і їхніх сімей.

Виклад основного матеріалу. Існує ціла низка проблем і питань, пов'язаних з військовими виплатами, що потребують уваги та детального аналізу. Один із таких аспектів – це поняття воєнного стану та його вплив на систему військових виплат. Як відомо, з 24 лютого 2022 року, відповідно до Закону України “Про правовий режим воєнного стану”, в Україні введено режим воєнного стану. А вже 28 лютого 2022 року Уряд прийняв постанову Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 168 “Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану”, яка передбачає виплату додаткової грошової винагороди та винагороди за особливості проходження служби під час воєнного стану (особливого періоду) військовослужбовцям на період дії воєнного стану. Такі зміни можуть призвести до змін у режимі виплат, обсягах та умовах їх надання. Проблематика воєнного стану також полягає у забезпеченні соціального захисту військових під час збройного конфлікту, їх реабілітації та подальшої адаптації після завершення служби.

Сьогодні грошове забезпечення військовослужбовців є предметом суспільних дискусій, а особливо з огляду на загальну мобілізацію і збільшення кількості тих, хто змушений одночасно захищати незалежність держави та піклуватися про свої сім'ї. Тому потрібно детальніше проаналізувати проблеми, з якими стикаються військовослужбовці і які пов'язані з виплатами за їхню службу в умовах воєнного стану.

Насамперед уже від початку воєнного стану в Україні почало діяти нове фінансове забезпечення усіх груп військовозобов'язаних ЗСУ та інших силовиків. Відповідно до цього відбулися деякі законодавчі зміни, що регулюють процес нарахування бойових виплат, грошового забезпечення та інша допомога мобілізованим. Усі ці процеси та нові установи звичайно можуть спричиняти затримки у виплаті бойових і узагалі грошового забезпечення військовослужбовців.

Грошове забезпечення згідно з “Порядком виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних сил України та деяким іншим особам” виплачується: військовослужбовцям, які проходять військову службу в апаратах Міністерства оборони України та Головнокомандувача Збройних сил України, Генеральному штабі Збройних сил України, органах військового управління, з'єднаннях, військових частинах, вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти, установах та організаціях Збройних сил України, Державної спеціальної служби транспорту, військовій частині [1].

Варто зазначити, що військовослужбовці під час поранення можуть розраховувати на три типи виплат. Перша – це є їхня заробітна плата, все, що вони отримали, перебуваючи у зоні бойових дій. Крім того, законодавством передбачено, що другий вид виплат це – одноразова допомога у зв'язку з пораненням, що виплачується у розмірі 100 тисяч гривень. І третій вид виплат – це допомога у зв'язку із втратою працездатності. У цьому випадку компенсація залежить від багатьох факторів, як-от статус військовослужбовця. Також цей фактор залежить від поранення і від місця перебування військового, який отримав таке поранення.

Надто сильно ускладнюється ситуація із збиранням документації під час поранення. Тобто з моменту госпіталізації та з моменту евакуації із зони воєнних дій, військовослужбовцю надається медична форма, де зазначено обставини травми, час евакуації та хто евакуював. Військова частина також здійснює службове розслідування, де виявляє, як саме відбулося поранення, його обставини, чи справді воно бойове, беруть покази у побратимів військовослужбовця тощо [2].

Взагалі в основі системи оплати військовослужбовцям лежить посадовий оклад, який доповнюється окладом за військове звання та надбавкою за вислугу років. Власне, цей оклад і

надбавка значно впливають на розмір винагороди за місяць, часто досягаючи 60–80 % посадового окладу та надаючи перевагу тим, хто перебуває на службі у війську протягом багатьох років.

Іншими важливими компонентами винагороди є надбавка за особливості проходження служби і премія, яка дорівнює або дещо перевищує посадовий оклад. Водночас систему спроектовано так, що місячна винагорода у мобілізованого лейтенанта та старшого лейтенанта за контрактною формою служби, які обіймають, наприклад, однакову посаду – командир взводу та обоє перебувають на передовій, може все ж таки доволі істотно відрізнитися, передусім унаслідок різниці у стажі військової служби [3].

Як вже мовилося, під час воєнного стану до щомісячної компенсації додається додаткова компенсація – це “горезвісні” жовтневі 30 тисяч і 100 тисяч гривень. Їх кількість пов’язана з участю в бойових завданнях, тобто не залежить від посади або звання. Однак вищі посадові особи щоразу зменшують кількість нагород для тих, хто перебуває в зоні бойових дій, але не має прямого контакту з противником, і повністю скасовують нагороди для тих, хто перебуває за межами зони активних бойових дій. Міністерство оборони України (далі – Міністерство оборони) заявляє, що на щомісячну фінансову підтримку військовослужбовців витрачається близько 100 мільярдів гривень.

Підтвердження безпосередньої участі військовослужбовців у бойових діях, виконання бойових (спеціальних) завдань або забезпечення здійснення заходів національної безпеки і оборони, протидія і стримування збройних нападів (далі: журнал бойових дій (зміна, навігація-зміна, навігаційний журнал) або оперативний журнал стану, або Бойові звіти, або списки спостереження (щодо об’єктів, що зазнали нападу з боку збройних формувань). [4].

На жаль, сьогодення система, коли “бойові” винагороди для одних військовослужбовців перевищують звичайну щомісячну базову виплату в кілька разів, тоді як іншим категоріям військовослужбовців час від часу урізають виплати, не тільки демонструє певну зневагу до таких військових, а і призводить до підвищення розчарування військовослужбовців, що зумовлює падіння мотивації служити далі та боронити свою державу. Тому, вважаємо, що проблема визначення тих, хто справді “воює”, і тих, хто “ні”, не є простою, але залишається актуальною [3].

16 квітня 2024 року Президент України підписав новий закон про мобілізацію. Він передбачає низку нових обмежень для військовозобов’язаних, а також компенсації для військовослужбовців. Цей закон набуває чинності через місяць із дня, наступного після його оприлюднення. 17 квітня 2024 року його було опубліковано в офіційному виданні Верховної Ради “Голос України”, тобто, він набуває чинності вже 18 травня 2024 року. Що ж стосується військових виплат, то відповідно до норм нового закону, військовослужбовці під час підписання першого контракту мають право на компенсацію 50 % суми від першого внеску іпотекою. Для військовослужбовців, які беруть участь у бойових діях “на нулі”, а також тим, хто виконує бойове завдання під час контрнаступу, законом передбачені щомісячні виплати у сумі 70 тис. гривень. Окрім того, передбачається щомісячна винагорода для військовослужбовців за особливості проходження служби у сумі 10 тис. гривень [9].

Цим законом передбачено також винагороди та компенсації, а саме: за знищену ворожу техніку – від 12 112 до 908 400 грн (від 4 до 300 прожиткових мінімумів) і додаткова відпустка не більше 15 календарних днів за рік; у разі укладення першого контракту – 50 % компенсації першого внеску за іпотечним кредитом за програмою “єОселя”, після першого року служби – додатково 100 тис. грн, і після другого року служби – ще 100 000 грн; у разі укладення контракту – сертифікат на купівлю автомобіля (або іншого ТЗ) у розмірі 150 тис. грн (сертифікат можуть отримати впродовж трьох місяців). І не менш важливим є передбачена виплата сім’ям тих військових, які загинули під час виконання обов’язків, – розміром не менше 15 млн гривень [10]. Тобто ми бачимо, що зміни, які вносить цей закон, спрямовані на забезпечення справедливих та адекватних військових виплат, додаткових гарантій, компенсацій для учасників бойових дій та їхніх родин. Тому зазначаємо, що новий закон про мобілізацію вносить істотні зміни у сферу військових виплат,

сприяючи покращенню умов життя та соціального захисту військовослужбовців, які безпосередньо беруть участь у захисті нашої держави.

Грунтуючись на вищезазначеному матеріалі, можна дійти до аналізу проблематики військових виплат. Вбачаємо, що на сьогодні, порівняно з першими місяцями повномасштабного вторгнення, було внесено безліч змін до такого відносного феномену, як військові виплати.

Варто сказати, що, окрім виконання бойових завдань із захисту нашої держави та надання відсічі ворогу, військовослужбовці також стикаються з адміністративними проблемами, пов'язаними з військовими виплатами. Ця проблематика стає особливо актуальною під час воєнного часу, коли фінансове забезпечення воїнів має надзвичайне значення для їхнього морального стану та готовності до військової служби.

Однією з основних нагальних проблем є брак прозорості та ефективності платіжної системи. Військовослужбовці часто стикаються із затримками з отриманням коштів, невизначеністю щодо суми компенсації та недостатньою інформацією про умови отримання виплати. Все це призводить до невдоволення Збройних сил і розчарування державними органами, негативно позначається на їх статусі і бойових можливостях по захисту країни від загарбників. Іншим аспектом адміністративної проблеми військових виплат є брак матеріальної підтримки сім'ям фронтників. Через недостатню виплату соціальних допомог та компенсацій багатьом сім'ям не вистачає адекватного матеріального забезпечення. Це може призвести до соціальної деградації і посилення фінансових проблем сім'ї військовослужбовця. Для розв'язання цих адміністративних проблем потрібно не тільки забезпечити прозорий і швидкий процес вдосконалення платіжної системи та отримання коштів, а й надати відповідну фінансову підтримку сім'ям військовослужбовців, особливо сім'ям загиблих військовослужбовців в Україні. Звичайно, нове законодавство та зміни, внесені до чинних нормативних актів у цій галузі, значною мірою розв'язали ці проблеми, але вдосконалення цієї системи оплати праці військовослужбовців, особливо під час воєнного стану, конче потрібне.

Вивчаючи питання бюджету на 2024 рік, розуміємо, що ним передбачається фінансування оборонного відомства, наступного року, порівняно з довоєнним періодом, його збільшують у 10 разів. Видатки у 2024 році становитимуть рекордні 1 трильон 164 млрд гривень. Для порівняння, у 2021 році ця сума була 120 млрд гривень, у 2022 році, коли почалося повномасштабне вторгнення – це вже 555 млрд, а на 2023 рік заклали 860 млрд гривень. Переважна частина видатків на 2024 рік – 883 млрд – направляється на забезпечення ЗСУ, підготовку кадрів і військ, медичне забезпечення та забезпечення ветеранів.

За даними Міноборони, саме на виплати військовослужбовцям у 2024 році виділили 751,3 мільярда гривень. А щодо доплат розміром 30 та 100 тисяч грн, то уряд планує зберегти ці виплати впродовж періоду дії воєнного стану, як це передбачено постановою Кабміну № 168. За бюджетом Міноборони на 2024 рік, 100 млн гривень також піде на житло для військових, таким способом забезпечуючи їх елементарними гарантіями та необхідною допомогою з боку держави [5]. Тож розуміємо, що всі ці виплати залишаються на рівні 2023 року. Попри те, зауважено, що спрогнозувати чітку картину важко, але за будь-якого розвитку подій ми маємо враховувати динаміку подій на фронті та ймовірне зростання потреб ЗСУ, зокрема техніки й спорядження. Тому якщо зросте інтенсивність бойових дій чи збільшиться кількість військових, звичайно, треба буде збільшувати фінансування та вносити зміни до бюджету держави.

Розглядаючи адміністративну проблематику військових виплат на практиці, вбачаємо те, що спори, з якими найчастіше зверталися військовослужбовці до органів державної влади або органів місцевого самоврядування під час повномасштабного вторгнення – це спори, пов'язані з ВЛК (військово-лікарська комісія), спори, пов'язані з МСЕК (медико-соціальна експертна комісія) – це комісія, яка встановлює ступінь інвалідності після отримання поранення. А також спори з військовими частинами щодо виплат за відпустки, будь-які соціальні виплати, виплати зарплат, додаткові винагороди під час бойових дій за час перебування у зоні бойових дій [5].

Отже, розуміємо, що військовослужбовцям передбачено досить великий перелік соціальних гарантій. Цей перелік становлять різноманітні виплати, відпустки, лікування, додаткові стимулювальні виплати. Через те, що кількість військовослужбовців справді велика, а військова частина має обмежений штат, інколи бувають ситуації, що військова частина не збирає достатньої кількості документів або помиляється у своїх обрахунках щодо соціальних виплат, тому виникають загострені ситуації, які можна вирішити за допомогою звернення до адміністративного суду.

Один з адвокатів під час інтерв'ю розповів історію з власної практики. Зокрема, він зазначає, що до нього по допомогу звернувся військовослужбовець, оскільки йому не надавали довідку про обставини його поранення. Цю довідку видає військова частина, яка, як виявилось, спеціально затягувала час, нічого не пояснивши чоловікові, який очолював лави ЗСУ. За словами військового, йому постійно повторювали, що довідку не можуть видати з якихось особистих причин й суб'єктивних факторів. Тому адвокат був змушений звернутися до адміністративного суду, де йому вдалось визнати бездіяльність керівництва військової частини і, відповідно, суд зобов'язав видати цю довідку. Після того як військовому видали довідку, розпочався процес компенсації, нарахування виплат, після чого доволі швидко зреагували й інші інстанції, тому як підсумок цієї ситуації – військовий отримав, передбачені законодавством України, виплати [2]. На основі цієї розповіді вбачаємо глибинну проблематику всередині нашої країни. Органи працюють безвідповідально, не несучи за це покарання, хоча є й інший бік медалі – справедливості домогтися все ж таки можна, але, на жаль, лише звернувшись до суду по захист свого права.

Аналізуючи виплату розміром 15 млн гривень за загиблого на війні, варто відзначити, що така виплата передбачена для осіб, які є членами сім'ї загиблого військового. Ними можуть бути: батьки, дружина, діти (повнолітні або неповнолітні), а також особи, які перебували на утриманні у такого військовослужбовця. Виплата розміром 15 млн гривень виплачується частинами, вона розподіляється на всіх, кому законом передбачено цей вид виплат. Тобто це означає, що впродовж трьох років передбачено законодавством, що кожен, хто має право на цю виплату, має звернутися у військкомат, написати заяву, надати підтверджувальні документи, що ця особа є членом сім'ї або родичем військовослужбовця. Територіальний центр комплектування та соціальної підтримки (ТЦК та СП) перевіряє ці документи та направляє їх до Міністерства оборони України [6]. Через це законодавством встановлено, що перша виплата здійснюється розміром п'ятої частини від загальної суми – 15 млн гривень. Своєю чергою, на одноразову допомогу можна подати протягом трьох років з моменту факту смерті військовослужбовця.

Беручи до уваги виплати сім'ї військового, трапляються випадки, коли військовослужбовець розлучений або ж перебував у цивільному шлюбі чи має позашлюбних дітей. Ще у 2023 році такі питання не були врегульовані, тож це поставало серйозною проблемою і ми могли спостерігати безліч судових справ стосовно позашлюбних стосунків, щодо спільного проживання, стосовно позашлюбних дітей тощо. Тому наприкінці 2023 року нарешті був прийнятий законопроект, яким було внесено зміни до нормативно-правових актів і, відповідно, якщо офіційної дружини у військовослужбовця немає, то можна довести факт спільного проживання. Така процедура передбачена законодавством через суд. Тоді дружина також може претендувати на частину грошей із одноразової грошової допомоги. Що стосується дітей – позашлюбні діти також можуть претендувати на частину цих грошей.

Також сьогодні спостерігаємо активні дискусії про додаткові виплати для частини воїнів розміром 70 тисяч гривень. На 11 квітня 2024 року Верховна Рада проголосувала за постанову, щоб уряд додав 70 тисяч гривень на місяць тим, хто безпосередньо воює “на нулі”. Отже, окрім зарплати (20–25 тисяч), бойових (100 тисяч), захисники мають ще отримувати і 70 тисяч. Ці кошти призначені для військових, які виконують бойові чи спеціальні завдання під час ведення бойових (спеціальних) дій на лінії бойового зіткнення з противником на відстані виконання бойових (спеціальних) завдань військовою частиною (підрозділом, зокрема зведеним) першого ешелону оборони або наступу (контрнаступу, контратаки) до ротного опорного пункту включно, а також на

території противника (наприклад, між позиціями військ противника та своїх, на тимчасово окупованих територіях України) [7]. Як відомо, постанова набуває чинності з дня ухвалення, тобто з 11 квітня 2024 року.

Повертаючись до проблематики військових виплат, відзначимо, що є три основні групи підстав для залишення позовних вимог військовослужбовців без задоволення:

- ненадання доказів безпосередньої участі у бойових діях (або у забезпеченні здійснення заходів з національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії);
- не включення особи до наказу про виплату винагороди у зв'язку з притягненням до дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності (у випадку вчинення правопорушення, накладення стягнення чи покарання);
- докази, надані позивачем, не відповідають вимогам відомчих наказів або надані з порушенням процедури.

Виходячи з вищезазначеного, виділяємо такі основні аргументи, які використовують судді у свій захист та пояснення власних дій, а саме:

1) недостатність доказів. Суди вказують, що позивач не надав достатніх документальних підтверджень своєї участі в конкретних бойових діях чи заходах, зокрема, наказів командування, рапортів та інших документів в оскаржуваний період;

2) відсутність документів. Суди зауважують, що до матеріалів справи не було включено документів від командування Оперативного угруповання військ, які б підтверджували участь позивача в заходах з національної безпеки і оборони або які підтверджували б переміщення позивача під час вказаного періоду;

3) відсутність наказів та журналів бойових дій. Це документи, які зазвичай використовуються для підтвердження участі військовослужбовців у бойових операціях;

4) невідповідність переліку учасників. У одному з випадків зазначено, що військовослужбовець не був у переліку осіб, які брали безпосередню участь у бойових діях;

5) не спростування доводів відповідача. В одному випадку відповідач надіслав листа, який, за вказівками суду, не був спростований позивачем. В одній із справ відповідач не спростував заявлені обставини, але суд вважав, що саме це не дає достатніх підстав для визнання цих обставин беззаперечними та безумовними;

6) відсутність допустимих доказів. Суд визначає, що докази, представлені позивачем, не є достатньо переконливими та допустимими, оскільки вони не відповідають вимогам інструкції з виплати додаткової винагороди [8].

Висновки. Отже, з усього вищенаведеного можна дійти висновку, що після початку повномасштабного вторгнення країни-агресора в Україну, у структурі військових виплат відбулось чимало законодавчих змін, які своєю чергою позитивно позначилися на системі військових виплат загалом і регулюванні адміністративної проблематики під час воєнного стану. Зокрема, з'явилися нововведення до вже чинних законів та нормативно-правових документів, а також постало питання у доповненні законодавства в цій сфері, що було реалізовано. У перші місяці війни спостерігалось унормування такого важливого адміністративного інституту, як військові виплати, а саме їх проблематика у період війни в країні, і деякий час вони залишались сталими, попри це, вже починаючи з 2023 року вбачаємо значні правки, які були детальніше описані вище. Згодом, вже у новому 2024 році, знову спостерігаємо прийняття нового закону та внесення численних змін до наявних: скасування старих виплат, додачу нових, але лише для певних категорій військових й за певних умов, приведення до норми виплат для сімей та колишній сімей військовослужбовців тощо. Однак сьогодні проблематика у сфері виплат військовослужбовцям є вагомою і нагальною, тож треба розуміти всю доцільність проведеного аналізу й потреби у впровадженні переінакшень до законодавства України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам: Наказ Міністерства оборони України від 7 червня 2018 р. № з0745-18. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0745-18#Text>
2. Соціальні гарантії: на які виплати мають право поранені військові та їхні родини. URL: <https://suspilne.media/zhytomyr/671688-socialni-garantii-na-aki-viplati-maut-pravo-poraneni-vijskovi-ta-ihni-rodini/>
3. Грошове забезпечення військовослужбовців: для тих, хто “воює”, і тих, хто “ні”. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/hroshove-zabezpechennja-vijskovosluzhbovtsiv-dlja-tikh-khto-vojuje-i-tikh-khto-ni.html>
4. Грошове забезпечення військовослужбовців в умовах воєнного стану. URL: <https://bitly.ws/3hASt>
5. Чи збережуть доплати військовим у 2024 році і чи вистачить на це грошей. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cmjrdnz7kveo>
6. Бюрократія теж убиває. Що треба знати родинам загиблих захисників, аби отримати виплату. URL: <https://glavcom.ua/publications/bjurokratija-tezh-ubivaje-shcho-treba-znati-rodinam-zahiblikh-zakhisnikiv-abi-otrimati-hroshovu-viplatu-981665.html>
7. 0 додаткових тисяч для тих, хто “на нулі” – Рада проголосувала за постанову. На черзі Кабмін. URL: <https://suspilne.media/723734-70-dodatkovih-tisac-dla-tih-hto-na-nuli-rada-progolosuvala-za-postanovu-na-cerzi-kabmin/>
8. Чому військовослужбовцям відмовляють у “бойових”, – обговорили експерти. URL: <https://unba.org.ua/news/8535-chomu-vijs-kovosluzhbovcyam-vidmovlyayut-u-bojovih-obgovorili-eksperti.html>
9. Рада ухвалила новий законопроект про мобілізацію №10449. URL: <https://legalaid.ua/ua/zakonoproekt-pro-mobilizacziyu-10449/>
10. Новий закон про мобілізацію в Україні: основні зміни та кого вони стосуються. URL: <https://www.unian.ua/war/zakon-pro-mobilizacziyu-osnovni-zmini-12607773.html#id-1128452469>

REFERENCES

1. *On Approval of the Procedure for Payment of Financial Support to Servicemen of the Armed Forces of Ukraine and Certain Other Persons*: Order of the Ministry of Defense of Ukraine of June 7, 2018. No. z0745-18. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0745-18#Text> [In Ukrainian].
2. *Social guarantees: what payments are entitled to wounded soldiers and their families*. URL: <https://suspilne.media/zhytomyr/671688-socialni-garantii-na-aki-viplati-maut-pravo-poraneni-vijskovi-ta-ihni-rodini/> [In Ukrainian].
3. *Financial support for military personnel: for those who are “fighting” and those who are not*. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/hroshove-zabezpechennja-vijskovosluzhbovtsiv-dlja-tikh-khto-vojuje-i-tikh-khto-ni.html> [In Ukrainian].
4. *Financial support of servicemen under martial law*. URL: <https://bitly.ws/3hASt> [In Ukrainian].
5. *Will the military retain additional payments in 2024 and will there be enough money for this?* URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cmjrdnz7kveo> [In Ukrainian].
6. *Bureaucracy also kills. What families of fallen defenders need to know to receive payments*. URL: <https://glavcom.ua/publications/bjurokratija-tezh-ubivaje-shcho-treba-znati-rodinam-zahiblikh-zakhisnikiv-abi-otrimati-hroshovu-viplatu-981665.html> [In Ukrainian].
7. *0 additional thousand for those who are “at zero” – the Rada voted for the resolution*. The Cabinet of Ministers is next. URL: <https://suspilne.media/723734-70-dodatkovih-tisac-dla-tih-hto-na-nuli-rada-progolosuvala-za-postanovu-na-cerzi-kabmin/> [In Ukrainian].
8. *Why military personnel are denied “combat” – experts discussed*. URL: <https://unba.org.ua/news/8535-chomu-vijs-kovosluzhbovcyam-vidmovlyayut-u-bojovih-obgovorili-eksperti.html> [In Ukrainian].
9. *The Rada adopted a new draft law on mobilization No. 10449*. URL: <https://legalaid.ua/ua/zakonoproekt-pro-mobilizacziyu-10449/> [In Ukrainian].
10. *The new law on mobilization in Ukraine: the main changes and who they concern*. URL: <https://www.unian.ua/war/zakon-pro-mobilizacziyu-osnovni-zmini-12607773.html#id-1128452469> [In Ukrainian].

Дата надходження: 12.04.2024 р.

Dmytro SMOTRYCH

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Associate Professor of the Administrative
and Information Law Department,
PhD in Law

dmytro.v.smotrych@lpnu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6087-9553>

Yaryna LEVINOVSKA

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
student of the first (bachelor)
level of higher education

yaryna.levinovska.pv.2020@lpnu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0008-6743-7959>

Habriella PEKHNO

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
student of the first (bachelor)
level of higher education

habriella.pekhno.pv.2020@lpnu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0002-9868-5812>

Nataliia FEDYSHYN

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
student of the first (bachelor)
level of higher education

nataliia.fedyshyn.pv.2020@lpnu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0006-4564-6261>

MILITARY PAYMENTS: CONCEPTS AND ISSUES OF WARTIME

Annotation. This article examines the system of military benefits in Ukraine, focusing on their structure, scope, and impact on military personnel and their families. In particular, the different types of military payments, such as salaries, allowances for special conditions of service, disability compensation and pensions, are examined. Changes in legislation on military benefits and their compliance with international standards are also analyzed. It emphasizes the importance of adequate financial support for the military to maintain their combat readiness and morale.

A detailed analysis reveals what factors influence the level of military payments, including budgetary constraints, the economic situation in the country, and the army's need for modern weapons and equipment. The article also examines the effectiveness of the system of payments in providing social protection to military personnel and their families, as well as the possibility of ensuring an adequate standard of living after retirement. Finally, the article concludes with a discussion of what improvements can be made to the military pay system to make military careers more attractive and ensure stability in the military.

The article also analyzes the role of military payments in maintaining military discipline and motivation of personnel. In particular, the article discusses the timeliness and regularity of payments,

their correspondence to the actual living expenses of the military, as well as the possibility of receiving additional incentives for length of service, military ranks or special tasks. Finally, the article highlights the prospects for further development of the military pay system in Ukraine and the importance of improving this system in order to ensure national security and defense capability.

The article also addresses the urgent problem of social security for military personnel in the context of armed conflict. The author analyzes the current state of payments to military personnel, including salaries, additional remuneration and compensation. The main focus is on legislative changes that have taken place in recent years and their impact on the welfare of the military.

Particular attention is paid to the analysis of recent legislative initiatives aimed at improving the social protection of military personnel. The provisions of the new laws and regulations governing payments, as well as their effectiveness and impact on the motivation of the military are examined in detail. The article also analyzes the problems of implementing these laws in practice, including bureaucratic obstacles and insufficient funding.

The article concludes that the military pay system needs to be further improved, emphasizing the importance of timely and fair financial support for military personnel as one of the key factors in maintaining the army's combat capability and morale. The author offers recommendations on possible areas for reforming the payment system, including the introduction of new mechanisms for controlling and ensuring transparency of financial flows.

The article is important for researchers in the field of social policy, military experts, and those involved in the process of formulating and implementing state policy in the field of defense. It contributes to a deeper understanding of the problems and prospects for the development of the social security system for military personnel in Ukraine, which is an important aspect of ensuring national security and stability of the state.

Key words: military payments; full-scale invasion; financial support; social benefits.

УДК 342.951:351.82

Дмитро СМОТРИЧ

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
доцент кафедри адміністративного
та інформаційного права,
доктор філософії 081 “Право”
dmytro.v.smotrych@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6087-9553>

Дмитрій СУРКЕС

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
студент першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
Dmytrii.Surkes.pv.2020@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0008-1367-9450>

Ростислав БУНЯК

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
студент першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
rostyslav.buniak.pv.2020@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0002-7685-3539>

Антон ШЕВЧУК

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
студент першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
anton.shevchuk.pv.2020@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0000-5158-4075>

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ДОГОВІР В ПРАВОВІЙ СФЕРІ

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.175>

© *Смотрич Д., Суркес Д., Буняк Р., Шевчук А., 2024*

Анотація. У цій статті розглянуто роль і значення адміністративних угод у сучасній юридичній практиці. Мовиться про концепцію адміністративних контрактів, її основні аспекти та вплив на відносини між державними установами, громадянами та

підприємствами. Особливу увагу надано правовому регулюванню адміністративних договорів, їх видам і процедурі їх укладення.

У дослідженні проаналізовано роль адміністративних договорів у забезпеченні прав та інтересів сторін, а також у виконанні ними суспільних функцій. Виділено практичні аспекти застосування адміністративних угод у різних сферах управління. Ця стаття допоможе читачеві краще зрозуміти суть і значення адміністративних угод у сучасному правовому середовищі.

Крім того, висвітлено аспекти правового регулювання адміністративних норм, особливо в контексті змін у правовій та судовій практиці. Також розглянуто можливі проблеми та перспективи розвитку інституту адміністративних контрактів у майбутньому. На основі аналізу наукових джерел, міжнародного досвіду, нормативних правових актів та практичного досвіду зроблено висновки про ефективне використання адміністративних договорів у правовому полі для досягнення державних цілей та захисту інтересів усіх учасників правовідносин. Отже, у цій статті надано чіткий огляд та аналіз поточного стану адміністративних угод у правовій сфері, що сприятиме подальшому розвитку та вдосконаленню цієї установи.

Аналіз нормативно-правової бази, що регулює укладення та виконання адміністративних договорів, проведено на основі головних аспектів українського законодавства та міжнародного досвіду. Враховано типи адміністративних контрактів, структури і процедури, пов'язані з їх укладенням, а також особливості моніторингу їх виконання.

У статті також розглянуто проблеми і труднощі, що виникають під час реалізації адміністративних контрактів у сучасних умовах. Зокрема, питання, що стосуються законності та легітимності такої угоди, можливості зловживання владою з боку державних органів, а також забезпечення прав та інтересів фізичних осіб.

Особливу увагу надано порівняльному аналізу адміністративних договорів з іншими формами судового розгляду, такими як адміністративні та цивільно-правові договори. Це дає змогу визначити особливості та переваги адміністративних угод під час узгодження суспільних відносин.

Також були зроблені висновки про необхідність вдосконалення правового регулювання адміністративних договорів та вироблення конкретних рекомендацій для підвищення ефективності їх застосування. Ця стаття буде корисна юристам, студентам юридичних факультетів і всім, хто цікавиться адміністративним правом і правовим регулюванням діяльності уряду.

Ключові слова: адміністративний договір; законодавче закріплення; публічні договори; міжнародний досвід; публічне управління.

Постановка проблеми. Розглядаючи цю тему, вбачаємо, що вона вже здобула широку популярність серед дослідників і вважається однією з тих, що піддалися інтенсивному вивченню. Однак, незважаючи на велику кількість публікацій, відчувається відсутність значущого прогресу в просуванні цього інституту у практику та систематизації відносин, що мають бути регульовані адміністративними договорами. Дослідження джерел договірної компетенції суб'єктів договору також залишається актуальною проблемою. Загалом виникає враження, що проблема ретельно освітлена, але її істотні аспекти так і залишаються нерозв'язаними.

Мета статті. Мета цієї статті – дослідити перспективи та обґрунтувати необхідність правового закріплення правового інституту адміністративного договору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Адміністративний договір у різних аспектах його існування досліджувало багато науковців. Хоча у цій роботі не передбачено детального переліку імен, проте під час підготовки матеріалу були вивчені праці таких визначних фахівців у галузі адміністративного права, як М. Ю. Довгань, С. О. Короєд, В. І. Олефір, В. С. Стефанюк, В. І. Курило та інші.

Виклад основного матеріалу. У сучасній адміністративно-правовій системі адміністративний договір посідає основне місце у виконанні владних функцій. Однак його концепція в новітньому адміністративному праві залишається об'єктом правової неоднозначності. Ці договори, виходячи з цивільних та господарських принципів, підпадають під загальні положення щодо зобов'язань та регулюють переважно відносини у сфері публічного права.

Законодавчо визначеність адміністративного договору здійснюється у пункті 16 частини 1 статті 4 Кодексу адміністративного судочинства України, що визнає його існування у публічному праві. Однак законодавство не вирішує багато невизначених питань щодо цього інституту, таких як перелік типів адміністративних договорів, процедура укладання, умови, форма, а також наслідки порушень умов договору [1].

Треба відзначити, що навіть зафіксоване офіційне визначення має свої недоліки, оскільки не вдається повністю відтворити сутність та характер адміністративного договору, а критерії для його відрізнення від приватно-правових договорів недостатні; наявні суперечності та проблеми у визначенні адміністративного договору в судовій практиці. Суди, приймаючи рішення, часто не мають чіткої правової підстави стосовно адміністративного договору. Наприклад, Верховний Суд може класифікувати однакові або подібні за суттю вимоги до різних видів судової юрисдикції.

Отже, практика судів, включаючи навіть найвищі інстанції, у тлумаченні поняття адміністративного договору є різноманітною та потребує наукової підтримки [2, с. 156]. Законодавче регулювання договірних адміністративних відносин в Україні залишається недостатньо розвинулим, оскільки поняття “адміністративний договір” у законодавстві прямо згадується лише двічі.

– п. 16 ст. 4 “Визначення термінів” КАС України дає дефініцію адміністративного договору [1];

– п. 4 ч. 1 ст. 19 “Справи, на які поширюється юрисдикція адміністративних судів” КАС України зараховує до компетенції адміністративних судів спори, що впливають із адміністративних угод [1].

Встановлення та використання адміністративного договору управлінськими суб'єктами повноважень у Україні ще не мають достатньо чітких меж правового регулювання. Це призводить до низки проблем у практичній реалізації цього інституту через пасивність законодавчої гілки влади. Серед таких проблем можна виділити:

1. Недостатньо чітке визначення умов застосування адміністративних договорів у діяльності державних органів та адміністрації. Потрібно, щоб законодавство встановлювало точну дефініцію адміністративного договору та умови його укладання в законодавчому акті, що містить матеріальні норми.

2. Недостатня узгодженість адміністративних договорів з іншими формами управлінської діяльності, зокрема з правовими актами управління. Важливо закріпити у законодавстві України потребу врахування матеріальних характеристик адміністративних договорів під час їх укладання та виконання.

Подальша проблема полягає у дотриманні адміністративно-правового режиму під час укладання та дії адміністративних договорів. Законодавець має закріпити на нормативному рівні положення, які стосуються:

– Форми укладання адміністративних договорів.

– Необхідності отримання згоди від третіх осіб або інших управлінських органів щодо укладання адміністративних договорів, якщо їх зміст має прямий вплив на статус цих суб'єктів.

– Процедури отримання такої згоди.

Також потрібно вирішити питання недійсності адміністративних договорів, які можуть виникати з різних причин, таких як виявлення протиправності адміністративного акту, помилок у процедурі укладання договору, чи недостатніх правомочностей у представника сторони. Також треба встановити підстави для припинення дії адміністративних договорів, наприклад, виконання договірних зобов'язань.

Додатково треба вивчити можливість використання норм приватного договірного права під час укладання, зміни та припинення адміністративних договорів, а також потребу у видовій диференціації адміністративних договорів в Україні [3, с. 247].

На сьогодні існують різноманітні типи адміністративних договорів, які відображають різні аспекти взаємодії в управлінні та владі. Серед них можна виділити такі:

– Установчі адміністративні договори, які встановлюють основні положення та структуру управління.

– Компетенційно-розмежувальні адміністративні договори, що визначають межі влади та відповідальності між різними суб'єктами.

– Адміністративні договори про делегування повноважень, які передбачають передачу влади або функцій між сторонами.

– Програмно-політичні адміністративні договори про дружбу й співробітництво, які спрямовані на розвиток партнерських відносин та спільні програми.

– Договори між державними та недержавними структурами, які регулюють співпрацю між різними секторами суспільства.

– Договори про громадянську згоду, які встановлюють права та обов'язки громадян перед державою чи іншими структурами.

– Міжнародні договори, що регулюють відносини між державами та міжнародними організаціями [3, с. 254].

Аналіз законодавства України дає змогу виявити різноманітні форми діяльності органів місцевого самоврядування, де для виконання законом наданих повноважень часто використовуються адміністративні договори. Наприклад:

– органи місцевого самоврядування з урахуванням місцевих умов і особливостей можуть перерозподіляти між собою на підставі договорів окремі повноваження та власні бюджетні кошти (ч. 7 ст. 16 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”) [4]. Ч. 3 ст. 93 Бюджетного кодексу України також передбачає, що передання коштів між місцевими бюджетами здійснюється на підставі рішень відповідних місцевих рад, прийнятих кожною із сторін, і укладання договору [5];

– територіальні громади сіл, селищ, міст, районів у містах безпосередньо або через органи місцевого самоврядування можуть об'єднувати на договірних засадах на праві спільної власності об'єкти права комунальної власності, а також кошти місцевих бюджетів для виконання спільних проектів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, установ та організацій і створювати для цього відповідні органи і служби (ч. 3 ст. 60 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”) [4];

– для здійснення спільних програм місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування можуть укладати договори, створювати спільні органи та організації (частина 5 статті 35 Закону України “Про місцеві державні адміністрації”) [6].

Вважаємо, що визначення “адміністративного договору”, наведене вище, є неповним та неузгодженим. Під час докладнішого розгляду практичного застосування цих договорів можна зробити висновок, що кожна характеристика, яка впливає з офіційного визначення, може бути обґрунтованою або мати численні винятки.

По-перше, основною характеристикою, яка підлягає сумнівам, є віднесення договору до адміністративної категорії, коли однією зі сторін є суб'єкт владних повноважень, а зміст договору

спрямований на задоволення публічних інтересів. Часто трапляються випадки, коли орган, що має владні повноваження, здійснює свою діяльність не у сфері адміністрування, а за допомогою укладення приватних договірних зобов'язань.

Наприклад, ПАТ “Укрпошта”, яке було засноване Державою Україною через Міністерство інфраструктури. Крім відомого факту, що воно функціонує як національна пошта, воно також здійснює інші види діяльності, які зареєстровані у Єдиному державному реєстрі фізичних осіб-підприємців, юридичних осіб та громадських формувань. Ці види діяльності охоплюють господарську діяльність, таку як надання різноманітних комерційних послуг, роздрібна та загальновідома оптова торгівля. В цьому контексті задоволення публічних потреб, таких як транспортування товарів та забезпечення послуг листування по всій країні, відбувається згідно з вимогами господарського законодавства [7, с. 184].

Також варто розглянути адміністративний договір як поняття, що зазначене у законодавстві зарубіжних країн. Наприклад, у Німеччині окрема частина Закону про адміністративну процедуру присвячена питанням застосування таких договорів. Ця частина закону визначає межі допустимості укладання адміністративних договорів і встановлює порядок їх укладення, зміни та припинення. Загалом передбачається, що публічно-правові угоди можуть бути укладені, змінені або припинені, якщо закон не обмежує їх укладення. Відповідно до німецького законодавства, публічно-правові угоди можуть бути використані для таких цілей:

1) заміна ними адміністративних актів шляхом укладення їх із відповідних питань з особами, до яких був би звернений адміністративний акт (ст. 54 Закону Німеччини про адміністративну процедуру) [8];

2) усунення невизначеності щодо прав та обов'язків сторін адміністративно-правових відносин на основі компромісу після детального дослідження фактичних обставин справи та якщо адміністративний орган вважає це доцільним (ст. 55 Закону Німеччини про адміністративну процедуру) [8].

Подібно сфера використання адміністративних договорів визначається Законом Іспанії “Про засади адміністративних процедур органів публічного адміністрування” від 1 жовтня 2015 року, № 39/2015. Згідно з цим законом, публічна адміністрація може встановлювати права та обов'язки учасників публічно-правових відносин за допомогою укладання адміністративних договорів замість видання адміністративних актів. Процедура переговорів для узгодження умов таких договорів може бути започаткована на будь-якому етапі адміністративного провадження або до його початку.

Уточнюючи це загальне положення, частина 1 статті 86 Закону Іспанії “Про засади адміністративних процедур” надає органам публічного адміністрування право укладати адміністративні договори як з іншими органами публічного адміністрування, так і з приватними особами. Проте такі договори мають відповідати принципам національного законодавства, не вирішувати питань, які не підлягають переговорам, та спрямовуватися на задоволення публічних інтересів, що належать до компетенції відповідних органів публічного адміністрування [9].

Адміністративні органи Франції мають широкі повноваження у сфері договірної регулювання адміністративно-правових питань. Під час дослідження законодавства Франції, що регулює укладання договорів адміністративними органами, виявлено, що такі договори можуть мати як цивільно-правовий, так і адміністративний характер, залежно від природи включених у них пунктів.

За спостереженнями Дж. Феррарі, деякі пункти є спільними для обох видів договорів, такі як заборона арбітражних положень чи питання щодо компетенції державних органів. Проте існують й інші пункти, що виходять за межі типової структури і змісту цивільно-правових договорів. Вони набувають особливого значення з часом, оскільки судова практика надає їм характер публічно-правових, що розширює їхню правову природу [10].

Як приклад можна згадати судові рішення першої інстанції [11], яке підтвердило апеляційний адміністративний суд та Верховний Суд щодо природи оспорюваного охоронюваного договору,

визнаючи його адміністративним. Також суди висвітлили, що цей договір є публічно-правовим і питання, що стосуються його дії, припинення та скасування, мають бути розглянуті відповідно до КАС України [12].

Комплексний аналіз судової практики в адміністративних судах щодо компетенційних суперечок та адміністративних договорів свідчить про необхідність уважного врахування повноважень суб'єктів владних органів, які часто визначаються законом. Втім є ситуації, коли ці повноваження пересікаються, що може призвести до компетенційних конфліктів. Такі суперечки виникають через різне розуміння законодавства між суб'єктами владних органів або через перевищення чи неправомірне використання ними своїх повноважень.

Висновки. Отже, навіть під час широкого застосування адміністративних договорів у законодавстві України сьогодні немає чіткої нормативної бази, яка б врегулювала питання їх укладання, виконання, зміни та припинення. Навіть серед науковців немає чітких визначень цих понять. Отже, нинішній стан законодавства призводить і буде продовжувати призводити до суперечностей у використанні адміністративних механізмів здійснення владних повноважень.

Також важливо відзначити, що неоднозначність у визначенні поняття “адміністративний договір” гальмує розвиток українського законодавства та ускладнює процес вирішення справ у судах, тому потребує перегляду та коригувань. З аналізу матеріалів, представлених у цьому дослідженні, можна зробити висновок, що під час укладення адміністративного договору не завжди спостерігається прояв добровільної згоди сторін, і реалізація функцій та завдань, покладених на суб'єктів адміністративного управління, може відбуватися через укладення цивільних або комерційних договорів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>
2. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України: в 2-х т. Т. 1 / за заг. ред. В. К. Матвійчука / Матвійчук В. К., Хар І. О. К.: КНТ, 2007. 786 с.
3. Гуд А. М. (2019). Адміністративний договір як форма договірної регулювання адміністративно-правових відносин: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ: Національний університет біоресурсів і природокористування України, 2019. 195 с.
4. Про місцеве самоврядування в Україні: закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>
5. Бюджетний кодекс України Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
6. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>
7. Рагуліна К. А. (2015). Договір як особлива форма існування правових норм. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2015. Випуск 29. С. 179–189.
8. Germany Administrative Procedure Act (Verwaltungsverfahrensgesetz) of 25 May 25 1976. Last updated: 11 December 2008. URL: <https://germanlawarchive.iuscomp.org/?p=289>
9. Law of Kingdom of Spain on the Common Administrative Procedure of the Public Administrations of 1 October 2015 No. 39/2015. URL: <https://afyonluoglu.org/PublicWebFiles/Reports/PDP/2015%20SpainLaw%20392015%20Common%20Administrative%20Procedure%20of%20PA.pdf>
10. Ferrari G. The contracts of public administrations. Revista de la Facultad de Derecho de Mexico. 2018. Tomo LXVIII, Numero 271. DOI: 10.22201/fder.24488933e.2018.271.65340
11. Постанова Житомирського окружного адміністративного суду від 19 червня 2018 р. по справі № 806/1536/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74755516>
12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 23 грудня 2019 р. по справі № 806/1536/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86552104>

REFERENCES

1. *Code of Administrative Procedure of Ukraine*: Law of Ukraine of July 6, 2005, No. 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> [In Ukrainian].
2. *Scientific and Practical Commentary to the Code of Administrative Procedure of Ukraine*. In 2 volumes. Volume 1 / edited by V. K. Matviichuk / Matviichuk, V. K., Khar, I. O. K.: KNT, 2007. 786 p. [In Ukrainian].
3. *Administrative contract as a form of contractual regulation of administrative and legal relations*: Candidate of Laws degree: 12.00.07. Kyiv: National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, 2019. 195 p. [In Ukrainian].
4. *On Local Self-Government in Ukraine*: Law of Ukraine of 21.05.1997 No. 280/97-VR. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> [In Ukrainian].
5. *Budget Code of Ukraine: Law of Ukraine* of 08.07.2010 No. 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> [In Ukrainian].
6. *On Local State Administrations*: Law of Ukraine of 09.04.1999 No. 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> [In Ukrainian].
7. *Contract as a special form of existence of legal norms*. State Building and Local Self-Government. 2015. Issue 29. P. 179–189 [In Ukrainian].
8. Germany Administrative Procedure Act (Verwaltungsverfahrensgesetz) of May 25, 1976. Last updated: December 11, 2008. URL: <https://germanlawarchive.iuscomp.org/?p=289> [In Ukrainian].
9. *Law of Kingdom of Spain on the Common Administrative Procedure of the Public Administrations* of October 1, 2015 No. 39/2015. URL: <https://afyonluoglu.org/PublicWebFiles/Reports/PDP/2015%20SpainLaw%20392015%20Common%20Administrative%20Procedure%20of%20PA.pdf> [In Ukrainian].
10. Ferrari, G. (2018). *The contracts of public administrations*. *Revista de la Facultad de Derecho de Mexico*. 2018. Tomo LXVIII, Numero 271. DOI: 10.22201/fder.24488933e.2018.271.65340 [In Ukrainian].
11. *Resolution of the Zhytomyr District Administrative Court* of June 19, 2018 in case No. 806/1536/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74755516> [In Ukrainian].
12. *Ruling of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Administrative Court* of Cassation of December 23, 2019 in case No. 806/1536/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86552104> [In Ukrainian].

Дата надходження: 19.03.2024 р.

Dmytro SMOTRYCH

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Associate Professor of the Administrative
and Information Law Department,
PhD in Law

dmytro.v.smotrych@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6087-9553>

Dmytrii SURKES

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
student of the first (bachelor)
level of higher education

Dmytrii.Surkes.pv.2020@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-1367-9450>

Rostyslav BUNIAK

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
student of the first (bachelor)
level of higher education

rostyslav.buniak.pv.2020@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-7685-3539>

Anton SHEVCHUK

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
student of the first (bachelor)
level of higher education

anton.shevchuk.pv.2020@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-5158-4075>

ADMINISTRATIVE CONTRACT IN THE LEGAL SPHERE

In this article, we will consider the role and importance of administrative agreements in modern legal practice. The concept of administrative contracts, its main aspects and impact on the relations between state institutions, citizens and enterprises are considered. Special attention is paid to the legal regulation of administrative contracts, their types and the procedure for their conclusion.

The article analyzes the role of administrative contracts in ensuring the rights and interests of the parties, as well as in the performance of their public functions. Practical aspects of the use of administrative agreements in various areas of governance are highlighted. This article will help the reader to better understand the essence and significance of administrative agreements in the modern legal environment.

In addition, the article discusses the existing aspects of legal regulation of administrative agreements, especially in the context of changes in legal and judicial practice. The author also considers possible problems and prospects for the development of the institution of administrative contracts in the future. Based on the analysis of scientific sources, international experience, regulations and practical experience, the author draws conclusions about the effective use of administrative contracts in the legal field to achieve public goals and protect the interests of all parties to legal relations. Thus, this article will provide a clear overview and analysis

of the current state of administrative agreements in the legal field, which will contribute to the further development and improvement of this institution.

The analysis of the legal framework governing the conclusion and performance of administrative contracts is carried out with a focus on the key aspects of Ukrainian legislation and international experience. The types of administrative contracts, structures and procedures related to their conclusion, as well as the peculiarities of monitoring their implementation are taken into account.

The article also discusses the problems and difficulties that arise in the implementation of administrative contracts in the current environment. In particular, the author examines issues related to the legality and legitimacy of such agreements, the possibility of abuse of power by public authorities, and the protection of the rights and interests of individuals.

Particular attention is paid to the comparative analysis of administrative agreements with other forms of litigation, such as administrative and civil law agreements. This makes it possible to determine the features and advantages of administrative agreements in the regulation of social relations.

The author also draws conclusions about the need to improve the legal regulation of administrative agreements and develop specific recommendations to improve the efficiency of their application. This article will be useful for lawyers, jurists, law students and anyone interested in administrative law and legal regulation of government activities.

Key words: administrative contract; legislative consolidation; public contracts; international experience; public administration.

УДК 343.3

Світлана СОРОКА

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
доцент кафедри міжнародного та кримінального права,
кандидат юридичних наук, доцент
svitlana.o.soroka@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9351-4531>

Марія КОВАЛЬ

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
доцент кафедри міжнародного та кримінального права,
кандидат юридичних наук, доцент
mariia.m.koval@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1830-7003>

ОГЛЯД МІСЦЯ ПОДІЇ: ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ СПЕЦІАЛІСТА

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.184>

© Сорока С., Коваль М., 2024

Розглянуто особливості залучення спеціаліста під час огляду місця події. Зазначено, що однією з основних функцій держави є протидія злочинності, яка в усіх її проявах, напрямках та формах лежить в основі її кримінально-правової політики. Кримінально-правовим аспектом протидії злочинності насамперед є діяльність правоохоронних органів щодо виявлення і розслідування кримінальних правопорушень, встановлення винних осіб у їх вчиненні, а також притягнення їх до відповідальності. Тому в кожному випадку під час вчинення кримінальних правопорушень правоохоронні органи мають своєчасно забезпечити швидке, повне та всебічне розслідування. Дотримання всіх засад кримінального провадження особливо є важливим під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Констатовано, що сьогодні науково-технічний прогрес значно просунувся вперед, тому, щоб досудове розслідування здійснювалось ефективно, а завдання кримінального провадження були виконані, потрібно використовувати найбільш сучасні досягнення різних сфер науки і техніки. Провідниками цих досягнень у кримінальному провадженні завжди були експерти, спеціалісти. Проаналізовано поняття спеціаліста за КПК України й іншими нормативно-правовими актами і зроблено висновок, що спеціальні нормативно-правові акти поняття спеціаліста дають ширше ніж КПК України. Розкрито вимоги, які ставляться до спеціаліста під час проведення огляду місця події і особливості його проведення із залученням спеціаліста.

Проаналізувавши ч. 3 ст. 237 КПК України, дійшли висновку, що участь спеціаліста під час проведення огляду місця події не є обов'язковою, тобто це має вирішити слідчий або прокурор запрошувати чи ні спеціаліста для залучення даної слідчої (розшукової) дії. Огляд місця події є найбільш інформативною слідчою (розшуковою) дією щодо вчиненого кримінального правопорушення. Слідчий, прокурор, проводячи огляд місця події без залучення спеціаліста, можуть пропустити і не виявити, а тому і не вилучити докази, які можуть мати вагоме значення для доказової бази. На нашу думку, під час кожного огляду місця події доцільно використовувати спеціальні знання, отже, участь спеціаліста має бути обов'язковою. Участь спеціаліста, в кожному разі, під час проведення даної слідчої (розшукової) дії слугуватиме підвищенню якості досудового розслідування. Тому пропонуємо ч. 3 ст. 237 КПК України викласти у такій редакції:

Ч. 3 Для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді обов'язково запрошують спеціалістів.

Ключові слова: досудове розслідування; кримінальне провадження; огляд місця події; спеціаліст; слідчі (розшукові) дії.

Постановка проблеми. Однією з основних функцій держави є протидія злочинності, яка в усіх її проявах, напрямках та формах лежить в основі її кримінально-правової політики. Кримінально-правовим аспектом протидії злочинності насамперед є діяльність правоохоронних органів щодо виявлення і розслідування кримінальних правопорушень, встановлення винних осіб у їх вчиненні, а також притягнення їх до відповідальності. Тому в кожному випадку під час вчинення кримінальних правопорушень правоохоронні органи мають своєчасно забезпечити швидке, повне та всебічне розслідування. Під час здійснення досудового розслідування важливу роль відіграють органи, які його здійснюють – це слідство і дізнання. Це уповноважені органи, які мають дотримуватись положень і норм кримінального процесуального законодавства, причому особлива увага надається дотриманню процесуальної форми, оскільки її недотримання може призвести до скасування прийнятих рішень. Дотримання всіх засад кримінального провадження особливо є важливим під час проведення слідчих (розшукових) дій. Тому дослідження питання про залучення спеціаліста під час огляду місця події є актуальним і своєчасним.

Аналіз дослідження проблеми. Питання щодо застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні вивчали такі науковці: Р. С. Белкін, В. Г. Гончаренко, О. О. Зайцева, О. М. Зінін, Н. І. Клименко, В. П. Колмаков, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, Є. Д. Лук'янчиков, Г. Г. Омелянюк, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін. Попри численні дослідження, окремі її аспекти все ж потребують подальшого теоретичного розгляду та наукового обґрунтування.

Мета статті – дослідити особливості залучення спеціаліста під час огляду місця події.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні науково-технічний прогрес значно просунувся вперед, тому, щоб досудове розслідування здійснювалось ефективно, а завдання кримінального провадження були виконані, необхідне використання найбільш сучасних досягнень різних сфер науки і техніки. Провідниками цих досягнень у кримінальному провадженні завжди були експерти, спеціалісти.

Відповідно до ч. 1 ст. 71 КПК України спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка має спеціальні знання та навички і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [1]. Під час здійснення досудового розслідування спеціальні знання

можуть використовуватись як у процесуальній, так і непроцесуальній формах. До процесуальних форм належить залучення спеціаліста для участі у проведенні слідчих (розшукових) дій. До непроцесуальних форм використання спеціальних знань – проведення ревізій, надання консультації з фахівцями з питань, що потребують використання спеціальних знань і довідкової допомоги; відомчі розслідування, різні перевірки, що проводять працівники різних відомств та інспекцій (наприклад, технічного стану тощо); надання кваліфікованої допомоги в підготовці технічних засобів, виконанні трудомістких робіт; участь у проведенні оперативно-розшукових заходів тощо [2, с. 47].

Слідчі (розшукові) дії – це дії, які спрямовуються, щоб отримати (зібрати) докази або здійснити перевірку доказів, які вже отримані в конкретному кримінальному провадженні, а підставами для проведення слідчих (розшукових) дій є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети (ч. 1, 2 ст. 223 КПК України) [1]. Проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій регламентовано КПК України, проводити їх мають право прокурор, слідчий органу досудового розслідування, які і несуть відповідальність за швидке, повне та неупереджене здійснення досудового розслідування. Первинною слідчою (розшуковою) дією зазвичай є огляд місця події, вона є найбільш інформативною слідчою (розшуковою) дією щодо визначення ознак вчиненого кримінального правопорушення. Науковці під час описання цієї слідчої (розшукової) дії присвятили чимало уваги завданням, що розв'язуються під час огляду місця події. У ст. 237 КПК України конкретно зазначається мета, з якою проводиться огляд місцевості, приміщення, речей, документів та комп'ютерних даних, отже, мета полягає у виявленні та фіксації відомостей щодо обставин вчинення конкретного кримінального правопорушення. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді можуть запросити спеціаліста(ів). В органах національної поліції у ролі спеціалістів частіше залучаються працівники Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, які працюють на посадах експертів. Слідчий на місці події є головною фігурою, він проводить огляд, складає процесуальні документи, а всі учасники даної слідчої (розшукової) дії виконують його вказівки і доручення. Якщо справа є дуже складною, то керівництво оглядом місця події може взяти на себе прокурор, начальник слідчого відділу. Керівник огляду (слідчий, прокурор, начальник слідчого відділу) відповідає за його проведення, повне та всебічне та неупереджене дослідження обстановки, фіксацію ходу та результатів огляду. Порядок і підстави проведення огляду місця події, а також залучення спеціаліста під час проведення даної слідчої (розшукової) дії регламентується КПК України і іншими підзаконними нормативно-правовими актами. Наказ МВС № 1339 від 03.11.2015 року “Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події” дає ширше визначення поняття “спеціаліст” ніж КПК України, відповідно до цього наказу спеціалістами є інспектори-криміналісти, старші інспектори-криміналісти, техніки-криміналісти, а під час утворення секторів техніко-криміналістичного забезпечення слідчих дій – керівники вище зазначених секторів, які входять до структури відповідних органів досудового розслідування, а також працівники Експертної служби МВС у складі спеціалізованої пересувної лабораторії, які мають мати спеціальні знання, а також можуть надавати спеціальні консультації під час досудового розслідування щодо питань, які потребують спеціальних знань і навичок та залучаються як спеціалісти для того, щоб надати безпосередню технічну допомогу сторонам кримінального провадження під час досудового розслідування [3]. В цьому ж наказі зазначено вимоги, яких мають дотримуватись спеціалісти під час проведення огляду місця події, а саме перед виїздом для участі в огляді місця події спеціалісти мають отримати інформацію про подію і підготувати потрібне технічне обладнання. Відомості про спеціаліста(ів), що брали участь у проведенні огляду місця події, вносять до протоколу огляду місця події, що складає слідчий, де має бути зафіксована інформація, які саме технічні засоби фіксації були застосовані, мають бути вказані характеристики технічних засобів

фіксації, а також носіїв інформації, які застосовувались спеціалістом. Носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії, також мають бути обов'язково додані до протоколу. У разі виготовлення оригіналу документа в електронній формі (його відображення) після того як огляд місця події завершено, то спеціаліст за дорученням слідчого у довільній формі має скласти письмове пояснення, яке разом з відображенням запису процесуальної дії слідчий приєднує як додатки до протоколу. Після огляду місця події залучений спеціаліст(и) має проконсультувати слідчого щодо питань, які потребують відповідних спеціальних знань і навичок щодо порядку та особливостей пакування слідів та об'єктів-слідоносіїв; як правильно провести дослідження виявлених слідів, об'єктів, речей, документів; які питання доцільно вирішити, а також чи є потреба залучення для цього інших спеціалістів [3].

Крім того, в наказі розписано проведення огляду місця події за участю спеціаліста, так

- спеціаліст, який прибуває для участі в огляді місця події, отримує від слідчого інформацію про подію, дії учасників до його прибуття і отримує завдання, які треба виконати. В подальшому він виконує всі доручення слідчого, які стосуються його спеціальних знань;

- на початку огляду місця події слідчий разом із спеціалістом визначає межі і порядок його проведення, і спеціаліст починає здійснювати фотографування та відеозйомку місця події;

- після того як буде виявлена слідова інформація, спеціаліст визначає алгоритм пошуку доказів (слідів, речей, документів) і визначає методи їх виявлення. Свої дії спеціаліст узгоджує зі слідчим і за його погодженням приступає до проведення огляду місця події;

- спеціаліст у своїх діях дотримується тактики огляду місця події, а також методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень;

- для повноти і всебічності спеціалісти можуть здійснювати різні види фотозйомок, застосовують наявні технічні засоби;

- про заходи, які вживав спеціаліст, та факти виявлення слідової інформації спеціаліст обов'язково інформує слідчого. В процесі огляду місця події здійснюються фотографування та вилучення виявлених об'єктів, фіксуються методи їх виявлення і зазначається про це у протоколі, у разі потреби надається допомога слідчому під час описування специфічних ознак (наприклад, вид та кількість виявлених слідів, їх локалізація, яким способом були виявлені);

- за можливості сліди мають бути вилучені разом з об'єктами-слідоносіями. За неможливості – потрібно їх сфотографувати за правилами масштабної фотозйомки та виготовити копії (відбитків та зліпків) цих слідів. Отримана слідова інформація, об'єкти-слідоносії, а також інші предмети за допомогою спеціаліста упаковуються згідно з установленими вимогами і передаються слідчому;

- спеціаліст несе відповідальність за якість і повноту виконання отриманих від слідчого доручень під час проведення огляду місця події [3].

Висновки. Огляд місця події у кожному кримінальному провадженні має свої особливості, які залежать від ступеня тяжкості кримінального правопорушення, способу, обстановки, часу його вчинення, а також інших обставин. Проте, якщо проаналізувати ч. 3 ст. 237 КПК України, де зазначено, що з метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів [1], можна дійти висновку, що участь спеціаліста(ів) під час проведення огляду місця події не є обов'язковою, тобто це має вирішити слідчий або прокурор запрошувати чи ні спеціаліста(ів) для залучення даної слідчої (розшукової) дії. Як уже зазначалося, огляд місця події є найбільш інформативною слідчою (розшуковою) дією щодо вчиненого кримінального правопорушення. Слідчий, прокурор, проводячи огляд місця події без залучення спеціаліста, можуть пропустити і не виявити, а тому і не вилучити докази, які можуть мати вагомe значення для доказової бази. На нашу думку, під час кожного огляду місця події доцільно використовувати спеціальні знання, отже, участь спеціаліста має бути обов'язковою.

Участь спеціаліста, в кожному разі, під час проведення даної слідчої (розшукової) дії слугуватиме підвищення якості досудового розслідування. Тому пропонуємо ч. 3 ст. 237 КПК України викласти у такій редакції:

Ч. 3 Для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді обов'язково запрошують спеціаліста(ів).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Кузьмичов В. С. (2008). Використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті : монограф. / В. С. Кузьмичов, І. В. Пиріг. Д.: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2008. 165 с.
3. Наказ МВС № 1339 від 03.11.2015 року “Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події” URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15/paran7#n7>

REFERENCES

1. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy* [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [In Ukrainian].
2. Kuzmichov, V. S. (2008). *Vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvanni rozkradan vantazhiv na zaliznychnomu transporti*: monohraf. / V. S. Kuzmichov, I. V. Pyrih. D.: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav; Lira LTD, 2008. 165 p. [In Ukrainian].
3. Nakaz MVS No. 1339 vid 03.11.2015 roku “*Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok zaluchennia pratsivnykiv orhaniv dosudovoho rozsliduvannia politsii ta Ekspertnoi sluzhby Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy yak spetsialistiv dlia uchasti v provedenni ohliadu mistse podii*” URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15/paran7#n7> [In Ukrainian].

Дата надходження: 19.03.2024 р.

Svitlana SOROKA

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Associate Professor of the International
and Criminal Law Department,
PhD in Law, Associate Professor
svitlana.o.soroka@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9351-4531>

Maria KOVAL

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Associate Professor of the International
and Criminal Law Department,
PhD in Law, Associate Professor
mariia.m.koval@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1830-7003>

INSPECTION OF THE SCENE: FEATURES OF THE INVOLVEMENT OF A SPECIALIST

The features of involving a specialist during the examination of the scene have been considered. It is noted that one of the main functions of the state is to counter crime, which is the basis of its criminal justice policy in all its manifestations, directions, and forms. The criminal justice aspect of countering crime primarily involves the activities of law enforcement agencies in detecting and investigating criminal offenses, establishing the guilty parties in their commission, and holding them accountable. Therefore, in every case of committing criminal offenses, law enforcement agencies must ensure prompt, thorough, and comprehensive investigation. Compliance with all principles of criminal proceedings is particularly important during investigative (search) actions.

It is noted that today scientific and technological progress has significantly advanced, so in order for pre-trial investigation to be conducted effectively and for the tasks of criminal proceedings to be fulfilled, it is necessary to use the most modern achievements in various fields of science and technology. Experts and specialists have always been the leaders in these achievements in criminal proceedings. The concept of a specialist according to the Criminal Procedure Code of Ukraine and other regulatory legal acts has been analyzed, and it has been concluded that special regulatory legal acts provide a broader understanding of the concept of a specialist than the Criminal Procedure Code of Ukraine. The requirements placed on a specialist during the examination of the scene and the peculiarities of conducting it with the involvement of a specialist have been disclosed.

After analyzing Part 3 of Article 237 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, we have concluded that the participation of a specialist during the examination of the scene is not mandatory. It is up to the investigator or prosecutor to decide whether to invite a specialist for the conduct of this investigative (search) action. The examination of the scene is the most informative investigative (search) action regarding the committed criminal offense. Without the involvement of a specialist, the investigator or prosecutor conducting the examination of the scene may overlook and fail to identify evidence that could be of significant importance to the evidentiary base. In our opinion, it is advisable to utilize specialized knowledge during every examination of the scene, therefore the participation of a specialist should be mandatory. The participation of a specialist in each case during the conduct of this investigative (search) action will contribute to improving the quality of the pre-trial investigation. Therefore, we propose to amend Part 3 of Article 237 of the Criminal Procedure Code of Ukraine as follows:

Part 3: The victim, suspect, defense counsel, legal representative, and other participants in the criminal proceedings may be invited to participate in the examination. In order to obtain assistance on matters requiring specialized knowledge, the investigator and prosecutor must invite specialists to participate in the examination.

Key words: pre-trial investigation; criminal proceedings; inspection of the scene; specialist; investigative (search) actions.

УДК 343.985

Svitlana SOROKA

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Associate Professor of the International
and Criminal Law Department,
PhD in Law, Associate Professor
svitlana.o.soroka@lpnu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9351-4531>

FEATURES OF PRE-TRIAL INVESTIGATION OF SMUGGLING OF NARCOTIC SUBSTANCES, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES, THEIR ANALOGUES OR PRECURSORS, OR COUNTERFEIT MEDICINAL PRODUCTS

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.190>

© Soroka S., 2024

The article explores the peculiarities of pre-trial investigation of smuggling of narcotic substances, psychotropic substances, their analogues or precursors, or counterfeit medicinal products. It emphasizes that the illegal circulation of narcotic substances at regional, national, and international levels is reaching alarming proportions that are constantly growing. As a result, there has been an increase in the number of criminal proceedings investigated within this category of criminal offenses. This has posed new challenges for researchers and practitioners, who are involved in improving existing and developing new research methods. It is noted that pre-trial investigation is one of the most important stages of criminal proceedings, preceding the court hearing and commencing from the moment information about the criminal offense is entered into the Unified Register of Pre-trial Investigations (hereinafter referred to as the URPI).

The initiation of pre-trial investigation within their competence is the responsibility of the investigator or prosecutor. One of the peculiarities of detecting the smuggling of narcotic substances is that information about the commission of this crime is obtained in most cases through independent detection by the investigator, prosecutor, or other authorized official from any source of circumstances that may indicate its commission. It has been established that in most cases, the detection of the smuggling of narcotic substances fully relies on the law enforcement officers during the performance of their professional duties, usually on the officials of the revenue and customs authorities during the implementation of customs control. In the event of direct detection of signs of a crime provided for in Article 305 of the Criminal Code of Ukraine, a report is drawn up by a law enforcement officer, or if by another person, a statement is written, specifying the data that constitute the content of the Unified Register of Pre-trial Investigations. The investigator and prosecutor are obliged to enter the relevant information into the URPI and initiate an investigation urgently, but no later than 24 hours after the detection of circumstances from any source that may indicate the commission of smuggling of narcotic substances. It is stated that in urgent cases, the examination of the scene of the crime can be conducted before entering the information into the URPI. The detection of

smuggling of narcotic substances should be considered an urgent case, therefore the examination of the scene of the crime can be conducted before entering the information into the URPI, and the information must be entered immediately after the completion of the examination. A protocol is drawn up on the conduct of the examination of the scene of the crime in accordance with the requirements of Article 104 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. The importance of conducting a search of a person after the examination of the scene of the crime is emphasized. In addition to the examination of the scene of the crime and the search of a person, the following investigative (search) actions are considered priority in the investigation of smuggling of narcotic substances: examination of material evidence, appointment of expertise, interrogation, seizure of property. The peculiarities of conducting the aforementioned investigative (search) actions in the investigation of smuggling of narcotic substances are disclosed. An algorithm of actions during the investigation of this type of crime is proposed.

Key words: smuggling of narcotic substances psychotropic substances, their analogues or precursors, or counterfeit medicinal products; pre-trial investigation; investigative (search) actions; investigator; prosecutor.

Formulation of the problem. In the current conditions, when Ukraine is experiencing a serious social crisis accompanied by the criminalization of all spheres of life, the issue of effectively combating the smuggling of narcotic substances, psychotropic substances, their analogues or precursors, and counterfeit medicinal products through the proper application of legislation becomes particularly relevant. The spread of drug-related crimes is increasing, not only within the domestic market but also beyond its borders. Thus, the illegal circulation of narcotic substances at regional, national, and international levels is reaching alarming proportions that are constantly growing. As a result, there has been an increase in the number of criminal proceedings investigated within this category of criminal offenses, posing new challenges for researchers and practitioners in improving existing methods and developing new investigation techniques. Therefore, the chosen topic is timely and relevant.

Analysis of the study of the problem. Researchers such as P. D. Bilenchuk, I. O. Vozhrin, Yu. M. Groshevy, I. I. Kohutych, V. A. Kolisnyk, V. M. Shevchuk, S. A. Sheyfer, V. Yu. Shepitko, I. M. Yakimov, and others have addressed the problem of investigating specific types (groups) of criminal offenses.

The purpose of the article: The aim of this article is to clarify the peculiarities of pre-trial investigation of the smuggling of narcotic substances, psychotropic substances, their analogues or precursors, or counterfeit medicinal products.

Presentation main material: Pre-trial investigation is one of the most important stages of criminal proceedings, preceding the court hearing and commencing from the moment information about the criminal offense is entered into the Unified Register of Pre-trial Investigations. The initiation of pre-trial investigation within their competence is the responsibility of the investigator or prosecutor. The law provides two reasons to initiate pre-trial investigation: 1) submission of a statement or notification of a committed criminal offense; 2) independent detection by the investigator, prosecutor, or other authorized officials from any source of circumstances that may indicate the commission of a criminal offense (Article 25 of the Criminal Procedure Code of Ukraine).

One of the peculiarities of detecting the smuggling of narcotic substances is that information about the commission of this crime is obtained in most cases through independent detection by the investigator, prosecutor, or other authorized officials from any source of circumstances that may indicate its commission. The term “any source” refers to obtaining information by the investigator, prosecutor about a specific criminal offense during the pre-trial investigation of another criminal offense or by the operational units based on the results of measures aimed at establishing the identity of the person who committed the criminal offense, receiving information from other government authorities, mass media, or while

performing their legally assigned duties. Therefore, in most cases, the detection of the smuggling of narcotic substances relies heavily on the law enforcement officers during their professional activities, usually on the officials of the revenue and customs authorities during the implementation of customs control. Customs control is carried out directly by the officials of the revenue and customs authorities through: 1) verification of documents and information; 2) customs inspection (inspection and re-inspection of goods, commercial vehicles, inspection and re-inspection of hand luggage and baggage, personal search of individuals); 3) oral questioning of citizens and officials of enterprises; 4) inspection of territories and premises of temporary storage facilities, customs warehouses, free trade zones, duty-free shops, and other places where goods and commercial vehicles subject to customs control are located or where activities subject to control under the Customs Code and other laws of Ukraine are carried out. In the event of direct detection of signs of a crime provided for in Article 305 of the Criminal Code of Ukraine, a report is drawn up by a law enforcement officer, or if by another person, a statement is written, specifying the data that constitute the content of the Unified Register of Pre-trial Investigations (Article 214, Part 5 of the Criminal Procedure Code of Ukraine).

The investigator, prosecutor, without delay but no later than 24 hours after the discovery of any circumstances that may indicate the commission of drug smuggling, is obliged to enter the relevant information into the Unified Register of Pre-trial Investigations (URPI) and initiate an investigation. The pre-trial investigation begins from the moment the information is entered into the URPI. Conducting a pre-trial investigation before entering the information into the register or without such entry is not allowed and entails liability as established by law. The examination of the crime scene in urgent cases can be carried out before entering the information into the URPI. The detection of drug smuggling should be considered an urgent case, so the examination of the crime scene can be conducted before entering the information into the URPI, and the information must be entered immediately after the completion of the examination. Conducting an examination of the crime scene in cases of drug smuggling is an urgent and mandatory investigative (search) action. This is explained by the need to obtain information about the circumstances of the event in its original, unchanged state, as any delay leads to the loss of material evidence, tools, and means of its commission, as well as the loss of information about the persons who committed it. The examination of the crime scene can be conducted by the investigator independently or by assigning it to an operational unit employee, for which the investigator issues a written assignment. When performing assignments, the operational unit employee exercises the powers of the investigator. During the examination of the crime scene, information about the circumstances of drug smuggling is recorded in accordance with the law, witnesses are identified, seized narcotic substances and other items and documents that are relevant to the criminal proceedings are confiscated, and the seized narcotic substances are weighed. The seized items, objects, and documents must be properly packaged to prevent damage and unauthorized access, with tags attached, certified by appropriate inscriptions and signatures of the persons involved in the examination, and sealed with the seal of the respective authority, as indicated in the protocol. If it is not possible to examine the seized narcotic substances, items, and documents at the scene, they must be temporarily sealed and stored in that condition until their examination is carried out, and final sealing must be performed. During the examination of the crime scene, the investigator has the right to prohibit any person from leaving the scene until its completion and from taking any actions that interfere with the examination. To conduct an examination for assistance in matters requiring special knowledge, it is advisable to invite an expert who, by the investigator's assignment, has the right to take measurements, photograph, audio or video record, create plans, diagrams, make graphic representations of the examined place or individual objects, make prints and casts, examine and seize narcotic substances, items, and documents that are relevant to the criminal proceedings, and weigh narcotic substances. A protocol is drawn up regarding the examination of the crime scene in accordance with the requirements of Article 104 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, indicating the recording of the investigative (search) action using technical means. After the protocol is drawn up, the participants who took part in the procedural action are given the opportunity to familiarize themselves with its text. Remarks and additions are noted in the protocol before the signatures. The protocol is signed by all participants who took part in the procedural action. In addition, after the examination of the crime scene, it is advisable to conduct a search

of a person to identify and seize narcotic substances. A search of a person is carried out if there are sufficient grounds to believe that the person is hiding on or in their person substances or materials that are relevant to the criminal proceedings. Such a search of a person is an urgent investigative action and is carried out without a prior decision by the investigating judge or the investigator himself [2, p. 600]. A search of a person is conducted with the mandatory participation of at least two witnesses, one of whom is of the same sex as the person being searched. In this case, the search of a person is not an integral part of the examination of the crime scene, so a separate protocol is drawn up regarding the conduct of the search in accordance with the requirements of Article 104 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. The above-mentioned provisions regarding the documentation and preservation of material evidence apply. If narcotic substances are seized specifically during the examination of a person by the employees of the revenue and customs service during customs control, in such cases, as a rule, it is impractical to conduct an examination of the crime scene, as it will have a rather formal nature and will not yield positive results in obtaining evidentiary information, except in cases where the person in possession of the narcotic substances attempts to dispose of them.

In order to ensure a prompt, comprehensive, and unbiased investigation of drug smuggling, it is advisable for the investigator to prioritize certain investigative (search) actions. In addition to the examination of the crime scene and the search of a person, the following actions should be included as priority investigative (search) actions in the investigation of drug smuggling: examination of material evidence, appointment of expertise, interrogation, and seizure of property.

The most common investigative (search) action for obtaining evidence is interrogation. Interrogation is a procedural action that is a regulated information-psychological process of communication between the persons involved in it, aimed at obtaining information about known facts relevant to establishing the truth in criminal proceedings, as provided by criminal procedural norms. Its conduct requires the investigator to have a high level of general and professional culture and a deep understanding of human psychology [6, p. 187]. The interrogation of a suspect is usually conducted by the investigator immediately after the arrest, search of the person, or examination of the crime scene at the place of pre-trial investigation or at another location with the consent of the person to be interrogated. During the interrogation of a suspect, their personal data is first clarified, which is compared with the document identifying the person (passport, birth certificate, etc.). Then, the person is informed about their rights, obligations, and the procedure for conducting the interrogation. If the person does not understand the language in which the criminal proceedings are conducted, an interpreter may be involved in the interrogation. The suspect has the right to refuse to testify. During the interrogation, photography, audio, and/or video recording may be used. If the suspect agrees to give testimony, they are asked to provide information about the circumstances of the committed crime. The main task of the investigator during the interrogation of a suspect is to clarify and record the suspect's testimony in full, ensuring their understanding, specification, and detailing, so that each of the circumstances mentioned can be verified and corroborated by other evidence. Witness interrogation. In the investigation of drug smuggling, witnesses can be divided into three groups: a) persons who directly discovered the narcotic substances and apprehended the suspect – officials of the revenue and customs authorities during customs control, border guards, operational police officers, Security Service of Ukraine, etc.; b) witnesses who were present at the time of the smuggling (eyewitnesses of the crime) – service personnel (train conductors, flight attendants, railway, bus, airport, river, and sea port employees), drivers and passengers of the vehicle used by the smuggler to commit the crime, the head of a train brigade, ship captain, tour group leader, etc.; c) witnesses who, although not directly involved in the discovery and apprehension of the smuggler, can provide information about events preceding or following the crime – relatives of the suspect, their friends, acquaintances, colleagues at work. During the interrogation of witnesses, the investigator clarifies what they know about the smuggling of narcotic substances by the apprehended person, information about the apprehended person, and what they specifically saw or heard. A protocol is drawn up regarding the interrogation in accordance with the requirements of Article 104 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

A search is conducted with the purpose of identifying and documenting information regarding the circumstances of drug smuggling. A search of a person's residence or other property is conducted based on

a resolution of an investigating judge, to which the investigator applies with a motion agreed upon with the prosecutor. The grounds for conducting a search must be sufficient, otherwise the investigating judge refuses to grant the motion. The execution of the investigating judge's resolution authorizing the search of a person's residence or other property can be delegated by the investigator to the relevant operational units of law enforcement agencies. A specialist may be invited to participate in the search to provide assistance on matters requiring special knowledge. A search of a person's residence or other property must involve the participation of at least two witnesses, regardless of the use of technical means of documentation, at a time that causes the least disruption to the normal activities of the person in possession, unless the person conducting the search concludes that complying with this condition could significantly harm the purpose of the search.

Before the execution of the investigating judge's resolution, the person who owns the residence or other property, or in their absence, another present person, must be presented with the resolution and provided with a copy. The authorized officer in charge of conducting the search has the right to prohibit any person from leaving the search location until its completion and to take any actions that interfere with the conduct of the search. If there are no individuals present at the residence or other property, a copy of the resolution must be left in a visible place. In this case, the authorized officer conducting the search is responsible for ensuring the security of the property located in the residence or other property and preventing access to it by third parties. During the search, it is necessary to identify and seize: 1) narcotic substances, psychotropic substances, their analogues or precursors, or counterfeit medicinal products; 2) money and other valuables obtained from illegal activities involving narcotic substances, items and objects prohibited for free circulation; 3) equipment and its parts, utensils, or other items used for the illegal production of narcotic substances, including those with traces (bowls, pots, flasks, sieves, etc.); devices for packaging narcotic substances (scales, containers, empty ampoules, etc.); 4) documents indicating the connection of the suspect with other participants in the smuggling (notebooks with addresses and phone numbers, photographs of accomplices, letters, telegrams, rough notes containing information about smuggling operations, etc.); 5) travel documents (tickets), notifications of international postal shipments; 6) other items and documents that may be relevant to the case. The scope and content of search actions, including the disclosure of closed premises, hiding places, compartments, dismantling of technical equipment or devices, etc., must correspond to the achievement of the purpose of the search. The authorized officer conducting the search may decide to conduct a personal search of individuals if there are sufficient grounds to believe that the individuals present during the search have substances, items, or documents that are relevant to the criminal proceedings and refuse to voluntarily surrender them, as mentioned above. Information about the search of a person and its results are reflected in the search protocol, which is drawn up in accordance with the requirements of Article 104 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

The examination of narcotic substances, psychotropic substances, their analogues or precursors, or counterfeit medicinal products is an investigative (search) action conducted with the purpose of identifying and documenting information about the circumstances of the committed crime under Article 305 of the Criminal Code of Ukraine. It involves examining the seized substance and describing its external characteristics: appearance; quantitative and qualitative characteristics (composition, consistency, color, odor, size, volume, weight). In the case of ampoules or tablets, the presence of inscriptions on the ampoules or tablets, the level of liquid filling in the ampoules, the color of the liquid, the presence of sediment, the method of packaging and packaging material, digital markings, and the name of the manufacturing plant, etc., are described. The examination should have a scientific nature. The speed and completeness of the pre-trial investigation depend on the knowledge, experience, and ability of the investigator to conduct such an examination.

The procedure for the examination is defined in Article 237 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which stipulates that the suspect, their defense counsel, legal representative, and a specialist may be invited to participate in the examination. It is advisable to conduct photography during the examination. A protocol is drawn up regarding the examination in accordance with the requirements of Article 104 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. The examined material evidence must be immediately sealed and

certified with the signatures of the persons who participated in the examination and kept in a storage room until the case is resolved on its merits.

The involvement of an expert for conducting an expertise is a procedural action that involves appointing an expertise, conducting research, and providing a conclusion by the expert. An expert is engaged if scientific, technical, or other specialized knowledge is necessary to clarify circumstances relevant to the criminal proceedings. The investigator issues a ruling on appointing an expertise in accordance with the requirements of Part 5 of Article 110 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. A comprehensive examination of the seized substances is carried out during a forensic chemical examination. The objects of examination are narcotic substances, psychotropic substances, their analogues or precursors, or counterfeit medicinal products. A forensic chemical examination is used to determine the classification of the seized substances or items as belonging to a specific type, which, according to the Law "On the Circulation of Narcotic Drugs, Psychotropic Substances, their Analogues, and Precursors" dated February 15, 1995, are included in the List of Narcotic Drugs, Psychotropic Substances, and Precursors, or to establish that the seized medicinal product is counterfeit. The questions posed to the expert by the investigator and their conclusions regarding them must not exceed the scope of the expert's specialized knowledge. The investigator conducting the criminal proceedings is not obliged to follow the expert's conclusion. Any disagreement between the investigator and the expert's conclusion must be justified in the respective ruling.

Seizure of property. If the sanction of Part 2 or 3 of Article 305 of the Criminal Code of Ukraine provides for the confiscation of property, the investigator has the right to impose a seizure on the property of the suspect. The investigator applies to the investigating judge with a motion agreed upon with the prosecutor for the seizure of property. The motion must be accompanied by original or copies of documents and other materials that substantiate the grounds for the motion.

Conclusions. In conclusion, considering the above, we propose the following algorithm of actions at the initial stage of investigating drug smuggling: 1) registration of a statement, report, or notification; 2) conducting a scene examination; 3) entering information into the Unified Register of Pre-trial Investigations; 4) conducting a personal search; 5) questioning the suspect; 6) conducting a search of the person's residence or other property; 7) examining the seized narcotic substances; 8) appointing a forensic chemical examination; 9) questioning witnesses; 10) imposing a seizure on property.

Considering that each criminal case has specific characteristics, at the initial stage of investigating drug smuggling, there may be a need to conduct other investigative (search) actions in each specific case.

REFERENCES

1. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy*. Naukovo-praktychnyi kommentar: u 2 t. T. 1 / O. M. Bandurka, Ye. M. Blazhivskiyi, Ye. P. Burdol ta in. za zah. red. V. Ya. Tatsiia, V. P. Pshonky, A. V. Portnova. Kh.: Pravo, 2012. 768 p. [In Ukrainian].
2. Kohutych, I. I. *Kryminalistyka*: Kurs leksii. K.: Atika, 2009. 888 s. [In Ukrainian].
3. *Mytnyi kodeks Ukrainy* URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/page12> [In Ukrainian].
4. *Polozhennia pro poriadok vedennia Yedynoho reiestru dosudovykh rozsliduvan*: Nakaz Heneralnoi prokuratury Ukrainy vid 17 serpnia 2012 roku No. 69 iz zminamy ta dopovnenniamy. URL: <http://document.ua/pro-edinii-reestr-dosudovih-rozsliduvan-doc110019.html> [In Ukrainian].
5. *Kryminalistyka*: Pidruchnyk / kol. avt. V. Yu. Shepitko, V. O. Konovalova, V. A. Zhuravel ta in. / Za red. prof. V. Yu. Shepitka. 4-e vyd., pererob. i dop. Kh.: Pravo, 2008. 464 p. [In Ukrainian].

Дата надходження: 09.02.2024 р.

Світлана СОРОКА
Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
доцент кафедри міжнародного та кримінального права,
кандидат юридичних наук, доцент
svitlana.o.soroka@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9351-4531>

ОСОБЛИВОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КОНТРАБАНДИ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ ЧИ ПРЕКУРСОРІВ АБО ФАЛЬСИФІКОВАНИХ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ

У статті досліджено особливості досудового розслідування контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів. Акцентовано, що незаконний обіг наркотичних засобів на регіональному, національному і міжнародному рівнях набуває загрозливих розмірів, що постійно зростають. У зв'язку з цим зросла кількість кримінальних проваджень, що розслідуються у межах цієї категорії кримінальних правопорушень. Це викликало нові завдання для дослідників і практиків, які пов'язані з удосконаленням наявних та розробкою нових методик проведення досліджень. Відзначено, що досудове розслідування є однією із найважливіших стадій кримінального провадження, яка передує судовому розгляду і розпочинається із моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі ЄРДР).

Розпочати досудове розслідування в межах своєї компетенції зобов'язані слідчий або прокурор. Особливістю виявлення контрабанди наркотичних засобів є те, що отримання інформації про вчинення цього злочину відбувається в більшій частині випадків через самостійне виявлення слідчим, прокурором, іншою уповноваженою службовою особою із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про його вчинення. Встановлено, що в більшій частині випадків виявлення контрабанди наркотичних засобів повною мірою покладається на працівників правоохоронних органів під час здійснення їх професійної діяльності зазвичай на посадових осіб органів доходів і зборів під час здійснення митного контролю. У разі безпосереднього виявлення ознак злочину, передбаченого ст. 305 Кримінального кодексу (далі КК) України, працівником правоохоронного органу складається рапорт, а якщо іншою особою, то пишеться заява, де зазначаються дані, які становлять зміст єдиного реєстру досудових розслідувань. Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після виявлення з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення контрабанди наркотичних засобів, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування. Констатовано, що огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до ЄРДР. Виявлення контрабанди наркотичних засобів треба вважати невідкладним випадком, тому огляд місця події може бути проведений до внесення відомостей до ЄРДР, а відомості мають бути внесені негайно після завершення огляду. Про проведення огляду місця події складається протокол відповідно до вимог ст. 104 КПК України. Акцентовано про доцільність проведення обшуку особи після проведення огляду місця події. Запропоновано, крім огляду місця події і обшуку особи, до першочергових слідчих (розшукових) дій під час розслідування контрабанди наркотичних засобів віднести: огляд речових доказів, призначення експертизи, обшук, допит, арешт майна. Розкрито особливості проведення вищезазначених слідчих розшукових дій під час розслідування контрабанди наркотичних засобів. Запропоновано алгоритм дій під час розслідування цього виду злочинів.

Ключові слова: контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів; досудове розслідування; слідчі (розшукові) дії; слідчий; прокурор.

Юрій ТРЕТЯК

Львівський університет бізнесу та права,

аспірант, адвокат

e-mail: tretyak.yura@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0003-9888-6291>

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.197>

© Третяк Ю., 2024

Ця стаття аналізує роль адміністративних органів у забезпеченні кібербезпеки з правової та адміністративної перспективи. Розглядаються основні функції та завдання, які вони виконують для ефективного управління й захисту інформаційних ресурсів та кіберінфраструктури, а також висвітлюється важливість ролі суб'єктів адміністративно-правового забезпечення кібербезпеки у формуванні стратегій та політик, спрямованих на забезпечення кібербезпеки, та визначається їхній внесок у створення безпечного та стабільного кіберпростору.

Розглянуто аспекти, що сприяють кращому розумінню ролі державних структур у забезпеченні безпеки в кіберпросторі та підвищенню їх ефективності в цьому напрямку.

Описано нормативно-правові акти, що регулюють повноваження та функції суб'єктів адміністративно-правового забезпечення кібербезпеки, зокрема Закон України “Про основи забезпечення кібербезпеки України”, а також вплив адміністративно-правового забезпечення кібербезпеки на ефективність захисту інформаційних ресурсів та кіберінфраструктури.

Охарактеризовано, що система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення кібербезпеки – це органічне поєднання спільною метою державних і недержавних інституцій, а також інших суб'єктів, які беруть участь у здійсненні заходів, спрямованих на забезпечення кібербезпеки.

Запропоновано координацію дій між різними суб'єктами, детальне та чітке розмежування компетенції державних органів, які є суб'єктами забезпечення кібербезпеки; встановлення обов'язкової системи сертифікації для оцінки та підтвердження рівня кібербезпеки для усіх суб'єктів, які мають критичне значення для інфраструктури або національної безпеки; співпрацю з приватним сектором та громадськістю; розроблення планів реагування на кіберінциденти та програм відновлення після їх виникнення для мінімізації збитків та перерв у роботі суб'єктів адміністративно-правового забезпечення кібербезпеки.

Ключові слова: адміністративний орган; суб'єкт забезпечення кібербезпеки; кібербезпека; кіберінфраструктура; кіберзахист.

Постановка проблеми. В умовах всеосяжного цифрового розвитку та зростання кіберзагроз стала актуальною проблема забезпечення кібербезпеки на національному та міжнародному рівнях.

Україна, як і багато інших країн, стикається з постійними викликами у забезпеченні безпеки в кіберпросторі. У цьому контексті роль суб'єктів адміністративно-правового забезпечення кібербезпеки стає критично важливою. Адміністративно-правове забезпечення кібербезпеки в Україні має значний вплив на ефективність захисту інформаційних ресурсів і кіберінфраструктури. На сьогодні питання кібербезпеки, властиво, стає невід'ємною частиною національної безпеки, а заходи протидії кіберзагрозам розробляються і впроваджуються на державному рівні. Станом на зараз, особливо в умовах війни, питання кіберзагроз є актуальним практично для всіх суб'єктів, як для звичайних громадян, так і для великих підприємств, а також окремих галузей економіки та держави загалом, у зв'язку з чим ефективна організація системи органів адміністративно-правового забезпечення кібербезпеки набуває критичного значення.

Аналіз дослідження проблеми. Серед науковців, що досліджували систему суб'єктів забезпечення кібербезпеки в Україні та їх роль в адміністративно-правовому забезпеченні кібербезпеки варто виділити праці А. В. Тарасюка, Т. Ю. Ткачука, В. Л. Бурячка, С. О. Гнатюка, О. Г. Корченко.

Метою статті є аналіз функцій законодавчо визначеної системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення кібербезпеки в Україні, визначення ролі адміністративних органів в адміністративно-правовому забезпеченні кібербезпеки в контексті сучасних викликів та загроз в кіберпросторі, дослідження їхньої функціональної сфери, завдань та відповідальності у забезпеченні ефективного управління і захисту інформаційних ресурсів та кіберінфраструктури, аналіз стратегій та політик, які вони впроваджують для протидії кіберзагрозам та забезпечення безпеки в кіберпросторі.

Виклад основного матеріалу. Закон України "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України" визначає перелік основних суб'єктів національної системи адміністративно-правового забезпечення кібербезпеки, а саме: Президент України через Раду національної безпеки і оборони України, яка ним очолюється, Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Національний координаційний центр кібербезпеки, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, правоохоронні, органи розвідки та контррозвідки, Збройні сили України та інші військові формування, що утворені та діють згідно з законом, Національний банк України, суб'єкти оперативно-розшукової діяльності, підприємства, установи, організації, що належать до об'єктів критичної інфраструктури, а також інші суб'єкти, які провадять діяльність, що пов'язана з національними інформаційними ресурсами, інформаційними електронними послугами, а також із здійсненням електронних правочинів, електронними комунікаціями, захистом інформації та кіберзахистом [1].

Суб'єкти забезпечення кібербезпеки у межах компетенції вчиняють дії, що спрямовані на запобігання використанню кіберпростору у воєнних, терористичних чи будь-яких інших незаконних і злочинних цілях; виявляють та реагують на кіберінциденти та кібератаки, ліквідують їх наслідки; здійснюють обмін інформацією щодо виявлених та потенційних кіберзагроз; розробляють і впроваджують заходи у сфері кібербезпеки, кібероборони та кіберзахисту, включно із запобіжними, організаційними, навчальними та іншими заходами; забезпечують проведення аудиту інформаційної безпеки, включаючи підпорядковані об'єкти та об'єкти, що перебувають в їх управлінні; виконують низку інших заходів, спрямованих на забезпечення розвитку та безпеки кіберпростору.

Згідно з вищезгаданим Законом, Кабінет Міністрів України відповідає за розробку і впровадження державної політики в галузі кібербезпеки, захист прав і свобод громадян, а також національних інтересів нашої держави в кіберпросторі та боротьбу з кіберзлочинністю. Крім того, на нього покладено завдання з організації і забезпечення необхідними ресурсами функціонування національної системи кібербезпеки, встановлення вимог до системи аудиту інформаційної безпеки

на об'єктах критичної інфраструктури і забезпечення його роботи, за винятком тих об'єктів, що входять до сфери регулювання Національного банку, операторів платіжних систем, а також технологічних операторів платіжних послуг.

Своєю чергою цим же нормативно-правовим актом на Президента України покладено завдання контролю за діяльністю із забезпечення кібербезпеки суб'єктів сектору безпеки і оборони, інших державних органів [1].

Також треба зауважити, що Постанова Кабінету Міністрів України від 4 квітня 2023 р. № 299 “Деякі питання реагування суб'єктами забезпечення кібербезпеки на різні види подій у кіберпросторі” затвердила Порядок реагування суб'єктами забезпечення кібербезпеки на різні види подій у кіберпросторі.

Згідно з цим порядком, суб'єкти забезпечення кібербезпеки здійснюють реагування на кіберінциденти та кібератаки через заходи з кіберзахисту. Ці заходи спрямовані на оперативне виявлення кіберінцидентів та кібератак і захист від них, належне інформування про кіберзагрози, запобігання негативним наслідкам від них, їх мінімізацію та усунення, а також виправлення вразливостей. Крім того, документ передбачає послідовне виконання етапів реагування на кіберінциденти та кібератаки, зокрема, підготовку, виявлення та їх аналіз, запобігання, ліквідацію, відновлення, а також оцінку ефективності та надійності заходів реагування на кіберзагрози [2].

Важливим нормативним актом, що регулює питання завдань, покладених на суб'єктів забезпечення кібербезпеки, є Стратегія кібербезпеки України. Згідно з положеннями цієї стратегії її реалізація покладається на основних суб'єктів національної системи кібербезпеки, Міністерство закордонних справ України, Міністерство цифрової трансформації України, Міністерство освіти і науки України, а також інших суб'єктів забезпечення кібербезпеки в межах їх компетенції [3].

Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних сил України відповідно до своїх повноважень відповідають за проведення заходів щодо підготовки країни до відстоювання військової агресії у кіберпросторі (кібероборони). Вони також координують військову співпрацю з НАТО, спрямовану на забезпечення безпеки кіберпростору та спільний захист від кіберзагроз. Крім того, їм доручено забезпечення співпраці з Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України та Службою безпеки України щодо кіберзахисту власної інформаційної інфраструктури.

Національний координаційний центр кібербезпеки, який діє як робочий орган Ради національної безпеки й оборони України, відповідає за координацію та контроль за діяльністю суб'єктів сектору безпеки і оборони, які забезпечують кібербезпеку. Цей центр також представляє Президентові України пропозиції, які безпосередньо стосуються формування та уточнення Стратегії кібербезпеки України.

Згідно із вже згаданою вище Стратегією Національний координаційний центр кібербезпеки відповідає за розроблення та затвердження процедур та порядку здійснення огляду державної системи кібербезпеки. Він також здійснює обов'язкове та негайне повідомлення про кіберзагрози, кібератаки та кіберінциденти до всіх відомчих і галузевих центрів кібербезпеки, забезпечує розгляд основних питань кібербезпеки на своїх засіданнях та системний контроль за виконанням ухвалених рішень. Крім того, він координує виявлення та виправлення вразливостей інформаційно-комунікаційних систем, сприяє заохоченню приватного сектору, наукової спільноти, громадських організацій і громадян до участі у заходах з кібербезпеки та щорічно оприлюднює публічні звіти про стан кібербезпеки за різними сферами відповідальності [3].

Ширше коло завдань Національного координаційного центру кібербезпеки визначає Указ Президента України “Про Національний координаційний центр кібербезпеки”, яким затверджено Положення про вказаний центр. Серед основних завдань згідно з цим Указом – аналіз стану кібербезпеки, огляду національної системи кібербезпеки, оцінка готовності суб'єктів кібербезпеки до протидії кіберзагрозам та виконання вимог законодавства щодо кіберзахисту державних електронних ресурсів [4].

Під час засідання Національного координаційного центру кібербезпеки 22 вересня 2022 року одногосно було затверджено Порядок взаємодії суб'єктів забезпечення кібербезпеки під час реагування на кіберінциденти/кібератаки (далі – Порядок взаємодії або Порядок) [5].

Документ був розроблений робочою групою, створеною при вищезгаданому координаційному центрі, яка включала представників всіх основних суб'єктів національної системи кібербезпеки, а також Мінцифри, МЗС та Національного інституту стратегічних досліджень.

У межах цього документа передбачено створення постійної Об'єднаної групи для реагування на кіберінциденти та кібератаки, а також врегульовано питання обміну інформацією, координації та спільних дій між суб'єктами забезпечення кібербезпеки під час реагування на кіберінциденти та кібератаки.

Вищезгаданий Порядок взаємодії визначає основні принципи, на яких ґрунтується його застосування. Один з головних – спільна мета, адже приватний сектор і державні органи мають спільно забезпечувати безпеку власних інформаційно-комунікаційних систем та кібербезпеку держави загалом. Крім того, передбачається, що взаємодію треба здійснювати на засадах реагування з урахуванням можливих ризиків; поваги до усіх підприємств, установ та організацій, на яких стався кіберінцидент; єдності зусиль; пріоритетності та першочерговості заходів відновлення діяльності.

Залежно від ступеня негативних наслідків, що настають внаслідок реалізації кіберінциденту / кібератаки, впроваджено відповідно шість рівнів критичності, які розроблялись, ґрунтуючись на найкращих світових практиках: некритичний (білий), низький (зелений), середній (жовтий), високий (помаранчевий), критичний (червоний), а також надзвичайний (чорний). Відповідно до встановленого рівня критичності Порядком визначаються конкретні алгоритми взаємодії під час реагування на загрози [5].

Служба безпеки України (СБУ) в контексті забезпечення кібербезпеки також відіграє основну роль у захисті національних інтересів та інфраструктури країни в кіберпросторі. Це орган, який має широкі повноваження щодо збору й аналізу інформації про можливі кіберзагрози, а також проведення операцій з контролю та протидії цим загрозам.

Основні функції СБУ у сфері кібербезпеки, на нашу думку, містять:

- моніторинг інтернет-простору: СБУ веде постійний моніторинг інтернету для виявлення можливих загроз національній безпеці, таких як кібератаки, шпигунство, дестабілізаційні дії тощо;
- реагування на кіберзагрози: СБУ має можливість реагувати на кібернапади та інші загрози шляхом координації з іншими правоохоронними органами та кіберзахисними структурами;
- розслідування кіберзлочинів: СБУ веде розслідування кіберзлочинів, таких як кібертероризм, кібершпигунство, кібершахрайство та інші, з метою ідентифікації та притягнення винних до відповідальності;
- співпраця з міжнародними партнерами: СБУ співпрацює з іншими країнами та міжнародними організаціями у сфері кібербезпеки для обміну інформацією та спільної протидії загрозам;
- здійснення контррозвідувальних, а також оперативних-розшукових заходів, що своєю чергою спрямовані на боротьбу з кібертероризмом та кібершпигунством;
- забезпечення готовності об'єктів критичної інфраструктури до можливих кібератак та кіберінцидентів;
- забезпечення реагування на комп'ютерні інциденти у сфері державної безпеки [6].

На Національний банк України своєю чергою покладено завдання формування вимог щодо кіберзахисту критичної інформаційної інфраструктури у банківській сфері. Оскільки банківська система є однією з найважливіших інфраструктурних галузей, яка підтримує економіку та фінансову стабільність, захист її від кіберзагроз є надзвичайно важливим завданням.

Можна виділити такі основні способи, якими Національний банк України забезпечує кібербезпеку в банківській системі:

- розробка та впровадження кіберзахисних стандартів: НБУ встановлює вимоги до кіберзахисту для банківських установ, включаючи вимоги до захисту даних клієнтів, інформаційних систем та мереж;
- моніторинг та аналіз кіберзагроз: НБУ веде постійний моніторинг кіберзагроз та аналіз потенційних ризиків для банківської системи, щоб вчасно виявляти та реагувати на них;
- співпраця з іншими суб'єктами кібербезпеки: НБУ взаємодіє з іншими урядовими та приватними суб'єктами кібербезпеки, зокрема правоохоронними органами, для обміну інформацією та спільної протидії загрозам [7].

Ще одним не менш важливим органом у сфері кібербезпеки, на нашу думку, є Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України (ДСС України), діяльність якої регулює Закон України "Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України".

Вищезгаданий Закон визначає роль ДСС України як органу, відповідального за розвиток і ефективне функціонування систем урядового зв'язку, захист конфіденційного обміну інформацією, телекомунікацій, криптографічну безпеку та управління радіочастотним ресурсом. ДСС України також відповідає за кібербезпеку, у тому числі за захист державних інформаційних ресурсів у мережі, критичної інфраструктури та реагування на кіберінциденти.

У сфері кібербезпеки ДСС України відповідає за розробку та впровадження політики щодо захисту державних інформаційних ресурсів та інформації, яка підпадає під вимоги закону. Вона також забезпечує кіберзахист об'єктів критичної інформаційної інфраструктури та здійснює державний контроль у цих сферах. Крім того, ДСС України координує діяльність інших учасників у сфері кібербезпеки, сприяючи їхній взаємодії щодо захисту. Вона також забезпечує створення та нормальне функціонування Національної телекомунікаційної мережі та впроваджує організаційно-технічні моделі для забезпечення кіберзахисту [8].

Від початку війни Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації виявила та дослідила близько 24 млрд подій у сфері інформації. Треба зауважити, що за останній період часу істотно збільшився об'єм зареєстрованих та опрацьованих кіберінцидентів від 65 до 120, порівняно з попередніми періодами та даними [9].

Розвідувальними органами, такими як Служба зовнішньої розвідки України, розвідувальними органами спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону, своєю чергою здійснюється розвідувальна діяльність щодо можливих загроз національній безпеці України у кіберпросторі, а також інших подій і обставин, що пов'язані зі сферою кібербезпеки та кіберпростору.

Постановою Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2015 р. № 831 "Про утворення територіального органу Національної поліції" було утворено Департамент кіберполіції як міжрегіональний територіальний орган Національної поліції [10].

Кіберполіція своєю чергою відповідає за розслідування кіберзлочинів, зокрема крадіжки особистих даних, шахрайство в інтернеті, кібертероризм та інші кіберзлочини. Вона також проводить превентивні заходи, спрямовані на попередження кіберзлочинності та підвищення кібербезпеки серед населення та підприємств; здійснює заходи протидії кіберзлочинам у сфері використання платіжних систем, таким як скімінг (шимінг), кардінг, кеш-трапінг; здійснює попереднє та завчасне інформування громадян щодо появи нових кіберзлочинців; впроваджує програмні засоби для систематизації кіберінцидентів; здійснює реагування на запити іноземних партнерів.

Окрім вже сказаного, Департамент кіберполіції також має забезпечувати участь у підвищенні кваліфікації працівників поліції у сфері застосування комп'ютерних технологій з метою протидії злочинності [11].

Під час дії воєнного стану більша частина державних органів активно долучилася до заходів протидії повномасштабному вторгненню російських військ на територію України. Хоча основні

завдання кіберполіції залишилися незмінними, внаслідок цього воєнного конфлікту деякі напрямки роботи стали більш активними, а також з'явилися нові, а саме:

- Активна протидія проросійським хакерським групам, які мають за мету атакувати інформаційні ресурси державних органів України.
- Запобігання масштабним ДДОС-атакам на приватний і державний сектори.
- Виявлення та реагування на антиукраїнську пропаганду в інтернеті, яка координується російськими ЗМІ та за допомогою ботів у соціальних мережах.

Ураховуючи різноманітність суб'єктів у сфері адміністративно-правового забезпечення кібербезпеки, можна підтримати думку А. В. Тарасюка, що подальше зростання їх кількості може призвести до дублювання їх повноважень, що своєю чергою ускладнює потребу вдосконалення системи регулювання цих суб'єктів. Також погоджуємось з позицією щодо важливості розвитку державно-приватного партнерства в галузі кібербезпеки з метою ефективного забезпечення потреби у цій сфері [12].

Т. Ю. Ткачук слушно зауважує, що суб'єкти, які забезпечують кібербезпеку, мають охоплювати не лише державні органи та їхніх представників. Коли йдеться про систему національної безпеки загалом, до її складу традиційно долучають різні сили та ресурси, що спроможні забезпечити національну безпеку [13, с. 42].

Також погоджуємось з думкою, що досвід іноземних держав та особливості сучасних українських реалій свідчать про те, що основні завдання кібербезпеки неможливо розв'язати без створення спеціального міжвідомчого структурного органу, який би був спроможний на постійній основі забезпечити координацію діяльності окремих відомств; правоохоронних і силових структур України, що відповідальні за забезпечення кібербезпеки; центральних органів у структурі певних відомств, правоохоронних і силових структур України, на яких покладено функції виявлення й оцінювання ступеня критичності зовнішнього кібервпливу, розробка основних принципів і надання відповідних рекомендацій, що стосуються боротьби з його проявами, а також належної протидії кібератакам конфронтуючих сторін і впливу на їх інформаційно-телекомунікаційні системи; органів власної інформаційної безпеки – державних установ (відомств) і комерційних структур, метою яких має бути тісна взаємодія із вищезгаданими центральними органами щодо побудови єдиної політики стосовно захисту власного та спільного національного інформаційного та кіберпросторів [14, с. 8–9].

З огляду на загрози кібербезпеці, які постійно зростають, вдосконалення системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення кібербезпеки стає критичним завданням. Ми вбачаємо такі шляхи реалізації цього завдання: розширення нормативно-правової бази, що регулює кібербезпеку на всіх рівнях – від державного до корпоративного; детальне та чітке розмежування компетенції державних органів, які є суб'єктами забезпечення кібербезпеки; встановлення обов'язкової системи сертифікації для оцінки та підтвердження рівня кібербезпеки для усіх суб'єктів, які мають критичне значення для інфраструктури або національної безпеки; впровадження обов'язкових регулярних аудитів для оцінки вразливостей та ефективності заходів з кібербезпеки, що здійснюються суб'єктами забезпечення кібербезпеки на державному рівні; розроблення планів реагування на кіберінциденти та програм відновлення після їх виникнення для мінімізації збитків та перерв у роботі суб'єктів адміністративно-правового забезпечення кібербезпеки. Крім того, сьогодні в умовах війни особливо важливим є посилення міжнародного співробітництва в галузі кібербезпеки для обміну інформацією та спільного реагування на кіберзагрози.

Висновки. Основними суб'єктами адміністративно-правового забезпечення кібербезпеки є Президент України через Раду національної безпеки і оборони України, яку він очолює, Національний координаційний центр кібербезпеки в статусі робочого органу Ради національної безпеки і оборони України, Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, правоохоронні органи та органи розвідки,

суб'єкти оперативно-розшукової діяльності, Збройні сили України та інші військові формування, що утворені та діють відповідно до закону, Національний банк України, об'єкти критичної інфраструктури. Кожен з цих суб'єктів у межах своєї компетенції здійснює необхідні заходи з метою запобігання та протидії використанню кібернетичного простору у воєнних, розвідувально-підривних, терористичних та інших злочинних цілях, виявлення кіберінцидентів та кібератак і реагування на них, та вчиняє дії спрямовані на усунення спричинених ними негативних наслідків.

В умовах війни питання кіберзагроз є актуальним майже для всіх суб'єктів, як для звичайних громадян, так і для великих підприємств, а також окремих галузей економіки та держави загалом, у зв'язку з чим під час дії воєнного стану більша частина державних органів активно долучилася до заходів протидії кіберзагрозам, пов'язаним з повномасштабним вторгненням російських військ на територію України.

Для вдосконалення системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення кібербезпеки вбачаються такі заходи, як розширення нормативно-правової бази, що регулює кібербезпеку на всіх рівнях – від державного до корпоративного; детальне та чітке розмежування компетенції державних органів, які є суб'єктами забезпечення кібербезпеки; встановлення обов'язкової системи сертифікації для оцінки та підтвердження рівня кібербезпеки для усіх суб'єктів, які мають критичне значення для інфраструктури або національної безпеки; впровадження обов'язкових регулярних аудитів для оцінки вразливостей та ефективності заходів з кібербезпеки, що здійснюються суб'єктами забезпечення кібербезпеки на державному рівні; розроблення планів реагування на кіберінциденти та програм відновлення після їх виникнення для мінімізації збитків та перерв у роботі; посилення міжнародного співробітництва в галузі кібербезпеки з метою обміну інформацією та спільного реагування на наявні загрози кібербезпеці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>
2. Деякі питання реагування суб'єктами забезпечення кібербезпеки на різні види подій у кіберпросторі: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.04.2023 № 299. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/299-2023-%D0%BF#Text>
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року “Про Стратегію кібербезпеки України”: Указ Президента України; Стратегія від 26.08.2021 № 447/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text>
4. Про Національний координаційний центр кібербезпеки: Указ Президента України від 07.06.2016 № 242/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/242/2016#Text>
5. Порядок взаємодії суб'єктів забезпечення кібербезпеки під час реагування на кіберінциденти / кібератаки. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/5765.html>
6. Про службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>
7. Про національний Банк України: Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>
8. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України: Закон України від 23.02.2006 № 3475-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3475-15#Text>
9. Державна Служба спеціального зв'язку та захисту інформації. Офіційна веб-сторінка. URL: <https://cip.gov.ua/ua>
10. Про утворення територіального органу Національної поліції: *Постанова Кабінету Міністрів України* від 13.10.2015 № 831. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2015-%D0%BF#Text>
11. Кіберполіція України. Офіційна веб-сторінка. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2015-%D0%BF#Text>
12. Тарасюк А. В. Суб'єкти забезпечення кібербезпеки в Україні. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2020. С. 119–124. URL: <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-2/23>

13. Ткачук Т. Ю. Суб'єкти забезпечення інформаційної безпеки держави: функціональний аналіз. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. № 6. С. 42–46.

14. Бурячок В. Л., Гнатюк С. О., Корченко О. Г. Характерні ознаки та проблемні аспекти забезпечення кібернетичної безпеки. *Інформаційна безпека: виклики і загрози сучасності: зб. матеріалів наук.-практ. конф., 5 квітня 2013 р., м. Київ. Київ : Наук.-вид. центр НА СБ України, 2013. 416 с.*

REFERENCES

1. *Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy*: Zakon Ukrainy vid 05.10.2017 № 2163-VIII [On the Basic Principles of Cybersecurity in Ukraine: The Law of Ukraine dated October 5, 2017 No. 2163-VIII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> [In Ukrainian].

2. *Deiaki pytannia reahuvannia subiektamy zabezpechennia kiberbezpeky na rizni vydy podii u kiberprostorii*: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 04.04.2023 No. 299 [Some issues of response by cyber security entities to various types of events in cyberspace: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 4, 2023 No. 299]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/299-2023-%D0%BF#Text> [In Ukrainian].

3. *Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 travnia 2021 roku "Pro Stratehiu kiberbezpeky Ukrainy"*: Ukaz Prezydenta Ukrainy; Stratehiia vid 26.08.2021 No. 447/2021 [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated May 14, 2021 "On the Cybersecurity Strategy of Ukraine": Decree of the President of Ukraine; Strategy dated August 26, 2021 No. 447/2021]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text> [In Ukrainian].

4. *Pro Natsionalnyi koordynatsiinyi tsentr kiberbezpeky*: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 07.06.2016 No. 242/2016 [About the National Coordination Center for Cyber Security: Decree of the President of Ukraine dated June 6, 2016 No. 242/2016]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/242/2016#Text> [In Ukrainian].

5. *Poriadok vzaiemodii subiektiv zabezpechennia kiberbezpeky pid chas reahuvannia na kiberintsydeny kiberatomy* [Procedure for interaction of cyber security entities during response to cyber incidents/cyber attacks]. Retrieved from: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/5765.html> [In Ukrainian].

6. *Pro sluzhbu bezpeky Ukrainy*: Zakon Ukrainy vid 25.03.1992 No. 2229-XII [On Security Service of Ukraine: The Law of Ukraine dated March 25, 1992 No. 222-XII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> [In Ukrainian].

7. *Pro natsionalnyi Bank Ukrainy*: Zakon Ukrainy vid 20.05.1999 No. 679-XIV [On the National Bank of Ukraine: The Law of Ukraine dated May 20, 1999 No. 679-XIV]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> [In Ukrainian].

8. *Pro Derzhavnu sluzhbu spetsialnoho zviazku ta zakhystu informatsii Ukrainy*: Zakon Ukrainy vid 23.02.2006 No. 3475-IV [On the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine: The Law of Ukraine dated February 23, 2006 No. 3475-IV]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3475-15#Text> [In Ukrainian].

9. *State Service for Special Communications and Information Protection. Official web page*. Retrieved from: <https://cip.gov.ua/ua> [In Ukrainian].

10. *Pro utvorennia terytorialnoho orhanu Natsionalnoi politsii*: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13.10.2015 No. 831. [On the formation of a territorial body of the National Police: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 13, 2015 No. 831]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2015-%D0%BF#Text> [In Ukrainian].

11. *Cyber police of Ukraine. Official web page*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2015-%D0%BF#Text> [In Ukrainian].

12. Tarasiuk, A. V. *Sub'iekty zabezpechennia kiberbezpeky v Ukraini* [Subjects of cyber security in Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: yurydychni nauky (Academic notes of TNU named after V. I. Vernadsky. Series: legal sciences)*. 2020. 119–124. Retrieved from: <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-2/23> [In Ukrainian].

13. Tkachuk, T. Y. *Sub'iekty zabezpechennia informatsiinoi bezpeky derzhavy: funktsionalnyi analiz* [Subjects of state information security: functional analysis]. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. No. 6. 42–46 [In Ukrainian].

14. Buriachok, V. L., Hnatiuk, S. O., Korchenko, O. H. **Kharakterni oznaky ta problemni aspekty zabezpechennia kibernetichnoi bezpeky** [Characteristic features and problematic aspects of cyber security]. *Informatsiina bezpeka: vyklyky i zahrozy suchasnosti: zb. materialiv nauk.-prakt. konf.*, 2013. 416 [In Ukrainian].

Дата надходження 17.04.2024 р.

Yurii Tretiak

Lviv University of Business and Law,
postgraduate student, lawyer
treyak.yura@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-9888-6291>

SYSTEM OF SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF CYBERSECURITY

This article analyzes the role of administrative bodies in ensuring cyber security from a legal and administrative perspective. The key functions and tasks they perform for effective management and protection of information resources and cyber infrastructure are considered, as well as the importance of the role of subjects of administrative and legal protection of cyber security in the formation of strategies and policies aimed at ensuring cyber security is highlighted, and their contribution to the creation of a secure and stable cyberspace.

Aspects that contribute to a better understanding of the role of state structures in ensuring security in cyberspace and increasing their effectiveness in this direction are considered.

The normative legal acts regulating the powers and functions of subjects of administrative and legal protection of cyber security are described, in particular the Law of Ukraine "On the Basics of Cyber Security of Ukraine", as well as the impact of the administrative and legal protection of cyber security on the effectiveness of the protection of information resources and cyber infrastructure.

It is characterized that the system of subjects of administrative and legal support for cyber security is an organic combination with a common goal of state and non-state institutions, as well as other subjects that participate in the implementation of measures aimed at ensuring cyber security.

Proposed: development and implementation of relevant legislation; coordination of actions between various subjects, detailed and clear demarcation of the competence of state bodies that are subjects of cyber security; establishment of a mandatory certification system to assess and confirm the level of cyber security for all entities that are critical to infrastructure or national security; cooperation with the private sector and the public; developing cyber incident response plans and recovery programs after they occur to minimize damage and business interruptions.

Key words: administrative body; subject of cyber security; cyber security; cyber infrastructure; cyber protection.

УДК: 343.2

Roman SHAI

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Associate Professor of the International
and Criminal Law Department,
PhD in Law, Associate Professor
roman.y.shai@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2788-6035>

THE CONCEPT AND LEGAL NATURE OF THE INSTITUTION OF EXEMPTION FROM PUNISHMENT AND ITS SERVING

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.206>

© Shai R., 2024

The article reveals the concept and legal nature of the institution of exemption from punishment and its serving since this institution is closely related to both the purpose of punishment and the tasks of criminal responsibility in general. In this regard, exemption from serving a sentence requires a more detailed study.

Domestic criminal law policy is focused on creating and ensuring the effective functioning of the system of measures of legal influence on illegal human behavior. The main criminal-legal consequence in these relations is criminal responsibility, and the most common form of its implementation remains punishment.

According to the principle of inevitability of criminal responsibility and punishment, a person who has committed a criminal offense must be held criminally responsible, which, as a general rule, is implemented by imposing a punishment of a certain type and size. The imposition of punishment for a committed criminal offense is a legal consequence of finding a person guilty of a committed criminal offense.

At the same time, in accordance with other principles of criminal law – humanity and economy of criminal repression measures – if there are conditions and grounds provided for in the Criminal Code of Ukraine, a person can be released from criminal liability or from punishment and its serving. Despite the fact that these institutions are applied in the presence of certain positive post-criminal behavior of the subject of a criminal offense and are a manifestation of compromise on the part of the state, they also have differences that are not clearly defined by the legislator, so this issue requires additional research and legal argumentation.

The concept of exemption from criminal responsibility cannot be equated with exemption from responsibility in connection with the absence of a criminal element in the person's actions or in the presence of circumstances that exclude the criminality of the act. The law provides for the possibility or obligation to release from criminal responsibility a person whose actions contain a certain element of the crime. The absence of a criminal element in a

person's actions excludes the possibility of release, because one cannot be released from criminal responsibility who did not commit the crime.

Key words: punishment; parole; convicted; criminal law; corrections; criminal offense.

Formulation of the problem. The domestic criminal law policy is focused on creating and ensuring the effective functioning of the system of measures of legal influence on illegal human behaviour. The main criminal-legal consequence in these relations is criminal responsibility, and the most common form of its implementation remains punishment. At the same time, certain legal facts may arise at various stages of the implementation of criminal responsibility, which lead to the impracticality of punishing a convicted person, the actual or full execution of the prescribed punishment, the inability to achieve its goal by applying the punishment, the impossibility of the convicted person to fulfill the punishment assigned to him. Legal regulation of social relations arising in connection with such legal facts is ensured by the criminal law institution of exemption from punishment or its serving.

The institution of exemption from punishment is gaining more and more relevance, and this relates to the fact that the concept of a rational person, a person of education, is going into the past. In conditions that are constantly becoming more complicated, the irrational part of human nature manifests itself more and more. In such conditions, the only criterion for the effectiveness of the criminal legal system is the possibility of resocialization of the punished person, and his return to society, where he can function per the rules and norms established for the cohabitation of members of society.

The purpose of the article is, firstly, to consider the legal nature of exemption from punishment and its serving as a special form of the state's response to a criminal offense, and secondly, to determine the differences between the considered institutions.

Analysis of the study of the problem. Ukrainian and foreign scientists have always devoted attention to the study of problematic issues of criminal responsibility, punishment, exemption from punishment, and exemption from serving punishment – experts in criminal, criminal procedural, criminal executive law, criminology, in particular: P. S. Berzin, A. A. Berezovsky, E. M. Vecherova, O. P. Horokh, S. V. Danelyan, O. M. Dzhuzha, O. O. O. F. Kovitidi, M. Y. Korzhanskyi, O. M. Kostenko, I. V. Krasnytskyi, M. I. Melnyk, V. O. Navrotskyi, M. I. Panov, D. P. Pysmennyi, E. O. Pysmenskyi, V. Ya. Tatsii, M. I. Havronyuk, P. V. Khryapinskyi, M. E. Shumylo, I. S. Yakovets, O. G. Yanovska, S. S. Yatsenko, and others.

Presenting main material. Forms of implementation of criminal liability, by Art. 74, 75, 84 of the Criminal Code of Ukraine, there is the imposition of punishment, release from the imposed punishment, release from serving the punishment, application of coercive measures of an educational nature, application of coercive measures of a medical nature. The most common forms of implementation of criminal responsibility are punishment, release from the imposed punishment, and release from serving the punishment.

According to Art. 50 of the Criminal Code of Ukraine, punishment is a coercive measure applied on behalf of the state by a court verdict to a person found guilty of a criminal offense and consists of limiting the rights and freedoms of the convicted person as prescribed by law. The purpose of punishment is both punishment and correction of convicts, as well as prevention of committing new criminal offenses by both convicts and other persons. At the same time, punishment, according to the provisions of this article of the Criminal Code of Ukraine, is not intended to cause physical suffering or degrade human dignity [1].

Domestic legislation establishes that the purpose of punishment is not only punishment but also the correction of convicts, as well as the prevention of committing new crimes by both convicts and other persons. The Central Committee of Ukraine, among other things, also mentions corrections and resocialization.

Therefore, criminal legislation provides for the application of not only punishment but also other measures of criminal legal influence to persons who have committed a socially dangerous act. Following the provisions of Part 1 of Art. 74 of the Criminal Code of Ukraine, a convicted person may be released from punishment or further serving it, he may be replaced by a milder punishment, as well as a possible mitigation of the imposed punishment based on the Law of Ukraine on amnesty or an act of pardon [1].

The institution of exemption from serving a sentence has an important social significance, as it is a manifestation of the state's humanism towards a person who has committed a criminal offense. With its help, it is possible to adjust the amount of punitive criminal-legal measures against a specific person, considering the purpose and task of punishment, as well as the degree of their achievement.

The problems of release from punishment and its serving are among the most complex in the theory of modern criminal law, even though their general or superficial perception creates the illusion of clarity of certain socio-legal aspects of the criminal-legal consequences of a committed criminal offense. These problems are directly related to today's key challenges: ensuring the rights and freedoms of a person and a citizen, implementing the principles of humanism and justice in criminal law, modifying the form and content of criminal liability, etc.

According to some scientists, exemption from punishment and serving it is a form of realization of criminal responsibility, which is used in cases where the purpose of the punishment has already been achieved without actually serving the punishment, or before the end of the term of serving it, thanks to the positive behaviour of the convicted person or for other reasons provided by the Criminal Code, or if the purpose cannot be achieved due to the convict's illness. In other words, exemption from punishment and its serving is determined by two reasons: 1) when the goals of the punishment have been achieved or can be achieved, primarily the goal of correction of the convicted person, without actual or full serving of the prescribed punishment; 2) when achieving this goal is impossible, and the release occurs precisely because of the objective inability (due to the convict's illness) to achieve the goals of punishment. Given this, exemption from punishment and its serving as a criminal law institution should be understood as a set of norms of the Criminal Code of Ukraine, according to which due to the possibility of achieving the goals of the punishment without its actual or complete serving and the impracticality of serving the punishment in the absence of an objective possibility of achieving the goals of the punishment a person found guilty by the court of committing a crime, to whom a punishment was imposed, is released from actually serving it or from further serving the remaining part of the punishment, or the punishment is replaced by a milder one or the imposed punishment is reduced [2, p. 881–882].

There is a group of scientists who understand exemption from punishment as the refusal of the state to apply punishment to a person who was found guilty of committing a crime by a court indictment [3, p. 423], or the Criminal Code provides for cases of non-applying by the court to a person guilty of a crime, punishment or termination of its further execution [4, p. 281].

A distinction should be made between punishment, the imposition of punishment, and the serving of punishment, since the task of correcting a person may be realized during the serving of punishment. Criminal responsibility has broader goals and objectives, which also include individual and general prevention, which is manifested in other forms of criminal responsibility, in addition to punishment. O. O. Knyzhenko points out, that criminal responsibility and punishment as one of the forms of its implementation are related as general and special, from which follows the commonality of their certain tasks [5, p. 64]. In our opinion, the retrospective aspect of criminal responsibility is embodied in the punishment, while the release from serving the punishment is its positive aspect.

The application of various measures of the institution of exemption from serving a sentence is one of the tools for solving criminal legal conflicts, which are used as a compromise between the person who committed a criminal offense, on the one hand, and the victim or the state, on the other. In recent years, problems of compromise in the field of combating crime have become the subject of close attention from the side of criminal law and criminal procedural science. A purely punitive approach to the resolution of a criminal-legal conflict does not contribute to the protection of the rights of the victims, the interests of

society, and the state. With such an approach, victims are occasionally compensated for the damage caused, in addition, there are problems with the socialization of convicts after serving their sentence.

Therefore, compromise is a way of resolving a criminal legal conflict, which is achieved through mutually acceptable concessions on the part of the prosecution and defence parties, which ensures the fulfilment of the main tasks of criminal justice and consists of mutual concessions of the parties to criminal proceedings: the competent authorities release the person who committed the criminal offense from criminal responsibility or mitigates the punishment, and the person who committed the criminal offense takes the actions prescribed by law aimed at the disclosure of the criminal offense, the identification of the persons who committed the criminal offense, the collection of evidence and compensation damage caused.

Exemption from serving the punishment is applied when it is established that the imposition of the punishment is inappropriate, there are sufficient grounds to believe that the person can correct himself without serving the actual punishment or in the case of the impossibility of imposing or carrying out the prescribed punishment due to the reduction or loss of public danger by the person who committed the criminal act offenses because of a certain change in the situation, a person's state of health or other factors.

Scientist O. P. Horokh notes that the terminological phrase "exemption from punishment" is used by the legislator to describe various criminal law concepts: 1) conviction without punishment (parts 4, 5 of Article 74, part 1 of Articles 105, 106 of the Criminal Code); 2) conviction with the imposition of punishment, but exemption from punishment at the stage of passing the sentence (Part 2 of Article 84 of the Criminal Code); 3) exemption from the prescribed punishment after the end of the probationary period (Part 1 of Article 78, Part 4 of Article 79 of the Criminal Code); 4) release from the imposed punishment at the stage of execution of the sentence (Part 2 of Article 74, Parts 1–3 of Article 84 of the Criminal Code). In all these cases, the consequence of the application of the exemption from punishment by the court is the final refusal of the state to apply the punishment to the convicted person without any conditions and to review this issue in the future. In turn, the legislator also understands (describes) various criminal law concepts under exemption from serving a sentence. These are cases of the court passing a decision on temporary non-fulfillment of the prescribed punishment with a certain condition within a certain period (Articles 75, 79, 104 of the Criminal Code). These are also cases of non-application of the court-appointed punishment (Part 5 of Article 72, Article 80, 106, Article 86 of the Criminal Code). These are also cases of a decision on the release of a convicted person from further serving a sentence, which is already being served against him according to a court verdict (Articles 81, 107, 83, parts 1–2 of Article 84, Articles 86, 87 of the Criminal Code) [6, p. 64–65].

Therefore, exemption from punishment, according to the researcher, consists of based on the provisions of the criminal law and following the procedure provided for by the Code of Criminal Procedure and the Code of Criminal Procedure of Ukraine, the state refusal to punish a convicted person, applying punishment to him during the adoption of the sentence or its execution, further serving the prescribed punishment, as well as execution of the punishment in the form and limits determined by the court verdict.

We are inclined to support those scientists who point out that exemption from punishment consists in the exercise by the court of its authority, according to which it (the court), in the presence of the grounds and conditions provided for by the Criminal Code of Ukraine, terminates the full or partial execution of the punishment already assigned to a person by a guilty verdict.

Along with exemption from punishment, there is a waiver of punishment, which should be understood as the authority of the court, according to which it (the court), in the presence of grounds and conditions provided for by the Criminal Code of Ukraine, does not allow (excludes) the imposition of punishment in the guilty verdict on the person who committed the crime. At the legislative level, such a legal phenomenon is today called actual exemption from punishment. But such an exemption from punishment is nothing more than a conviction without punishment, that is a waiver of punishment. According to some domestic researchers, the term "release" cannot be defined through the concept of "rejection", because, unlike release, one can only reject what has not yet come [7, p. 158–160; 8, p. 121–122].

In connection with the implementation of criminal liability, the convicted person receives a condemnation from the state (criminal record) and is subject to various restrictions. Most of these restrictions are legal. Such restrictions are based on the limitation of the convicted person's legal behaviour or a variant of behaviour and are inherent in all types of punishment, as well as some types of exemption from punishment. For example, in the case of applying the release of a person from serving a probationary sentence (Article 75 of the Criminal Code of Ukraine), the court may impose on the person obligations (Article 76 of the Criminal Code of Ukraine) to carry out measures provided for by the probation program, aimed at the correction of the person. Along with the limitations of the convicted person's rights, criminal responsibility is also realized in the forced performance of the duties assigned to the convicted person.

At the same time, the legislation, implementing the application of criminal legal measures other than punishment, essentially renounces the principle of inevitability of punishment but does not renounce the principle of inevitability of criminal responsibility for committing a criminal offense. In fact, in the case of applying criminal legal measures, other than punishment, for a committed offense, the legislator does not pursue the goal of punishment.

On the other hand, in the case of exemption from serving the sentence, the humanism of modern criminal legislation is more clearly revealed, and the main goal of criminal responsibility becomes more convincing: correction and re-education of persons who have committed a criminal offense. Achieving the goal of criminal liability without serving a sentence is a manifestation of one of the principles of criminal law – the principle of economy of repression. This principle manifests itself in achieving the same result that is achieved when serving a sentence, but with much less effort from society and using more humane means [9, p. 328].

The legal consequence of a person's conviction, even in the case of No. punishment or exemption from serving a sentence, is a criminal record with all its legal and social restrictions.

Conclusions. Therefore, the application of exemption from serving a sentence is determined by the goal (objectives), which in turn are the means of ensuring the objectives of the criminal policy of the state.

The institution of exemption from serving a sentence is intended to achieve the goal of criminal liability in terms of general and special prevention, and correction of the convicted, but without the application of serving the sentence imposed by the person. According to the current criminal legislation, exemption from serving a sentence is one of the forms of realization of criminal responsibility on a par with punishment.

In our opinion, the main thing in the case of exemption from serving a sentence is the recognition of a person guilty of committing a criminal offense based on a guilty verdict of the court and the possibility of achieving the goal of criminal responsibility without serving the sentence.

REFERENCES

1. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 5 kvit. 2001 r. No. 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [In Ukrainian].
2. *Kryminalne pravo. Zahalna chastyna* [Criminal law. General part]: pidruchnyk / za red. A. S. Benitskoho, V. S. Huslavskoho, O. O. Dudorova, B. H. Rozovskoho. Kyiv : Istyna, 2011. P. 881–882 [In Ukrainian].
3. *Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna* [Criminal law. General part]: pidruchnyk / V. I. Borysov, V. Ya. Tatsii, V. I. Tiutiuhin ta in. ; za red. V. Ya. Tatsiia, V. I. Borysova, V. I. Tiutiuhina. 5-te vyd., pererob. i dopovn. Kharkiv : Pravo, 2015. P. 423 [In Ukrainian].
4. *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna* [Criminal law. General part]: pidruch. / Yu. V. Aleksandrov, V. I. Antypov, M. V. Volodko ta in. ; za red. M. I. Melnyka, V. A. Klymenka ; vyd. 3-tie, pererob. ta dopovn. Kyiv : Yurydychna dumka, 2004. P. 281. [In Ukrainian].
5. Knyzhenko, O. O. (2003). *Zvinnennia vid vidbuvannia pokarannia z vyprobuvanniam za kryminalnym pravom Ukrainy* [Exemption from serving a sentence with probation under the criminal law of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kharkiv, 207 p. [In Ukrainian].

The concept and legal nature of the institution of exemption from punishment and its serving

6. Horokh, O. P. (2019). *Suchasni kryminalno-pravovi problemy zvilnennia vid pokarannia ta yoho vidbuvannia* [Modern criminal law problems of release from punishment and its serving] : monohrafiia / za nauk. red. A. A. Muzyky. Kyiv : Dakor, P. 64–65. [In Ukrainian].
7. Yashchenko, A. M., Briashchei, R. I. (2013). *Zvilnennia vid pokarannia ta yoho vidbuvannia: ziasuvannia pravovoi pryrody ta vyznachennia poniat* [Exemption from punishment and its serving: clarification of the legal nature and definition of concepts]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia: Pravo*. No. 1082. P. 158–160. [In Ukrainian].
8. Kuts, V. M., Yashchenko, A. M. (2013). *Prymyrennia uchashnykiv kryminalno-pravovoho konfliktu (kryminalno-pravovyi aspekt)* [Reconciliation of participants in a criminal-legal conflict (criminal-legal aspect)] : monohrafiia. Kharkiv : Yurait, P. 121–122. [In Ukrainian].
9. *Kryminalno-vykonavche pravo Ukrainy* [Criminal law of Ukraine]: pidruchnyk / [V. M. Trubnykov, V. M. Kharchenko, O. V. Lysodid ta in.] ; za red. V. M. Trubnykova. Kharkiv : Pravo, 2001. 384 p. [In Ukrainian].

Дата надходження: 12.03.2024 р.

Роман ШАЙ

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
доцент кафедри міжнародного та кримінального права,
кандидат юридичних наук, доцент
roman.y.shai@lpnu.ua
ORCID ID :<https://orcid.org/0000-0003-2788-6035>

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ІНСТИТУТУ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ

У статті розкрито поняття та правова природа інституту звільнення від покарання та його відбування покарання, оскільки цей інститут тісно пов'язаний як з метою покарання, так і з завданнями кримінальної відповідальності загалом.

Вітчизняна кримінально-правова політика орієнтована на створення та забезпечення ефективного функціонування системи заходів правового впливу на протиправну поведінку людини. Основним кримінально-правовим наслідком у цих відносинах постає кримінальна відповідальність, а найпоширенішою формою її втілення залишається покарання.

Відповідно до принципу невідворотності кримінальної відповідальності та покарання особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути притягнута до кримінальної відповідальності, яка, за загальним правилом, реалізується за допомогою призначення покарання певного виду та розміру. Призначення покарання за вчинене кримінальне правопорушення є правовим наслідком визнання особи винною у вчиненому кримінальному правопорушенні. Водночас, відповідно до інших принципів кримінального права – гуманності та економії заходів кримінальної репресії – за наявності умов та підстав, передбачених у Кримінальному кодексі України, особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності або від покарання та його відбування. Незважаючи на те, що вказані інститути застосовуються за наявності певної позитивної посткримінальної поведінки суб'єкта кримінального правопорушення та є проявом компромісу з боку держави, вони мають і відмінності, які чітко не визначені законодавцем, тому це питання потребує додаткового дослідження та правової аргументації.

Поняття звільнення від кримінальної відповідальності не можна ототожнювати з відстороненням від відповідальності у зв'язку з відсутністю в діях особи складу злочину чи за наявності обставин, які виключають злочинність діяння. Законом передбачається можливість або обов'язок звільнення від кримінальної відповідальності особи, в діях якої міститься певний склад злочину. Відсутність складу злочину в діях особи виключає можливість звільнення, бо не можна звільняти від кримінальної відповідальності того, хто злочину не вчинив.

Ключові слова: покарання; звільнення від покарання; звільнення від відбування покарання; засуджений; кримінальне право; виправлення; кримінальне правопорушення.

Ірина ШУЛЬГАН
Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
доцент кафедри адміністративного
та інформаційного права,
кандидат юридичних наук
iryna.i.shulhan@lpnu.ua
ORCID iD: orcid.org/0000-0002-9623-3495

ПРИЧИНИ ТА ФОРМИ КОРУПЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У СФЕРІ ОСВІТИ

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.212>

© Шульган І., 2024

Проблема корупції є важливою для багатьох країн, оскільки саме корупція під-риває довіру до уряду, порушує засади верховенства права та законності і призводить до соціально-економічної нерівності у державі. Корупційні прояви спостерігаються у різних сферах життя суспільства. Подолання корупції в освітньому середовищі є вкрай актуальною проблемою, оскільки корупція несумісна з основною метою освіти – навчати і спонукати молодь до правильної громадянської позиції, патріотизму, поваги до законів і прав людини.

У статті простежено зв'язок корупції із суспільною неосвіченістю, відсутністю громадянської активності, толерантності та глобальної ввічливості. Встановлено, що на формування та утвердження у суспільстві засади нетерпимості до корупції впливає насампередправовий нігілізм, який проявляється у критичному ставленні до права як форми організації життя в державі. Акцентовано увагу на винятковій важливості правового виховання молоді, зокрема у дусі нетерпимості до будь-яких проявів корупції.

Зазначено, що причини корупції в Україні мають історичну зумовленість та характеризуються глибоким проникненням корупції у сферу побутового життя суспільства. Проаналізовано причини корупції в освітній сфері, які відображають індивідуальні фактори поширення корупції у закладах вищої освіти. Досліджено основні моделі корупційних практик в освіті. Підсумовано, що найістотнішою перешкодою у викоріненні корупції в освіті є зацікавленість та прийнятність її існування як з боку представників викладацького складу закладів освіти, так і здобувачів освіти усіх рівнів. Дотримання вимог наукової та педагогічної сумлінності в освітній діяльності, а також уникнення дій під впливом приватного інтересу має стати засадою освітнього процесу в Україні.

Ключові слова: корупція; причини виникнення корупції; корупційні ризики; освіта; приватний інтерес; неправомірна вигода.

Постановка проблеми. Проблема корупції є важливою для багатьох країн, оскільки саме корупція підриває довіру до уряду, порушує засади верховенства права та законності і призводить

до соціально-економічної нерівності у державі. Корупційні прояви спостерігаються у різних сферах життя суспільства. Подолання корупції в освітньому середовищі є вкрай актуальною проблемою, оскільки корупція несумісна з основною метою освіти – навчати і спонукати молодь до правильної громадянської позиції, патріотизму, поваги до законів і прав людини. Якщо система освіти не будується на концепції прозорості, чесності та справедливості, країна ставить під загрозу своє соціальне, економічне та політичне майбутнє.

Неефективність освітніх установ, наявність нерівності в розподілі освітніх можливостей є наслідком наявності корупції в освіті. Також вбачається зв'язок корупції із суспільною неосвіченістю, збільшенням рівня злочинності, браком громадянської активності, толерантності та глобальної ввічливості та, навіть, рівнем бідності.

Найчастіше корупцію в освіті асоціюють із хабарями. Проте “вдячність” за прихильність вчителя чи викладача, збори коштів на ремонт, використання майна навчальних закладів для приватних цілей, зокрема, приватне репетиторство – усі ці та багато інших подібних практик також вважаються корупцією.

Аналіз дослідження проблеми. Останнім часом зросла увага суспільства до дотримання доброчесності науково-педагогічними працівниками та здобувачами вищої освіти. Проблеми подолання корупції загалом і в освітній сфері зокрема розглядали такі науковці: К. Бабенко, О. Вольф, В. Журавський, О. Ковтун, О. Лазаренко, М. Мельник, М. Михальченко, О. Михальченко, Н. Рожанська, В. Романов, Є. Невмержицький, С. Серьогін, М. Трепак. Однак питання дотримання вимог наукової сумлінності в освітній діяльності та уникнення дій під впливом приватного інтересу зумовлюють потребу додаткового наукового дослідження.

Метою статті є дослідження причин та форм корупційної взаємодії у сфері освітньої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Корупція в освіті несумісна з основною метою освіти: навчати і спонукати студентів та учнів до правильної громадянської позиції, патріотизму, поваги до законів і прав людини. Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави [1].

Якщо система освіти не ґрунтується на концепції прозорості, чесності та справедливості, країна ставить під загрозу своє соціальне, економічне та політичне майбутнє. Неefективність освітніх установ, відтворення нерівності в розподілі освітніх можливостей є наслідком наявності корупції в освіті. Також простежується зв'язок корупції із суспільною неосвіченістю, браком громадянської активності, толерантності та глобальної ввічливості, збільшенням рівня злочинності, і, навіть, смертністю та рівнем бідності.

Корупція є в усіх сферах суспільного життя. Причин виникнення корупції достатньо. С. Серьогін серед комплексу причин та факторів, які сприяють поширенню корупційних проявів в органах публічної влади в Україні, виділяє: політичні (закритість політичної системи, непрозорість прийняття управлінських рішень, занадто повільний розвиток політичної структури й свідомості суспільства, насамперед, його громадських інституцій, непослідовність у проведенні антикорупційної політики); економічні (непрозорість економічних процесів); правові (недостатня правова база для ефективної протидії корупції; брак на нормативному рівні цілісної системи засобів попереджувального впливу на причини й умови, які сприяють корупції й корупційним діям); організаційно-управлінські; соціально-психологічні (несформованість антикорупційної свідомості) [2, с. 286].

Безперечно, на формування та утвердження у суспільстві засади нетерпимості до корупції впливає насамперед правовий нігілізм, який, за твердженням В. Трепака, проявляється у скептич-

ному ставленні до правових форм організації суспільного життя загалом і до права зокрема. Особливо небезпечним для Української держави є так званий елітарний правовий нігілізм, який вражає правову свідомість представників провладної еліти і гальмує рух до реальних реформ [3, с. 74–75], зокрема, і в освітній галузі.

Система антикорупційного виховання в Україні ще не сформована. У зв'язку з цим, на думку Н. Рожанської та О. В. Вольфа, частиною антикорупційної стратегії закладів освіти має стати правове виховання молоді, зокрема антикорупційне виховання як його складова частина. Антикорупційне виховання дасть можливість розвивати ціннісні орієнтації особистості для формування стійкої громадянської позиції щодо такого явища, як корупція [4, с. 174–175].

М. Романов наголошує, що антикорупційна пропаганда й освіта є одним з основних напрямів антикорупційної політики, ці два напрями діяльності є вкрай важливими та актуальними, і без них неможлива повноцінна протидія корупції [5, с. 69].

Причини корупції в Україні мають історичну зумовленість форм і методів корупційних дій; глибоке проникнення корупції у сферу побутових взаємовідносин; зрощення економічної і політичної корупції з організованою злочинністю; вкорінення у суспільній свідомості стереотипу неможливості досягнення результату без хабаря або кумівства. Корупція пронизує не тільки органи політичної і економічної влади, але і соціальну сферу, освіту, науку, охорону здоров'я, спорт, мистецтво та ін. [6].

Проблема корупційних ризиків у сфері освіти гостро постає в нашому суспільстві. Корупція загалом загрожує благополуччю суспільства, оскільки вона підриває соціальну довіру. У сфері освіти вона посилює нерівність і наражає здобувачів освіти на неетичну поведінку. Явище корупції саботує розвиток, підриваючи формування освічених, компетентних і етичних осіб для майбутнього лідерства та робочої сили.

Аналізуючи причини корупції у системі вищої освіти, професори К. Бабенко та С. Лазаренко об'єднують їх у три групи: 1) об'єктивні причини, до яких зараховують низький рівень заробітної плати, невелика кількість державних (бюджетних) місць на навчання, прогалини в законодавстві, спрямованому на запобігання та протидію корупції; 2) суб'єктивні причини (наприклад, розчарування та апатія з боку викладачів до навчального процесу, замовчування здобувачами освіти випадків давання і вимагання винагороди у будь-якій формі); 3) об'єктивно-суб'єктивні причини, зокрема, відпрацьовування особою витрат у зв'язку із влаштуванням на викладацьку роботу, фактична відсутність соціальних гарантій тощо [7].

Варто звернути увагу на дослідження причин та передумов розповсюдження корупції в закладах освіти О. Ковтун. Авторка виділяє три групи причин поширення корупції в ЗВО: перша – пов'язана із здобувачами освіти та відображає індивідуальні фактори поширення корупції у закладі вищої освіти (бажання “підстрахуватись”, щоб не отримати незадовільної оцінки; лінощі й небажання вчитись; прагнення знайти легкий шлях розв'язання своїх проблем); друга група пов'язана з викладачами та зумовлена нормативним фактором і фактором макросередовища (бажання отримати додатковий прибуток, брак мотивації формувати фахівців, низька оплата праці, зокрема брак оплати за понаднормову діяльність); третя група причин передає інституціональну, “зовнішню” зумовленість корупції: брак дієвих форм боротьби з цим явищем, брак можливості вирішити питання іншим способом, низька матеріально-технічна забезпеченість закладу освіти) [8, с. 306].

Треба наголосити на актуальності останньої групи передумов корупції, яка, хоч і менш поширена порівняно з іншими, проте призводить до знецінення освіти, формування у суспільстві думки про підготовку закладами освіти некваліфікованих фахівців. Саме тому державна політика у сфері запобігання корупції в освіті має ґрунтуватися за принципом мінімізації стимулів та можливостей схиляння до корупційної поведінки.

Затверджена Верховною Радою України Державна антикорупційна стратегія на 2021–2025 роки задля зниження загального рівня толерування корупції в Україні пропонує інтеграцію антико-

рупційної тематики до змісту освітніх компонентів для здобувачів освіти усіх рівнів, що, зокрема, сприятиме формуванню у суспільстві стійкого уявлення про корупцію як негативне явище, про корупціонерів як осіб, які роблять публічне адміністрування неефективним, а також формування у здобувачів освіти ставлення нетерпимості до корупції у всіх її проявах [9].

Своєю чергою Державна антикорупційна програма на 2023–2025 роки серед проблем, які містять найвищі корупційні ризики у сфері освіти, називає: доступ до закладів освіти (під час вступу до закладів освіти корупційні ризики можуть нести внутрішні вступні іспити або творчі конкурси); перебіг освітнього процесу (оцінювання результатів навчання у процесі здобуття вищої освіти вимагаючи/отримуючи неправомірну вигоду за завищення результатів поточної або семестрової успішності); присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань (з порушенням вимог щодо академічної доброчесності, зокрема академічного плагіату в наукових роботах); наявність конфлікту інтересів під час формування та реалізації державної політики (під час ліцензування освітньої діяльності, у процесі нагляду за дотриманням ліцензійних вимог); розподіл публічних коштів між закладами освіти (визначення процедур та показників оцінки результативності) [10].

Законодавство України не достатньо чітко визначає повноваження центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері управління закладами освіти. Так, статтею 32 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад зараховано управління закладами освіти, організація їх матеріально-технічного та фінансового забезпечення [11]. У Державній антикорупційній програмі формулювання “управління закладами освіти”, що вживається в Законі, названо застарілим, яке не має визначеного змісту. Внаслідок цього виникають ризики корупційного характеру у зв’язку з можливістю ширшого тлумачення змісту повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, ніж вичерпний перелік повноважень у спеціалізованих законах.

Порядок розподілу публічних коштів на підготовку фахівців з вищою освітою та на наукові дослідження між закладами освіти і науковими установами також містить корупційні ризики через недостатню якість законодавчого регулювання, а, отже, потребує вдосконалення.

Можна погодитись з думкою Є. Невмержицького, що прояви корупційної діяльності визначає економічний підхід до проблеми корупції. Його зміст полягає в тому, що “незалежно від того, у якій сфері корупція проявляється, вона має матеріальний інтерес і зростає завдяки прагненню отримати економічний зиск” [12, с. 8]. Корупційні прояви в освітній сфері викликані бажанням отримати неправомірну вигоду, зазвичай у грошовій формі. Передумовами такого бажання можуть бути недостатня матеріальна забезпеченість або наявність корисливого інтересу і прагнення постійного збагачення.

Беручи до уваги, що корупційна взаємодія може здійснюватися як у формі пропозиції неправомірної вигоди, так і у формі здирництва, можна виділити три моделі корупційних практик у закладах вищої освіти:

– модель “конформіст”, що полягає у безініціативності студента та намаганні найменшими зусиллями розв’язати свої проблеми, прагненні “підстрахуватися” або небажанні прикладати зусиль для сумлінного навчання, іншими словами, лінощах. З протилежного боку – сприйняття такого бажання викладачем. Водночас студент чи учень (його батьки) і викладач однаковою мірою є ініціаторами реалізації такої корупційної взаємодії;

– модель “жертва” передбачає вимагання винагороди за певну послугу з боку працівників освітньої сфери та пасивну поведінку з боку студентів чи учнів;

– модель “ініціатор”, у якій ініціатива “покраштити” свій бал на іспиті виходить від студента. Викладач пасивно погоджується із такою пропозицією. У цьому випадку стороною пропозиції виступає сам студент, учень чи його батьки, і реалізується ця модель у формі пропозиції неправомірної вигоди [8, с. 307].

Висновки. Отже, на наш погляд, найбільшою перепорою у викоріненні корупції в освіті є зацікавленість та прийнятність її існування з обох сторін – представників викладацького й адміністративного складу закладів освіти та здобувачів освіти усіх рівнів.

Визначення поняття “корупція у сфері освіти” має трактуватися як негативне соціальне явище, що полягає в умисному використанні особою обійманої посади в корисливих цілях для особистого збагачення чи збагачення інших осіб усупереч інтересам держави та суспільства.

До корупційних схем можуть бути залучені суб’єкти різного рівня: від учнів, студентів та їхніх батьків, працівників навчальних закладів, які безпосередньо залучені до освітнього процесу, до органів держави та службовців, які формують державну політику у сфері освіти. Також варто пам’ятати про роль органів місцевого самоврядування. До їхніх повноважень належить, зокрема, затвердження кошторисів закладів освіти, забезпечення інклюзивного освітнього середовища (включно із матеріально-технічною базою, харчуванням і здійсненням необхідних для цього закупівель), недопущення дискримінації тощо.

З сумом варто констатувати, що викорінити всі прояви корупції із різних сфер суспільного життя вкрай важко, проте важливо скерувати зусилля на створення умов, які б обмежували можливість корупційної поведінки. Принцип формування соціальної відповідальності має бути визначальним у формуванні стратегії подолання корупції у закладах освіти нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145 – VIII станом на 02.07.2023 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст. 380.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
2. Сербогін С. С. (2009). Механізми попередження та протидії корупції в органах публічної влади. *Університетські наукові записки.* 2009. № 4. С. 284–289.
3. Трепак В. М. (2020). Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні. Дис. ...д-ра юрид. наук за спеціальністю 12.00.08 “Кримінальне право та криминологія; кримінальновиконавче право”. Львівський національний університет імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Львів, 2020. URL: <http://idpnan.org.ua/files/2020/trepak-v.m.-teoretiko-prikladni-problemi-zapobigannya-ta-protidiyi-koruptsiyi-v-ukrayini.pdf>
4. Рожанська Н., Вольф О. В. (2016). Корупція у вищій освіті: порівняльний аналіз соціальних уявлень студентів та викладачів ВНЗ півдня України. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.* Психологічні науки. 2016. № 1. С. 171–176.
5. Романов М. В. (2017). Основні засади запобігання корупції. Харків: ТОВ “Видавництво “Права людини”. 2017. 176 с.
6. Журавський В. С., Михальченко М. І., Михальченко О. М. (2007). Корупція в Україні – не політика: монографія. Київ: Фенікс, 2007. 408 с. URL: <https://ipiend.gov.ua/publication/koruptsiia-v-ukraini-ne-polityka-monohrafiia/>.
7. Бабенко К. А., Лазаренко С. Ж. (2015). Корупція в системі вищої освіти: сутність, причини та наслідки. *Електронний журнал “Державне управління: удосконалення та розвиток”.* 2015. № 2. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=812>
8. Ковтун О. О. (2017). Корупційні практики у вищому навчальному закладі: спроба соціологічного аналізу. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.* 2017. Випуск 39. С. 304–310.
9. Антикорупційна стратегія на 2021–2025 роки : Закон України від 20 червня 2022 року № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>
10. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#n32>.
11. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР станом на 03.08.2023 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 24, ст.170.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
12. Невмержицький С. В. (2009). Корупція як соціально-політичний феномен: автореф. дис. ...д-ра політ. наук: 23.00.02. Київ, 2009. 34 с.

REFERENCES

1. **Pro osvitu : Zakon Ukrainy vid 5 veresnia 2017 roku No. 2145-VIII** [On education : Law of Ukraine of September 5, 2017]. *Bulletins of the Verkhovna Rada (BVR)*, 2017, No. 38–39, st. 380. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [In Ukrainian].
2. Seriohin, S. S. (2009). **Mechanizmy poperedzhennia ta protydii koruptsii v orhanah publichnoi vlady**. [Mechanisms for preventing and combating corruption in public authorities]. *Universytets`ki naukovi zapysky*. 2009. No. 4. P. 284–289 [In Ukrainian].
3. Trepak, V. M. (2020). **Teoretyko-pryklsdni problem zapobihannia ta protydiyi koruptsii v Ukraini**. [Theoretical and Applied Problems of Preventing and Combating Corruption in Ukraine]. Doctor's thesis. Lviv. Retrieved from: <http://idpnan.org.ua/files/2020/trepak-v.m.-teoretiko-prikladni-problemi-zapobigannya-ta-protidiyi-koruptsiyi-v-ukrayini.pdf> [In Ukrainian].
4. Rozhnianska, N., Volf, O. V. (2016). **Koruptsiia u vyshchii osviti: porivnialnyi analiz sotsialnyh uyavlen` studentiv ta vykladachiv VNZ pivdnia Ukrainy**. [Corruption in Higher Education: A Comparative Analysis of the Social Perceptions of Students and Teachers in Southern Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Suhomlynskoho. Psyholohichni nauky*. 2016. No. 1. P. 171–176 [In Ukrainian].
5. Romanov, M. V. (2017). **Osnovni zasady zapobihannia koruptsii**. [Basic principles of corruption prevention]. Kharkiv: TOV “Vydavnytstvo “Prava Liudyny”. 2017. 176 p. [In Ukrainian].
6. Zhuravskiy, V. S., Mykhalchenko, M. I. (2007). **Koruptsia v Ukraini – ne polityka**. [Corruption in Ukraine is not politics]. Kyiv: Fenix, 2007. 408 p. Retrieved from: <https://ipiend.gov.ua/publication/koruptsiia-v-ukraini-ne-polityka-monohrafiia/> [In Ukrainian].
7. Babenko, K. A., Lazarenko, S. Zh. (2015). **Koruptsia v systemi vyshchoyi osvity: sutnist`, prychny ta naslidky**. [Corruption in the Higher Education System: Essence, Causes and Consequences]. *Elektronnyi zhurnal “Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok”*. No. 2. Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=812> [In Ukrainian].
8. Kovtun, O. O. (2017). **Koruptsiyni praktyky u vyshchomu navchal`nomu zakladi: sprobа sotsial`noho analizu**. [Corruption Practices in Higher Education Institutions: An Attempt at Sociological Analysis]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karasina*. Vypusk 39. P. 304–310 [In Ukrainian].
9. **Antykoruptsiyna stratehiya na 2021–2025**. (2022). [Anti-Corruption Strategy for 2021–2025]. Retrieved from: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Antykoruptsiyna-strategiya-na-2021-2025-rr.pdf> [In Ukrainian].
10. **Pro zatverdzhennia Derzhavnoyi antykoruptsiynoyi prohramy na 2023–2025 roky**. (2023). [On Approval of the State Anti-Corruption Program for 2023–2025] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 4 berezya 2023 r. No. 220. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#n32> [In Ukrainian].
11. **Pro mistseve samovryaduvannia v Ukraini** [About local self-government in Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 No. 280/97-BP. *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 1997, No. 24, st. 170. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [In Ukrainian].
12. Nevmerzhytskyi, E. V. (2009). **Koruptsiia yak sotsialno-politychnyi fenomen**. [Corruption as a socio-political phenomenon] : PhD thesis. Kyiv, 2009. 34 p.

Дата надходження: 20.03.2024 р.

Iryna SHULHAN

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Associate Professor of the Administrative
and Information Law Department,
PhD in Law
iryana.i.shulhan@lpnu.ua
ORCID iD: orcid.org/0000-0002-9623-3495

CAUSES AND FORMS OF CORRUPTION IN EDUCATION

The problem of corruption is important for many countries because corruption undermines trust in the government, violates the rule of law and leads to socio-economic inequality in the country. In different spheres of society, manifestations of corruption can be observed. Overcoming corruption in the educational environment is an extremely urgent problem since corruption is incompatible with the main purpose of education – to educate and encourage young people to the correct civic position, patriotism, respect for laws and human rights.

The link between corruption and the ignorance of the public, the lack of civic engagement, tolerance and global courtesy is traced in the article. It is established that the formation and consolidation in society of the principles of intolerance to corruption are primarily influenced by legal nihilism, which manifests itself in a critical attitude to law as a form of organisation of life in the State. Attention is focused on the exceptional importance of legal education of young people, in particular in the spirit of intolerance to any manifestations of corruption.

It is noted that the causes of corruption in Ukraine are historical and are characterised by a deep penetration of corruption into the sphere of everyday life of society. The article analyses the causes of corruption in the educational sector, which reflect individual factors of corruption in higher education institutions. The main models of corruption practices in education are investigated.

It is concluded that the most significant obstacle to the eradication of corruption in education is the interest and acceptance of its existence both on the part of representatives of the teaching staff of educational institutions and students of all levels. Compliance with the requirements of scientific and pedagogical integrity in educational activities, as well as the avoidance of actions influenced by private interests should become the basis of the educational process in Ukraine.

Key words: corruption; causes of corruption; corruption risks; education; private interest; unlawful benefit.

УДК 328.185:341

Ірина ШУЛЬГАН

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
доцент кафедри адміністративного
та інформаційного права,
кандидат юридичних наук
iryna.i.shulhan@lpnu.ua
ORCID iD: orcid.org/0000-0002-9623-3495

Оксана ГАВЦ

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
студентка першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
oksana.havts.pv.2020@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-6100-707X>

ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ КОРУПЦІЇ У МІЖНАРОДНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.219>

© Шульган І., Гавц О., 2024

В статті проводиться аналіз поняття “корупція” як складного феномену, що негативно впливає на всі аспекти суспільного життя та свідомості, підриваючи основи соціальних цінностей та державного авторитету. Автори звертають увагу на брак єдиного визначення корупції у міжнародних документах, що викликає потребу в глибшому аналізі та розумінні корупції. Водночас акцентовано, що українське законодавство, у відповідь на це, намагається надати законодавче врегулювання корупції, спрямовуючи зусилля на адаптацію до міжнародних стандартів та розвиток комплексного підходу до визначення та боротьби з ним.

Встановлено, що порівняно з Україною, такі держави, як Німеччина, Італія, Франція, Канада та Фінляндія підходять до питання корупції інакше. Вони не мають чіткого законодавчого визначення корупції, а також не класифікують її як окрему категорію правопорушень. Цей підхід спрямований на забезпечення гнучкості у вирішенні питань, пов’язаних з корупцією, адаптуючись до національних особливостей та потреб.

Огляд наукових підходів до визначення корупції також дав змогу продемонструвати її різноманітне трактування залежно від контексту. Аналіз засвідчує два головні напрями у вивченні корупції: як кримінальне діяння та як соціальне явище, що впливає на різні аспекти суспільного життя. У першому випадку корупція розглядається-

ся через призму незаконного використання державних повноважень для особистого збагачення, тоді як у другому – як прояв соціальної проблематики, що включає зловживання владою.

У висновках автор констатує, що корупція, як складне багатогранне явище, потребує інтегрованого підходу для її аналізу та розуміння, який охоплює як правові, так і соціальні чинники. Обмежене сприйняття корупції виключно в правових межах не дозволяє повною мірою охопити всю її складність та множинність проявів. Отже, дослідження корупції та зусилля, спрямовані на її зменшення, мають бути багатогранними, враховуючи різноманітні фактори, включаючи історичні, культурні, соціальні та економічні контексти.

Ключові слова: корупція; законодавство; легальне визначення; соціальне явище; неправомірна вигода; правопорушення.

Постановка проблеми. В нинішній час корупція офіційно визначена як одна з найбільших загроз національній безпеці в Україні. Влада країни, усвідомлюючи цю проблему, працює над створенням ефективного правового механізму для її ліквідації, акцентуючи на запобіганні через систему профілактичних заходів та покращення нормативно-організаційної бази для боротьби з корупцією. Велике значення у цьому процесі має забезпечення ясності та зрозумілості юридичної інформації для усіх учасників правовідносин, що передбачає гарантії її доступності та можливість сприйняття. Основну роль в цьому аспекті відіграють дефініції понять, які не тільки відображають результати теоретичного осмислення і показують реальну дійсність певного феномена, але й відокремлюють його від інших подібних явищ, даючи змогу точно визначати значення нових або вже вживаних термінів у юридичній комунікації.

Аналіз досліджень проблеми. Роботи, присвячені аналізу та вивченню проблематики корупції, які були проведені різними дослідниками, сформували значний науковий внесок. Особливу увагу в цих дослідженнях отримали визначення корупції та аналіз корупційного акту як складного явища. Серед видатних вітчизняних науковців, які працювали над цією тематикою, можна виділити Л. Андрущенка, М. Білинську, Т. Безверхнюк, Є. Вдовиченка, Д. Дзвінчука, Н. Липовську, В. Литвиненка, М. Месюка, А. Міхненка, О. Мусієнка, О. Настечка, С. Серьогіна, Н. Сорокіну, І. Хожилота, а також Р. Веприцького, С. Волошина, О. Дручека, М. Кінаша, М. Луценка, М. Марчука, В. Соловійова, В. Трепака, Л. Багрія-Шахматова, О. Дудорова, А. Закалюка, М. Камлика, О. Костенка, М. Мельника, Є. Невмержицького, А. Редька, та М. Хавронюка.

Метою статті є аналіз та порівняльна оцінка різних визначень та інтерпретацій корупції, що трапляються в міжнародних конвенціях, договорах та національному законодавстві нашої країни та зарубіжних держав. Це дасть змогу ідентифікувати загальноприйняті стандарти та відмінності у розумінні корупції, що може сприяти вдосконаленню законодавчої бази, а також формуванню ефективних механізмів боротьби з корупцією на національному та міжнародному рівнях.

Виклад основного матеріалу. Корупція є складним соціальним феноменом, який негативно впливає на майже всі аспекти суспільного життя та свідомості людей у багатьох країнах світу, підриваючи основи соціальних цінностей, потреб й інтересів. Це явище не може бути описане одним всезагальним визначенням через його складність та різноманіття проявів, що відображено у численних наукових, навчальних та публіцистичних роботах, де фігурують різні підходи та інтерпретації корупції. У зв'язку з цим актуальним є завдання аналізу цих різноманітних підходів для коректного використання терміна “корупція”. В науковому дискурсі термін “корупція” визначається як слово зі специфічним значенням, що відтворює певне професійне поняття, використовується для поглиблення знань, дослідження наукових і професійних об'єктів, а також взаємодії між ними.

Присвоєння значення будь-якому слову передбачає його аналіз у конкретному контексті знань, де воно перетворюється на визначене поняття в межах аналізу певного феномена. Умовою для існування та використання терміна “корупція” є потреба його точного визначення. Л. А. Дмитрук підкреслює, що визначення треба розглядати як логічну дію (метод) з’ясування змісту поняття, тоді як дефініція становить результат цієї дії [1, с. 17].

У формуванні наукового розуміння поняття вирізняють два основні підходи: доктринальний, заснований на наукових дослідженнях і вивченні спеціалістами конкретної сфери, та офіційний або легальний, який опирається на законодавчі акти, міжнародні угоди та інші документи з юридичною силою. Втім не всі законодавчі документи, що стосуються корупції, містять її чітке визначення, що свідчить про різницю в підходах до цього явища, зумовлену історичними та національними особливостями. Попри давнє існування корупції та її актуальність в сучасному світі, розробка універсального визначення виявляється складним завданням. Крім того, міжнародні нормотворчі органи не мають консенсусу щодо важливості визначень, віддаючи їм пріоритет у деяких випадках, тоді як в інших вони залишаються непоміченими.

Конвенція Організації Об’єднаних Націй проти корупції, ухвалена Генеральною Асамблеєю 31 жовтня 2003 року, містить дев’ять визначень таких термінів, як “державна посадова особа”, “іноземна державна посадова особа”, “посадова особа міжнародної організації”, “майно”, “доходи від злочину”, “призупинення операцій (заморожування)”, “конфіскація”, “предикатний злочин”, “контрольована поставка” [2]. Однак, несподівано, в ній немає визначеної дефініції самого поняття “корупція”. Аналогічно, Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією, прийнята в 1999 році (ETS 173), також не містить визначення корупції [3]. Цей феномен відсутності в міжнародних документах визначень ключових понять, на які спрямована їх дія, в науковій літературі характеризують як недолік у визначеннях.

У різних міжнародно-правових документах поняття корупції має різноманітні інтерпретації. Наприклад, Кодекс поведінки для правоохоронних службовців, ухвалений на 34-й сесії Генеральної Асамблеї ООН 17 грудня 1979 року, описує корупцію як дії або бездіяльність у рамках виконання службових обов’язків з метою одержання подарунків, обіцянок чи інших неправомірних вигод, підкреслюючи необхідність тлумачення цього терміна згідно з національним законодавством [4]. У резолюції “Практичні заходи проти корупції”, прийнятій на VIII Конгресі ООН з питань запобігання злочинам (Гавана, 1990), корупція визначається як діяння, що порушує етичні, дисциплінарні, адміністративні або кримінальні норми через неправомірне використання службового положення [5]. Згідно із Страсбурзькою конвенцією про цивільно-правову відповідальність за корупцію від 4 листопада 1999 року, корупція – це прямі чи непрямі вимоги, пропозиції чи прийняття хабарів, а також одержання або можливість одержання будь-якої неправомірної вигоди, що впливає на належне виконання обов’язків особою, що одержує хабар чи вигоду [6].

Рамкове рішення Ради Європейського Союзу № 568 від 22 липня 2003 року “Про боротьбу з корупцією в приватному секторі” не дає прямого визначення корупції, але деталізує концепції “активної” та “пасивної” корупції. “Активна корупція” описується як вчинення, під час якого особа, обіймаючи керівну позицію або виконуючи обов’язки на користь приватної організації, пропонує або надає, особисто чи через посередників, неправомірну вигоду для себе або іншої особи, або приймає пропозицію такої вигоди з метою порушення своїх професійних обов’язків через виконання або невиконання певних дій. “Пасивна корупція” визначається як діяння, коли особа у приватному секторі, використовуючи своє становище, приймає або очікує на неправомірну вигоду від іншої особи, безпосередньо чи опосередковано, з метою вчинення або утримання від дій, що порушують її обов’язки [7].

У Кодексі поведінки для посадовців, ухваленому Генеральною Асамблеєю ООН 17 грудня 1979 року, корупція описується як вчинення або утримання від дій службовою особою під час або у зв’язку з виконанням службових обов’язків заради отримання подарунків, обіцянок чи інших вигод неправомірним способом, кожного разу, коли відбувається така активність або пасивність. Таке

визначення підкреслює не тільки фінансову вигоду, отриману посадовою особою, але й вплив на її офіційну поведінку [4]. У зусиллях надати загальне тлумачення корупції, ООН у своєму довідниковому матеріалі щодо антикорупційних заходів характеризує цей термін як неправомірне використання публічної влади для приватної вигоди [8, с. 174].

Відзначимо, що проблема відсутності детально визначених правових термінів не обмежується лише поняттям “корупція”, а також є характерною для міжнародних угод, включно з правовою системою Європейського Союзу. У наукових роботах цю особливість часто описують як “гнучкість” правових норм, закріплених у законодавстві. Така гнучкість допомагає знаходити баланс між потребою в чіткості правових визначень і необхідністю адаптуватися до конкретних обставин. Аристотель також поділяв подібну думку, стверджуючи, що право може бути водночас і твердим, немов камінь, і гнучким, здатним до змін, як свинцева міра [9]. Зважаючи на це, повна чіткість у визначенні “корупція” у міжнародних правових документах може бути навіть не доцільною, оскільки точні рамки цього поняття обмежують гнучкість права адаптуватися до унікальних національних обставин. В пояснювальному тексті до Кримінальної конвенції про корупцію вказано, що визначення певних дій як “корупційних” та їх осуд суспільною мораллю варіюватиметься залежно від законодавства кожної окремої країни [10].

Щодо законодавчого та нормативного підґрунтя у сфері боротьби з корупцією в Україні, важливо підкреслити, що сьогодні є понад 150 українських законів, президентських указів та розпоряджень, рішень Кабінету Міністрів України та специфічних галузевих нормативних актів, спрямованих на протидію та запобігання корупційним діям.

В українському законодавстві поняття корупції вперше було законодавчо врегульовано в Законі України “Про боротьбу з корупцією” у 1995 році, де корупцію було описано як дії державних службовців, які неправомірно використовують свої службові повноваження для отримання матеріальних цінностей, послуг, привілеїв чи інших вигод [11]. У чинному Законі України “Про запобігання корупції” подано уточнене визначення корупції, яке розвиває попереднє визначення, що містилося в Законі України “Про засади запобігання та протидії корупції”, вказуючи на корупцію як на використання особою своїх офіційних повноважень або пов’язаних з ними можливостей для отримання або обіцянки неправомірної вигоди для себе чи інших, а також на обіцянку, пропозицію чи надання такої вигоди з метою змусити особу неправомірно використати свої службові повноваження [12].

Ці закони були спрямовані на адаптацію національного законодавства до стандартів, встановлених Кримінальною конвенцією проти корупції, її Додатковим протоколом та Конвенцією ООН проти корупції (UNCAC). Внесені зміни до Кримінального кодексу України містили оновлення визначення подання та отримання хабарів у державному секторі, впровадження поняття “службова особа”, яке застосовується у контексті корупційних кримінальних правопорушень, включно з іноземними та міжнародними службовцями, криміналізацією зловживання впливом та введенням специфічних норм щодо хабарництва у приватному секторі [13]. Однак важливо зауважити, що це законодавче визначення має специфічний характер, оскільки воно не є загальним і не покриває всю множину корупційних діянь, для яких передбачена відповідальність за національним законодавством. Це визначення корупції було розроблено з метою застосування лише у межах Закону України “Про запобігання корупції”.

Українське законодавство також встановлює адміністративну відповідальність за деякі види порушень, пов’язаних з корупцією. Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП) отримав нову главу 13-А, введenu Законом від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII, під назвою “Адміністративні правопорушення пов’язані з корупцією” (статті 172-4 до 172-9-2). Ця глава охоплює порушення, такі як недотримання обмежень щодо сумісництва або ведення паралельної діяльності; порушення правил щодо прийняття подарунків; невиконання фінансового контролю; недотримання правил уникнення конфлікту інтересів; незаконне використання інформації, отриманої в процесі виконання службових обов’язків; несприяння в боротьбі з корупцією [14].

Також треба звернути увагу на особливу категорію нормативних документів, які становлять галузеві норми поведінки. Це, наприклад, Кодекс професійної етики та поведінки працівників прокуратури, який був прийнятий всеукраїнською конференцією прокурорів України 27 квітня 2017 [15], а також Кодекс суддівської етики, ухвалений на XI з'їзді суддів України 22 лютого 2013 року [16], або ж накази від окремих державних установ, котрі встановлюють процедуру проведення спеціальних перевірок.

На противагу Україні, країни з усталеною демократією, такі як Німеччина, Італія, Франція, Канада та Фінляндія, не мають чіткого законодавчого визначення поняття “корупція” і не класифікують корупцію як окрему категорію правопорушень. Цей підхід відповідає принципам, закладеним у міжнародних правових документах.

Законодавство Німеччини не надає чіткого визначення корупції, замість цього правоохоронні органи використовують робоче визначення, розроблене експертною групою Міністерства внутрішніх справ та Міністерства юстиції. Воно включає дії, під час яких урядові службовці використовують своє службове становище для отримання матеріальних чи нематеріальних вигод для себе або інших осіб [17, с. 65]. Опис типів корупційних дій також є неповним і охоплює такі правопорушення, як хабарництво, зловживання службовим становищем, неправильне використання коштів, дії, що ведуть до особистого збагачення і порушують службову дисципліну, витік службової інформації, дії на користь окремих компаній з дотриманням службових інструкцій, а також будь-які інші дії, несумісні з державною службою [18, с. 87]. Ситуація з визначенням корупції та її правопорушень схожа в Італії [19, с. 51].

Досвід Франції та Іспанії показує, що, хоча їх національне законодавство не містить визначення корупції, діяння, які класифікуються як корупційні злочини, описані в таких документах, як Конвенція ООН проти корупції та Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією. Втім ми застерігаємо від повного прийняття цього підходу, оскільки він може обмежувати здатність адаптуватися до національних особливостей боротьби з корупцією. У Великій Британії, наприклад, корупційні діяння виділяються в окрему категорію кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю державних службовців, хоча і тут немає чіткого визначення корупції чи корупційного діяння, з хабарництвом як основною формою. Британське законодавство містить спеціальні закони, такі як Закон про хабарництво у публічному секторі 1889 року і закони про запобігання корупції 1906 і 1916 років, а також Закон про народне представництво 1983 року, що регулює підкуп під час виборів. Принципи протидії корупції, в тому числі підкупу державних службовців, були встановлені англійським загальним правом, зокрема через прецеденти 1809 і 1914 років, з випадками розгляду корупційних правопорушень судом присяжних [20, с. 245–246].

Вивчення корупції як феномену почало залучати увагу дослідників майже одночасно з формуванням держави як соціальної структури. Іноді корупційні діяння трактувалися як допустимі, і з огляду на покарання, мали легкий характер. У Європі важливим моментом у боротьбі з корупцією став 1810 рік, коли французький Кодекс Наполеона ввів жорсткі міри покарань за корупційні дії, навіть ті, що не суперечили службовим обов'язкам особи. Отже, з розвитком сучасних форм управління у XIX столітті, зловживання службовим становищем почало розглядатися як серйозна загроза довірі суспільства до принципів чесності та об'єктивності управління [21, с. 187].

Огляд наукової літератури виявляє широке розмаїття визначень корупції, зведення яких до спільного знаменника дає змогу зробити висновок про відносність розуміння цього явища, яке змінюється залежно від перспективи дослідження в межах різних наукових дисциплін. Вважаємо, що доцільно буде розглянути найвагоміші, на наш погляд, підходи до визначення корупції.

Перша категорія дослідників вбачає в корупції протиправне діяння, що карається за кримінальним законодавством. У межах цієї категорії деякі автори долучають до сфери корупції хабарництво у всіх його формах, від одноразового отримання хабаря до регулярного вчинення організованого хабарництва [22, с. 108]. Також є чимало авторів, які вважають, що хабарництво є типовим проявом корупції, і роблять акцент на тому, що не всі випадки хабарництва класифікуються як

кримінально карані корупційні вчинки. Наприклад, деякі міжнародні експерти вважають, що, хоча підкуп часто стає першою формою корупції, корупційні діяння також містять випадки, коли посадовці мотивовані вузькособистісними інтересами, такими як протекціонізм або непотизм. Вчені також виокремлюють визначення корупції як неправомірне використання державної посади для особистої користі або як неправомірне використання посадовцем свого статусу або можливостей, що впливають з нього, на користь інших осіб з метою отримання особистої вигоди [20, с. 339].

До першої категорії також належать дослідники, які аналізують корупцію через призму її взаємозв'язку з організованою злочинністю. Зокрема, О. О. Кваша висловлює думку, що корупція полягає в стабільній взаємодії посадовців із організованими злочинними угрупованнями [23, с. 338]. П. Я. Пригунов зазначає, що іноді зв'язки між організованою злочинністю та корупцією є настільки міцними, що це дає змогу окремим вченим розглядати корупцію як характерну рису організованої злочинності [24, с. 129–130]. А. М. Волобуєв виступає за створення окремого складу кримінального правопорушення, який передбачатиме найсуворіші покарання для посадових осіб за зв'язки з організованою злочинністю в корисливих цілях, а саме за корупцію [25, с. 56].

Отже, на основі наведеного можна зробити висновок, що у період до здобуття незалежності українська юридична думка традиційно розглядала корупцію як кримінальне, суспільно шкідливе діяння. Проте згодом цей підхід був переосмислений М. І. Мельником, який критикував спрощення корупції до рівня певних видів правопорушень, підкреслюючи, що корупція як явище існує в суспільстві та впливає на різноманітні соціальні сфери, спотворюючи суспільні відносини різними способами [26, с. 87].

Другий напрям у дослідженнях корупції становлять вчені, які аналізують її як соціальне явище. Цей погляд є домінуючим у спеціалізованій юридичній літературі, де більшість дослідників вважає корупцію проявом соціальної проблематики, що містить зловживання владою або службовим становищем для досягнення особистої вигоди або інтересів певних груп. Однак існують й інші погляди, які розглядають корупцію через призму специфічних суспільних відносин. Зокрема, О. Я. Прохоренко розуміє корупцію як зловживання державною владою в особистих цілях, вбачаючи в ній систему відносин, яка дозволяє власникам капіталу купувати привілеї, вплив, закони та рішення на свою користь, отримуючи підтримку від законодавчої, виконавчої та судової влади [27, с. 68].

Однак погляд, який ми загалом підтримуємо, має певні обмеження та вважається занадто вузьким, оскільки М. І. Мельник висловлював, що корупція може бути розглянута не лише як соціальне явище в широкому розумінні, включаючи політичні, економічні, історичні, культурні та моральні аспекти, але й як категорія в соціології, кримінології та праві. З кримінологічного погляду, він описує корупцію як соціальне явище, що охоплює всі типи корупційних дій, здійснюваних особами з державними повноваженнями для власної вигоди чи інтересів третіх осіб, а також інші корупційні порушення, які сприяють або приховують такі дії. З юридичного погляду, корупція є комплексом різноманітних діянь, небезпечних для суспільства, але однорідних за своєю суттю [26, с. 110].

О. В. Терещук розвиває цю ідею, пропонує розглядати корупцію у двох різних аспектах: як незаконні дії посадовців, спрямовані на особисте збагачення, та як постійний зв'язок між високопоставленими чиновниками та кримінальними елементами, що фасилітують протизаконну діяльність через зловживання державними повноваженнями [28, с. 15]. Враховуючи це, ми схилиємося до другого підходу, який вбачає корупцію як складне соціальне явище, акцентуючи на потребі усвідомлення її як правової, так і соціальної складових частин, які охоплюють суспільні відносини та взаємодії.

Корупція також визначається через її характерні ознаки:

– корупційні дії можуть бути вчинені як особами з державними повноваженнями та особами, що мають аналогічний статус (наприклад, керівниками державних підприємств), так і приватними особами або представниками юридичних осіб;

– така діяльність означає незаконне використання повноважень, наданих особам з державними функціями та тим, хто до них прирівнюється, або незаконне надання таким особам різного роду вигод, пільг та інших привілеїв;

– основною метою корупційної діяльності є отримання матеріальних вигод, послуг та інших переваг як для себе, так і для третіх осіб, а також здобуття спеціальних привілеїв як для фізичних, так і для юридичних осіб.

В. В. Цитряк широко трактує корупцію як розповсюджене негативне соціальне явище або тип соціальної активності, що охоплює весь діапазон дій, які можуть призвести до конституційної, кримінальної, цивільної, адміністративної або дисциплінарної відповідальності, зокрема порушення моральних норм, і є вираженням особистих інтересів осіб, що мають публічні обов'язки, через використання цих обов'язків. Також до корупції належать дії інших осіб, які сприяють або приховують такі зловживання [29, с. 98]. О. М. Костенко наголошує, що корупція в Україні, яка широко розповсюджена, слугує формою кримінального використання суспільства [30, с. 67].

Л. В. Багрий-Шахматов вважає, що корупція є патологією в структурі державної влади та управління, що характеризується розкладанням системи, коли її представники зловживають наданими їм службовими позиціями задля отримання вигоди, порушуючи при цьому інтереси служби [31, с. 201]. Корупція оцінюється як моральне збочення, так і як конкретне корупційне правопорушення, водночас в широкому сенсі до неї зараховують цивільно-правові делікти, дисциплінарні порушення, адміністративні правопорушення та кримінальні правопорушення [32, с. 220].

І. І. Богатирьов вказує на ознаки корупції як на явище, що існує в будь-якій державі, незалежно від її політичного чи економічного ладу, включаючи неправомірне використання службових повноважень індивідами для особистого збагачення або для отримання вигоди для інших осіб, а також обіцянки або пропозиції такої вигоди [30, с. 55].

Отже, аналіз української наукової думки виявляє два основні напрями у розумінні корупції: вузький, який трактує корупцію як кримінальне правопорушення, та широкий, що вбачає в ній соціальне явище. Загальний огляд наукових підходів дає змогу зробити висновок, що у вузькому розумінні корупцію науковці визначають як умисну дію або бездіяльність, вчинену особою з офіційними повноваженнями, спрямовану на отримання особистої вигоди через зловживання службовим статусом, що є неправомірним згідно з чинним законодавством. Ця перспектива, як зазначає В. М. Трепак, охоплює широке коло негативних соціальних процесів, що впливають на державний і недержавний управлінський апарат, проявляючись у зловживанні посадовцями їхніми функціями для особистої вигоди, включаючи незаконні виплати таким особам [21, с. 190].

У ширшому розумінні, корупція виступає як система суспільних відносин, що категорично суперечить етичним нормам, і виникає через несправедливе здобуття або розподіл ресурсів особою з державними повноваженнями на користь учасників цієї системи через зловживання службовим положенням. Цей погляд передбачає опис корупції як “синтетичного соціального та кримінологічного, а не лише юридичного поняття”, акцентуючи на неофіційній поведінці владної еліти, що проявляється у неправомірному використанні владних повноважень та ресурсів.

Висновки. Отже, корупція є одним із найбільших викликів сучасного суспільства, охоплюючи як національні, так і міжнародні рівні. Цей складний соціальний феномен проявляється у різноманітних формах і впливає на майже всі аспекти суспільного життя, підриваючи фундаменти соціальних цінностей та інтересів. Широкий спектр проявів корупції зумовлює неможливість її опису за допомогою одного всезагального визначення, що підкреслюється численними науковими, навчальними та публіцистичними роботами. Така різноманітність підходів та інтерпретацій потребує глибокого аналізу для коректного використання терміна “корупція”.

У науковому дискурсі корупція визначається як слово зі специфічним значенням, що відтворює певне професійне поняття і використовується для поглиблення знань та дослідження наукових і професійних об'єктів. Важливим аспектом у розумінні корупції є потреба її точного

визначення, що дає змогу з'ясувати зміст поняття і слугує основою для її аналізу у конкретному контексті знань. У формуванні наукового розуміння корупції розрізняють доктринальний підхід, заснований на наукових дослідженнях, та офіційний або легальний, який спирається на законодавчі акти та міжнародні угоди. Цікаво, що не всі законодавчі документи містять чітке визначення корупції, що свідчить про різницю в підходах, зумовлену історичними та національними особливостями. Міжнародні нормотворчі органи також не мають єдиної позиції щодо важливості визначень, що демонструє гнучкість у підходах до розуміння цього явища.

Особливістю міжнародного права є брак уніфікованого визначення корупції, що відображено у таких документах, як Конвенція ООН проти корупції та Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією, де, попри детальний опис окремих аспектів корупційних дій, немає загального визначення самої корупції. Така ситуація, яку характеризують як дефектність у визначеннях, потребує додаткового аналізу та розуміння корупції у ширшому контексті.

Українське законодавство намагається розв'язати цю проблему, надаючи законодавче врегулювання поняття корупції через низку законів та нормативних актів, спрямованих на боротьбу та запобігання корупції. Зазначені законодавчі ініціативи демонструють зусилля України адаптувати своє національне законодавство до міжнародних стандартів, одночасно розвиваючи комплексний підхід до визначення та боротьби з корупцією.

Підсумовуючи все вище викладене, підкреслимо, що корупція як багатовимірний феномен впотребує комплексного підходу до її визначення та розуміння, що поєднує як юридичні, так і соціальні аспекти. Розгляд корупції лише через правову призму може бути недостатнім для охоплення всієї складності та різноманітності її проявів. Тому наукове дослідження корупції, а також практичні зусилля щодо її подолання мають враховувати широкий спектр факторів, зокрема історичні, культурні, соціальні та економічні виміри.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Фурт Д. В., Дмитрук Л. А. (2020). Термінологія: навч. посіб. / М-во освіти і науки України, Донецька нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського, каф. іноземної філології, українознавства та соціально-правових дисциплін; Д. В. Фурт, Л. А. Дмитрук. Кривий Ріг: [ДонНУЕТ]. 172 с.
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text
3. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27.01.1999 № ETS 173. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text
4. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку: прийнятий 34-ю сесією Генеральної асамблеї ООН 17 груд. 1979 р. Документ ООН A/34/46, ООН, 1980. С. 208–240.
5. Корупція у сфері державного управління: Резолюція A/CONF.144/28/Rev.1 VIII Конгресу ООН щодо запобігання злочинності та поведженню з правопорушниками (м. Гавана, 27 серпня – 7 вересня 1990 р.): http://legal.un.org/avl/pdf/ha/uncc/uncc_ph_r.pdf
6. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією: міжнародний документ від 4 листоп. 1999 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_102
7. Рамкове рішення Ради Європейського Союзу № 568 від 22 липня 2003 року “Про боротьбу з корупцією в приватному секторі”. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/EU030075>
8. Користін О. Є. (2014). Загальні підходи до визначення корупційних злочинів у сфері службової та професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ. *Право і суспільство*. № 2. С. 170–176.
9. Хворостянкін А. (2008). Дефініції в законодавчих текстах: питання теорії. *Наукові записки. Том 77. Юридичні науки*. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e2bca27b-75c4-4a03-b6d6-0c1ef171fdc0/content>
10. Пояснювальна записка до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією: http://crimcor.rada.gov.ua/komzloch/control/uk/publish/article.jsessionid=F3A149F998CA5D901366DEF8F6E8349E?art_id=49138&cat_id=46352

Підходи до розуміння корупції у міжнародному та національному законодавстві

11. Про боротьбу з корупцією: Закон України від 05.10.1995 № 356/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1995, N 34, ст. 266. Закон втратив чинність на підставі Закону N 1506-VI від 11.06.2009, ВВР, 2009, № 45, ст. 691.
12. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014, № 49, ст. 2056.
13. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25-26, ст. 131.
14. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 – 212-24) від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)* 1984, додаток до № 51, ст. 1122.
15. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів від 27.04.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text>
16. Кодекс суддівської етики від 22.02.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text>.
17. Annual Report Transparency International (1995): Building a global coalition against corruption. Berlin, Transparency International, 124 p.
18. Панфілов О. Є. (2013). Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення: дис. на здобут. наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 219 с.
19. Manzetti L. (1994). Economic Reform and Corruption. *North-South Center, University of Miami*. No. 3. P. 51.
20. Заяц В. Ю. (2022). Деякі теоретичні аспекти поняття (сутності) корупції як об'єкта протидії. *Право та державне управління*, № 2. С. 338–348.
21. Трепак В. М. Особливості дефініції поняття “корупція”. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*, № 4 (97), 2015. С. 181–194.
22. Невмержицький Є. В. (2008). Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії: монографія. К.: КНТ, 368 с.
23. Кваша О. О. (2010). Корупція та організована злочинність: обґрунтування взаємозв'язку. *Правова держава: Щорічник наукових праць*. Вип. 21. С. 335–342.
24. Литвиненко В. І., Пригунов П. Я., Гуцалюк М. В. (2020). Концептуальні засади протидії організованим злочинності і корупції на сучасному етапі розвитку України. *Публічне право* № 1 (37). С. 124–135.
25. Багрій-Шахматов Л. В. (2001). Корупція як соціальна патологія. Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників: *міжвідомчий наук. збірник* / за ред. А. І. Комарової, М. О. Потєбенька, В. П. Пустовойтенка, В. І. Радченка та ін. К., Т. 22. С. 48–57.
26. Мельник М. І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. К., 2002. 506 с.
27. Прохоренко О. Я. (2004). Протидія корупційним проявам у системі державної служби України (організаційно-правовий аспект): дис. ... канд. наук з держ. управління: 25.00.03. К., 206 с.
28. Терещук О. В. (2000). Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса. 20 с.
29. Цитряк В. Я. (2009). Корупція та хабарництво: проблеми визначення та співвідношення понять. *Актуальні проблеми держави і права*. Вип. 47. С. 96–102.
30. Костенко О. (2020). У світлі соціального натуралізму (вибране): вибрані твори. Київ : ПАЛІВО-ДА А. В., 812 с.
31. Багрій-Шахматов Л. В. (2001). Кримінально-правові та кримінологічні проблеми корупції, тіньової економіки та боротьби з ними. Одеса: Ластар, 530 с.
32. Скулиш Є. (2010). Прояви корупції у сучасних умовах. *Право України*. № 11. С. 213–227.

REFERENCES

1. Furt, D. V., Dmytruk, L. A. (2020). *Terminology: study guide* / Ministry of Education and Science of Ukraine, Donetsk. national University of Economics and Trade named after M. Tugan-Baranovskiy, cafe. foreign philology, Ukrainian studies and socio-legal disciplines; D. V. Furt, L. A. Dmytruk. Kryvyi Rih: [DonNUET]. 172 p. [In Ukrainian].
2. *United Nations Convention against Corruption* dated 10.31.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text [In Ukrainian].

3. **Criminal Convention on Combating Corruption** dated January 27, 1999 No. ETS 173. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text [In Ukrainian].
4. **Code of conduct for law enforcement officials: adopted by the 34th session of the UN General Assembly on December 17**. 1979. UN Document A/34/46, UN, 1980. P. 208–240. [In Ukrainian].
5. **Corruption in the sphere of public administration: Resolution A/CONF.144/28/Rev.1 VIII** of the UN Congress on the prevention of crime and the treatment of offenders (Havana, August 27 – September 7, 1990). http://legal.un.org/avl/pdf/ha/uncc/uncc_ph_r.pdf [In Ukrainian].
6. **Civil Convention on Combating Corruption**: International Document of November 4. 1999. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_102 [In Ukrainian].
7. Framework decision of the Council of the European Union No. 568 of July 22, 2003 “**On the fight against corruption in the private sector**”. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/EU030075> [In Ukrainian].
8. Korystin, O. Ye. (2014). **General approaches to the definition of corruption crimes in the field of official and professional activities of employees of internal affairs bodies**. *Law and society*. No. 2. P. 170–176. [In Ukrainian].
9. Hovorostyankina, A. (2008) **Definitions in legislative texts: questions of theory**. *Proceedings*. Volume 77. *Legal Sciences*. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e2bca27b-75c4-4a03-b6d6-0c1ef171fdc0/content> [In Ukrainian].
10. **Explanatory note to the Criminal Convention on Combating Corruption**: http://crimecor.rada.gov.ua/komzloch/control/uk/publish/article;jsessionid=F3A149F998CA5D901366DEF8F6E8349E?art_id=49138&cat_id=46352 [In Ukrainian].
11. **On the fight against corruption: Law of Ukraine** dated October 5, 1995 No. 356/95-VR. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*, 1995, No. 34, Art. 266. The law was repealed on the basis of Law No. 1506-VI of June 11, 2009, State Government, 2009, No. 45, Article 691
12. **On the prevention of corruption**: Law of Ukraine dated 14.10.2014 No. 1700-VII. *Bulletin of the Verkhovna Rada (VVR)*, 2014, No. 49, Article 2056. [In Ukrainian].
13. **Criminal Code of Ukraine** dated April 5, 2001 No. 2341-III. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*, 2001, No. 25–26, Article 131. [In Ukrainian].
14. **Code of Ukraine on Administrative Offenses** (Articles 1 – 212-24) dated 07.12.1984 No. 8073-X. *Information of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR (VVR)* 1984, appendix to No. 51, Article 1122.
15. **Code of Professional Ethics and Conduct of Prosecutors** dated April 27, 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text> [In Ukrainian].
16. **Code of Judicial Ethics** dated February 22, 2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text> [In Ukrainian].
17. Annual Report Transparency International (1995): Building a global coalition against corruption. Berlin, Transparency International, 124 p. [In English].
18. Panfilov, O. E. (2013). **Administrative responsibility for corruption offenses: diss. ... cand. degree law Sciences**: 12.00.07. Kyiv, 219 p. [In Ukrainian].
19. Manzetti, L. (1994). Economic Reform and Corruption. *North-South Center, University of Miami*. No. 3. R. 51. [In Ukrainian].
20. Zayats, V. Yu. (2022). **Some theoretical aspects of the concept (essence) of corruption as an object of counteraction**. *Law and public administration*, No. 2. P. 338–348. [In Ukrainian].
21. Trepak, V. M. **Peculiarities of the definition of the concept of “corruption”**. *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, No. 4 (97), 2015. P. 181–194. [In Ukrainian].
22. Nevmerzhytskyi, E.V. (2008). **Corruption in Ukraine: causes, consequences, counteraction mechanisms: monograph**. K.: KNT, 368 p. [In Ukrainian].
23. Kvasha, O. O. (2010). **Corruption and Organized Crime: Making the Case for the Relationship**. *Rule of law: Yearbook of scientific works*. Vol. 21. P. 335–342. [In Ukrainian].
24. Lytvynenko, V. I., Prygunov, P. Ya., Gutsalyuk, M. V. (2020). **Conceptual principles of combating organized crime and corruption at the current stage of development of Ukraine**. *Public law* No. 1 (37). P. 124–135. [In Ukrainian].
25. Bagrii-Shakhmatov, L. V. (2001). **Corruption as a social pathology. Problems of combating corruption, organized crime and smuggling. Analytical developments, proposals of scientific and practical workers:**

interdepartmental science. collection / edited by A. I. Komarova, M. O. Potebenka, V. P. Pustovoitenko, V. I. Radchenko, and others. K., T. 22. P. 48–57. [In Ukrainian].

26. Melnyk, M. I. *Criminological and criminal legal problems of combating corruption: diss. ...doctor of law Sciences: 12.00.08.* K., 2002. 506 p.

27. Prokhoreno, O. Ya. (2004). *Counteraction to corruption manifestations in the civil service system of Ukraine (organizational and legal aspect): diss. ... cand. sciences from state management: 25.00.03.* K., 206 p. [In Ukrainian].

28. Tereshchuk, O. V. (2000). *Administrative responsibility for corruption offenses: autoref.* thesis ... candidate law Sciences: 12.00.08. *Odesa.* 20 p. [In Ukrainian].

29. Tsytryak, V. Ya. (2009). *Corruption and bribery: problems of definition and correlation of concepts. Actual problems of the state and law.* Vol. 47. P. 96–102.

30. Kostenko, O. (2020). *In the light of social naturalism (selected): selected works.* Kyiv: PALIVODA A. V., 812 p. [In Ukrainian].

31. Bagriy-Shakhmatov, L. V. (2001). *Criminal law and criminological problems of corruption, shadow economy and fight against them.* *Odesa: Lastar,* 530 p. [In Ukrainian].

32. Skulysh, E. (2010). *Manifestations of corruption in modern conditions.* *Law of Ukraine.* No. 11. P. 213–227. [In Ukrainian].

Дата надходження: 19.04.2024 р.

Iryna SHULHAN

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Associate Professor of the Administrative
and Information Law Department,
PhD in Law
iryna.i.shulhan@lpnu.ua
ORCID iD: orcid.org/0000-0002-9623-3495

Oksana HAVTS

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
student of the first (bachelor)
level of higher education
oksana.havts.pv.2020@lpnu.ua
ORCID ID : <https://orcid.org/0009-0007-6100-707X>

APPROACHES TO UNDERSTANDING CORRUPTION IN INTERNATIONAL AND NATIONAL LEGISLATION

This article analyzes the concept of “corruption” as a complex phenomenon that negatively affects all aspects of social life and consciousness, undermining the foundations of social values and state authority. The authors draw attention to the lack of a single definition of corruption in international documents, which calls for a deeper analysis and understanding of corruption. At the same time, it is emphasized that Ukrainian legislation, in response to this, is trying to provide legislative regulation of corruption, directing efforts to adapt to international standards and develop a comprehensive approach to defining and fighting it.

It has been established that, compared to Ukraine, countries such as Germany, Italy, France, Canada and Finland approach the issue of corruption differently. They do not have a clear legal definition of corruption, nor do they classify it as a separate category of offenses. This approach is aimed at ensuring flexibility in solving issues related to corruption, adapting to national characteristics and needs.

The review of scientific approaches to the definition of corruption also made it possible to demonstrate its diverse interpretation depending on the context and discipline. The analysis confirms two main directions in the study of corruption: as a criminal act and as a social phenomenon affecting various aspects of public life. In the first case, corruption is viewed through the prism of the illegal use of state powers for personal enrichment, while in the second case, it is seen as a manifestation of social problems, including the abuse of power.

In the conclusions, the author states that corruption, as a complex multifaceted phenomenon, requires an integrated approach to its analysis and understanding, which covers both legal and social factors. The limited perception of corruption exclusively within the legal framework does not allow to fully cover all its complexity and multiplicity of manifestations. Thus, research on corruption and efforts to reduce it must be multifaceted, taking into account a variety of factors, including historical, cultural, social, and economic contexts.

Key words: corruption; legislation; legal definition; social phenomenon; unlawful benefit; offense.